

GRAŻYNA BARANOWSKA
ALEKSANDRA GLISZCZYŃSKA-GRABIAS
ANNA HERNANDEZ-POŁCZYŃSKA
KATARZYNA SĘKOWSKA-KOZŁOWSKA
ROMAN WIERUSZEWSKI

WPŁYW ONZ-OWSKIEGO
STANDARDU OCHRONY
PRAW CZŁOWIEKA
NA ORZECZNICTWO
EUROPEJSKIEGO
TRYBUNAŁU PRAW
CZŁOWIEKA

WPLYW ONZ-OWSKIEGO
STANDARDU OCHRONY
PRAW CZŁOWIEKA
NA ORZECZNICTWO
EUROPEJSKIEGO
TRYBUNAŁU PRAW
CZŁOWIEKA

Grażyna Baranowska
Aleksandra Gliszczyńska-Grabias
Anna Hernandez-Półczyńska
Katarzyna Sękowska-Kozłowska
Roman Wieruszewski

WPLÝW ONZ-OWSKIEGO
STANDARDU OCHRONY
PRAW CZŁOWIEKA
NA ORZECZNICTWO
EUROPEJSKIEGO
TRYBUNAŁU PRAW
CZŁOWIEKA

**INP
PAN**

Autorzy:

dr Grażyna Baranowska, Instytut Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0001-6614-9121

dr Aleksandra Gliszczyńska-Grabias, Instytut Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0002-0578-6669

dr Anna Hernandez-Pończyńska, Instytut Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0002-8528-5134

dr Katarzyna Sękowska-Kozłowska, Instytut Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0003-0622-9626

prof. dr hab. Roman Wieruszewski, Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji,
ORCID: 0000-0001-8602-7594

Recenzja wydawnicza: dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK

Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2016/21/B/HS5/02057
finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Projekt layoutu, okładka: Grzegorz Gromulski

Skład i łamanie tekstu: Wydawnictwo Naukowe FNCE

Rada Naukowa Wydawnictwa INP PAN:

dr hab. Celina Nowak, prof. INP PAN

prof. dr hab. Władysław Czapliński

prof. dr hab. Irena Rzeplińska

dr hab. Mateusz Błachucki, prof. INP PAN

dr hab. Małgorzata Łączkowska-Porawska, prof. INP PAN

dr hab. Paweł Podrecki, prof. INP PAN

dr hab. Anna Młynarska-Sobaczewska, prof. INP PAN

dr Wojciech Drobny

Seria: Rozprawy Prawnicze. Seria Monograficzna INP PAN

Redaktor prowadzący: dr hab. Mateusz Błachucki, prof. INP PAN

Wydawnictwo INP PAN

ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

e-mail: wydawnictwo@inp.pan.pl

tel.: (22) 65-72-738

ISBN: 978-83-66300-58-3

e-ISBN: 978-83-66300-59-0

Warszawa 2022

Wydanie I, nakład 200 egz.

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Od Autorów	13
Wprowadzenie (<i>Roman Wieruszewski</i>)	15

Część I. Recepja uniwersalnego standardu ochrony praw człowieka w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Roman Wieruszewski

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych	29
1. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych oraz Europejska Konwencja Praw Człowieka – porównanie regulacji.....	29
2. Komitet Praw Człowieka – skargi indywidualne	33
3. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	35
4. Wnioski.....	49

Anna Hernandez-Pończyńska

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych	51
1. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych oraz Komitet Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych	51
2. Prawa gospodarcze, socjalne i kulturalne w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	54
3. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	58

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej.....	65
1. Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej i Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej	65

2. Dyskryminacja rasowa w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.....	70
3. Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	73
4. Wnioski.....	78

Katarzyna Sękowska-Kozłowska

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.....	79
1. Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet oraz Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet	79
2. Likwidacja dyskryminacji kobiet w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	83
3. Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	86
4. Wnioski.....	93

Anna Hernandez-Pończyńska

Konwencja o prawach dziecka.....	95
1. Konwencja o prawach dziecka i Komitet Praw Dziecka	95
2. Prawa dziecka w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	98
3. Konwencja o prawach dziecka w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	99
4. Wnioski.....	116

Grażyna Baranowska

Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania	119
1. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania oraz Komitet Przeciwko Torturom.....	119
2. Tortury i niehumanitarne lub poniżające traktowanie w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.....	122
3. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.....	123
4. Wnioski.....	134

Grażyna Baranowska

Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem	137
1. Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem oraz Komitet do spraw Wymuszonych Zaginięć.....	137

2. Wymuszone zaginięcia w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.....	140
3. Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.....	141
<i>Katarzyna Sękowska-Kozłowska</i>	
Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych.....	147
1. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych oraz Komitet do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych	147
2. Prawa osób z niepełnosprawnościami w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	150
3. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.....	154
4. Wnioski.....	163
<i>Aleksandra Gliszczyńska-Grabias</i>	
Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin	165
1. Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin i Komitet do spraw Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin.....	165
2. Pracownicy migrujący w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.....	168
3. Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.....	170
4. Wnioski.....	174
Część II. Studia przypadków	
<i>Roman Wieruszewski</i>	
Prawo do sądu. Gwarancje niezawisłości sędziowskiej – <i>Baka przeciwko Węgrom</i>	177
<i>Roman Wieruszewski</i>	
Wolność sumienia i wyznania. Zakaz eksponowania symboli religijnych – <i>Dogru przeciwko Francji, Kervanci przeciwko Francji</i>	183
1. Uwagi wstępne	183
2. ETPC a zakaz noszenia strojów religijnych	184
3. Komitet Praw Człowieka a zakaz noszenia strojów religijnych.....	187
4. Wnioski.....	188

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

Wolność wypowiedzi negacjonistów – <i>Perinçek przeciwko Szwajcarii</i>	191
1. Uwagi wstępne	191
2. Sprawa <i>Perinçek przeciwko Szwajcarii</i>	193
3. Wyrok Izby	194
4. Wyrok Wielkiej Izby ETPC	198
5. Wnioski	202

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

Dyskryminacja oraz nienawiść rasowa, etniczna i narodowościowa wobec Romów – <i>Sejdić i Finci przeciwko Bośni i Hercegowinie, Vona przeciwko Węgrom, H.D. i inni przeciwko Czechom</i>	205
1. Uwagi wstępne	205
2. Dyskryminacja i nienawiść wobec Romów	208
3. Wnioski	215

Katarzyna Sękowska-Kozłowska

Przemoc domowa i dyskryminacja ze względu na płeć – <i>Opuz przeciwko Turcji i inne</i>	217
1. Uwagi wstępne	217
2. Przemoc wobec kobiet w dorobku Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet	218
3. Sprawa <i>Opuz przeciwko Turcji</i>	220
4. Późniejsze orzecznictwo ETPC	223
5. Wnioski	225

Anna Hernandez-Potczyńska

Dobro dziecka a pozbawienie władzy rodzicielskiej – <i>Strand Lobben i inni przeciwko Norwegii</i>	227
1. Uwagi wstępne	227
2. Wyroki ETPC w sprawie <i>Strand Lobben i inni przeciwko Norwegii</i>	228
3. Wnioski	236

Anna Hernandez-Potczyńska

Detencja dzieci w ośrodkach dla cudzoziemców – <i>Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii, Popov przeciwko Francji, Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar przeciwko Malcie</i>	239
1. Uwagi wstępne	239
2. Wyrok ETPC w sprawie <i>Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii</i>	240
3. Wyrok ETPC w sprawie <i>Popov przeciwko Francji</i>	243

4. Wyrok ETPC w sprawie <i>Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar przeciwko Malcie</i>	245
5. Wnioski	248
 <i>Grażyna Baranowska</i>	
Obowiązek przeprowadzenia skutecznego śledztwa i naruszenia ciągłe – <i>Janowiec i inni przeciwko Rosji</i>	249
1. Uwagi wstępne	249
2. Wyroki ETPC w sprawie <i>Janowiec i inni przeciwko Rosji</i>	250
3. Wpływ systemu ONZ-owskiego i organów traktatowych na wyroki ETPC w sprawie <i>Janowiec i inni przeciwko Rosji</i>	254
4. Wpływ wyroku ETPC w sprawie <i>Janowiec i inni przeciwko Rosji</i> na decyzje KPC	256
5. Wnioski	258
 <i>Grażyna Baranowska</i>	
Dopuszczalność dowodów w postępowaniu karnym – <i>Ćwik przeciwko Polsce</i>	259
1. Uwagi wstępne	259
2. Wyrok ETPC w sprawie <i>Ćwik przeciwko Polsce</i>	260
3. Wpływ organów traktatowych ONZ na wyrok ETPC w sprawie <i>Ćwik przeciwko Polsce</i> ...	262
4. Wnioski	264
 <i>Katarzyna Sękowska-Kozłowska</i>	
Realizacja prawa do nauki przez osoby z niepełnosprawnościami – <i>Çam przeciwko Turcji, Enver Şahin przeciwko Turcji</i> i inne	267
1. Uwagi wstępne	267
2. Edukacja włączająca, racjonalne usprawnienia oraz dostępność w świetle Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych	268
3. Orzecznictwo ETPC	270
5. Wnioski	279
 <i>Grażyna Baranowska, Aleksandra Gliszczyńska-Grabias, Anna Hernandez-Pończyńska, Katarzyna Sękowska-Kozłowska, Roman Wieruszewski</i>	
Wnioski	281
 Bibliografia	
Literatura	287
Netografia	294
Akty prawne	296
Orzecznictwo	297

WYKAZ SKRÓTÓW

Dz.U.	Dziennik Ustaw
EKPC	Europejska Konwencja Praw Człowieka
ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS	ang. European Treaty Series
KLDK	Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet
KLDR	Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej
KNZ	Karta Narodów Zjednoczonych
KomLDK	Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet
KomLDR	Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej
KomPD	Komitet Praw Dziecka
KomPMR	Komitet do spraw Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin
KomPON	Komitet do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych
KomPT	Komitet Przeciwko Torturom
KomWZ	Komitet do spraw Wymuszonych Zaginięć
KPC	Komitet Praw Człowieka
KPD	Konwencja o prawach dziecka
KPGSiK	Komitet Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych
k.p.k.	Kodeks postępowania karnego
KPON	Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych
KPMR	Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin
KPP	Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej
KPT	Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania
KWZ	Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem
MKP	Międzynarodowa Komisja Prawników
MPPGSiK	Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych
MPPOiP	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych

---

MTS	Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
NGO	organizacje pozarządowe (ang. <i>non-government organizations</i>)
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
PDPC	Powszechna Deklaracja Praw Człowieka
PF KLDK	Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet
prawa GSiK	prawa gospodarcze, socjalne i kulturalne
RGS	Rada Gospodarcza i Społeczna
UE	Unia Europejska
UNICEF	Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (ang. United Nations International Children's Emergency Fund)

OD AUTORÓW

Książka, którą oddajemy do rąk czytelników, powstała w ramach realizacji grantu badawczego „Wpływ uniwersalnego standardu ochrony praw człowieka na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Analiza krytyczna”, przyznanego zespołowi naukowemu Poznańskiego Centrum Praw Człowieka Instytutu Nauk Prawnych PAN przez Narodowe Centrum Nauki w konkursie OPUS (2016/21/B/HS5/02057). Dotyczy ona wpływu standardów ochrony praw człowieka wypracowanych przez organy traktatowe uniwersalnego – ONZ-owskiego systemu ochrony praw człowieka na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, będącego centralnym elementem systemu europejskiego, zbudowanego i funkcjonującego w ramach Rady Europy.

Książka podzielona jest na dwie części: część pierwszą, poświęconą analizie oddziaływania ONZ-owskich konwencji praw człowieka na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i roli, jaką traktaty te i wykładnia dokonywana przez ich organy kontrolne odgrywają w procesie interpretacji Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i jej protokołów, oraz część drugą, składającą się z przedstawienia i wnikliwego omówienia spraw – studiów przypadków, w których standard ONZ-owski został przywołany i wykorzystany lub wręcz odwrotnie – pominięty. W ten sposób chcieliśmy ukazać badaną problematykę w jak najszerszej perspektywie, z przywołaniem konkretnych przykładów rozstrzygnięć Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

W trakcie realizacji kolejnych zadań badawczych sprawdzaliśmy m.in., na ile powiodło się dotychczas zbliżenie standardów normatywnych obu systemów, które warunkuje skuteczność oferowanych w ich ramach mechanizmów ochronnych, oraz czy dochodzi do niepożądanego zjawiska występowania rozbieżności w definiowaniu poszczególnych wolności i praw w obydwu systemach. Celem prowadzonych analiz była jednak przede wszystkim próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o postać i skalę wpływu standardu ONZ-owskiego na standard strasburski.

Oddawana do rąk czytelników publikacja jest wynikiem nie tylko prac badawczych prowadzonych w ramach projektu badawczego, lecz również kontynuacją wieloletniego zaangażowania zespołu naukowego Poznańskiego Centrum Praw Człowieka INP PAN w badania porównawcze nad międzynarodowymi systemami ochrony praw człowieka. Mamy nadzieję, że książka ta będzie wartościowym źródłem informacji dla wszystkich

zainteresowanych tematyką podjętych w niej badań, jak również przydatnym materiałem dla praktyków prawa, którzy w międzynarodowym prawie praw człowieka poszukują wsparcia dla wzmocnienia praw i wolności jednostek oraz grup.

Grażyna Baranowska
Aleksandra Gliszczyńska-Grabias
Anna Hernandez-Polczyńska
Katarzyna Sękowska-Kozłowska
Roman Wieruszewski

Roman Wieruszewski

WPROWADZENIE

Międzynarodowe prawo praw człowieka ulega ciągłej ewolucji. Dochodzą nowe traktaty, poszerza się zakres regulacji. Pojawiają się zarazem nowe zagrożenia w obszarze praw człowieka. Uniwersalny wymiar tych praw, chroniony ONZ-owskim systemem traktatowym i politycznym¹, wchodzi w coraz głębsze interakcje z systemami regionalnymi. Z punktu widzenia beneficjentów tych praw, czyli ludzi podlegających jurysdykcji państw będących stronami zarówno traktatów uniwersalnych, jak i regionalnych, najważniejsze jest uzyskanie skutecznej ochrony zapewnianej przez mechanizmy międzynarodowe w przypadku, gdy krajowe systemy zawodzą. Biorąc to pod uwagę, zwłaszcza z punktu widzenia jednostki, niezbędna jest swoista synergia obu systemów międzynarodowych. Podobna, jeśli nie identyczna, interpretacja praw regulowanych w traktatach ONZ i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka sprzyja większej legitymizacji decyzji organów traktatowych i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Ma również korzystny wpływ na właściwe postrzeganie tych standardów przez państwa-strony tych umów. W żadnym wypadku nie powinno dochodzić do rozbieżności w definiowaniu poszczególnych wolności i praw. Dążenie do maksymalnego możliwego zbliżenia standardów normatywnych obu systemów jest zatem jednym z warunków skuteczności mechanizmów ochronnych. Jedną z metod uzyskania takiego efektu jest wzajemne korzystanie przez te mechanizmy, a więc ETPC i prawnoczułowiecze organy traktatowe funkcjonujące w ramach systemu ONZ-owskiego, z orzecznictwa obu mechanizmów.

W pracy podejmujemy analizę wpływu standardów wypracowanych przez organy traktatowe ONZ na orzecznictwo ETPC. Aby ów wpływ ocenić, należy przede wszystkim ustalić, jak często i w jakim zakresie w postępowaniu przed ETPC przywoływane są z jednej strony postanowienia traktatów ONZ-owskich oraz z drugiej – dokumenty organów traktatowych. Trzeba również zbadać, jaki jest charakter tych przywołań oraz czy i na ile te przywołane standardy uniwersalne mają wpływ na kształt orzecznictwa ETPC, a tym samym na rekonstrukcję standardu europejskiego.

---

¹ Por. R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017.

W Europie najstarszym i zarazem mającym najszerszy zakres terytorialny systemem jest system ochrony praw człowieka funkcjonujący w ramach Rady Europy, oparty na Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, w skrócie określanej mianem Europejskiej Konwencji Praw Człowieka². W ramach tego systemu, po raz pierwszy na świecie, ustanowione zostały procedury kontrolne, które umożliwiają uzyskanie zadośćuczynienia w przypadku stwierdzenia naruszeń praw jednostki, możliwości domagania się przywrócenia stanu zgodnego z prawami oraz domagania się zaprzestania dalszych naruszeń tych praw. Konwencję uchwalono na początku lat 50. ubiegłego stulecia, wzorując się na postanowieniach ONZ-owskiej Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka³. EKPC jest regularnie uzupełniana protokołami dodatkowymi (fakultatywnymi)⁴.

Postanowienia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w kształcie nadanym im przez orzecznictwo ETPC wyznaczają europejski standard ochrony praw człowieka. Pojęcie standardu zarówno w języku prawnym, jak i prawniczym nie zostało jednoznacznie zdefiniowane⁵. A.N. Schulz na podstawie szczegółowej analizy problemu dochodzi do wniosku, że pojęcie standardu oznacza „dyrektywę (wypowiedź dyrektywną) obejmującą bądź normę prawną, bądź inne wyrażenie normatywne, takie jak zalecenie, propozycję, sugestię pewnych rozwiązań (a czasem zespół norm prawnych i zaleceń), zawartą bądź wyinterpretowaną z wiążących i niewiążących aktów prawa międzynarodowego, wyznaczającą typowy model ochrony praw podmiotowych jednostki, jaki został uznany na szczeblu międzynarodowym za minimalny, którego adresatem przede wszystkim jest państwo przyjmujące na siebie obowiązek stworzenia stanu poszanowania danego modelu ochrony przez wszystkich uczestników obrotu prawnego podległych jego jurysdykcji, a więc również i przez jednostki”⁶.

W niniejszej pracy przyjmujemy nieco węższy zakres tego pojęcia. Proponujemy, aby przez pojęcie europejskiego standardu ochrony praw człowieka rozumieć model ochrony praw jednostki wypracowany w ramach orzecznictwa ETPC⁷. Stosowanie tej konwencji

---

² Por. C. Mik, *Koncepcja normatywna europejskiego prawa praw człowieka*, Toruń 1994; M. Balcerzak, *Zagadnienie precedensu w prawie międzynarodowym praw człowieka*, Toruń 2008, s. 147–150.

³ Na temat Deklaracji zob. M. Florczak-Wątor, M. Kowalski, *70 lat Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, Kraków 2019.

⁴ Część protokołów poszerza zakres merytoryczny Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a część ma charakter proceduralny. Aktualnie obowiązuje 15 protokołów dodatkowych.

⁵ Szerzej zob. A.N. Schulz, *Pojęcie międzynarodowego standardu prawnego – refleksje na tle międzynarodowego prawa dotyczącego rodziny*, „Studia Prawnicze” 2012, nr 2(191), s. 25–46, <https://doi.org/10.37232/sp.2012.3.2>.

⁶ Tamże, s. 45.

⁷ Trzeba zarazem mieć świadomość, że na ów standard ma też coraz większy wpływ, przynajmniej w pewnych obszarach, np. w zakresie zwalczania dyskryminacji, stosowanie KPP i orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Kwestie te wykraczają poza ramy niniejszej analizy.

terminologicznej oznacza, że rekonstrukcja standardów EKPC odbywa się poprzez pryzmat orzecznictwa ETPC. Orzecznictwo to z natury rzeczy ulega ewolucji odzwierciedlającej proces zmian stosunków społecznych. Tak więc również ów standard nie ma charakteru stałego, lecz ewoluuje i jest stale aktualizowany.

Trybunał konsekwentnie traktuje EKPC jako tzw. *living instrument*, czyli traktat, którego znaczenie zmienia się i który winien być interpretowany w świetle aktualnych okoliczności. Po raz pierwszy dyrektywa ta została wyrażona już w 1978 r. w wyroku w sprawie *Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁸, w którym Trybunał stwierdził, iż: „Konwencja jest żyjącym instrumentem (ang. *living instrument*), który, jak słusznie podkreśliła Komisja, musi być interpretowany w świetle warunków dnia dzisiejszego”⁹. W doktrynie wskazuje się, że ETPC zarówno przed reformą systemu na podstawie Protokołu nr 11, jak i obecnie konsekwentnie stosuje tę dynamiczną linię wykładni. M. Balcerzak trafnie zauważa: „na szereg kwestii dotyczących praw człowieka należy spojrzeć z uwzględnieniem dynamiki procesów społecznych. Temu właśnie ma służyć wykładnia ewolucyjna, będąca także praktycznym odzwierciedleniem aktywizmu sędziowskiego. Trzeba przy tym pamiętać, że elastyczność charakterystyczna dla dyrektywy wykładni ewolucyjnej ma swoje granice, wyznaczone przede wszystkim literą traktatu oraz zdrowego rozsądku (*the rule follows where the reason leads; where the reason stops, there stops the rule*). Wykładnia ewolucyjna może bowiem dotyczyć delikatnych kwestii z zakresu moralności publicznej bądź bezpieczeństwa państwowego”¹⁰. Zarazem w literaturze przedmiotu wskazuje się, że ta metoda wykładni „miała na celu nie tyle uwolnienie kategorii konwencji od klasyfikacji i typologii stosowanych na poziomie krajowych systemów prawa, ile bardziej chodziło w niej o oswobodzenie tych standardów od różnych postaw i poglądów moralnych, jakie dominowały w państwach członkowskich Rady Europy na etapie przygotowywania konwencji”¹¹. Niezależnie od motywów, jakie determinowały i nadal determinują podejście Trybunału do traktowania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka jako stale aktualizowanego zbioru wolności i praw, trzeba wyraźnie podkreślić, że tylko takie podejście, uwzględniające nowe okoliczności zagrażające korzystaniu z wolności i praw człowieka, gwarantuje beneficjentom, czyli jednostkom, realną ochronę ich wolności i praw.

⁸ Wyrok ETPC z 25 kwietnia 1978 r., *Tyrer p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 5856/72, § 31, HUDOC.

⁹ Cyt. za: M. Balcerzak, *Zagadnienie precedensu...*, dz. cyt., s. 177; zob. również wyrok ETPC z 12 listopada 2008 r., *Demir i Baykara p-ko Turcji*, 34503/97, HUDOC: „Trybunał zauważa ponadto, że zawsze odwoływał się do »żywego« charakteru Konwencji, którą należy interpretować w świetle współczesnych warunków, oraz że uwzględniał ewolucję norm prawa krajowego i międzynarodowego w swojej interpretacji postanowień Konwencji”.

¹⁰ M. Balcerzak, *Zagadnienie precedensu...*, dz. cyt., s. 178–179.

¹¹ B. Gronowska, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. W poszukiwaniu efektywnej ochrony praw jednostki*, Toruń 2011, s. 193 i cytowana tam literatura.

W tym miejscu można zadać sobie pytanie, czy taka wykładnia ewolucyjna zawsze prowadzi do poszerzenia zakresu chronionych wolności i praw, czy też może z czasem zyskać charakter regresywny. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że sygnały takiego regresywnego podejścia można zaobserwować w stosunkowo licznych zdaniach odrębnych do wyroków Wielkiej Izby ETPC¹².

Analizując metody wypracowywania standardów systemu uniwersalnego, warto zwrócić uwagę, że różni się on dość istotnie od systemu europejskiego. Należy zaznaczyć, że poza zakresem analizy w niniejszym opracowaniu pozostaje polityczny wymiar systemu ONZ-owskiego, czyli działalność Rady Praw Człowieka i jej mechanizmów, choć z pewnością ma ona również wpływ na kształtowanie się standardów ochrony praw człowieka¹³.

Na ONZ-owski traktatowy system ochrony praw człowieka składa się aktualnie dziewięć traktatów wraz z protokołami fakultatywnymi, do których należą: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych¹⁴, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych¹⁵, Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Konwencja o prawach dziecka, Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin, Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem.

Kontrola nad sposobem przestrzegania postanowień tych traktatów powierzona została specjalnie powołanym w tym celu komitetom, czyli kontrolnym organom traktatowym¹⁶. Komitety te mają charakter autonomiczny, tzn. samodzielnie dokonują interpretacji norm zawartych w poszczególnych traktatach. W tej sytuacji trudno

---

¹² L.R. Helfer, E. Voeten, *Walking Back Human Rights in Europe*, „The European Journal of International Law” 2020, t. 31, nr 3, s. 797–827, <https://doi.org/10.1093/ejil/chaa071>.

¹³ Por. A. Gliszczyńska-Grabias, *Rada Praw Człowieka – kompetencje i funkcjonowanie*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka...*, dz. cyt., s. 395–417.

¹⁴ Oficjalna nazwa Paktu opublikowana w Dzienniku Ustaw brzmi: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych. Jednak to tłumaczenie nie oddaje w sposób prawidłowy znaczenia angielskiego terminu *civil*, stąd w pracy, podobnie jak w innych publikacjach autorek i autorów Poznańskiego Centrum Praw Człowieka stosujemy termin „praw osobistych”. Por. R. Wieruszewski (red.), *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 16.

¹⁵ W pracy w miejsce przyjętego w oficjalnej wersji Paktu, opublikowanej w Dzienniku Ustaw, terminu „prawa społeczne” stosujemy bardziej adekwatny do materii regulowanej Paktem termin „prawa socjalne”. Por. Z. Kędzia, A. Hernandez-Polczyńska (red.), *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 2, przypis 1.

¹⁶ Szerzej na temat funkcjonowania organów traktatowych ONZ zob. R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony...*, dz. cyt.

mówić o jednym uniwersalnym standardzie, a raczej o standardach. W pierwszej fazie funkcjonowania organów traktatowych, czyli mniej więcej do lat 90. ubiegłego stulecia, komitety dość skrupulatnie strzegły swojej odrębności. Na przestrzeni ostatnich 30 lat sytuacja uległa jednak zasadniczej zmianie. Doszło do zacieśnienia współpracy organów traktatowych. Dotyczy to nie tylko ujednoczenia metod pracy, ale również uzgodnień w zakresie metod interpretacji. Stąd też częste jest odwoływanie się przez poszczególne komitety do ustaleń zawartych w dokumentach innych organów traktatowych. Pojawiają się również wspólne komentarze ogólne¹⁷.

Inną cechą odróżniającą system uniwersalny od europejskiego jest fakt, że komitety mają do dyspozycji nie jeden instrument, jak w przypadku ETPC – wyrok lub decyzję o niedopuszczalności¹⁸, lecz kilka narzędzi do prezentacji wykładni stosownych norm. Są to decyzje w sprawach indywidualnych (ang. *views*), uwagi końcowe – czyli opinie w sprawach sprawozdań przedkładanych przez państwa-strony (ang. *concluding observations*) oraz tzw. komentarze lub zalecenia ogólne (ang. *general comments/recommendations*)¹⁹. Zwłaszcza te ostatnie zawierają pogłębioną analizę odpowiednich norm traktatowych.

Trzeba również zwrócić uwagę na fakt, że występuje dość zasadnicza różnica w randze prawnej wyroków ETPC i decyzji organów traktatowych w sprawach indywidualnych. W doktrynie istnieje spór co do tego, czy te decyzje mają charakter prawnie wiążący²⁰. Jeżeli praktykę państw potraktować jako wyznacznik, to niestety rację mają ci, którzy uważają, że są to tylko zalecenia, które państwa mogą, ale nie muszą respektować²¹. Choć, formalnie rzecz biorąc, uprawnione jest twierdzenie, że decyzje organów traktatowych nie mają charakteru prawnie wiążącego, to jednak przystąpienie państwa do fakultatywnej procedury skargowej oznacza, że godzi się ono na wszystkie wynikające

---

¹⁷ Por. Joint general recommendation No. 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women/General Comment No. 18 of the Committee on the Rights of the Child on harmful practices, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, 14.11.2014, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

¹⁸ Trybunał może również na wniosek Komitetu Ministrów wydawać opinie doradcze w kwestiach prawnych dotyczących Konwencji i jej protokołów. Do końca 2021 r. wydane zostały dwie takie opinie.

¹⁹ W pracy stosujemy konwencję terminologiczną przyjętą w poprzednich publikacjach Centrum Praw Człowieka, czyli ang. *views* tłumaczymy jako „decyzja”. Zob. R. Wieruszewski, *Mechanizmy ochrony...*, dz. cyt.

²⁰ Por. M. Nowak, *The International Covenant on Civil and Political Rights*, [w:] F.G. Isa, K. de Feyter (red.), *International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges*, Bilbao 2006, s. 153. Autor stwierdza: „decyzje [Komitetu Praw Człowieka] nie są ani prawnie wiążące, ani politycznie wykonalne”. Inaczej F. Pokar, *Legal Value of the Human Rights Committee's Views*, „Canadian Human Rights Yearbook” 1992.

²¹ Zob. interesującą i pogłębioną analizę tej kwestii: R. van Alebeek, A. Nollkaemper, *The Legal Status of Decisions by Human Rights Treaty Bodies in National Law*, [w:] H. Keller, G. Ulfstein (red.), *UN Human Rights Treaty Bodies. Law and Legitimacy*, Cambridge 2012, s. 356–413, <https://www.doi.org/10.1017/CBO9781139047593.009>.

z niej konsekwencje, w tym także realizację w dobrej wierze decyzji podejmowanych przez organ traktatowy w jej ramach. Komitety nie mają jednak skutecznych narzędzi do egzekwowania wykonalności swoich opinii w sprawach indywidualnych, podobnie zresztą jak zaleceń formułowanych w uwagach końcowych wobec sprawozdań państw. Pewną pomocą są procedury stosowane w ramach Rady Praw Człowieka ONZ, zwłaszcza Powszechny Przegląd Okresowy (ang. *Universal Periodic Review*), ale można je określić najwyżej jako „miękkie” formy nacisku²². Z tego punktu widzenia ranga wyroków ETPC jest zupełnie inna, gdyż mają one charakter prawnie wiążący. Jednak i w tym przypadku mamy często do czynienia z niewykonywaniem wyroków przez państwa bądź wykonywaniem tylko częściowym²³.

Podobnie jak ETPC, organy traktatowe stosują dynamiczną metodę wykładni ONZ-owskich traktatów praw człowieka²⁴. Uważa się wręcz, że koncepcja dynamicznej wykładni jest immanentną częścią międzynarodowego prawa praw człowieka²⁵. Warto przytoczyć w tym kontekście fragment decyzji Komitetu Praw Człowieka w sprawie *Judge przeciwko Kanadzie*: „Komitet stwierdza, że Pakt winien być traktowany jako *living instrument* i że prawa chronione nim winny być stosowane w kontekście i w świetle aktualnych okoliczności”²⁶. Podobne stanowisko zajął Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej w sprawie *Hagan przeciwko Australii*: „Komitet stwierdza, że Konwencja, jako *living instrument*, musi być interpretowana i stosowana, biorąc pod uwagę warunki współczesnego społeczeństwa”²⁷. Niemal identyczne sformułowanie, traktujące Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania

²² Por. A. Gliszczyńska-Grabias, *Rada Praw Człowieka...*, dz. cyt., s. 405–408.

²³ Przykładowo do końca 2021 r. następujące wyroki w sprawach polskich nie zostały wykonane: *Al Nashiri* (28761/11) z 2015 r., *Husayn (Abu Zubaydah)* (7511/13) z 2015 r. dotyczący więzień CIA w Polsce, *M.K. i in.* (40503/17) z 2020 r. dotyczący odmów przyjmowania wniosków o udzielenie statusu uchodźcy przez Straż Graniczną, *Grabowski* (57722/12) z 2015 r. dotyczący bezprawnego pozbawienia wolności małoletniego, a także *Bak group* (7870/04) z 2007 r., *Majewski group* (52690/99) z 2006 r., *Rutkowski i in.* (72287/10) z 2015 r. Sprawy te dotyczą nadmiernej długości postępowań w sprawach cywilnych i karnych oraz nieproporcjonalnie niskich rekompensat.

²⁴ Por. B. Schlütter, *Aspects of Human Rights Interpretation by the UN Treaty Bodies*, [w:] H. Keller, G. Ulfstein (red.), *UN Human Rights Treaty Bodies...*, dz. cyt., s. 261–319, <https://www.doi.org/10.1017/CBO9781139047593.007>.

²⁵ Tak M. Nowak, *UN Covenant on Civil and Political Rights – CCPR Commentary*, Kehl–Arlington 2005, s. XXVII.

²⁶ Decyzja KPC z 13 sierpnia 2003 r., *Roger Judge p-ko Kanadzie*, 829/1998, § 10.3, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

²⁷ Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 62nd session 3–21.03.2003, *Hagan v. Australia* Opinion, CERD/C/62/D/26/2002, Communication No. 26/2002, § 7.3, http://www.worldcourts.com/cerd/eng/decisions/2003.03.20_Hagan_v_Australia.htm [dostęp: 3.02.2022].

albo karania jako *living instrument*, znalazło się w decyzji Komitetu Przeciwko Torturom w sprawie *V.X.N. i H.N. przeciwko Szwecji*²⁸.

Inną cechą wykładni norm międzynarodowego prawa praw człowieka, szczególnie widoczną w dokumentach organów traktatowych, jest akcentowanie faktu, że wykładnia norm traktatowych ma charakter autonomiczny i nie jest zależna od definicji przyjętych w systemach krajowych. W doktrynie określa się to jako „niezależną metodę interpretacji praw człowieka”²⁹. Ten aspekt wykładni jest szczególnie akcentowany przez Komitet Praw Człowieka. Po raz pierwszy pojawił się w sprawie *Van Duzen przeciwko Kanadzie*. W sprawie sporną kwestią była definicja pojęcia kary w świetle art. 15 ust. 1 MPPOiP. Państwo-strona powoływało się na przyjętą w jego systemie prawa definicję tego pojęcia. Komitet odrzucił to podejście, stwierdzając, że: „interpretacja i stosowanie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych musi opierać się na zasadzie, że pojęcia i koncepcje Paktu są niezależne od jakiegokolwiek systemu prawa krajowego i jakichkolwiek definicji. Jakkolwiek normy zawarte w Pakcie mają swoje źródła w długoletnich tradycjach wielu państw, Komitet musi je traktować jako mające autonomiczne znaczenie”³⁰. Podejście to zostało potwierdzone w sprawie *Sayadi i Vinck przeciwko Belgii*³¹.

Stwierdzenie, że normy traktatowe mają charakter autonomiczny, nie wyklucza odwoływania się w procesie wykładni do wspólnej praktyki państw-stron traktatów. Taką metodę często stosuje ETPC.

Powyższe przykłady dowodzą, że stosowane przez ETPC oraz organy traktatowe metody wykładni są bardzo zbliżone. Jedyna istotna różnica polega na tym, że ETPC stosuje doktrynę marginesu oceny, czyli daje państwom-stronom w pewnym zakresie możliwość stosowania własnych interpretacji EKPC. Organy traktatowe tej metody nie stosują. Zarówno Trybunał, jak i komitety traktują traktaty prawnoczułowiecze jako *living instruments*, których stosowanie i interpretowanie wymaga uwzględnienia zmieniających się okoliczności społecznych. Takie podejście niewątpliwie ułatwia powoływanie się wzajemnie na swoje orzecznictwo.

Porównując oba analizowane w tej pracy systemy, trzeba zwrócić uwagę na jeszcze jedną zasadniczą różnicę – zakres przedmiotowy. EKPC reguluje w zasadzie wyłącznie prawa osobiste i polityczne oraz prawo własności i prawo do nauki. W doktrynie wskazuje się jednak, że poprzez swoje orzecznictwo i stosowanie dynamicznej i celowościowej wykładni

²⁸ Decyzja KomPT z 2 września 2000 r., *V.X.N. i H.N. p-ko Szwecji*, 130/1999, 131/1999, § 7.3, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

²⁹ M. Nowak, *UN Covenant...*, dz. cyt.

³⁰ Decyzja KPC z 7 kwietnia 1982 r., *Gordon C. Van Duzen p-ko Kanadzie*, 50/1979, § 10.2, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

³¹ Decyzja KPC z 22 października 2008 r., *Nabil Sayadi i Patricia Vinck p-ko Belgii*, 1472/2006, § 10.11, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

ETPC doprowadził do pośredniej ochrony wielu praw niesformułowanych jednoznacznie w EKPC³². Przedstawione wyżej konwencje ONZ-owskie obejmują całe spektrum wolności i praw człowieka. Tak więc siłą rzeczy ETPC może sięgać tylko do ograniczonego dorobku organów traktatowych.

W tym miejscu można zadać sobie pytanie, czy przyjęta zarówno przez ETPC, jak i organy traktatowe dynamiczna interpretacja prawa zgodna jest z normami prawa międzynarodowego, a w szczególności z Konwencją wiedeńską o prawie traktatów³³. Jest bowiem rzeczą oczywistą, że interpretacja zarówno EKPC, jak i traktatów prawnocząłowieczych ONZ podlega regułom zawartym w dziale 3 Konwencji wiedeńskiej. W doktrynie podkreśla się, że możliwe są trzy podejścia do wykładni umowy międzynarodowej³⁴. Według pierwszego umowa winna być interpretowana zgodnie z intencją stron w momencie jej zawarcia. Drugie podejście akcentuje znaczenie litery umowy, trzecie natomiast zaleca interpretację teleologiczną, czyli branie pod uwagę celu i przedmiotu umowy. Właśnie to trzecie podejście daje asumpt do dynamicznej wykładni uwzględniającej zmieniające się okoliczności dotyczące danego traktatu. Warto przypomnieć, że taką regułę sformułował już w 1971 r. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości. W opinii doradczej MTS w sprawie Namibii czytamy: „wszystkie instrumenty międzynarodowe powinny być interpretowane i stosowane w świetle całego systemu prawnego będącego w mocy w momencie interpretowania”³⁵.

Z punktu widzenia problematyki analizowanej w niniejszej pracy szczególne znaczenie ma art. 31 ust. 3 lit. c Konwencji wiedeńskiej, zgodnie z którym interpretując dany traktat międzynarodowy, należy m.in. brać pod uwagę „wszelkie odpowiednie normy prawa międzynarodowego, mające zastosowanie w stosunkach między stronami”. Państwa-strony EKPC są zarazem stronami większości traktatów ONZ regulujących prawa człowieka. Fakt ten winien obligować ETPC, aby w procesie stosowania EKPC, dokonując jej interpretacji, brać m.in. pod uwagę regulacje zawarte w tych traktatach. Trybunał jest świadomy znaczenia tej zasady, co potwierdził m.in. w cytowanym orzeczeniu w sprawie *Demir i Baykara przeciwko Turcji*, stwierdzając: „Trybunał nigdy nie traktował postanowień Konwencji jako wyłącznych ram odniesienia dla interpretacji praw i wolności w niej wyrażonych.

---

³² Np. w sprawie *Guerra i in. p-ko Włochom* dotyczącej zatruwania środowiska przez zakłady chemiczne ETPC uznał, że prowadzi to do naruszenia art. 8 Konwencji, czyli prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Por. J.A. Carrillo Salcedo, *The European Convention of Human Rights*, [w:] F.G. Isa, K. de Feyter (red.), *International Protection...*, dz. cyt., s. 393.

³³ Konwencja wiedeńska o prawie traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r., Dz.U. 1990 Nr 74, poz. 439. Uchwalona 22 maja 1969 r., weszła w życie 27 stycznia 1980 r. Polska przystąpiła do Konwencji wiedeńskiej 27 kwietnia 1990 r.

³⁴ Por. W. Czapliński, A. Wyrozumka, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1999, s. 359–363.

³⁵ Cyt. za: tamże, s. 362.

Wręcz przeciwnie, musi on także brać pod uwagę każde właściwe reguły i zasady prawa międzynarodowego mające zastosowanie w stosunkach między państwami-stronami”.

Odwołując się do „wszystkich właściwych reguł i zasad prawa międzynarodowego”, ETPC korzysta z dorobku organów traktatowych, choć zastrzega, że: „nawet wtedy, gdy postanowienia Konwencji oraz innych instrumentów międzynarodowego prawa praw człowieka są prawie identyczne, interpretacja tego samego prawa podstawowego przez organ traktatowy oraz przez Trybunał nie zawsze musi ze sobą korespondować”³⁶.

Choć Trybunał w cytowanym orzeczeniu stwierdza, że bierze pod uwagę „prawo międzynarodowe mające zastosowanie w stosunkach między państwami-stronami”, to zdarza się, że powołuje się na konwencje, których stroną nie są państwa skarżone w danej sprawie, traktując to jako element standardu.

Ponieważ, podobnie jak w przypadku EKPC, gdzie standardy dekoduje ETPC, znaczenie norm zawartych w konwencjach ONZ-owskich znajduje odzwierciedlenie w decyzjach organów traktatowych, można oczekiwać, że decyzje te znajdą swoje odzwierciedlenie w wyrokach ETPC. W kolejnych fragmentach książki będziemy starali się wykazać, czy i w jakim zakresie regulacje traktatów ONZ w interpretacji organów traktatowych wpłynęły na orzecznictwo ETPC.

Konieczność synergii między ETPC a traktatami ONZ, w szczególności Międzynarodowym Paktem Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych, była w Radzie Europy dostrzegana od dawna. Tytułem przykładu można przywołać Rekomendację 791 (1976) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy poświęconą ochronie praw człowieka, w której wzywano Komitet Ministrów do „podjęcia wysiłków w celu włączenia maksymalnej liczby postanowień Paktu do Konwencji”. W efekcie art. 4 Protokołu Dodatkowego nr 7, regulujący zakaz ponownego sądzenia lub karania, był wzorowany na art. 17 ust. 7 MPPOiP. Warto jednak dodać, że w tym przypadku standard europejski został wzmocniony w stosunku do uniwersalnego poprzez wprowadzenie zakazu uchylania tego prawa.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na pewną ważną regułę wynikającą z Konwencji wiedeńskiej, która ma szczególne znaczenie dla interpretacji traktatów z dziedziny praw człowieka. R. Bernhardt, były prezes ETPC, stwierdził: „Art. 31 i 32 Konwencji wiedeńskiej są znaczące z wielu powodów. Po pierwsze, jedna z zasad wykładni traktatów, często przywoływana w dawnych podręcznikach, została całkowicie pominięta. Chodzi o zasadę, że traktaty winny być interpretowane zawężająco na korzyść zasady suwerenności państw, *in dubio mitius*. Ta zasada już nie obowiązuje. Nie wspomina o niej Konwencja wiedeńska i nigdy nie została przywołana w bieżącym orzecznictwie międzynarodowych sądów

---

³⁶ Decyzja ETPC z 30 czerwca 2020 r., *Popovic i in. p-ko Serbii*, 14616/16, 14619/16, 22233/16, 26944/13, HUDOC. ETPC przywołuje w tym zakresie wyrok z 4 kwietnia 2018 r., *Correia de Matos p-ko Portugalii*, 56402/12, §134–135, HUDOC.

i trybunałów. Zobowiązań traktatowych w przypadku wątpliwości z reguły nie można interpretować na korzyść suwerenności państwa. Jest rzeczą oczywistą, że ta konkluzja ma znaczące konsekwencje dla traktatów regulujących prawa człowieka. Każda skuteczna ochrona wolności jednostki ogranicza suwerenność państwa. I w przypadku wątpliwości w żadnym wypadku suwerenność państwa nie może mieć pierwszeństwa. Wręcz odwrotnie, przedmiot i cel traktatów prawnoczwolowczych winien często prowadzić do szerszej interpretacji praw jednostki z jednej strony i ograniczenia aktywności państwa z drugiej³⁷. Ta teza wybitnego prawnika z reguły znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie ETPC, choć Trybunał stara się postępować w sposób wyważony, aby nie narazić się na zarzut działania *ultra vires*. Podobnie postępują organy traktatowe.

Pewną korektę do tego podejścia wprowadza doktryna marginesu oceny (ang. *margin of appreciation*), zgodnie z którą Trybunał ocenia, czy konkretne działanie państwa utrzymane jest w granicach dopuszczalnego marginesu oceny³⁸. Stosowanie tej często krytykowanej, gdyż potencjalnie dającej państwu zbyt dużo swobody w interpretacji swoich zobowiązań, doktryny ulega jednak ewolucji w kierunku jej zawężania. Jak słusznie zauważa się w doktrynie: „każdorazowe zawężanie granic marginesu swobody oceny państwa jest równoznaczne bowiem ze wzmocnieniem międzynarodowej ochrony danego standardu”³⁹. Organy traktatowe z reguły nie stosują doktryny marginesu oceny. Zarazem analizując dokumenty wydawane przez te organy, nie dostrzega się tendencji do zawężania zakresu chronionych wolności i praw.

Analiza stopnia wykorzystywania w procesie dekodowania standardów ochrony praw człowieka wynikających z Europejskiej Konwencji standardów uniwersalnych pozwala na ocenę poziomu synergii między oboma systemami oraz na wskazanie korzyści płynących z pogłębiania się tych współzależności. Kryterium oceny winien być przy tym stan przestrzegania wolności i praw człowieka.

Na zakończenie należy dodać kilka uwag dotyczących metodologii prezentowanych badań, a także układu monografii. Choć badania mają charakter klasycznej analizy dogmatycznoprawnej, można w nich umownie wyróżnić – w ślad za metodologią nauk społecznych – komponent ilościowy i jakościowy. Badania ilościowe służyły ustaleniu, jak duża jest grupa wyroków ETPC, w których możemy znaleźć odwołania do standardów ONZ. W tym celu poddano analizie orzecznictwo ETPC dostępne w bazie HUDOC, a więc wszystkie zawarte tam wyroki Izb oraz Wielkiej Izby⁴⁰ wydane do 31 grudnia 2020 r.

³⁷ R. Bernhardt, *Evolutive Treaty Interpretation, Especially of the European Convention on Human Rights*, „German Yearbook of International Law” 1999, t. 42, s. 14.

³⁸ Szerzej zob. A. Wiśniewski, *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Gdańsk 2008.

³⁹ B. Gronowska, *Europejski Trybunał...*, dz. cyt., s. 129.

⁴⁰ Przedmiotem badania były wyroki opublikowane w języku angielskim.

Prezentowany obraz pomija zatem decyzje o niedopuszczalności, które także w niezmiernie istotny sposób kształtują standard praw jednostki, a zwłaszcza mają znaczenie dla osób, które wobec niepowodzenia w Strasburgu chciałyby dochodzić swych praw przed organami ONZ⁴¹.

Przy badaniach ilościowych zastosowano opcję automatycznego wyszukiwania słów kluczy, którymi były anglojęzyczne nazwy i skróty poszczególnych traktatów ONZ oraz ich organów kontrolnych. Dzięki tej metodzie udało się wyselekcjonować sprawy, które poddano dalszej, szczegółowej analizie. W przypadku każdego z traktatów ONZ interesowało nas uzyskanie następujących informacji:

- jaka jest ogółem liczba spraw, w których zawarto odwołanie do danego traktatu lub uchwały jego organu kontrolnego, tj. decyzji w sprawie indywidualnej, uwag końcowych lub komentarzy/zaleceń ogólnych?
- w jakiej części wyroku zawarto dane odwołanie? Na potrzeby badania wyróżniliśmy następujące kategorie: część dotyczącą faktów (ang. *facts*)⁴², część zawierającą ocenę Trybunału (ang. *court's assessment*), stanowisko skarżącego, stanowisko rządu, stanowisko strony trzeciej, zdanie odrębne (zbieżne lub rozbieżne);
- czy wyrok został wydany przez Izbę czy Wielką Izbę?

Wyniki badań ilościowych zostały przedstawione w pierwszej części książki, która zawiera rozdziały dotyczące każdego z traktatów ONZ. We wszystkich rozdziałach przyjęto taką samą strukturę opracowania. W pierwszej kolejności dokonano krótkiego omówienia danej konwencji i jej organu kontrolnego, a następnie analizy, w jakim zakresie jej postanowienia korelują z postanowieniami EKPC. Pozwala to na pokazanie potencjalnej „mapy wpływu” danego traktatu na wykładnię EKPC. Dalsza część rozdziału jest poświęcona analizie badań ilościowych, których wyniki zaprezentowano w tabelach. Należy przy tym podkreślić, że nie skupiamy się na liczbach jako takich, służą one raczej jako ilustracja pozwalająca na ogólne oszacowanie skali oddziaływania danego traktatu na orzecznictwo ETPC i tego, jaką rolę odgrywa on w procesie interpretacji EKPC. Jak pokazują wyniki badań, w przypadku niektórych traktatów mamy do czynienia ze śladową recepcją, podczas gdy wpływ innych jest dużo bardziej widoczny, o czym świadczy zarówno liczba zidentyfikowanych wyroków, jak i ich analiza jakościowa. W przypadku opracowań, które odnoszą się do dużej liczby wyroków ETPC (kilkadziesiąt lub kilkaset zidentyfikowanych spraw),

---

⁴¹ J. Gerards, *Inadmissibility Decisions of the European Court of Human Rights: A Critique of the Lack of Reasoning*, „Human Rights Law Review” 2014, t. 14, nr 1, s. 148–158, <https://www.doi.org/10.1093/hrlr/ngt044>.

⁴² Przy czym należy zauważyć, że w części tej oprócz okoliczności sprawy są także prezentowane właściwe przepisy prawa, w tym standardy międzynarodowe.

omówiono najbardziej charakterystyczne lub reprezentatywne przykłady wykorzystania dorobku ONZ.

W drugiej części książki przedstawiono studia przypadków, a więc analizę recepcji wybranych standardów ONZ w orzecznictwie ETPC. Dokonany wybór ma siłą rzeczy charakter subiektywny. Naszą intencją było pokazanie spraw, które dobrze ilustrują potencjał i oddziaływanie standardów ONZ na praktykę strasburską. Prezentujemy je jako „historie sukcesu”, ale także wskazujemy, w jaki sposób możliwe byłoby pogłębienie dotychczasowej wykładni EKPC dzięki szerszemu wykorzystaniu standardów ONZ. Kolejność podrozdziałów zawartych w tej części książki odzwierciedla porządek, w którym omówiono poszczególne standardy w części pierwszej. Książkę zamyka ogólne podsumowanie badań.

W wielu krajach w Europie, w tym zwłaszcza w Polsce, rośnie znaczenie i rola międzynarodowych mechanizmów ochrony praw człowieka. W pewnych sytuacjach mechanizmy te są jedynym skutecznym środkiem, jakie mają do dyspozycji ofiary naruszeń praw człowieka. Analiza ich wzajemnych relacji i stosowanych metod wykładni powinna być pomocna w poszukiwaniu właściwej międzynarodowej drogi dochodzenia swoich praw. Ten cel przyświecał gronu autorskiemu niniejszej pracy.

Część I

**Recepcja uniwersalnego standardu
ochrony praw człowieka
w orzecznictwie Europejskiego
Trybunału Praw Człowieka**

Roman Wieruszewski

MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW OBYWATELSKICH (OSOBISTYCH) I POLITYCZNYCH

1. MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW OBYWATELSKICH (OSOBISTYCH) I POLITYCZNYCH ORAZ EUROPEJSKA KONWENCJA PRAW CZŁOWIEKA – PORÓWNANIE REGULACJI

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka wraz z Międzynarodowymi Paktami Praw – Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych oraz Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych, tworzy Międzynarodową Kartę Praw Człowieka (ang. *International Bill of Human Rights*). Celem tych dokumentów, uchwalonych w ramach systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, było wypracowanie możliwie jasnych i precyzyjnych standardów praw człowieka. Jednak występujące w okresie uchwalania obu paktów fundamentalne różnice ideologiczne i polityczne między poszczególnymi państwami znacznie spowolniły tempo przyjmowania Paktów. Od uchwalenia Powszechnej Deklaracji w 1948 r. do przyjęcia paktów minęło 18 lat. W tej sytuacji europejskie państwa demokratyczne uchwaliły już w 1950 r. Europejską Konwencję Praw Człowieka w całości inspirowaną PDPC. Tak więc źródła aksjologiczne obu traktatów – uniwersalnego MPPOiP oraz regionalnego europejskiego EKPC – są w istocie tożsame.

MPPOiP składa się z 53 artykułów¹. Do Paktu dołączony został Protokół Fakultatywny regulujący prawo do składania skarg do Komitetu Praw Człowieka przez ofiary naruszeń praw regulowanych w Pakcie². W późniejszym okresie uchwalony został Protokół

---

¹ Uchwalony 16 grudnia 1966 r., wszedł w życie 23 marca 1976 r. Polska ratyfikowała go 18 marca 1976 r. Stronami Paktu są 173 państwa (dane na 26 stycznia 2022 r.).

² Uchwalony 16 grudnia 1966 r., wszedł w życie 23 marca 1976 r. Polska ratyfikowała go 18 marca 1976 r. Stronami jest 116 państw (dane na 26 stycznia 2022 r.).

Fakultatywny dotyczący zniesienia kary śmierci³. W MPPOiP uregulowano wolności i prawa, które odnoszą się do sfery wolności osobistej ludzi oraz ich aktywności społecznej i politycznej. W znacznym zakresie pokrywają się one z postanowieniami EKPC. W obu traktatach znajdujemy regulacje dotyczące następujących wolności i praw:

- klauzula antydyskryminacyjna – zakaz dyskryminacji zawarty w art. 2 ust. 1 MPPiOP jest jednym z kilku postanowień tego traktatu odnoszących się do zasady równości i niedyskryminacji. Szczególne znaczenie ma relacja między tym artykułem a art. 26. O ile art. 26 Paktu odnosi się do równości wobec prawa i równej ochrony prawnej jednostki, wykraczając tym samym poza materię uregulowaną w traktacie, o tyle art. 2 ust. 1 dotyczy jedynie „praw uznanych w Pakcie”⁴. Chodzi tutaj o wszystkie prawa zawarte w III części Paktu, tzn. w art. 6–27. W przypadku wniesienia skargi indywidualnej do Komitetu zarzut naruszenia zakazu dyskryminacji zawartego w art. 2 ust. 1 musi być połączony z zarzutem naruszenia praw zawartych w innych artykułach Paktu⁵. Omawiany artykuł, mający charakter akcesoryjny, pełni zatem podobną funkcję jak art. 14 EKPC. Natomiast Protokół Fakultatywny nr 12 do EKPC reguluje, podobnie jak art. 26 MPPOiP, ogólną zasadę niedyskryminacji⁶;
- prawo do życia – to prawo reguluje art. 6 Paktu, który w okresie późniejszym uzupełniony został Drugim Protokołem Fakultatywnym do MPPOiP, mającym na celu zniesienie kary śmierci. W przypadku EKPC prawo to uregulowano w art. 2, a następnie jego zakres poszerzono w Protokołach Fakultatywnych nr 6 i 13. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że zarówno ETPC, jak i KPC uznają, że istnieje uniwersalne rozumienie „prawa do życia”. Tym samym orzecznictwa obu organów w tym obszarze są bardzo zbliżone⁷;
- zakaz tortur – art. 7 Paktu oraz art. 3 EKPC. Postanowienia obu traktatów na ten temat są niemal identyczne i zarazem dość lakoniczne. W szczególności nie

³ Uchwalony 15 grudnia 1989 r., wszedł w życie 11 lipca 1991 r. Polska ratyfikowała go 4 kwietnia 2014 r. Stronami jest 89 państw (dane na 26 stycznia 2022 r.).

⁴ Por. K. Sękowska-Kozłowska, R. Wieruszewski [w:] R. Wieruszewski (red.), *Międzynarodowy Pakt Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 46 i n.

⁵ Zob. np. decyzję KPC z 30 października 2008 r., *Shergill i inni p-ko Kanadzie*, 1506/2006, pkt 7.5, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022]. Za: K. Sękowska-Kozłowska, R. Wieruszewski [w:] R. Wieruszewski (red.), *Międzynarodowy Pakt...*, dz. cyt., s. 47.

⁶ Warto podkreślić, że pomimo licznych apeli organizacji pozarządowych oraz Rzecznika Praw Obywatelskich Polska nie ratyfikowała Protokołu nr 12 do EKPC.

⁷ Por. A. Gliszczyńska-Grabias [w:] R. Wieruszewski (red.), *Międzynarodowy Pakt...*, dz. cyt., s. 106, przypis 17 i cytowana tam literatura.

zawierają definicji pojęcia tortur⁸. Dlatego kluczową rolę w ich interpretacji odgrywa orzecznictwo obu organów kontrolnych;

- zakaz niewolnictwa – art. 8 Paktu oraz art. 4 EKPC zawierają bardzo zbliżone regulacje. Zakazane są wszelkie formy niewolnictwa, poddaństwo oraz zmuszanie do pracy przymusowej. Trzeba też podkreślić, że w obu przypadkach termin „praca przymusowa” nie obejmuje służby wojskowej;
- wolność osobista – art. 9 Paktu oraz art. 5 EKPC. Regulacja zawarta w art. 9 ust. 1 Paktu różni się od tej sformułowanej w art. 5 Konwencji, gdyż nie zawiera wyliczenia sytuacji, w której dopuszczalne jest pozbawienie wolności. Zamiast tego posłużono się ogólnym sformułowaniem, że pozbawienie wolności jest dopuszczalne „z przyczyn i w trybie, które zostały ustalone przez ustawę”;
- zakaz więzienia za długi – art. 11 Paktu oraz art. 1 Protokołu nr 4 do EKPC. Teksty obu tych artykułów są tożsame i zakazują pozbawiania wolności z powodu niemożności wywiązywania się ze zobowiązania umownego;
- wolność poruszania się – art. 12 Paktu oraz art. 2 Protokołu nr 4 do EKPC. Obie regulacje są bardzo podobne, choć nie identyczne. Określają prawo do swobodnego poruszania się po terytorium państwa legalnego pobytu, opuszczenia takiego państwa i wymieniają podobne dopuszczalne przesłanki ograniczenia tego prawa. Art. 12 Paktu formułuje zakaz pozbawiania prawa wjazdu do własnego kraju. Ten zakaz znajduje się w art. 3 Protokołu nr 4 do EKPC;
- ochrona obcokrajowców i bezpaństwowców przed arbitralnym wydaleniem – art. 13 Paktu oraz art. 1 Protokołu nr 7 do EKPC. Można zauważyć, że zawarte w tym protokole gwarancje proceduralne dotyczące wydalania cudzoziemców wzorowane były na art. 13 Paktu.;
- prawo do sądu – art. 14 Paktu oraz art. 6 EKPC. Niewątpliwie najbardziej rozbudowane artykuły w obu traktatach i zawierające bardzo zbliżone postanowienia, choć w drobnych szczegółach nieco odmienne, co doprowadziło do opisanych poniżej rozbieżności w orzecznictwie Trybunału i Komitetu;
- zasada nieretroaktywności w prawie karnym – art. 15 Paktu oraz art. 7 EKPC. Postanowienia są niemal identyczne. Trzeba zwrócić uwagę, że w świetle postanowień obu traktatów nie można karać za czyny, które w trakcie ich popełniania nie były zagrożone karą w świetle prawa krajowego lub międzynarodowego. Zwłaszcza to odniesienie do prawa międzynarodowego było pomocne w opisanych poniżej sprawach dotyczących NRD-owskich strażników granicznych;

---

⁸ Zob. rozdział G. Baranowskiej, *Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309832).

- prawo do prywatności – art. 17 Paktu oraz art. 8 EKPC. Nieco bardziej rozbudowana jest regulacja tego prawa w EKPC, gdyż zawiera wyliczenie przypadków, w których dopuszczalna jest ingerencja władz publicznych w to prawo. Natomiast Pakt określa, że każdy ma prawo do ochrony prawnej przed atakami na swoją prywatność;
- wolność myśli, sumienia i religii – art. 18 Paktu oraz art. 9 EKPC. Bardziej rozbudowana jest regulacja tego prawa w MPPOiP. Zawiera ona zakaz poddawania przymusowi, który stanowiłby zamach na wolność sumienia. Zobowiązuje też państwa do poszanowania wolności rodziców w decydowaniu o wyborze wychowania w duchu wyznawanej przez nich religii. Podobnie uregulowano warunki ograniczenia tego prawa;
- wolność posiadania i wyrażania poglądów – art. 19 Paktu oraz art. 10 EKPC. Bardzo podobnie, choć nie identycznie, uregulowana została ta wolność. W EKPC nieco szczegółowiej wymieniono wymogi formalne oraz dopuszczalne ograniczenia, wskazując np. na zakaz ujawniania informacji poufnych oraz takich, które mogłyby naruszać powagę i bezstronność władzy sądowej;
- wolność zgromadzeń – art. 21 Paktu oraz art. 11 EKPC. Ta wolność uregulowana jest identycznie. W obu przypadkach wymienia się te same przesłanki dopuszczające ograniczenie wolności zgromadzeń;
- wolność zrzeszania się – art. 22 Paktu oraz art. 11 EKPC. Regulacje bardzo zbliżone, choć w MPPOiP wskazano na obowiązek państw w zakresie przestrzegania Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy z 1948 r., dotyczącej wolności związkowej. O ile oba traktaty dopuszczają wprowadzenie ustawowych ograniczeń do korzystania z tego prawa przez członków sił zbrojnych i policji, o tyle EKPC dodaje również pracowników administracji państwowej;
- ochrona małżeństwa i rodziny – art. 23 Paktu oraz art. 12 EKPC. Nieco inaczej w obu traktatach uregulowana została ochrona małżeństwa i rodziny. EKPC formułuje jedynie prawo do zawarcia małżeństwa. MPPOiP stanowi, że rodzina ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i państwa, małżeństwo musi być zawarte przy zachowaniu dobrowolnej i pełnej zgody obu małżonków, państwa zaś mają podjąć kroki do zapewnienia równych praw i obowiązków małżonków. Ponadto w przypadku rozwodu należy zapewnić dzieciom niezbędną ochronę. Tak więc standard Paktu w tym przypadku jest szerszy i bardziej rozbudowany.

Z powyższego wyliczenia wynika, że tylko nieliczne artykuły MPPOiP nie znajdują swoich odpowiedników w EKPC i jej protokołach dodatkowych. Należą do nich: art. 10 – prawo osób pozbawionych wolności do godnego traktowania, art. 16 – prawo do podmiotowości prawnej, art. 20 – zakaz propagandy wojennej oraz popierania nienawiści

narodowej, rasowej lub religijnej, art. 24 – prawa dziecka, art. 25 – prawa obywatelskie, art. 27 – ochrona mniejszości⁹.

2. KOMITET PRAW CZŁOWIEKA – SKARGI INDYWIDUALNE

Komitet Praw Człowieka obok Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej był pierwszym uniwersalnym organem powołanym do monitorowania przestrzegania praw człowieka uregulowanych w traktatach. Wcześniej organy takie powołano w ramach systemów regionalnych, ale na poziomie powszechnym oba komitety miały charakter pionierski. Zgodnie z art. 28 MPPOiP państwa-strony powołały Komitet Praw Człowieka 28 września 1976 r., a jego kadencja rozpoczęła się 1 stycznia 1977 r. Pierwsza sesja Komitetu odbyła się w Nowym Jorku w dniach od 21 marca do 1 kwietnia 1977 r.

Formalnoprawną podstawą działania Komitetu jest MPPOiP. Część IV Paktu poświęcona jest w całości powoływaniu oraz działalności Komitetu z wyłączeniem instytucji skargi indywidualnej, której dotyczy Protokół fakultatywny. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że biorąc pod uwagę kompetencje Komitetu do rozpatrywania skarg indywidualnych oraz międzypaństwowych, a także procedurę rozpatrywania tych skarg, jest to organ quasi-sądowczy¹⁰. Podstawową funkcją Komitetu jest kontrola sposobu, w jaki państwa-strony realizują postanowienia Paktu. W tym kontekście kluczową rolę odgrywają cyklicznie składane sprawozdania państw. Jest to jedyna obligatoryjna procedura kontrolna przewidziana w Pakcie. Komitet miał okazję do podkreślenia tego charakteru procedury sprawozdawczej, gdy Pakistan przy okazji ratyfikacji Paktu złożył zastrzeżenie, że „nie uznaje kompetencji Komitetu przewidzianej w art. 40 Paktu”¹¹. W reakcji na to zastrzeżenie Komitet wydał oświadczenie, w którym stwierdził: „art. 40 przyznaje Komitetowi Praw Człowieka kompetencje do rozpatrywania i analizowania sprawozdań przedstawionych przez państwa-strony. Ta kompetencja ma kluczowe znaczenie dla sprawowania przez Komitet funkcji monitorującej i stanowi *raison d'être* Paktu”¹².

⁹ Pewną formą ochrony mniejszości są postanowienia art. 14 EKPC zakazującego dyskryminacji m.in. z uwagi na „przynależność do mniejszości narodowej”. W ramach systemu Rady Europy dopiero w latach 90 XX w. uchwalono dwie konwencje regulujące prawa mniejszości narodowych: Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych z 5 listopada 1992 r. oraz Konwencję ramową o ochronie mniejszości narodowych z 1 lutego 1995 r.

¹⁰ Tak m.in. A. Michalska, *Komitet Praw Człowieka. Kompetencje, funkcjonowanie, orzecznictwo*, Warszawa 1994, s. 12. Jednak przedstawiciele państw na ogół kontestują tę tezę. Np. rząd Polski w uwagach do Komentarza Ogólnego nr 33 KPC stwierdza, że Komitet nie ma takiego charakteru.

¹¹ Human Rights Committee, Session 101st, 30.03.2011, <https://www.justiceinitiative.org/uploads/f5685f46-86d3-4da3-97aa-0d42c8413fdd/case-digests-hrc101-120912.pdf> [dostęp: 3.01.2022].

¹² Tamże. W dalszej części oświadczenia Komitet przypomniał, że na podstawie reguły 70 regulaminu rozpatrzy działania państwa-strony w przypadku braku sprawozdania.

Dostęp jednostki do międzynarodowego organu w celu zaskarżenia naruszeń praw człowieka, których ta jednostka jest ofiarą, jest wielką zdobyczą ukształtowanego po II wojnie światowej międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. Procedura skarg indywidualnych ostatecznie przekreśliła koncepcję tzw. niemieszania się w wewnętrzne sprawy danego państwa lansowaną m.in. przez państwa komunistyczne. Dzięki możliwości składania skarg do organów międzynarodowych jednostki, a niekiedy również organizacje pozarządowe uzyskały ważne narzędzie ochrony swoich praw. Uważa się powszechnie, że międzynarodowe sądownictwo w dziedzinie praw człowieka jest najbardziej efektywną formą międzynarodowej kontroli nad przestrzeganiem praw człowieka. System ten z jednej strony daje możliwość prawnego rozstrzygnięcia spraw indywidualnych, z drugiej zaś jest mechanizmem zapobiegającym podobnym naruszeniom w przyszłości. Ponadto decyzje w sprawach indywidualnych są ważną wskazówką interpretacyjną norm traktatowych.

Procedura rozpatrywania skarg jest oparta wyłącznie na dokumentach przedstawianych przez skarżącego i państwo-stronę. Nie przeprowadza się przesłuchania stron, świadków czy biegłych. W sytuacji, gdy autor skargi przedstawia dowody na poparcie swoich argumentów, obowiązkiem państwa jest przeprowadzenie postępowania wyjaśniającego. Jeśli państwo tego nie robi lub też nie podaje innych dowodów obalających argumenty autora, to wówczas Komitet uznaje, iż autor udowodnił fakt naruszenia jego praw. Komitet z reguły nie kwestionuje sposobu interpretacji prawa krajowego przez sądy danego państwa, a jedynie ocenia, czy tak zinterpretowane prawo jest zgodne ze standardami Paktu.

Komitet, rozpatrując skargi i dokonując oceny ewentualnego naruszenia postanowień Paktu, rekonstruuje zarazem standard traktatowy. W tym zakresie Komitet przez wiele lat zazdrośnie strzegł autonomii Paktu, podkreślając odrębny charakter tej umowy od innych umów międzynarodowych regulujących prawa człowieka. Sytuacja ta uległa dość zasadniczej zmianie w ciągu ostatnich 20 lat. Obecnie odwoływanie się do innych traktatów ONZ-owskich, a także konwencji regionalnych jest niemal regułą.

Charakter decyzji podejmowanych w ramach tej procedury różni się od wyroków np. Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Znajduje to wyraz również w stosowanej terminologii. Przykładowo jednostka nie składa „skarg”, lecz „zawiadomienia”, natomiast Komitet wydaje „opinie”, a nie „wyroki”¹³. Oznacza to, że decyzje Komitetu nie mają charakteru prawnie wiążącego. Jednakże przystąpienie do Protokołu Fakultatywnego lub też zgoda na inne tego typu procedury oznacza dobrowolną chęć państwa do poddania się wszelkim tego konsekwencjom, w tym także realizacji owych „opinii”. Pogląd taki znajduje uzasadnienie w brzmieniu art. 2 ust. 2 lit. c MPPOiP, na mocy którego państwo-strony

---

¹³ W niniejszym opracowaniu, podobnie jak w poprzednich publikacjach Poznańskiego Centrum Praw Człowieka, posługujemy się terminami „skargi” i „decyzje”, gdyż lepiej oddają one istotę tej procedury. Por. R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka...*, dz. cyt., Warszawa 2017.

zobowiązują się m.in. do: „zapewnienia realizacji przez właściwe władze środków ochrony prawnej, gdy zostały one przyznane”. Takim środkiem ochrony staje się możliwość zwrócenia się do organów traktatowych.

Trzeba również mieć na uwadze fakt, że nie jest rzeczą pożądaną z punktu widzenia funkcjonowania międzynarodowych organów praw człowieka, aby dochodziło do rozstrzygnięcia tych samych spraw zarówno przez ETPC, jak i przez KPC. Stosowne postanowienia są zawarte w obu traktatach. Zgodnie z art. 35 ust. 2 lit. b EKPC Trybunał nie rozpatruje skargi, która „jest co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał lub ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia i jeśli skarga nie zawiera nowych, istotnych informacji”. W przypadku KPC zgodnie z art. 90 regulaminu Komitet bada, czy „ta sama sprawa nie jest rozpatrywana przez inną międzynarodową procedurę”. W tym przypadku niefortunnie użyto czasu teraźniejszego, co nie wyklucza spraw „rozpatrzonych” w ramach innej procedury. Dlatego też zazwyczaj państwa, w tym Polska, składają zastrzeżenia, że w ich przypadku dotyczy to też spraw już rozpatrzonych.

Pomimo tych postanowień może dojść do rozpatrzenia merytorycznie tego samego zarzutu, gdy autorzy skargi będą inni. Do takiej sytuacji doszło w sprawie *Folgero i inni przeciwko Norwegii* (2007)¹⁴. Skarżący twierdzili, że naruszona została przez Norwegię ich wolność sumienia i wyznania (art. 9 EKPC) oraz prawo do nauki (art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC) poprzez brak możliwości zwolnienia z obowiązkowego udziału ich dzieci w zajęciach propagujących wiarę chrześcijańską. Te same zarzuty zawarte zostały w skardze, którą inna grupa rodziców przesłała do KPC¹⁵. Nie była to zatem „ta sama skarga”, gdyż inni byli jej autorzy. Warto podkreślić, że oba organy – ETPC oraz KPC – doszły do podobnych konkluzji, stwierdzając naruszenie praw skarżących.

3. MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW OBYWATELSKICH (OSOBISTYCH) I POLITYCZNYCH W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Zjawisko wzajemnego uwzględniania swoich orzeczeń przez organy kontrolne międzynarodowych traktatów praw człowieka miało charakter ewolucyjny. Początkowo takich wzajemnych cytowań nie było. Sytuacja zmieniała się w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat i przytoczone w tabeli liczby dowodzą, że ETPC traktuje MPPOiP jako relewantne źródło w procesie rekonstrukcji standardów konwencyjnych. Zakres spraw, w których to odwoływanie miało miejsce, jest różnorodny, podobnie jak rola, jaką takie przywoływania

¹⁴ Wyrok ETPC z 29 czerwca 2007 r., *Folgero i in. p-ko Norwegii*, 15472/02, HUDOC.

¹⁵ Decyzja ETPC z 3 listopada 2004 r., *U. i B. Leirvag i in. p-ko Norwegii*, 1155/2003, HUDOC.

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano MPPOiP lub dorobek KPC

Liczba wyroków, w których przywołano Pakt lub dorobek Komitetu – ogółem	278
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	207
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	73
– w stanowisku skarżącego	23
– w stanowisku rządu	12
– w stanowisku strony trzeciej	16
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	17
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	26
– w tym wyroków Wielkiej Izby	58
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	68
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	36
Liczba wyroków, w których przywołano zalecenia ogólne Komitetu	72

Źródło: opracowanie własne.

odgrywały. Poniżej wskazano na te wolności i prawa, w których bądź Trybunał, bądź strony najczęściej odwoływały się do standardu Paktu.

3.1. PRAWO DO SĄDU

W sprawach dotyczących art. 6 EKPC odwołania do standardów Paktu pojawiają się stosunkowo często. W jednym z pierwszych wyroków, w których Trybunał powołał się na standard z MPPOiP – w sprawie *Pretto i inni przeciwko Włochom*¹⁶ – dotyczącym prawa do sądu, czyli art. 6 EKPC, uznał, że standard konwencyjny dotyczący obowiązku publicznego ogłoszenia wyroku jest bardziej rygorystyczny niż ten wynikający z art. 14 Paktu. Podobnie Trybunał postąpił w sprawach *Axon przeciwko Niemcom*¹⁷ oraz *Sutter przeciwko Szwajcarii*¹⁸. W sprawie *B. i P. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*¹⁹ w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem sędzieja Bratza, analizując standard z art. 6 EKPC dotyczący obowiązku publicznego przeprowadzenia rozprawy oraz ogłoszenia wyroku, wskazał na zbieżny charakter obu regulacji w tym zakresie – konwencyjnej oraz tej wynikającej z Paktu. Czyli w tym

¹⁶ Wyrok ETPC z 8 grudnia 1984 r., *Pretto i in. p-ko Włochom*, 7984/77, HUDOC.

¹⁷ Wyrok ETPC z 8 grudnia 1983 r., *Axon p-ko Niemcom*, 8273/78, HUDOC.

¹⁸ Wyrok ETPC z 22 lutego 1984 r., *Sutter p-ko Szwajcarii*, 8209/78, HUDOC.

¹⁹ Wyrok ETPC z 24 kwietnia 2001 r., *B. i P. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 36337/97, 35947/97, HUDOC.

przypadku chodziło o podkreślenie uniwersalnego charakteru zasady jawności rozprawy i obowiązku publicznej prezentacji wyroku. Natomiast powołanie się na Pakt nie skutkowało próbą ewentualnej modyfikacji standardu Konwencji.

Ważną rolę w kontekście określenia zakresu prawa do sądu odegrał wyrok w sprawie *Ergin przeciwko Turcji*. W sprawie chodziło o ustalenie, czy osoby cywilne mogą być sądzone przez sądy wojskowe. Trybunał, rekonstruując standard międzynarodowy, obszernie odwołał się do dorobku KPC – przywołał Komentarz Ogólny uchwalony przez Komitet w 1984 r. do art. 14 Paktu oraz zacytował następujący fragment uwag końcowych do sprawozdania okresowego Polski z wykonania MPPOiP: „Komitet jest zaniepokojony informacją o zakresie jurysdykcji sądów wojskowych do sądenia osób cywilnych; pomimo niedawnych ograniczeń tej procedury. Komitet nie uznaje, że praktyka ta jest uzasadniona wygodą sądu wojskowego rozpatrującego każdą osobę, która mogła wziąć udział w przestępstwie popełnionym głównie przez członka sił zbrojnych”²⁰. Trybunał przywołał również podobne opinie w uwagach końcowych ogłoszonych wobec innych państw. W tym przypadku powołanie się na dorobek Komitetu – komentarz ogólny, uwagi końcowe – podobnie jak przywołanie też innego systemu regionalnego – Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka – pozwoliło na głębsze uzasadnienie tezy o międzynarodowym standardzie wykluczającym możliwość sądenia osób cywilnych przez sądy wojskowe.

W sprawie *Lalmahomed przeciwko Holandii*²¹ Trybunał musiał zmierzyć się z sytuacją, w której standardy EKPC oraz MPPOiP dotyczące prawa do odwołania się do sądu drugiej instancji jako elementu prawa do sądu różniły się. Skarżący twierdził, że został pozbawiony prawa do apelacji od skazującego wyroku. ETPC, rozpatrując sprawę, przytoczył fragmenty decyzji KPC, który w merytorycznie identycznej sprawie *Thomas Wilhelmus Henricus Mennen przeciwko Holandii* stwierdził, że „że prawo autora do odwołania zgodnie z art. 14 ust. 5 Paktu zostało naruszone ze względu na to, że państwo-strona nie zapewniło odpowiednich udogodnień do przygotowania obrony i warunków do rzeczywistego rozpatrzenia jego sprawy przez wyższy trybunał”²². Trybunał skonstatował jednak, że art. 6 Konwencji nie zawiera nakazu zagwarantowania prawa do apelacji w odróżnieniu od art. 14 ust. 5 Paktu. Prawo takie znalazło się w Protokole nr 7 art. 2 ust. 1. Jednak Królestwo Niderlandów nie ratyfikowało tego protokołu, a zatem standard konwencyjny w stosunku do tego kraju w zakresie prawa do apelacji był niższy niż standard MPPOiP. Trybunał zauważył: „niemniej sam fakt, że nie można zastosować Protokołu nr 7, uniemożliwia Trybunałowi poddanie prawa rządzącego holenderskim systemem zwolnienia z apelacji, kontroli o charakterze i zakresie podobnym do zastosowanego przez Komitet Praw Człowieka”. Stwierdzając

²⁰ Wyrok ETPC z 4 maja 2006 r., *Ergin p-ko Turcji*, 47533/99, § 23, HUDOC.

²¹ Wyrok ETPC z 22 lutego 2011 r., *Lalmahomed p-ko Holandii*, 26036/08, HUDOC.

²² Decyzja KPC z 27 lipca 2010 r., *Thomas Wilhelmus Henricus Mennen p-ko Holandii*, 1797/2008, § 19, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.12.2022].

ten fakt, Trybunał wskazał inne powody, które pozwoliły mu uznać naruszenie przez państwo-stronę prawa skarżącego do sądu. Wyrok ten wyraźnie pokazuje dążenie ETPC do poszukiwania identycznych standardów w obu traktatach i unikania sytuacji, w których mogłyby zapaść odmienne rozstrzygnięcia w podobnych stanach faktycznych.

Ważną synergię między oboma systemami – uniwersalnym i regionalnym – można znaleźć w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*. Skarżący został pozbawiony funkcji prezesa Sądu Najwyższego na Węgrzech przed upływem kadencji i nie miał możliwości wniesienia sprawy do sądu. ETPC w wyroku przypomniał Komentarz Ogólny nr 32 Komitetu do art. 14 MPPOiP, a w szczególności następujący fragment: „Sędziowie mogą być odwołani tylko z powodu poważnych przewinień lub niekompetencji, zgodnie z uczciwymi procedurami zapewniającymi obiektywność i bezstronność, określonymi w konstytucji lub prawie. Odwoływanie sędziów przez władzę wykonawczą, m.in. przed upływem kadencji, na którą zostali powołani, bez podania konkretnych powodów i bez skutecznej ochrony sądowej w celu zakwestionowania odwołania jest niezgodne z niezawisłością sądownictwa”²³. Ponadto Trybunał powołał się na kilka decyzji KPC, w tym decyzję wydaną w bardzo podobnej sprawie *Pastukhov przeciwko Białorusi*²⁴. Wyrok ETPC stwierdzający naruszenie praw skarżącego oparty był m.in. na wyżej wskazanych standardach²⁵.

Na szczególną uwagę, w kontekście analizowanych relacji między ETPC a KPC zasługuje sprawa *Correia de Matos przeciwko Portugalii*. Doszło w niej do sytuacji, w której przy tym samym stanie faktycznym i prawnym oba organy, wiedząc o decyzjach innego organu, doszły do odmiennych konkluzji w zakresie prawa do obrony – KPC orzekł naruszenie art. 14 Paktu, a ETPC brak naruszenia art. 6 Konwencji. Trzeba zarazem zwrócić uwagę na fakt, że ETPC podkreślił, że „dokonując wykładni postanowień Konwencji, wielokrotnie uwzględniał poglądy przyjęte przez KPC oraz jego wykładnię postanowień MPPOiP”²⁶. Niemniej uznał, że standard EKPC różni się w tym przypadku od standardu MPPOiP. W postępowaniu przed ETPC skarżący, powołując się na art. 14 ust. 3 lit. d – prawo do obrony – „osobiście lub przez wybranego przez siebie obrońcę” – twierdził, że obowiązujący w prawie portugalskim obowiązek posiadania obrońcy narusza to prawo, gdyż on jako zawodowy adwokat chciał się bronić sam. ETPC, wychodząc z założenia, że ta regulacja działa na korzyść oskarżonego, nie dopatrywał się naruszenia Konwencji. Tymczasem KPC uznał, że skoro Pakt określa, że oskarżony ma prawo do „bronienia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę”, to narzucanie mu obrońcy z urzędu narusza art. 6 ust. 3 lit. c. Tak więc w przypadku identycznie brzmiących fragmentów traktatów

²³ Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r., *Baka p-ko Węgrom*, 20261/12, § 73, HUDOC.

²⁴ Decyzja KPC z 5 sierpnia 2003 r., *Mikhail Ivanovich Pastukhov p-ko Białorusi*, 814/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022] – odwołanie przed terminem sędzięgo Trybunału Konstytucyjnego.

²⁵ Szerzej zob. omówienia wyroku w drugiej części pracy.

²⁶ Wyrok ETPC z 4 kwietnia 2018 r., *Correia de Matos p-ko Portugalii*, 56402/12, § 134, HUDOC.

oba organy dokonały innej wykładni²⁷. O ile Trybunał zastosował wykładnię funkcjonalną, o tyle Komitet wykładnię językową.

3.2. ZASADA NIERETROAKTYWNOŚCI, PRAWO DO ŻYCIA

Odwołanie się do standardu Paktu odegrało szczególną rolę w sprawach strażników granicznych z czasów NRD – sprawy *K. i H. przeciwko Niemcom*²⁸ oraz *Streletz, Kessler i Krenz przeciwko Niemcom*²⁹. Skarżący twierdzili, że skazanie ich przez sądy niemieckie było sprzeczne z art. 7 Konwencji, czyli zakazem karania bez podstawy prawnej.

Trybunał, rozpatrując skargę w składzie Wielkiej Izby, uznał, że jego obowiązkiem było zbadanie sprawy również z punktu widzenia zasad prawa międzynarodowego, w szczególności tych odnoszących się do międzynarodowej ochrony praw człowieka. Dlatego zbadał, czy czyn skarżącego (pozbawienie życia osób uciekających do RFN) w momencie jego popełnienia stanowił przestępstwo zdefiniowane z wystarczającą dokładnością i przewidywalnością na mocy prawa międzynarodowego, w szczególności przepisów prawa międzynarodowego dotyczących ochrony praw człowieka. W tym kontekście ETPC porównał niemal identyczne brzmienie art. 6 Paktu i art. 2 ust. 1 Konwencji i stwierdził, że „Konwergencja ww. instrumentów jest znacząca: wskazuje, że prawo do życia jest niezbywalnym atrybutem człowieka i stanowi nadrzędną wartość w hierarchii praw człowieka”³⁰. Taka konkluzja dowodzi, że w opinii ETPC ważną rolę odgrywa poszukiwanie zbieżności standardów Konwencji i Paktu, gdyż oznacza podniesienie rangi takich norm.

Ponadto ETPC porównał brzmienie art. 2 ust. 2 Protokołu nr 4 do Konwencji i art. 12 ust. 2 Paktu dotyczących wolności poruszania się i również stwierdził całkowitą zbieżność obu standardów. W sprawach tych powoływanie się przez ETPC na normy MPPOiP było istotne dla sprawy, gdyż skarżący twierdzili, że ukarano ich – sądy niemieckie skazały ich za czyny, które doprowadziły do śmierci osób usiłujących uciec z NRD do RFN – mimo że działali w sposób zgodny z prawem NRD. ETPC wykazał, że w tym czasie w NRD obowiązywał m.in. MPPOiP, tym samym normy prawa wewnętrznego dopuszczające pozbawiania życia uciekinierów były pozbawione mocy prawnej. Z tego powodu nie stwierdzono naruszenia Konwencji przez sądy niemieckie. Należy podkreślić, że wyrok Wielkiej Izby zapadł jednomyślnie.

²⁷ Autor niniejszego tekstu zasiadał w składzie KPC podczas rozstrzygnięcia tej sprawy. Decyzja zapadła większością głosów. Powodem sprzeciwu części członków Komitetu była niechęć do przyjmowania rozstrzygnięcia sprzecznego z wyrokiem ETPC.

²⁸ Wyrok ETPC z 22 marca 2001 r., *K. i H. p-ko Niemcom*, 37201/97, HUDOC.

²⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 22 marca 2001 r., *Streletz, Kessler i Krenz p-ko Niemcom*, 34044/96, 35532/97, 44801/98, [w:] M.A. Nowicki (opr.), *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005, s. 754.

³⁰ Wyrok ETPC z 22 marca 2001 r., *K. i H. p-ko Niemcom*, 37201/97, § 96, HUDOC.

W tym kontekście warto przytoczyć fragment zdania zbieżnego sędziego Levitsa: „Państwa demokratyczne mogą pozwolić swoim instytucjom na stosowanie prawa – nawet wcześniejszego, wywodzącego się z ustroju przeddemokratycznego – tylko w sposób nieodłączny od demokratycznego porządku politycznego (w takim sensie, w jakim to pojęcie jest rozumiane w tradycyjnych demokracjach). Posługiwanie się jakimkolwiek innym sposobem stosowania prawa (co oznacza osiągnięcie różnych wyników z tych samych tekstów prawnych) zaszkodziłoby samemu rdzeniowi porządku publicznego demokratycznego państwa. Te same zasady są równie ważne w odniesieniu do interpretacji i stosowania norm prawa międzynarodowego, takich jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych. Pakt został podpisany i ratyfikowany przez większość państw na świecie – demokratycznych i niedemokratycznych (w tym NRD). Państwo demokratyczne może interpretować i stosować Pakt (i inne międzynarodowe normy prawne) tylko zgodnie z metodologią stosowania prawa, która jest nieodłączną częścią demokratycznego porządku politycznego. W niniejszej sprawie uczyniły to niemieckie sądy krajowe (zob. wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, cytowany w paragrafie 22 wyroku)”³¹. Sędzia w tym wywodzie przypomniał rangę Paktu i podkreślił rolę, jaką standard Paktu odgrywa w procesie rekonstrukcji standardów międzynarodowych praw człowieka.

ETPC często sięga do dorobku KPC wówczas, gdy poszukuje dodatkowych argumentów dla sformułowania standardu konwencyjnego, który może nie wydawać się oczywisty. Dobrym przykładem jest sprawa *Šilih przeciwko Słowenii* (2009)³². Skarżący zarzucali m.in. naruszenie art. 2 Konwencji – prawo do życia – gdyż ich syn zmarł na skutek błędu medycznego, a wymiar sprawiedliwości nie był w stanie ustalić, kto ponosi odpowiedzialność za jego śmierć. Trybunał musiał odpowiedzieć na pytanie, czy z art. 2 wynika również obowiązek państwa w zakresie przeprowadzenia skutecznego śledztwa w przypadku śmierci osoby, która znajdowała się pod opieką państwa, czyli, jak w tym przypadku, w szpitalu publicznym. ETPC przywołał stosowne orzecznictwo KPC i stwierdził, że „Komitet Praw Człowieka uznał, że na stronach spoczywa pozytywny obowiązek ochrony prawa do życia. Obejmuje on obowiązek przeprowadzenia skutecznych dochodzeń. Komitet wywiódł te obowiązki z połączenia art. 2 (poszanowanie praw i skuteczny środek odwoławczy) i 6 (prawo do życia) Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych”³³. W tym przypadku orzecznictwo KPC posłużyło do wsparcia linii orzeczniczej ETPC dotyczącej art. 2 Konwencji wskazującej na obowiązek państwa przeprowadzenia skutecznego dochodzenia przyczyn utraty życia.

³¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 22 marca 2001 r., *Streletz, Kessler i Krenz p-ko Niemcom*, 34044/96, 35532/97, 44801/98 – zob. zdanie odrębne sędziego Levitsa, § 7 i 8.

³² Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2009 r., *Šilih p-ko Słowenii*, 71463/01, HUDOC. Zob. rozdział G. Baranowskiej, *Konwencja w sprawie Zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania*.

³³ Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2009 r., *Šilih p-ko Słowenii*, 71463/01, § 111.

Sprawa ta miała też swój aspekt temporalny. Śmierć syna skarżących nastąpiła przed ratyfikacją Konwencji przez Słowenię. Jednak wiele decyzji w ramach postępowań sądowych dotyczących tej sprawy zapadło już po wejściu w życie ETPC w stosunku do Słowenii. Trybunał, uznając się za właściwy *ratione temporis*, powołał się na orzecznictwo zarówno KPC, jak i Międzyp amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka, stwierdzając: „Podejście to znajduje poparcie również w orzecznictwie Komitetu Praw Człowieka, a w szczególności Międzyp amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka, które, choć na podstawie innych przepisów, przyjęły jurysdykcję *ratione temporis* w odniesieniu do skarg proceduralnych dotyczących śmierci, które miały miejsce poza ich jurysdykcją czasową”³⁴. W tym przypadku ETPC przy rekonstrukcji standardu wspierał się ustaleniami innych organów międzynarodowych, tym samym traktując holistycznie międzynarodowe prawo praw człowieka.

3.3. ŚRODKI TYMCZASOWE

Ważnym wyrokiem wskazującym na staranność, z jaką Trybunał rekonstruuje obowiązujące standardy międzynarodowe, jest sprawa *Mamatkulov i Abdurasulovic przeciwko Turcji* rozpatrzona przez Wielką Izbę. Skarżący, obywatele Uzbekistanu, starali się o uzyskanie statusu uchodźców w Turcji i domagali się wstrzymania wykonania nakazu ekstradycji do czasu rozpoznania ich sprawy przez sądy. Mimo sądowego nakazu wstrzymania procedury wydaleniowej doszło do ekstradycji skarżących do Uzbekistanu. ETPC w wyroku dokonał starannej rekonstrukcji standardów stosowanych przez różne organy kontrolne w ramach systemów ochrony praw człowieka. W toku tej rekonstrukcji przytoczył m.in. regułę 86 regulaminu KPC, zgodnie z którą w okresie poprzedzającym wydanie decyzji Komitet może zwrócić się do państwa o niepodejmowanie działań, które mogłyby doprowadzić do powstania „nieodwracalnych szkód dla ofiary domniemanego naruszenia”³⁵. Analiza tych oraz podobnych uregulowań w innych traktatach prawnoczułowieczych miała posłużyć Trybunałowi do odpowiedzi na pytanie, czy państwo-strona ma prawny obowiązek wykonania decyzji o zastosowaniu środków tymczasowych. Wiele państw, w tym Turcja, nie uważa, że są takimi decyzjami związane. Brakuje również stosownych regulacji w samej Konwencji. Niemniej Wielka Izba w cytowanym wyroku zauważyła, że „zgodnie z orzecznictwem Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych niezastosowanie się do środków tymczasowych stanowi naruszenie przez dane państwo jego zobowiązań prawnych wynikających z Międzyp narodowego Paktu Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych, Protokołu Fakultatywnego do Paktu oraz obowiązku współpracy państwa-strony z Komitetem w ramach

³⁴ Tamże, § 160.

³⁵ Wyrok ETPC z 6 lutego 2003 r., *Mamatkulov i Abdurasulovic p-ko Turcji*, 46827/99, 46951/99, § 40, HUDOC.

procedury komunikacji indywidualnej”³⁶. Badając również inne procedury międzynarodowe, Trybunał zauważył, że „MTS, Międzypamerykański Trybunał Praw Człowieka, Komitet Praw Człowieka i Komitet Przeciwko Torturom Organizacji Narodów Zjednoczonych, chociaż działają na podstawie innych postanowień traktatowych niż te, które stosuje Trybunał, potwierdziły w uzasadnieniach w swoich ostatecznych orzeczeniach, że ochrona dochodzenia prawa stron w obliczu ryzyka nieodwracalnej szkody stanowi zasadniczy cel środków tymczasowych w prawie międzynarodowym”³⁷. W rezultacie Wielka Izba uznała, że niezastosowanie się przez Turcję do decyzji o środkach tymczasowych stanowi naruszenie art. 34 EKPC.

Wyrok w tej sprawie odegrał ważną rolę w orzecznictwie Trybunału, choć z pewnością wywołał spore kontrowersje. Ich naturę dobrze oddaje konkluzja zdania rozbieżnego w tej sprawie złożonego przez sędziów Calfischa, Türmena i Kovlera, zgodnie z którą: „Nasz podstawowy wniosek jest zatem taki, że rozpatrywana tu sprawa dotyczy raczej ustawodawstwa niż postępowania sądowego. Ponieważ ani akt założycielski Trybunału, ani ogólne prawo międzynarodowe nie pozwalają na stwierdzenie, że środki tymczasowe muszą być przestrzegane przez państwa, Trybunał nie może postanowić inaczej, a tym samym nałożyć nowego obowiązku na państwa-strony. Konkluzja, że Trybunał jest uprawniony *de lege lata* do wydawania wiążących środków tymczasowych, jest *ultra vires*. Taka moc może wydawać się pożądana; ale nałożenie go [tego obowiązku] należy do umawiających się stron”³⁸. To, że zdecydowana większość sędziów ETPC nie przyjęła tego punktu widzenia i podzieliła m.in. stanowisko KPC, niewątpliwie pozytywnie wpływa na funkcjonowanie międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka, choć oczywiście nadal zdarzają się przypadki ignorowania decyzji w sprawie środków tymczasowych. Szczegółowa analiza problemu środków tymczasowych wykracza poza ramy niniejszych rozważań. Trzeba jednak podkreślić, że stanowisko KPC w tej sprawie pomogło Trybunałowi wypracować właściwe podejście wobec tego zagadnienia, wspierane przez Komitet Ministrów Rady Europy oraz Zgromadzenie Parlamentarne³⁹.

3.4. PRAWO DO UDZIAŁU W WYBORACH

W sprawie *Py przeciwko Francji*⁴⁰ ETPC poszukiwał w orzecznictwie KPC wskazówek potrzebnych do rekonstrukcji standardu w zakresie prawa do udziału w wyborach re-

³⁶ Tamże, § 114.

³⁷ Tamże, § 124.

³⁸ Tamże, § 164.

³⁹ Por. Preventing harm to refugees and migrants in extradition and expulsion cases: Rule 39 indications by the European Court of Human Rights, Parliamentary Assembly Recommendation 1956(2011), 17.11.2011, REC 1956(2011), CM/AS(2011)Rec1956-prov, [https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=REC_1956\(2011\)](https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=REC_1956(2011)) [dostęp: 3.01.2022], a także liczne rezolucje Komitetu Ministrów wskazujące na obowiązek państwa stosowania się do decyzji o środkach tymczasowych.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 1 stycznia 2005 r., *Py p-ko Francji*, 66289/01, HUDOC.

gulowanego art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC. Skarżący twierdził, że został pozbawiony prawa do głosowania w referendum w Nowej Kaledonii. Sytuacja ta wynikała z faktu, że w świetle obowiązującego na terytorium Nowej Kaledonii prawa nie należał do kategorii długoterminowych rezydentów. Sprawa ta była wcześniej rozpatrywana przez KPC, który nie stwierdził naruszenia postanowień Paktu. Trybunał w wyroku przytoczył w całości decyzję Komitetu w tej samej sprawie z 15 lutego 2002 r. i w istocie oparł się na argumentach zawartych w tej decyzji, uznając, że nie doszło do naruszenia Konwencji.

3.5. PRAWO DO OPUSZCZENIA WŁASNEGO KRAJU

Standard MPPOiP oraz praktyka Komitetu odegrały ważną rolę w wyroku ETPC w sprawie *Riener przeciwko Bułgarii*⁴¹ dotyczącym prawa do opuszczenia własnego kraju na podstawie art. 2 Protokołu nr 4 do EKPC. Skarżącej odmówiono prawa do opuszczenia kraju z uwagi na toczące się postępowanie o zaległości podatkowe. Rozpatrując sprawę, Trybunał stwierdził, że określający prawo do opuszczenia własnego kraju art. 2 Protokołu nr 4 wzorowany był na art. 12 MPPOiP. Dlatego też, odpowiadając na pytanie o dopuszczalne ograniczenia tego prawa, ETPC powołał się na Komentarz Ogólny nr 27. KPC stwierdził tam, że ograniczenia analizowanego prawa muszą nie tylko służyć dopuszczalnym celom, ale muszą też być niezbędne do ich osiągnięcia oraz proporcjonalne. Trybunał przywołał ponadto decyzję KPC w sprawie *Miguel González del Río przeciwko Peru*, w której Komitet stwierdził, że „toczące się postępowanie sądowe może uzasadniać ograniczenia prawa jednostki do opuszczenia swojego kraju”⁴². ETPC, rozstrzygając tę sprawę, wziął także pod uwagę praktykę innych państw. Nie ulega jednak wątpliwości, że właśnie standard MPPOiP odegrał kluczową rolę w wyroku niestwierdzającym naruszenia Konwencji przez Bułgarię.

3.6. PRAWO DO PRYWATNOŚCI

Przykładem korzystania przez ETPC z informacji podawanych w postępowaniach przed KPC jest dobrze znana w Polsce sprawa *Tysiąc przeciwko Polsce*. Skarżącej pomimo istnienia zaleceń medycznych uniemożliwiono przeprowadzenie legalnego przerwania ciąży. W istocie nie miała możliwości skorzystania ze stosownych procedur z uwagi na ich wadliwość. Oceniając obowiązujące wówczas w Polsce prawo aborcyjne, Trybunał przytoczył fragmenty uwag końcowych Komitetu wobec Polski dotyczących tej kwestii. Przywołał także przedstawione w tej procedurze stanowisko rządu: „Trybunał również zauważa, iż rząd w swoim piątym okresowym raporcie dla Komitetu Praw Człowieka z realizacji po-

⁴¹ Wyrok ETPC z 23 maja 2006 r., *Riener p-ko Bułgarii*, 46343/99, HUDOC.

⁴² Tamże, § 83–84.

stanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych stwierdził, *inter alia*, że występowały nieprawidłowości w sposobie, w jaki ustawa z 1993 r. była stosowana w praktyce [...]. To dodatkowo uwydatnia, w ocenie Trybunału, znaczenie proceduralnych gwarancji dostępu do aborcji terapeutycznej w zakresie, w jakim jest ona dozwolona ustawą z 1993 r.⁴³ Wyrok, w którym ETPC uznał, że w stosunku do skarżącej doszło do naruszenia art. 8 Konwencji – prawo do prywatności – z uwagi na brak stosownych procedur, m.in. dzięki powołaniu się na procedurę przed KPC, miał mocne umocowanie w standardach międzynarodowego prawa praw człowieka.

Wpływ decyzji KPC na wyrok ETPC znalazł wyraz w trudnej i wrażliwej z punktu widzenia stosunków międzynarodowych sprawie *Nada przeciwko Szwajcarii*⁴⁴. Skarżącemu odmówiono prawa wjazdu lub tranzytu przez Szwajcarię w celach medycznych – mieszkał we włoskiej enklawie otoczonej przez szwajcarski kanton Ticino. Odmowa wynikała z umieszczenia jego nazwiska na liście potencjalnych terrorystów prowadzonej przez ONZ-owski Komitet do spraw Sankcji⁴⁵. ETPC, podejmując wyrok, oparł się na decyzji KPC w podobnej sprawie – *Nabil Sayadi i Patricia Vinck przeciwko Belgii*⁴⁶. KPC uznał, że choć rząd belgijski nie miał kompetencji do usunięcia nazwisk skarżących ze wspomnianej listy, to jednak nie podjął żadnych działań w tym kierunku. Podobnie, powołując się w uzasadnieniu na KPC, rozstrzygnął ETPC, który stwierdził naruszenie art. 8 Konwencji.

3.7. PRAWO DO WOLNOŚCI I BEZPIECZEŃSTWA OSOBISTEGO

Sposób, w jaki sędziowie ETPC postrzegają funkcjonowanie Konwencji w systemie norm międzynarodowego prawa praw człowieka, ujawnił się w pełni w sprawie *Saadi przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁴⁷. Skarżący zarzucał państwu naruszenie prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5 EKPC) poprzez bezprawne aresztowanie go w czasie procedury uchodźczej oraz niepoinformowanie go o przyczynach aresztu. Wielka Izba Trybunału, rozpatrując sprawę, wskazała m.in. na standard art. 9 ust. 1 oraz art. 12 MPPOiP i zacytowała stosowne orzeczenia KPC. Jednak zdaniem większości nie doszło do naruszenia art. 5 Konwencji, gdyż ośmiodniowy areszt wynikał ze skomplikowanej procedury uchodźczej. W zdaniu odrębnym, krytykującym wyrok, pięciu sędziów zwróciło uwagę na fakt, że: „Europejska Konwencja Praw Człowieka nie ma zastosowania

⁴³ Wyrok ETPC z 20 marca 2007 r., *Tysiã p-ko Polsce*, 5410/03, § 115, HUDOC.

⁴⁴ Wyrok ETPC z 12 września 2012 r., *Nada p-ko Szwajcarii*, 10593/08, HUDOC.

⁴⁵ Komitet do spraw Sankcji to Komitet Rady Bezpieczeństwa ONZ ustanowiony na mocy pkt 3 lit. b UN Security Council Resolution 1636 (2005) adopted by the Security Council at its 5297th meeting, on 31.10.2005, S/RES/1636 (2005), <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1636> [dostęp: 3.01.2022].

⁴⁶ Decyzja KPC z 22 października 2008 r., *Nabil Sayadi i Patricia Vinck p-ko Belgii*, 1472/2006.

⁴⁷ Wyrok ETPC z 29 stycznia 2008 r., *Saadi p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 13229/03, HUDOC.

w próżni, ale funkcjonuje w połączeniu z innymi międzynarodowymi instrumentami ochrony praw podstawowych. W tym zakresie, w odniesieniu do Organizacji Narodów Zjednoczonych, zinterpretowano art. 9 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych, który zakazuje arbitralnego aresztowania lub zatrzymania i ma zastosowanie do wszystkich przypadków pozbawienia wolności, w tym w kontekście kontroli imigracyjnej⁴⁸. Zdanie odrębne cytuje szereg stosownych orzeczeń KPC dla poparcia tezy, że w tym przypadku doszło do naruszenia prawa skarżącego do wolności i bezpieczeństwa osobistego.

Sformułowana w cytowanym zdaniu odrębnym do tego wyroku teza o konieczności uwzględniania całokształtu systemu międzynarodowego prawa praw człowieka w procesie interpretacji Konwencji jest doniosłym postulatem, zresztą w coraz większym stopniu honorowanym przez ETPC.

3.8. DEROGACJA

Przykładem sprawy, w której Trybunał uznał, że standardy w obu traktatach nie są identyczne, jest sprawa *A. i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*. W sprawie tej punktem spornym była legalność dokonanej przez Wielką Brytanię derogacji wielu postanowień regulujących prawa człowieka w związku z zagrożeniem terrorystycznym po atakach na wieże World Trade Center w Nowym Yorku 11 września 2001 r. Trybunał musiał rozważyć, czy dopuszczalne w świetle art. 15 EKPC uchylenie zobowiązań wynikających z Konwencji jest ograniczone czasowo. Analizując ten problem, ETPC zauważył, że KPC w Komentarzu Ogólnym nr 29 do art. 4 Paktu stwierdził: „środki stanowiące odstępstwo od postanowień Paktu muszą mieć charakter wyjątkowy i tymczasowy”. Jednakże Trybunał nie uznał, że wymóg „tymczasowości” jest częścią standardu EKPC i zauważył, że „orzecznictwo Trybunału nigdy, jak dotąd, nie zawierało wyraźnego wymogu, aby sytuacja nadzwyczajna była tymczasowa, chociaż kwestia proporcjonalności reakcji może być powiązana z czasem trwania sytuacji nadzwyczajnej. Rzeczywiście, cytowane powyżej przypadki, odnoszące się do sytuacji bezpieczeństwa w Irlandii Północnej, pokazują, że »stan wyjątkowy« w rozumieniu art. 15 może trwać przez wiele lat”⁴⁹. Być może opinia ETPC w tej sprawie wynikała z ogólnej atmosfery zagrożenia, jaka udzieliła się również w Europie po tych zamachach. W każdym razie odbiega ona do pewnego stopnia od dominującej w orzecznictwie tendencji do poszukiwania zbieżności w standardach Konwencji i Paktu.

⁴⁸ Łączne, częściowo rozbieżne, zdanie odrębne sędziów Rozakisa, Tulkens, Kovlera, Hajiyeva, Spielmann i Hirvely – zob. tamże.

⁴⁹ Wyrok ETPC z 19 lutego 2009 r., *A. i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 3544/05, § 178, <https://www.refworld.org/pdfid/499d4a1b2.pdf> [dostęp: 3.01.2022].

3.9. ZAKAZ DYSKRYMINACJI

Problemem bardzo kontrowersyjnym, który był też przedmiotem analiz organów traktatowych ONZ, czyli KPC i KPDR, jest sprawa *Sejdic i Finci przeciwko Bośni i Hercegowinie*⁵⁰. W wyniku porozumień pokojowych zawartych w Dayton, kończących wojnę w Bośni i Hercegowinie, ustalono, że prezydencja tego państwa składać się ma z przedstawicieli trzech narodów – bośniackiego, serbskiego i chorwackiego. Również w wyborach do parlamentu mogli uczestniczyć tylko przedstawiciele tych grup etnicznych. Tym samym skarżący – Rom i Żyd – pozbawieni zostali biernego prawa wyborczego do tych organów. Sprawa miała precedensowy charakter. Należało bowiem odpowiedzieć na pytanie, czy porozumienie pokojowe, kończące krwawą wojnę, może zawierać klauzule naruszające fundamentalne reguły międzynarodowego prawa praw człowieka, takie jak zakaz dyskryminacji z uwagi na pochodzenie etniczne.

Rozpatrując sprawę, ETPC przywołał m.in. Międzynarodową Konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej oraz uwagi końcowe KomLDR – zalecające Bośni i Hercegowinie zmianę odpowiednich przepisów konstytucji oraz ordynacji wyborczej w celu zapewnienia równego korzystania z prawa wyborczego i kandydowania wszystkim obywatelom bez względu na pochodzenie etniczne⁵¹. Trybunał zacytował również art. 2 ust. 1, art. 25 i 26 MPPOiP oraz uwagi końcowe KPC w sprawie raportu Bośni i Hercegowiny, stwierdzające, że „państwo-strona powinno wznowić rozmowy na temat reformy konstytucyjnej w przejrzystym procesie i przy szerokiej partycypacji, w tym ze wszystkimi zainteresowanymi stronami, w celu przyjęcia systemu wyborczego gwarantującego wszystkim obywatelom równe korzystanie z praw wynikających z art. 25 Paktu bez względu na pochodzenie etniczne”⁵². Choć w uzasadnieniu wyroku, stwierdzającym naruszenie stosownych postanowień Konwencji, Trybunał nie powołał się na MPPOiP, wskazując jednak na KLDR, to konkluzja tego wyroku jest zbieżna z cytowanymi wcześniej uwagami końcowymi obu Komitetów. Bez wątpienia wzmacnia to rangę tego wyroku.

3.10. WOLNOŚĆ SUMIENIA

Sprawa *Bayatyan przeciwko Armenii*⁵³, w której Trybunał musiał rozstrzygnąć, czy zmodyfikować swoje dotychczasowe orzecznictwo dotyczące prawa do uchylania się od służby

⁵⁰ Wyrok ETPC z 2 grudnia 2009 r., *Sejdic i Finci p-ko Bośni i Hercegowinie*, 27996/06, 34836/06, HUDOC. Por. analiza tej sprawy w niniejszej publikacji: A. Gliszczyńska-Grabias, *Dyskryminacja oraz nienawiść rasowa, etniczna i narodowościowa wobec Romów – Sejdic i Finci przeciwko Bośni i Hercegowinie; Vona przeciwko Węgrom; H.D. i inni przeciwko Czechom* (DOI: 10.5281/zenodo.7309875).

⁵¹ Wyrok ETPC z 2 grudnia 2009 r., *Sejdic i Finci p-ko Bośni i Hercegowinie*, 27996/06, 34836/06, § 19.

⁵² Tamże, § 20.

⁵³ Wyrok ETPC z 7 lipca 2011 r., *Bayatyan p-ko Armenii*, 23459/03, HUDOC.

wojskowej z uwagi na przekonania religijne, jest ciekawą ilustracją wykorzystywania przez ETPC orzecznictwa KPC do uzasadniania swojego stanowiska. Przez wiele lat zarówno Trybunał, jak i Komitet stały na stanowisku, że odmowa służby wojskowej nie jest chroniona ich traktatami. Trybunał powoływał się na art. 4 ust. 2 lit. b EKPC, który dopuszcza obowiązek służby wojskowej. Jednak następowała ewolucja orzecznictwa w tych sprawach i stopniowo zaczęto analizować ten problem w świetle art. 9 Konwencji, czyli wolności sumienia i wyznania. Autor skargi był świadkiem Jehowy, a religia ta zakazuje wykonywania służby wojskowej. Dla uzasadnienia korekty dotychczasowego orzecznictwa w sprawie obowiązku służby wojskowej Trybunał przypomniał podobną ewolucję, jaką przeszło orzecznictwo KPC. W uzasadnieniu wyroku ETPC zwrócił uwagę na ważne zmiany dotyczące uznawania prawa do sprzeciwu sumienia na różnych forach międzynarodowych, stwierdzając: „najbardziej godna uwagi jest interpretacja przez KPC postanowień MPPOiP (art. 8 i 18), które są podobne do postanowień Konwencji (art. 4 i 9). Początkowo KPC przyjął takie samo podejście jak Europejska Komisja Praw Człowieka, wyłączając prawo do sprzeciwu sumienia z zakresu art. 18 MPPOiP. Jednak w 1993 r. w Komentarzu Ogólnym nr 22 zmodyfikował swoje początkowe podejście i uznał, że prawo do sprzeciwu sumienia można wyprowadzić z art. 18 MPPOiP, ponieważ obowiązek użycia śmiertelnej siły może poważnie kolidować z wolnością sumienia i prawem do uzewnętrzniania swojej religii lub przekonań. W 2006 r. KPC wyraźnie odmówił zastosowania art. 8 MPPOiP w dwóch sprawach przeciwko Korei Południowej dotyczących odmowy służby wojskowej ze względu na sumienie i rozpatrzył ich skargi wyłącznie na podstawie art. 18 MPPOiP, stwierdzając naruszenie tego przepisu z powodu skazania skarżących za odmowę służby wojskowej z powodów sumienia”⁵⁴. Ta analiza pomogła Trybunałowi podjąć podobną decyzję w rozpatrywanej sprawie i w efekcie uznał, że państwo-strona naruszyło prawa skarżącego z art. 9 Konwencji.

Do przeciwstawnych werdyktów doszło także w kilku przypadkach mających związek z wolnością sumienia i wyznania (art. 9 Konwencji, art. 18 Paktu), m.in. w sprawach dotyczących zgody na noszenie turbanów przez sikhów, czyli w sprawach *Ranjit Singh przeciwko Francji*⁵⁵ oraz *Mann Singh przeciwko Francji*⁵⁶. KPC, analizując podane przez państwo uzasadnienie ograniczenia prawa do uzewnętrzniania religii, ocenił proporcjonalność tych ograniczeń, a w szczególności wskazał na występowanie zagrożenia powtarzających się naruszeń tej wolności, co mogłoby wypływać z pierwotnego jej ograniczenia. Stwierdzając brak dowodu konieczności zaskarżonego ograniczenia wolności sumienia i wyznania, KPC uznał naruszenie art. 18 MPPOiP. Tym samym KPC nadał priorytet prawu wnio-

⁵⁴ Tamże, § 105.

⁵⁵ Decyzja KPC z 22 czerwca 2011 r., *Ranjit Singh p-ko Francji*, 1876/2009, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

⁵⁶ Decyzja KPC z 19 lipca 2013 r., *Mann Singh p-ko Francji*, 1928/2010, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

skodawców do uzewnętrzniania swojej religii ponad uzasadnienia ograniczeń udzielone przez państwo. Takie podejście jest niewątpliwie zgodne z wymogiem, że obowiązkiem państwa jest udowodnienie w sposób przekonywujący konieczności wprowadzonych ograniczeń⁵⁷.

Inaczej do tego samego problemu podszedł ETPC w sprawie *Mann Singh przeciwko Francji*⁵⁸, uznając, że państwo może zakazać używania zdjęć z turbanem na dokumentach oficjalnych. Trybunał stwierdził, że skarga była oczywiście nieuzasadniona, a zatem niedopuszczalna, ponieważ państwo ma szeroki margines oceny w sprawach dotyczących bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego. W przeciwieństwie do KPC ETPC uznał, że usunięcie turbanu było konieczne, aby umożliwić identyfikację kierowcy i uniknąć oszustwa, pomimo braku dowodów popierających tę konkluzję. Nie angażując się w analizę konieczności i proporcjonalności ograniczenia praw skarżącego, ETPC w efekcie odwrócił ciężar dowodu i nałożył na wnioskodawcę obowiązek udowodnienia, że państwo działało nierozsądnie. W doktrynie trafnie zauważa się, że kiedy podejście ETPC porównuje się z podejściem KPC, staje się jasne, że zastosowanie klauzuli marginesu oceny doprowadziło do powstrzymania się ETPC od zbadania dowodów konieczności ograniczenia praw wnioskodawcy, co jest wymagane przez art. 9 ust. 2 EKPC. Jest to zarazem niezgodne z interpretacją w dobrej wierze prawa do uzewnętrzniania religii, według której podstawy ograniczenia wolności winny być interpretowane wąsko, a ciężar dowodu spoczywa na państwie⁵⁹.

Do rozbieżności w interpretacji wolności sumienia i wyznania doszło również w sprawach przed ETPC – *Dogru przeciwko Francji*⁶⁰ oraz przed KPC – *Hudoyberganova przeciwko Uzbekistanowi*⁶¹. Sprawy te dotyczyły zakazu noszenia ubiorów religijnych na terenie uczelni – w szczególności chodziło o hidżab, czyli nakrycie głowy. O ile ETPC uznał ów zakaz wprowadzony we Francji za dopuszczalny, o tyle KPC stwierdził, że w przypadku Uzbekistanu doszło do naruszenia prawa skarżącej. Sprawy te omówione są szczegółowo odrębnie.

3.11. PRAWO DOSTĘPU DO INFORMACJI PUBLICZNEJ

Ważny problem interpretacyjny ETPC musiał rozstrzygnąć w sprawie *Magyar Helsinki Bizottság przeciwko Węgrom*. Skarżąca, węgierska organizacja pozarządowa, twierdziła, że

---

⁵⁷ Zob. szerzej na ten temat: S.E. Berry, *A 'Good Faith' Interpretation of the Right to Manifest Religion: The Diverging Approaches of the European Court of Human Rights and the UN Human Rights Committee*, „Legal Studies” 2017, t. 37, nr 4, s. 672–694, <https://www.doi.org/10.1111/lest.12168>.

⁵⁸ Wyrok ETPC z 13 listopada 2008 r., *Mann Singh p-ko Francji*, 24479/07, HUDOC.

⁵⁹ Por. S.E. Berry, *A 'Good Faith'...*, dz. cyt., s. 684.

⁶⁰ Wyrok ETPC z 4 grudnia 2008 r., *Dogru p-ko Francji*, 27058/05, HUDOC.

⁶¹ Decyzja KPC z 5 listopada 2004 r., *Hudoyberganova p-ko Uzbekistanowi*, 931/2000, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

jej prawo z art. 10 Konwencji zostało naruszone poprzez pozbawienie jej prawa dostępu do informacji publicznej. Strona rządowa, podobnie jak interweniujący w tej sprawie rząd Wielkiej Brytanii, twierdziła, że z art. 10 EKTC nie można wywodzić prawa do uzyskiwania informacji publicznej. Rozpatrując sprawę, ETPC przypomniał stosowaną przez siebie zasadę, że „konwencja nie może być interpretowana w próżni i powinna, w miarę możliwości, być interpretowana zgodnie z innymi przepisami prawa międzynarodowego, których jest częścią”⁶². W tym kontekście Trybunał przywołał trzy decyzje KPC dotyczące interpretacji art. 19 Paktu oraz Komentarz Ogólny Komitetu nr 34, stwierdzający, że „art. 19 ust. 2 obejmuje prawo dostępu do informacji będących w posiadaniu organów publicznych. Na takie informacje składają się dokumenty będące w posiadaniu organu publicznego, niezależnie od formy, w jakiej informacje są przechowywane, ich źródła i daty powstania. Organy publiczne są określone w ust. 7 niniejszego komentarza ogólnego. Za takie organy mogą zostać uznane również inne podmioty, gdy podmioty te pełnią funkcje publiczne. Jak już wspomniano, w związku z art. 25 Paktu prawo dostępu do informacji obejmuje prawo dostępu mediów do informacji o sprawach publicznych oraz prawo ogółu społeczeństwa do otrzymywania materiałów medialnych”⁶³. W tym duchu zapadł też wyrok Wielkiej Izby stwierdzający naruszenie przez Węgry art. 10 Konwencji.

4. WNIOSKI

ETPC już od ponad 20 lat, często w powołaniu się na art. 31 ust. 3 lit. c Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r., wyznaje zasadę, że EKPC winno się w miarę możliwości interpretować w zgodzie z innymi przepisami prawa międzynarodowego, którego to prawa stanowi ona część. Z tego powodu ETPC w wielu sprawach, rekonstruując standard międzynarodowy, powołuje się m.in. na standard z Paktu oraz cytuje orzeczenia KPC lub jego komentarze ogólne. Trzeba pamiętać, że postanowienia normatywne EKPC oraz MPPOiP, choć często zbieżne i mające tożsame źródła aksjologiczne, czasami się różnią. Z tym większym uznaniem należy odnotować fakt, że tylko w kilku przypadkach można było znaleźć orzeczenia rozbieżne. W niniejszym rozdziale wskazano na dwie takie sytuacje. O ile w jednym przypadku (sprawa *Correia de Matos przeciwko Portugalii*) wynikało to z przyjęcia przez ETPC i KPC innych metod wykładni w obu traktatach standardów dotyczących prawa do obrony jako elementu prawa do sądu, o tyle w drugim, dotyczącym wolności sumienia i wyznania (sprawa *Mann Singh przeciwko Francji* oraz sprawa *Dogru przeciwko Francji*), różnice wynikały z faktu, że ETPC, stosując doktrynę marginesu oceny,

⁶² Wyrok ETPC z 8 listopada 2016 r., *Magyar Helsinki Bizottság p-ko Węgrom*, 18030/11, § 123, HUDOC.

⁶³ Tamże, § 38.

nie zbadał, czy wprowadzone przez państwo ograniczenia były uzasadnione i proporcjonalne do założonego celu. Tymczasem KPC taką analizę przeprowadził zgodnie z regułą, iż to na państwie spoczywa obowiązek udowodnienia celowości i proporcjonalności wprowadzanych ograniczeń. Takie podejście KPC jest zgodne z zasadą interpretacji traktatów wyrażoną w art. 31–33 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, według której standardy praw człowieka powinny być interpretowane w dobrej wierze zgodnie z intencjami stron.

Pomimo wskazanych wyżej, występujących niekiedy rozbieżności w orzecznictwach obu omawianych organów analiza całokształtu orzecznictwa ETPC i KPC pod tym kątem dowodzi, że dominuje niewątpliwie pożądana z punktu widzenia zarówno beneficjentów tych mechanizmów, jak i państw-stron tendencja do poszukiwania synergii obu systemów.

Anna Hernandez-Połączyńska

MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW GOSPODARCZYCH, SOCJALNYCH I KULTURALNYCH

1. MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW GOSPODARCZYCH, SOCJALNYCH I KULTURALNYCH ORAZ KOMITET PRAW GOSPODARCZYCH, SOCJALNYCH I KULTURALNYCH

W trakcie prac nad traktatem praw człowieka, który wraz z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka miał stanowić część opracowanej na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych Międzynarodowej Karty Praw Człowieka, państwa nie osiągnęły konsensusu pozwalającego na przyjęcie jednego dokumentu dotyczącego zarówno praw osobistych i politycznych, jak i praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych¹. W 1966 r. uchwalono więc dwa Pakty, które weszły w życie w 1976 r.: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. MPPGSiK został dotychczas ratyfikowany przez 171 państw, a Protokół Fakultatywny do Paktu przyjęty w 2008 r. uzyskał 24 ratyfikacje². Polska ratyfikowała Pakt w 1977 r.³, nie związała się natomiast Protokołem Fakultatywnym.

Tekst Paktu podzielony został na pięć części poprzedzonych preambułą. Katalog praw został ujęty w części trzeciej. Wyróżnić można w nim: prawa pracownicze i związane z bezpieczeństwem socjalnym (art. 6–9), prawa wynikające z ochrony rodziny (art. 10), prawo do odpowiedniego poziomu życia, w tym do wyżywienia, wody i zamieszkania (art. 11), prawo do ochrony zdrowia (art. 12), prawa odnoszące się do edukacji (art. 13–14) oraz prawa kulturalne (art. 15).

---

¹ Na temat sporów wokół przyjęcia Paktów zobacz: Z. Kędzia, *Wprowadzenie do Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Gospodarczych*, [w:] Z. Kędzia, A. Hernandez-Połączyńska (red.), *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 5–9.

² Dane na dzień 29 września 2020 r.

³ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych, Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 169.

Realizacja praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych uzależniona jest – w większym stopniu niż praw osobistych i politycznych – od dostępnych środków finansowych. Z tego względu Pakt nakłada na państwa obowiązki o szczególnym charakterze wynikającym z zasady progresywnej realizacji praw wyrażonej w art. 2 ust. 1. Zgodnie z tą zasadą państwa obowiązane są podejmować odpowiednie kroki w celu stopniowego osiągnięcia pełnej realizacji praw przy maksymalnym wykorzystaniu dostępnych środków. Ograniczone środki, którymi dysponuje państwo, nie zwalniają więc go z obowiązków przyjętych poprzez ratyfikację Paktu, mogą jednak stanowić obiektywną przeszkodę w osiągnięciu pełnej realizacji praw. Na państwie ciąży także obowiązki o charakterze natychmiastowym, które Komitet Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych określa jako minimalne. Należy do nich m.in. poszanowanie zakazu dyskryminacji czy przyjmowanie programów i monitorowanie realizacji praw⁴.

Komitet Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych jest jedynym z ONZ-owskich organów traktatowych, którego powołania nie zakładał sam tekst konwencji. Zgodnie z treścią MPPGSiK państwa miały przekładać sprawozdania z realizacji praw chronionych Paktem Radzie Gospodarczej i Społecznej, a więc organowi o charakterze międzyrządowym, w skład którego wchodzi 54 państwa wybierane przez Zgromadzenie Ogólne na trzyletnią kadencję. W 1979 r. Rada powierzyła monitorowanie implementacji Paktu grupie roboczej⁵, a w 1985 r. zdecydowała o powołaniu Komitetu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych⁶. Obecnie, pomimo odmiennego źródła umocowania⁷ oraz organu dokonującego wyboru ekspertów, status Komitetu zrównany jest z innymi organami traktatowymi. Członkami Komitetu jest 18 niezależnych ekspertów wybieranych przez Radę Gospodarczą i Społeczną według klucza regionalnego⁸. Sesje Komitetu odbywają się w Genewie dwa lub trzy razy w roku. Do podstawowych kompetencji organu należy rozpatrywanie sprawozdań państw z implementacji Paktu i skarg indywidualnych oraz przyjmowanie komentarzy ogólnych.

---

⁴ Zob. K. Bryl, *Zasada progresywnej realizacji. Obowiązki państw*, [w:] Z. Kędzia, A. Hernandez-Polczyńska (red.), *Międzynarodowy Pakt...*, dz. cyt., s. 99–144.

⁵ Rezolucja RGS nr 1988 (LX) z 11 maja 1976 r., <https://digitallibrary.un.org/record/215356> [dostęp: 20.05.2022].

⁶ Rezolucja RGS nr 1985/17 z 28 maja 1985 r., <https://digitallibrary.un.org/record/100079> [dostęp: 20.05.2022].

⁷ Więcej na temat konsekwencji takiego umocowania zob. Z. Kędzia, *Komitet Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 97–98.

⁸ Oznacza to, iż określona liczba członków Komitetu pochodzi z poszczególnych grup regionalnych. Obecnie grupom afrykańskiej, azjatyckiej oraz państw zachodnich i innych przypadają po cztery miejsca, natomiast grupom Ameryki Łacińskiej i Karaibów oraz Europy Wschodniej po trzy miejsca.

Komitet monitoruje implementację Paktu, rozpatrując sprawozdania składane cyklicznie przez poszczególne państwa. Elementem tego procesu jest publiczny dialog, w trakcie którego członkowie Komitetu mogą zadawać pytania delegacji rządowej. Obserwacje i wnioski Komitet ujmuje w formie uwag końcowych zawierających także rekomendacje działań, które powinno podjąć państwo.

Na mocy Protokołu Fakultatywnego KPGSiK uzyskał kompetencję do rozpatrywania skarg indywidualnych na naruszenie praw chronionych Paktem. Skarga może zostać złożona przez jednostki lub grupy jednostek, lub w ich imieniu, jeżeli uważają one, iż państwo-strona, pod którego jurysdykcją pozostają, naruszyło którekolwiek z praw ustanowionych w Pakcie⁹. Protokół przewiduje także procedurę skarg międzypaństwowych oraz procedurę dochodzeniową w przypadku uzyskania przez Komitet wiarygodnych informacji wskazujących na rażące lub systematyczne naruszenia praw¹⁰.

Komentarze ogólne do Paktu przygotowywane są przez Komitet w celu „pomocy państwom-stronom w wypełnianiu ich obowiązków sprawozdawczych”¹¹. Dotychczas Komitet uchwalił 25 komentarzy ogólnych, z których większość zawiera interpretację poszczególnych artykułów Paktu¹². Najnowsze komentarze dotyczą obowiązków państwa w kontekście działalności biznesu¹³ oraz nauki i praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych¹⁴. Komitet zajmuje także stanowiska w sprawach, które uznaje za istotne z punktu widzenia realizacji praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych. W 2020 r. wydał oświadczenia na temat pandemii COVID-19¹⁵ oraz powszechnego i równego dostępu do szczepień¹⁶.

⁹ Więcej na temat zakresu podmiotowego i przedmiotowego skargi oraz szczegółowych kryteriów jej dopuszczalności zob. A. Hauser, *Protokół Fakultatywny do Paktu*, [w:] Z. Kędzia, A. Hernandez-Polczyńska (red.), *Międzynarodowy Pakt...*, dz. cyt., s. 804–817.

¹⁰ Zob. tamże, s. 826–831.

¹¹ Provisional rules of procedure adopted by the Committee at its third sessions (1989), E/C.12/1990/4/Rev.1, 1.09.1993, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

¹² Pełna lista komentarzy ogólnych KPGSiK jest dostępna na stronie: *UN Treaty Body Database*, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11 [dostęp: 7.01.2021].

¹³ General Comment No. 24 (2017) on State Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Business Activities, E/C.12/GC/24, 10.08.2017, <https://www.refworld.org/docid/5beaeba4.html> [dostęp: 3.01.2022].

¹⁴ General Comment No. 25 (2020) on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/GC/25, 6.03.2020, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

¹⁵ Statement on the coronavirus disease (COVID-19) pandemic and economic, social and cultural rights, E/C.12/2020/1, 17.04.2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3856957> [dostęp: 3.01.2022].

¹⁶ Statement on universal and equitable access to vaccines for the coronavirus disease (COVID-19), E/C.12/2020/2, 15.12.2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3897801> [dostęp: 3.01.2022].

2. PRAWA GOSPODARCZE, SOCJALNE I KULTURALNE W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI ORAZ ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności jest klasycznym przykładem traktatu praw osobistych i politycznych. Katalog praw ujętych w EKPC nie uwzględnia więc praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych. Wyjątek stanowi Protokół nr 1 do EKPC, którego art. 1 dotyczy prawa do własności, a art. 2 prawa do nauki. Pierwszy z tych przepisów nie ma swojego odpowiednika w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Prawo do nauki jest natomiast przedmiotem art. 13 i 14 MPPGSiK, których treść jest jednak znacznie bardziej szczegółowa niż przepis Protokołu do EKPC. Ponadto art. 11 EKPC gwarantuje jako element wolności zrzeszania się prawo tworzenia związków zawodowych, będące jednym z praw związkowych uznanych w art. 8 MPPGSiK.

Niemal całkowity brak praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych w tekście EKPC nie oznacza, iż Europejski Trybunał Praw Człowieka nie odnosi się do tej problematyki w swoim orzecznictwie. W sprawie *Airey przeciwko Irlandii* w 1979 r. Trybunał stwierdził, że „sam fakt, że interpretacja Konwencji może rozszerzyć się na sferę praw socjalnych i gospodarczych nie powinna być czynnikiem decydującym przeciwko takiej interpretacji, nie ma nieprzepuszczalnej granicy między tą sferą a obszarem objętym Konwencją”¹⁷. ETPC dostrzega socjalny wymiar praw osobistych zapisanych w Konwencji, co zgodne jest z zasadą współzależności i niepodzielności praw człowieka wyrażoną w Deklaracji wiedeńskiej z 1993 r.¹⁸ W wielu przypadkach trudno jest dokonać wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy poszczególnymi kategoriami praw, stąd zrozumiałe jest przenikanie praw GSiK do orzecznictwa ETPC. Jednocześnie Trybunał wykazuje się dużą ostrożnością w rozszerzaniu zakresu EKPC na sferę praw socjalnych i przypomina, że „Konwencja nie gwarantuje, jako takich, praw socjalno-ekonomicznych, włączając w to prawo do bezpłatnego mieszkania, prawo do pracy, prawo do bezpłatnej opieki medycznej czy prawo do dochodzenia pomocy finansowej od państwa zapewniającej utrzymanie pewnego poziomu życia”¹⁹.

W orzecznictwie ETPC wyróżnić można elementy zarówno materialnej, jak i proceduralnej ochrony praw GSiK. Pierwsze z nich wynikają przede wszystkim z art. 2, 3 i 8 EKPC,

¹⁷ Tłumaczenie własne za: wyrok ETPC z 9 marca 1977 r., *Airey p-ko Irlandii*, 6289/73, § 26, HUDOC.

¹⁸ Vienna Declaration and Programme of Action, 25 czerwca 1993 r., cz. I, § 5, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action> [dostęp: 3.01.2022].

¹⁹ Tłumaczenie własne za: decyzja ETPC z 28 października 1999 r., *Pančenko p-ko Łotwie*, 40772/98, § 2, HUDOC.

gwarancje proceduralne przewidziane są natomiast w art. 6 EKPC. Trzecią podstawą udzielania ochrony prawom socjalnym jest zakaz dyskryminacji z art. 14 EKPC²⁰.

Prawo do życia chronione na podstawie art. 2 EKPC może zostać naruszone przez brak realizacji praw socjalnych, przede wszystkim prawa do ochrony zdrowia, ale też prawa do wyżywienia czy odpowiednich warunków mieszkaniowych. ETPC nie wyklucza, że z art. 2 EKPC mogą wynikać pozytywne obowiązki, np. zapewnienia odpowiedniej opieki medycznej²¹. Za naruszenie Konwencji mogłaby więc zostać uznana odmowa udzielenia ogólnie dostępnego świadczenia²². Na podstawie wyroku ETPC w sprawie *Nencheva i inni przeciwko Bułgarii* można wnioskować, iż stwierdzenie naruszenia art. 2 EKPC jest bardziej prawdopodobne w sprawach dotyczących osób należących do grup wrażliwych (ang. *vulnerable*), w przypadku niewypełnienia obowiązków nałożonych przez prawo krajowe oraz powzięcia przez władze państwa wiedzy o realnym i bezpośrednim zagrożeniu życia²³.

Niezapewnienie odpowiednich warunków socjalnych może zostać uznane przez Trybunał za nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie i jako takie stanowić naruszenie art. 3 EKPC. Dotyczy to zwłaszcza osób pozbawionych wolności, które nie mogą same zaspokoić swoich potrzeb. Naruszenie może zostać stwierdzone, nawet jeżeli złe warunki nie są elementem kary i wynikają nie z zamiaru upokorzenia jednostki, a niedostatecznych środków materialnych²⁴. Ponadto poziom opieki, do którego zapewnienia zobowiązane jest państwo, musi odpowiadać potrzebom jednostki i jest wyższy np. w przypadku osób z niepełnosprawnościami²⁵. ETPC wyprowadza też z art. 3 EKPC obowiązek ochrony zdrowia osób pozbawionych wolności²⁶.

Trybunał odrzucił taką interpretację art. 3 EKPC, która wymagałaby zapewnienia każdemu podstawowych dóbr koniecznych dla ochrony godności, przyznał jednak, iż

²⁰ Więcej na temat trzech modeli ochrony zob. K. Łasak, *Prawa społeczne w orzecznictwie Europejskiego Trybunatu Praw Człowieka*, Warszawa 2013, s. 173–187.

²¹ Trybunał uznał jednak, iż niewłaściwe byłoby wyznaczenie przez niego zakresu, w jakim art. 2 EKPC nakłada na państwo obowiązek zapewnienia odpowiedniego poziomu opieki zdrowotnej. Zob. decyzja ETPC z 21 marca 2002 r., *Nitecki p-ko Polsce*, 65653/01, HUDOC.

²² Zob. wyrok ETPC z 10 maja 2001 r., *Cypr p-ko Turcji*, 25781/94, HUDOC. Skarga dotyczyła m.in. niezapewnienia odpowiedniej opieki medycznej w czasie okupacji greckim Cypryjczykom i innym grupom etnicznym.

²³ Wyrok ETPC z 18 czerwca 2013 r., *Nencheva i in. p-ko Bułgarii*, 48609/06, HUDOC.

²⁴ Wyrok ETPC z 29 kwietnia 2003 r., *Poltoratskiy p-ko Ukrainie*, 38812/97, HUDOC. Por. wyrok ETPC z 26 października 2000 r., *Kudła p-ko Polsce*, 30210/96, HUDOC; wyrok ETPC z 6 marca 2001 r., *Dougoz p-ko Grecji*, 40907/98, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPC z 10 lipca 2001 r., *Price p-ko Wielkiej Brytanii*, 33394/96, HUDOC.

²⁶ Wyrok ETPC z 29 kwietnia 2003 r., *McGlinchey i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 50390/99, HUDOC; wyrok ETPC z 3 kwietnia 2001 r., *Keenan p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 27229/95, HUDOC.

w przypadku otrzymywania całkowicie niewystarczającego (ang. *wholly insufficient*) zasiłku socjalnego mógłby zostać podniesiony zarzut naruszenia art. 3²⁷. Za poniżające traktowanie Trybunał uznał sytuację uchodźcy, który żył w skrajnym ubóstwie, mieszkając w parku bez zapewnionych warunków sanitarnych i wyżywienia²⁸. W wyjątkowych okolicznościach naruszenie art. 3 EKPC może również stanowić pozbawienie prawa do opieki medycznej poprzez wydalenie cudzoziemca do kraju, w którym takiej opieki nie uzyska. Trybunał różnie oceniał decyzje o deportacji osób chorych, uznając, iż nie ma ogólnego prawa do pozostania w kraju, gdzie zapewniona jest lepsza pomoc medyczna lub socjalna²⁹, a ochrona systemu imigracyjnego i dobrobytu ekonomicznego państwa jest zgodnym z prawem celem uzasadniającym wydalenie chorego³⁰. Wielka Izba stwierdziła, iż obowiązek zapewnienia bezpłatnej opieki medycznej cudzoziemcom bez prawa pobytu ze względu na różnice w poziomie leczenia w kraju pochodzenia stanowiłby zbyt duże obciążenie dla państwa³¹. Inaczej potraktowane zostało wydalenie chorego w ostatniej fazie AIDS, które ETPC uznał za nieludzkie i poniżające traktowanie³².

Elementy praw GSiK odnaleźć można również w orzecznictwie dotyczącym art. 8 gwarantującego prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, mieszkania i korespondencji. Trybunał w sprawach polityki socjalnej, gospodarczej i służby zdrowia przyznaje państwom szeroki margines oceny³³ oraz sprawdza, czy państwo odpowiednio wyważyło konkurujące interesy jednostki i wspólnoty³⁴. Skargi, w których Trybunał oceniał ewentualne naruszenie art. 8, dotyczyły m.in. dostępności budynków publicznych dla osób z niepełnosprawnościami³⁵, zwrotu kosztów operacji zmiany płci jako koniecznego zabiegu medycznego³⁶ oraz braku dostępu do czystej wody pitnej³⁷.

²⁷ Decyzja ETPC z 23 kwietnia 2002 r., *Larioshina p-ko Rosji*, 56869/00, HUDOC.

²⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 stycznia 2011 r., *M.S.S. p-ko Belgii i Grecji*, 30696/09, HUDOC.

²⁹ Wyrok ETPC z 2 maja 1997 r., *D. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 30240/96, HUDOC.

³⁰ Decyzja ETPC z 15 lutego 2000 r., *S.C.C. p-ko Szwecji*, 46553/99, HUDOC; zob. także wyrok ETPC z 6 lutego 2001 r., *Bensaid p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 44599/98, HUDOC; decyzja ETPC z 27 września 2005 r., *Hukić p-ko Szwecji*, 17416/05, HUDOC.

³¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 27 maja 2008 r., *N. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 26565/05, HUDOC.

³² Wyrok ETPC z 2 maja 1997 r., *D. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 30240/96.

³³ Wyrok ETPC z 20 maja 2014 r., *McDonald p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 4241/12, HUDOC; wyrok ETPC z 24 lutego 1998 r., *Botta p-ko Włochom*, 21439/93, HUDOC.

³⁴ Decyzja ETPC z 4 stycznia 2005 r., *Valentina Pentiacova i in. p-ko Mołdawii*, 14462/03, HUDOC; zob. też decyzja ETPC z 8 lipca 2005 r., *Sentges p-ko Holandii*, 27677/02, HUDOC.

³⁵ Decyzja ETPC z 14 maja 2002 r., *Zehnalová i Zehnal p-ko Czechom*, 38621/97, HUDOC.

³⁶ Wyrok ETPC z 12 czerwca 2003 r., *Van Kuck p-ko Niemcom*, 35968/97, HUDOC.

³⁷ Wyrok ETPC z 10 marca 2020 r., *Hudorovič p-ko Słowenii*, 24816/14, 25140/14, HUDOC.

ETPC konsekwentnie przypomina, iż z art. 8 nie wynika obowiązek zapewnienia mieszkania osobom znajdującym się pod jurysdykcją państwa³⁸, a jednocześnie wyprowadza z niego obowiązki, które jednoznacznie wiążą się z prawem do mieszkania. ETPC uznał m.in., iż w przypadku, gdy państwo jest bezpośrednio odpowiedzialne za bezdomność skarżących, ciąży na nim pozytywny obowiązek zapewnienia mieszkania³⁹. Taki obowiązek może też zaktualizować się w przypadku osób szczególnie potrzebujących (ang. *in severe need*) lub osób z niepełnosprawnościami⁴⁰ oraz w sytuacjach, w których zanieczyszczenie środowiska narusza art. 8⁴¹. Za naruszenie art. 8 uznany został także brak podjęcia przez władze kroków, aby pomóc osobie, której dom został zniszczony⁴², oraz brak gwarancji proceduralnych umożliwiających podważenie decyzji o eksmisji⁴³.

Prawo do wynagrodzenia oraz prawo do zabezpieczenia społecznego może zyskać ochronę poprzez potraktowanie przedmiotu związanych z nimi roszczeń jako własności w rozumieniu art. 1 Protokołu nr 1 do EKPC. Tak stało się m.in. sprawach, w których odmowa wypłacenia świadczeń ze względu na brak obywatelstwa została przez Trybunał uznana za nieuzasadnione zróżnicowane traktowanie naruszające art. 14 EKPC w związku z art. 1 Protokołu nr 1⁴⁴.

Europejska Konwencja Praw Człowieka poprzez art. 6 zapewnia pośrednią ochronę praw socjalnych. ETPC stwierdzał naruszenie prawa do sprawiedliwego procesu w sprawach dotyczących m.in. zabezpieczenia społecznego⁴⁵ czy praw pracowniczych⁴⁶. Stosowanie art. 6 do uprawnień publicznych stało się możliwe dzięki przyjęciu przez Trybunał rozszerzającej interpretacji art. 6, w którym mowa o rozstrzygnięciu o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym⁴⁷.

³⁸ Zob. m.in. decyzja ETPC z 26 czerwca 2001 r., *O'Rourke p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 39022/97, HUDOC; wyrok ETPC z 18 stycznia 2001 r., *Chapman p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 27238/95, HUDOC.

³⁹ Wyrok ETPC z 12 lipca 2007 r., *Moldovan i in. p-ko Rumunii (2)*, 41138/98, 64320/01, HUDOC.

⁴⁰ Decyzja ETPC z 4 maja 1999 r., *Marzari p-ko Włochom*, 36448/97, HUDOC.

⁴¹ Wyrok ETPC z 9 grudnia 1994 r., *Lopez Ostra p-ko Hiszpanii*, 16798/90, HUDOC.

⁴² Wyrok ETPC z 30 stycznia 2001 r., *Dulaş p-ko Turcji*, 25801/94, HUDOC.

⁴³ Wyrok ETPC z 17 maja 2004 r., *Connors p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 66746/01, HUDOC; wyrok ETPC z 13 maja 2008 r., *McCann p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 19009/04, HUDOC.

⁴⁴ Wyrok ETPC z 19 września 1996 r., *Gaygusuz p-ko Austrii*, 17371/90, HUDOC; wyrok ETPC z 30 września 2003 r., *Koua Poirrez p-ko Francji*, 40892/98, HUDOC.

⁴⁵ Zob. m.in. wyrok ETPC z 14 listopada 2006 r., *Tfsayo p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 60860/00, HUDOC; wyrok ETPC z 21 czerwca 2011 r., *Subicka p-ko Polsce*, 15792/06, HUDOC; wyrok ETPC z 28 czerwca 2011 r., *Stefan Angelescu i in. p-ko Rumunii*, 30198/04, HUDOC.

⁴⁶ Zob. m.in. wyrok ETPC z 15 czerwca 2004 r., *Tamminen p-ko Finlandii*, 40847/98, HUDOC; wyrok ETPC z 26 października 2010 r., *Erden p-ko Turcji*, 1520/06, HUDOC; wyrok ETPC z 7 grudnia 2006 r., *Lakota p-ko Słowenii*, 33488/02, HUDOC.

⁴⁷ Wyrok ETPC z 29 maja 1986 r., *Feldbrugge p-ko Holandii*, 8562/79, HUDOC; wyrok ETPC z 26 lutego 1993 r., *Salesi p-ko Włochom*, 13023/87, HUDOC.

Porównując zakres przedmiotowy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych, można ograniczyć się do wyrażonej już wcześniej obserwacji, iż jedynymi prawami gwarantowanymi przez oba dokumenty jest prawo do nauki oraz prawo do tworzenia związków zawodowych. Analiza orzecznictwa ETPC dotyczącego sfery praw socjalnych, które w zarysie zostało przedstawione powyżej, pozwala jednak zauważyć, że MPPGSiK może w znacznie szerszym zakresie stanowić punkt odniesienia dla Trybunału strasburskiego.

3. MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW GOSPODARCZYCH, SOCJALNYCH I KULTURALNYCH W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano MPPGSiK lub dorobek KPGSiK

Liczba wyroków, w których przywołano Pakt lub dorobek Komitetu – ogółem	69
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	31
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	9
– w stanowisku skarżącego	5
– w stanowisku rządu	5
– w stanowisku strony trzeciej	5
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	14
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	14
– w tym wyroków Wielkiej Izby	24
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	0
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	6
Liczba wyroków, w których przywołano komentarze ogólne Komitetu	15

Źródło: opracowanie własne.

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych rzadko pojawia się w wyrokach ETPC, co z pewnością wynika w dużej mierze z różnic w zakresie merytorycznym Paktu i EKPC. Jedynie w dziewięciu wyrokach MPPGSiK został przywołany w części zawierającej ocenę Trybunału. Trzy z nich dotyczyły prawa do nauki. W sprawie *Catan i inni przeciwko Mołdawii i Rosji* ETPC stwierdził naruszenie art. 2 Protokołu nr 1 przez Rosję odpowiedzialną za zamykanie szkół rumuńskich i mołdawskich w Naddnie-

strzu. W wyroku ETPC zacytował art. 13 MPPGSiK⁴⁸ oraz wymienił Pakt wśród aktów prawa międzynarodowego zawierających przepisy odnoszące się do prawa do nauki, przypominając wcześniej, że w procesie interpretacji i stosowania przepisu EKPC powinny być brane pod uwagę wszystkie zasady prawa międzynarodowego mające zastosowanie między stronami Konwencji⁴⁹. Instrumenty gwarantujące prawo do nauki, w tym MPPGSiK, zostały również wymienione w wyroku w sprawie *Timishev przeciwko Rosji*. Trybunał uznał wówczas, iż prawo to bez wątpienia zapewnia dostęp do podstawowej edukacji mający zasadnicze znaczenie dla rozwoju dziecka⁵⁰. ETPC dokonuje zróżnicowania obowiązków państwa w zależności od szczebla edukacji, choć nie wskazuje na nie lakoniczna treść art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC, który stanowi, iż nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Można przyjąć, że Trybunał opiera się tu zarówno na Pakcie, jak i Konwencji o prawach dziecka, w których wyróżnione są trzy poziomy nauczania: podstawowe, średnie i wyższe. ETPC bezpośrednio odniósł się do tych standardów tylko w wyroku w sprawie *Ponomaryov przeciwko Bułgarii*⁵¹.

Pakt został przywołany jako element prawnomiędzynarodowego tła także w wyroku w sprawie *Gustafsson przeciwko Szwecji*, w którym Trybunał przypomniał o uznaniu prawnego charakteru układów zbiorowych pracy przez art. 8 MPPGSiK, znów wymieniając go obok innych instrumentów prawa międzynarodowego⁵². Oba pakt zostały też wskazane w wyroku w sprawie *O'Keefe przeciwko Irlandii* jako nakładające na państwo obowiązki powzięcia szczególnych środków w celu ochrony dzieci⁵³. Stan faktyczny sprawy dotyczył jednak wydarzeń z 1973 r., w którym Irlandia podpisała wprawdzie pakt, jednak ich ratyfikacja nastąpiła dopiero w 1989 r. Z tego względu w zdaniu rozbieżnym zwrócono uwagę, iż przywoływane w wyroku pakt nie powinny być stosowane do oceny odpowiedzialności Irlandii w rozpatrywanej sprawie⁵⁴. W wyroku w sprawie *Winterstein i inni przeciwko Francji* ETPC wskazał na wymóg zapewnienia alternatywnego mieszkania w przypadku przymusowych eksmisji, zawarty w dokumentach Rady Europy oraz Komentarzu Ogólnym nr 7 KPGSiK⁵⁵.

⁴⁸ Wyrok ETPC z 19 października 2012 r., *Catan i in. p-ko Mołdawii i Rosji*, 43370/04, 18454/06, 8252/05, § 79, HUDOC.

⁴⁹ Tamże, § 136.

⁵⁰ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2005 r., *Timishev p-ko Rosji*, 55762/00, 55974/00, § 64, HUDOC.

⁵¹ Wyrok ETPC z 21 czerwca 2011 r., *Ponomaryov p-ko Bułgarii*, 5335/05, § 57, HUDOC.

⁵² Wyrok ETPC z 25 kwietnia 1996 r., *Gustafsson p-ko Szwecji*, 15573/89, § 53, HUDOC.

⁵³ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 28 stycznia 2014 r., *O'Keefe p-ko Irlandii*, 35810/09, § 95 i 147, HUDOC.

⁵⁴ Tamże – *dissenting*, § 10.

⁵⁵ Wyrok ETPC z 17 października 2013 r., *Winterstein i in. p-ko Francji*, 27013/07, § 159, HUDOC.

W wyroku Wielkiej Izby dotyczącym m.in. możliwości założenia związku zawodowego przez pracowników służby cywilnej Trybunał wskazał na rozbieżność standardów międzynarodowych. W art. 8 MPPGSiK pracownicy administracji państwowej zostali umieszczeni wśród grup, których prawa związkowe mogą podlegać ograniczeniom, natomiast w art. 22 MPPOiP dotyczącym wolności zrzeszania się mowa jest tylko o członkach sił zbrojnych i policji⁵⁶. ETPC przychylił się tu do wyższego standardu ochrony i stwierdził naruszenie art. 11 EKPC.

W dwóch wyrokach w części zawierającej ocenę Trybunału znalazły się odniesienia do uwag końcowych Komitetu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Pierwszy z nich dotyczył deportacji skarżącego będącego osobą z niepełnosprawnościami do Afganistanu. KPGSiK w uwagach końcowych do sprawozdania Afganistanu odnotował przyjęcie krajowego planu działania w obszarze niepełnosprawności, wskazał jednak na brak jego implementacji oraz rekomendował podjęcie konkretnych kroków jego wdrożenia⁵⁷. ETPC nie uznał, iż niepełnosprawności skarżącego przemawiały za wstrzymaniem deportacji, i stwierdził brak naruszenia Konwencji⁵⁸. W drugim wyroku ETPC powołał się na uwagi końcowe KPGSiK, a także innych organów traktatowych w sprawie dotyczącej przemocy domowej w Rosji⁵⁹. Komitet zwrócił bowiem uwagę na jej powszechność, brak definicji w ustawodawstwie oraz konieczność przyjęcia szczegółowej regulacji kryminalizującej przemoc domową.

W ponad 20 wyrokach ETPC przywołał ONZ-owski standard w obszarze ochrony praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych w części wyroku prezentującej właściwe prawo międzynarodowe. Trybunał cytował zarówno treść samego Paktu⁶⁰, jak i komentarze ogólne⁶¹ oraz uwagi końcowe⁶² KPGSiK. Wyrok w sprawie *Hudorovič przeciwko Słowenii*

⁵⁶ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 listopada 2006 r., *Demir i Baykara p-ko Turcji*, 34503/97, § 99, HUDOC.

⁵⁷ Wyrok ETPC z 29 stycznia 2013 r., *S.H.H. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 60367/10, § 46, HUDOC.

⁵⁸ Trzech sędziów w zdaniu rozbieżnym uznało, iż ciężka niepełnosprawność skarżącego była kluczową kwestią w tej sprawie. Zob. tamże – wspólne zdanie rozbieżne sędziów Ziemele, Björgvinssona i De Gaetano, § 1.

⁵⁹ Wyrok ETPC z 9 lipca 2019 r., *Volodina p-ko Rosji*, 41261/17, § 62 i 127, HUDOC.

⁶⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 19 grudnia 2017 r., *Lopes de Sousa Fernandes p-ko Portugalii*, 56080/13, § 110, HUDOC.

⁶¹ M.in. wyrok ETPC z 11 grudnia 2018 r., *Belli i Arquier-Martinez p-ko Szwajcarii*, 65550/13, § 28, HUDOC; wyrok ETPC z 5 grudnia 2013 r., *Kutepov p-ko Rosji*, 13182/04, § 36, HUDOC; wyrok ETPC z 3 października 2013 r., *I.B. p-ko Grecji*, 552/10, § 35, HUDOC; wyrok ETPC z 22 października 2015 r., *Khalikova p-ko Azerbejdżanowi*, 42883/11, § 88, HUDOC; wyrok ETPC z 22 marca 2016 r., *Guberina p-ko Chorwacji*, 23682/13, § 36–37, HUDOC.

⁶² M.in. wyrok ETPC z 13 lipca 2010 r., *Kurić i in. p-ko Słowenii*, 26828/06, § 271, HUDOC; wyrok ETPC z 22 października 2015 r., *Khalikova p-ko Azerbejdżanowi*, 42883/11, § 90.

jest przykładem, iż nawet obszerne cytowanie dorobku KPGSiK (w tym wypadku Komentarza Ogólnego nr 15 dotyczącego prawa do wody) nie przekłada się na bezpośrednie odniesienie do niego w części zawierającej ocenę Trybunału⁶³.

Na standard MPPGSiK rzadko powoływali się uczestnicy postępowania przed ETPC. Jedynie w pięciu wyrokach wskazano, że uczynili to skarżący⁶⁴. Jest jednak zupełnie zrozumiałe, że przy incydentalnym wykorzystywaniu standardu przez Trybunał nie będzie on punktem odniesienia dla osób wnoszących skargę.

Rządy państw przewrotnie powołują się na instrumenty ochrony praw człowieka, uzasadniając skarżone działania wypełnianiem obowiązków płynących z innych dokumentów niż EKPC. Rząd norweski argumentował, iż prowadząc w szkołach obowiązkowe zajęcia z chrześcijaństwa, religii i filozofii wypełniał obowiązki wynikające z art. 13 ust. 1 MPPGSiK⁶⁵. Zdaniem rządu rosyjskiego parady gejowskie naruszyłyby prawo rodziców do wychowania religijnego i moralnego dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami gwarantowane w obu Paktach⁶⁶. W sprawie dotyczącej utraty zasiłku po wyjeździe do Brazylii rząd szwajcarski zwrócił uwagę na fakt ratyfikacji MPPGSiK przez Brazylię i obowiązek poszanowania przez nią zawartych w Pakcie praw⁶⁷.

W kilku wyrokach odwołanie do ONZ-owskiego standardu ochrony praw GSiK pojawiło się w interwencji strony trzeciej. Europejskie Centrum Praw Romów wśród kilku dokumentów dotyczących prawa do mieszkania oraz eksmisji wymieniło także Komentarze Ogólne nr 4 i 7 KPGSiK⁶⁸. Europejska Konfederacja Związków Zawodowych przedstawiła analizę międzynarodowych standardów odnoszących się do prawa do zabezpieczenia społecznego, w tym art. 9 MPPGSiK i właściwych komentarzy ogólnych KPGSiK⁶⁹. Organizacja Human Rights Watch przywołała natomiast uwagi końcowe Komitetu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych wskazujące na problemy z dostępem do służby zdrowia występujące w Rumunii⁷⁰. Interesującym przykładem wykorzystania standardu Paktu była interwencja Słowacji w sprawie *Dubská i Krejzová przeciwko Czechom* dotyczącej porodów domowych. Rząd Słowacji zwrócił uwagę, iż w przypadku porodów domowych państwo może nie wypełnić obowiązków wynikających z art. 12 MPPGSiK, a więc zorga-

⁶³ Wyrok ETPC z 10 marca 2020 r., *Hudorovič p-ko Słowenii*, 24816/14, 25140/14, § 56.

⁶⁴ M.in. wyrok ETPC z 13 lipca 2010 r. w sprawie *Kurić i in. p-ko Słowenii*, 26828/06; wyrok ETPC z 19 czerwca 2018 r., *Hülya Ebru Demirel p-ko Turcji*, 30733/08, HUDOC.

⁶⁵ Wyrok ETPC z 29 czerwca 2007 r., *Folgero i in. p-ko Norwegii*, 15472/02, § 72, HUDOC.

⁶⁶ Wyrok ETPC z 21 października 2010 r., *Alekseyev p-ko Rosji*, 916/07, 25924/08, 14599/09, § 60, HUDOC.

⁶⁷ Wyrok ETPC z 11 grudnia 2018 r., *Belli i Arquier-Martinez p-ko Szwajcarii*, 65550/13, § 87.

⁶⁸ Wyrok ETPC z 17 października 2013 r., *Winterstein i in. p-ko Francji*, 27013/07, § 139.

⁶⁹ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2016 r., *Béláné Nagy p-ko Węgrom*, 53080/13, § 68, HUDOC.

⁷⁰ Wyrok ETPC z 17 lipca 2014 r., *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu p-ko Rumunii*, 47848/08, § 129, HUDOC.

nizowania systemu opieki zdrowotnej gwarantującego noworodkom najwyższy osiągalny poziom zdrowia⁷¹.

Sędziowie powołujący się na standardy uniwersalne w zdaniach rozbieżnych wskazują, iż skorzystanie z nich mogłoby wpłynąć na treść wyroku. W sprawie *S.H. i inni przeciwko Austrii* skarżące uznały, iż zakaz korzystania z komórek jajowych i nasienia dawcy w zapłodnieniu *in vitro* naruszał ich prawa gwarantowane art. 8 w związku z art. 14 EKPC. Trybunał nie dopatrzył się naruszenia Konwencji. Sędziowie, którzy złożyli zdanie rozbieżne, zwrócili natomiast uwagę na postanowienia MPPGSiK uznające prawa każdego do najwyższego osiągalnego poziomu zdrowia (art. 12 ust. 1) oraz do korzystania z osiągnięć postępu naukowego i jego zastosowań (art. 15 ust. 1 lit. b). W tym kontekście sędziowie uznali, iż skarżące zostały pozbawione dostępu do osiągalnego leczenia (ang. *denial of access to available treatment*)⁷². Kolejnym przykładem jest sprawa *Tarantino i inni przeciwko Włochom* dotycząca ograniczeń w przyjęciu kandydatów na Wydział Medycyny. ETPC stwierdził brak naruszenia art. 2 Protokołu nr 1, uznając, iż z przepisu nie wynikał obowiązek ustanowienia szerszego dostępu do nauczania uniwersyteckiego. W zdaniu rozbieżnym sędziowie podjęli refleksję nad prawem człowieka do edukacji uniwersyteckiej. Kryterium uzależniające *numerus clausus* od potrzeb rynkowych sędziowie uznali za sprzeczne z obowiązkiem państwa do zapewnienia dostępności edukacji uniwersyteckiej. Wśród kilku przepisów zawartych w instrumentach prawa międzynarodowego wymieniony został również art. 13 MPPGSiK⁷³. Pakt został przywołany także w zdaniach odrębnych do dwóch wyroków wydanych w sprawie *Lopes de Sousa Fernandes przeciwko Portugalii* dotyczącej śmierci pacjenta z powodu powikłań pooperacyjnych. W zdaniu rozbieżnym do wyroku Izby stwierdzającego naruszenie art. 2 EKPC sędziowie krytycznie odnieśli się do wyprowadzania z Konwencji obowiązków zapewnienia odpowiedniego poziomu usług medycznych. Stwierdzili oni, że Konwencja nie jest ani traktatem praw socjalnych, ani kartą usług zdrowia publicznego, wyrazili też wątpliwość, czy rozpatrywana sprawa mieściłaby się w zakresie MPPGSiK⁷⁴. Wielka Izba uznała, iż naruszony został jedynie proceduralny aspekt art. 2 EKPC. W zdaniu częściowo zbieżnym i częściowo rozbieżnym przywołane zostały obszerne fragmenty Komentarza Ogólnego nr 14 KPGSiK poświęconego prawu do ochrony zdrowia⁷⁵.

⁷¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 15 listopada 2016 r., *Dubská i Krejzová p-ko Czechom*, 28859/11, 28473/12, § 128–129.

⁷² Wyrok ETPC z 3 listopada 2011 r., *S.H. i in. p-ko Austrii*, 57813/00, HUDOC – zob. zdanie rozbieżne sędziów Tulkens, Hirvelä, Lazarovej, Trajkovskej i Tsotsorii.

⁷³ Wyrok ETPC z 2 kwietnia 2013 r., *Tarantino i in. p-ko Włochom*, 25851/09, 29284/09, 64090/09, HUDOC – zob. zdanie częściowo rozbieżne sędziego Pinto de Albuquerque.

⁷⁴ Wyrok ETPC z 15 grudnia 2015 r., *Lopes de Sousa Fernandes p-ko Portugalii*, 56080/13, HUDOC – zob. zdanie rozbieżne sędziów Sajó i Tsotsorii.

⁷⁵ Tamże – zob. zdanie częściowo zbieżne i częściowo rozbieżne sędziego Pinto de Albuquerque, § 5–7.

Prawom GSiK przypisuje się czasami szczególny charakter prawny, twierdząc, iż są one wyrazem aspiracji, a nie źródłem praw podmiotowych. Odmawia się im również przymiotu samowykonalności na szczeblu krajowym. Takie podejście zostało również wyrażone w orzecznictwie ETPC w przywoływanym wyroku sądu krajowego⁷⁶ czy stanowisku rządu⁷⁷. Co zaskakujące, także sędziowie w zdaniu odrębnym stwierdzili, iż MPPGSiK nie może być źródłem praw podmiotowych⁷⁸.

MPPGSiK przywoływany był również w zdaniach zbieżnych, w których sędziowie wskazywali m.in. na związanie kraju zakazem nieuzasadnionego pozbawienia pracy wyinterpretowanego z art. 6 Paktu⁷⁹, sformułowanie prawa do strajku w art. 8 ust. 1 lit. d w sposób pozwalający na szeroki zakres swobody jego regulacji⁸⁰, możliwość ograniczenia wolności badań naukowych w celu popierania powszechnego dobrobytu w społeczeństwie demokratycznym zgodnie z klauzulą limitacyjną zawartą w art. 4 MPPGSiK⁸¹ czy stanowisko KPGSiK w sprawie przemocy jako formy dyskryminacji płciowej⁸².

Europejski Trybunał Praw Człowieka incydentalnie wspierał wykładnię EKPC poprzez odwołania do ONZ-owskiego standardu ochrony praw GSiK. Niewykorzystywanie Paktu oraz dorobku KPGSiK w ustalaniu treści normatywnej praw zawartych w EKPC jest zrozumiałe, zważywszy na powtarzane w orzecznictwie stanowisko Trybunału o niegwarantowaniu praw socjalnych przez EKPC i rozgraniczenie między socjalnym wymiarem praw osobistych a zakresem praw GSiK. ETPC nie jest jednak skłonny odwoływać się do Paktu także w sprawach dotyczących prawa do nauki i prawa do tworzenia związków zawodowych. W nielicznych sprawach uwagi końcowe KPGSiK zostały potraktowane jako źródło wiedzy o stanie faktycznym. Najczęściej jednak standard MPPGSiK przywoływany był jako element prawnomiędzynarodowego tła danej sprawy.

⁷⁶ Wyrok ETPC z 27 listopada 2007 r., *Łuczak p-ko Polsce*, 77782/01, § 18, HUDOC.

⁷⁷ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 27 maja 2008 r., *N. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 26565/05, § 24, HUDOC.

⁷⁸ Wyrok ETPC z 27 lipca 2006 r., *Jurisc i Collegium Mehretau p-ko Austrii*, 62539/00, HUDOC – zob. zdanie częściowo rozbieżne sędzi Steiner, do którego dołączyła sędzia Vajić.

⁷⁹ Wyrok ETPC z 10 lipca 2012 r., *K.M.C. p-ko Węgrom*, 19554/11, HUDOC – zob. zdanie zbieżne sędziego Pinto de Albuquerque.

⁸⁰ Wyrok ETPC z 8 kwietnia 2014 r., *National Union of Rail, Maritime and Transport Workers p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 31045/10, HUDOC – zob. zdanie zbieżne sędziego Wojtyczka, § 7.

⁸¹ Wyrok ETPC z 27 sierpnia 2015 r., *Parrillo p-ko Włochom*, 46470/11, HUDOC – zob. zdanie zbieżne sędziego Pinto de Albuquerque, § 2.

⁸² Wyrok ETPC z 26 marca 2013 r., *Valiulienė p-ko Litwie*, 33234/07, HUDOC – zob. zdanie zbieżne sędziego Pinto de Albuquerque.

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

MIĘDZYNARODOWA KONWENCJA W SPRAWIE LIKWIDACJI WSZELKICH FORM DYSKRYMINACJI RASOWEJ

1. MIĘDZYNARODOWA KONWENCJA W SPRAWIE LIKWIDACJI WSZELKICH FORM DYSKRYMINACJI RASOWEJ I KOMITET DO SPRAW LIKWIDACJI DYSKRYMINACJI RASOWEJ

Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej jest podstawowym i najważniejszym traktatem w ramach międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, a wyrażony w niej zakaz takiej dyskryminacji uznawany jest za normę bezwzględnie obowiązującą, skuteczną *erga omnes*. Tak wyraził to T. Meron, według którego KILDR to „najważniejszy z ogólnych instrumentów [...], które rozwijają fundamentalną zasadę Karty Narodów Zjednoczonych – włączoną już do zbioru międzynarodowego prawa zwyczajowego – domagającą się poszanowania oraz zapewnienia praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez różnicowania ze względu na rasę”¹. KILDR została przyjęta 21 grudnia 1965 r. i weszła w życie 4 stycznia 1969 r. Polska ratyfikowała konwencję 5 grudnia 1968 r. Do dziś ratyfikowały ją 182 państwa². KILDR jest zatem jednym z najstarszych i najszerzej ratyfikowanych traktatów z dziedziny praw człowieka ustanowionych w ramach systemu ONZ³.

---

¹ T. Meron, *The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, „The American Journal of International Law” 1985, t. 79, nr 2, s. 283, <https://doi.org/10.2307/2201704>.

² Stan na 31 grudnia 2021 r. *Ratification of 18 International Human Rights Treaties*, <https://indicators.ohchr.org> [dostęp: 3.01.2022].

³ Więcej na temat KILDR zob. D. Keane, A. Waughray (red.), *Fifty Years of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A living instrument*, Manchester 2017.

Tekst Konwencji jest zwięzły, podzielony na trzy części poprzedzone preambułą. Pierwsza część (art. 1–7) zawiera definicję dyskryminacji rasowej przyjętą na potrzeby Konwencji oraz katalog różnych zobowiązań państw-stron Konwencji w obszarze przeciwdziałania i karania dyskryminacji rasowej, jak również gwarantowania realizacji praw i wolności bez takiej dyskryminacji. Druga część (art. 8–16) dotyczy zasad funkcjonowania Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej⁴, w tym zasad rozpatrywania przez Komitet skarg indywidualnych i międzypaństwowych. Trzecia część (art. 17–25) odnosi się natomiast do kwestii dotyczących ratyfikacji, wejścia w życie i stosowania Konwencji oraz warunków jej wypowiedzenia, jak również sporów interpretacyjnych co do postanowień Konwencji między jej państwami-stronami.

Art. 1 ust. 1 KILDR definiuje pojęcie dyskryminacji rasowej, określając ją jako „wszelkie różnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiegokolwiek innej dziedzinie życia publicznego”. Tak ujęta definicja obejmuje możliwie najszerszy zakres przejawów dyskryminacji wynikającej z uprzedzeń i twierdzeń o nierówności rasowej oraz zakłada, że do wystąpienia dyskryminacji wystarczające jest stwierdzenie bądź działania mającego na celu pozbawienie równego dostępu do praw i wolności, bądź działania wywołującego taki skutek czy konsekwencje. Ponadto przepisy KILDR odnoszą się nie tylko do dyskryminacji bezpośredniej, lecz znajdują zastosowanie również wobec dyskryminacji pośredniej⁵.

Art. 4 określany jest często jako zasadniczy przepis KILDR⁶. Zawiera on zobowiązania dotyczące ograniczania praw i wolności jednostek oraz grup manifestujących publicznie swoje rasistowskie przekonania i postawy. Ponieważ już na etapie tworzenia przepisów Konwencji pojawiły się zastrzeżenia dotyczące ryzyka zbyt dalekosiężnych ograniczeń wynikających z tego przepisu, przede wszystkim w kontekście wolności wypowiedzi, zgromadzeń i zrzeszania się, do paragrafu wprowadzającego art. 4 dodano tzw. klauzulę należytego uwzględnienia (ang. *due regard clause*). Ma ona postać stwierdzenia, iż realizacja przez państwa zobowiązań wynikających z art. 4 następować będzie przy uwzględnieniu

---

⁴ Więcej na temat KomLDR zob. M. Banton, *International Action Against Racial Discrimination*, Oxford, 1996, <https://www.doi.org/10.1093/0198280610.001.0001>.

⁵ Zob. N. Alvarez Molinero, *The International Convention on Elimination of All Forms of Racial Discrimination and the Evolution of the Concept of Racial Discrimination*, [w:] F.G. Isa, K. de Feyter (red.), *UN International Human Rights Law in Global Context*, Bilbao 2009, s. 354–356.

⁶ N. Lerner, *Freedom of Expression and Advocacy of Group Hatred Incitement to Hate Crimes and Religious Hatred*, „Religion and Human Rights” 2010, t. 5, nr 2–3, s. 142.

zasad zawartych w PDPC oraz praw i wolności wymienionych w art. 5 KLCDR (zatem właśnie m.in. wolności wypowiedzi, zgromadzenia się i zrzeszania)⁷.

W art. 5 KLCDR zawarto z kolei katalog praw, z których korzystanie państwa są zobowiązane zagwarantować bez jakiegokolwiek różnicowania ze względu na rasę, kolor skóry czy pochodzenie narodowe bądź etniczne. Katalog ten nie ma przy tym charakteru zamkniętego. Ponadto KLCDR przewiduje ochronę przed dyskryminacją nie tylko jednostek, lecz także całych grup, a państwa-strony Konwencji zobowiązane są do podjęcia działań gwarantujących faktyczne zapewnienie tej ochrony. Art. 2 ust. 1 KLCDR mówi zatem o zastosowaniu wszelkich koniecznych środków, w tym również środków ustawodawczych, w celu eliminacji zjawiska dyskryminacji rasowej we wszystkich jej postaciach. Państwu pozostawiona została jednocześnie swoboda w zakresie wyboru rodzaju środków, poprzez które będą implementować przepisy Konwencji, choć kwestia zakresu tej dowolności pozostaje dyskutowana⁸.

Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej, którego ustanowienie przewidziano w Konwencji, składa się z 18 niezależnych ekspertów, których cechować muszą wysoki poziom moralny i uznana bezstronność. Są oni wybierani podczas zgromadzenia państw-stron Konwencji spośród kandydatów zgłoszonych przez poszczególne państwa, z uwzględnieniem właściwej reprezentacji geograficznej oraz reprezentacji różnych form cywilizacji i głównych systemów prawnych, na okres 4 lat. Sesje Komitetu odbywają się w Genewie, z możliwością zwoływania sesji specjalnych. Do podstawowych kompetencji organu należy rozpatrywanie sprawozdań państw z implementacji KLCDR i skarg indywidualnych na naruszenia jej postanowień oraz przygotowywanie i uchwalanie komentarzy ogólnych dotyczących zasadniczo wykładni poszczególnych przepisów Konwencji.

---

⁷ Wątpliwości związane z implementacją art. 4 KLCDR adresował sam KomLCDR w swych komentarzach ogólnych do tego przepisu Konwencji. Por. CERD General Recommendation VII Relating to the Implementation of Article 4 Legislation to Eradicate Racial Discrimination, 23.08.1985, A/40/18, <https://www.refworld.org/docid/453882fe22.html> [dostęp: 3.01.2022]; General Recommendation XIII on the training of law enforcement officials in the protection of human rights (1993), adopted by the CERD at the 42nd Session, A/48/18, 16.03.1993, <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/b-general-recommendation-xiii-training-law-enforcement-officials-protection-human-rights-1993> [dostęp: 3.01.2022]; General Recommendation No. 15 on Article 4 of the Convention, UN Doc. A/48/18, ch. VIII, 17.03.1993, [w:] *Interpretation and Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (The State of Qatar v. The United Arab Emirates) Memorial of The State of Qatar, Annexes 102–123*, t. 4, The Hague 2019, s. 24, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/172/172-20190425-WRI-01-03-EN.pdf> [dostęp: 3.01.2022].

⁸ Por. K.J. Partsch, *Racial Speech and Human Rights. Article 4 of the Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination*, [w:] S. Coliver i in. (red.), *Striking a Balance. Hate Speech, Freedom of Expression and Non-Discrimination*, London 1992, s. 23.

Komitet monitoruje implementację KLCDR, rozpatrując sprawozdania okresowe państw-stron traktatu. Podobnie jak w przypadku innych organów traktatowych, proces oceny sprawozdań zawiera w sobie element publicznego dialogu pomiędzy Komitetem a państwem, jak również udział w nim przedstawicieli organizacji pozarządowych. Efektem każdego cyklu sprawozdawczego jest sformułowanie przez KomLCDR uwag końcowych, w których ujęte zostają wnioski dotyczące oceny implementacji przez dane państwo KLCDR wraz z rekomendacjami odnośnie do działań, które państwo to zobowiązane jest podjąć. Co istotne, na mocy Konwencji państwa-strony muszą przedłożyć właściwe sprawozdania również poza regularnym cyklem sprawozdawczym w każdym wypadku, gdy Komitet tego zażąda.

Na mocy KLCDR Komitet uzyskał kompetencję do przyjmowania i rozpatrywania skarg indywidualnych od osób lub grup osób podlegających jurysdykcji każdego państwa-strony Konwencji, które uznało kompetencję Komitetu do badania takich skarg. Ich podstawą jest twierdzenie strony skarżącej, że jest ona ofiarą naruszenia przez państwo któregośkolwiek z praw wymienionych w KLCDR. Konwencja przewiduje także procedurę skarg między-państwowych. Rezultatem rozpatrzenia przez Komitet skargi indywidualnej jest wydanie decyzji, zawierającej – w przypadku stwierdzenia naruszenia praw strony skarżącej – zobowiązanie wobec państwa-strony do podjęcia określonych działań⁹.

Komitet publikuje również komentarze ogólne (w nomenklaturze KomLCDR nazywane ogólnymi rekomendacjami – ang. *general recommendations*) do KLCDR, przygotowywane jako pomoc w szczegółowej wykładni poszczególnych przepisów Konwencji oraz jako pogłębione wyjaśnienie przez Komitet określonych zagadnień tematycznych związanych z przedmiotem Konwencji. Dotychczas KomLCDR opublikował 36 komentarzy ogólnych¹⁰.

⁹ Należy wyjaśnić kilka kwestii terminologicznych dotyczących stosowanego w książce nazewnictwa charakterystycznego dla organów traktatowych ONZ. Uchwały organów traktatowych zawierające konkluzje z procesu badania sprawozdań państw-stron określane są jako uwagi końcowe (ang. *concluding observations*). Uchwały organów traktatowych prezentujące wykładnię określonej materii konwencyjnej nazywane są, w ślad za nazewnictwem stosowanym w danym traktacie, komentarzami ogólnymi bądź zaleceniami ogólnymi (ang. *general comments/general recommendations*). Tłumaczenie na język polski wskazanych powyżej terminów jest zbieżne z oficjalnymi tłumaczeniami omawianych traktatów na język polski. Podobnie jak we wcześniejszych publikacjach proponujemy natomiast alternatywne wobec wersji oficjalnej tłumaczenie terminów dotyczących procedury badania skarg indywidualnych. Zawiadomienie składane przez skarżących (ang. *communication*) określamy jako skargę, natomiast rozstrzygnięcie organu traktatowego, noszące w Dzienniku Ustaw nazwę pogląd lub poglądy (ang. *views*) określamy jako decyzję. Terminy te lepiej oddają charakter procedury badania naruszeń w indywidualnych sprawach, która obecnie przyjmuje quasi-sądowy charakter, zob. R. Wieruszewski, *Wstęp*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017.

¹⁰ Pełna lista komentarzy ogólnych KomLCDR jest dostępna na stronie: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=6&DocTypeID=11 [dostęp: 9.09.2021].

Ostatnio przyjęte komentarze dotyczą zapobiegania zjawisku profilowania rasowego i jego zwalczania przez instytucje wdrażające prawo, takie jak Policja¹¹, zwalczania rasistowskiej mowy nienawiści¹² oraz zwalczania dyskryminacji rasowej, która dotyka osoby pochodzenia afrykańskiego¹³.

Nie wszystkie działania podejmowane przez KomLDR znajdują umocowanie w przepisach Konwencji. W toku kilkudziesięcioletniej już działalności Komitet wykształcił np. ważną praktykę stosowania tzw. środków wczesnego ostrzegania (ang. *early warning measures*) oraz środków pilnych (natychmiastowych) (ang. *urgent measures*)¹⁴. Pierwsze z nich znajdują zastosowanie w sytuacjach, w których eskalujące napięcie czy konflikt może doprowadzić do bardzo poważnych skutków w obszarze naruszania zakazu dyskryminacji rasowej. Z kolei środki pilne stosowane są już w sytuacji, w której do tego rodzaju naruszeń dochodzi lub których zaistnienie jest nieuchronne. Niektóre z warunków, jakie muszą zostać spełnione, aby wdrożone zostały przez KomLDR wymienione środki, to m.in. narastająca przemoc na tle rasowym oraz nawoływanie do niej, brak właściwych instrumentów prawnych pozwalających na zapobieżenie aktom rasistowskiej nienawiści i przemocy czy też prowadzenie przez dane państwo polityki segregacji rasowej¹⁵.

Inną formą aktywności Komitetu, nieprzewidzianą w Konwencji, są organizowane i przeprowadzane tzw. dyskusje tematyczne dotyczące tych problemów w obszarze dyskryminacji rasowej, które występują w znacznej ilości państw-stron Konwencji, mają szczególnie niepokojący charakter lub stanowią problem strukturalny, obejmujący wiele zagadnień bądź dotyczący stałej, powtarzalnej praktyki dyskryminacyjnej¹⁶.

---

¹¹ General Recommendation No. 36 – Preventing and Combating Racial Profiling by Law Enforcement Officials, LDR/C/GC/36, 24.11.2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3897913> [dostęp: 3.01.2022].

¹² General Recommendation No. 35 – Combatting racist hate speech, LDR/C/GC/35, 26.09.2013, <https://www.refworld.org/docid/53f457db4.html> [dostęp: 3.01.2022].

¹³ General Recommendation No. 34 – Racial discrimination against people of African descent, LDR/C/GC/34, 03.10.2011, <https://www.refworld.org/docid/4ef19d592.html> [dostęp: 3.01.2022].

¹⁴ Guidelines for the early warning and urgent action procedures, Annual report A/62/18, Annexes, Chapter III, https://www.2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/Revised_Guidelines_2007_en.doc [dostęp: 3.01.2022].

¹⁵ Wśród przykładów zastosowania tego rodzaju środków wymienić można stanowisko KomLDR w sprawie sytuacji naruszeń praw człowieka w Kirgistanie. CERD 77th Session 2–27 August 2010, Prevention of racial discrimination, including early warning and urgent action procedures, decision 1 (77), Situation in Kirgystan, CERD/C/KGZ/DEC/1, 27.08.2020, https://digitallibrary.un.org/record/560502/files/CERD_C_DEC_SUR_4-EN.pdf?version=1 [dostęp: 3.01.2022].

¹⁶ Zob. m.in. *Thematic Discussion on Racial Discrimination in Today's World: Racial Profiling, Ethnic Cleansing and Current Global Issues and Challenges*, <https://www.ohchr.org/en/events/days-general-discussion-dgd/2017/thematic-discussion-racial-profiling-ethnic-cleansing-and> [dostęp: 3.01.2022].

2. DYSKRYMINACJA RASOWA W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI

W kontekście porównawczym, dotyczącym badanego obszaru tematycznego, na wstępie podkreślić należy zasadniczą różnicę pomiędzy KLDLDR a Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: podczas gdy pierwszy z wymienionych instrumentów prawa międzynarodowego znajduje zastosowanie wobec ofiar różnych form dyskryminacji rasowej, które mogą dochodzić uznania naruszenia ich praw, dokonanego właśnie na skutek aktów takiej dyskryminacji, przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka EKPC przywoływana może być nie tylko przez ofiary dyskryminacji, lecz również przez tych, którzy zgodnie z orzeczeniami sądów krajowych ukarani zostali za swoje rasistowskie i dyskryminacyjne zachowania. A zatem jednostka szerząca rasistowskie treści, skazana za takie działania przez sądy krajowe, może nadal szukać ochrony w ramach EKPC, twierdząc, że jej wolność słowa gwarantowana tym traktatem została naruszona. Ta sama jednostka nie ma natomiast podstaw, aby z podobną skargą zwrócić się do KomLDR – ten rozpatrzy bowiem jedynie skargę pokrzywdzonej taką rasistowską publikacją osoby czy grupy, która na poziomie krajowym nie uzyskała właściwej ochrony. Natomiast punktem wspólnym, wokół którego budowane jest orzecznictwo zarówno KomLDR, jak i ETPC, są zgłaszane do tych organów kontrolnych skargi dotyczące przypadków dyskryminacji na tle rasowym, etnicznym czy narodowościowym.

EKPC nie zawiera definicji dyskryminacji rasowej, nie odnosi się również wprost do dyskryminacji na tle etnicznym i narodowościowym, które często występują w powiązaniu z dyskryminacją rasową i do których nawiązuje w swoim dorobku również KomLDR. EKPC zawiera jedynie generalny zakaz dyskryminacji, wyrażony w art. 14 oraz Protokole nr 12¹⁷, i zjawisko dyskryminacji rasowej, etnicznej i narodowościowej było przez ETPC wielokrotnie w ich świetle interpretowane i adresowane. Zagadnienie to najczęściej omawiane jest na przykładzie orzeczenia Wielkiej Izby ETPC w sprawie *Sejdić i Finić przeciwko Bośni i Hercegowinie*, w którym stwierdzono naruszenie zarówno art. 14 EKPC, jak i Protokołu nr 12. Trybunał oceniał krajowe przepisy konstytucyjne, na mocy których skarżący zostali pozbawieni, jako nienależący do określonych grup etnicznych i narodowościowych,

---

¹⁷ Zasadniczym materialnym przepisem Protokołu nr 12 do EKPC jest art. 1, w którego ust. 1 stwierdza się, że „korzystanie z każdego prawa przewidzianego w prawie powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie lub z jakichkolwiek innych przyczyn”. Istota Protokołu wyraża się zatem właśnie w rozszerzeniu zakazu dyskryminacji poza katalog praw i wolności zawarty w Konwencji.

biernego prawa wyborczego w wyborach do prezydencji oraz do jednej z izb parlamentu serbskiego – Izby Narodów. W wyroku Trybunał przywołał definicję dyskryminacji, zgodnie z którą oznacza ona „odmienne traktowanie, bez obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia, osób znajdujących się w podobnych sytuacjach. Brak obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia występuje, gdy rozpatrywane zróżnicowanie nie służy realizacji legitymowanego celu bądź też gdy nie zachodzi racjonalny stosunek proporcjonalności pomiędzy zastosowanymi środkami a celem, który mają one realizować”¹⁸. Zgodnie z tą optyką art. 14 EKPC zostaje naruszony w przypadku, gdy „nierówne traktowanie nie jest obiektywnie i racjonalnie usprawiedliwione, to znaczy, że owo nierówne traktowanie nie zmierza do realizacji legitymowanego celu lub że między zastosowanymi środkami a zamierzonym celem nie istnieje racjonalny stosunek proporcjonalności”¹⁹. W wyroku odniesiono się też wprost do zagadnienia dyskryminacji na tle rasowym i etnicznym, wobec której Trybunał podkreśla, że nie istnieje jakiegokolwiek obiektywne uzasadnienie zachowań różnicujących jednostki wyłącznie lub w przeważającej mierze ze względu na ich pochodzenie etniczne²⁰.

Jednocześnie wskazać należy na przepis art. 17 EKPC, który można odczytywać w kontekście zagadnienia dyskryminacji rasowej oraz antysemityzmu, ksenofobii czy innych form nienawiści na tle rasowym, etnicznym, narodowościowym czy religijnym. Stanowi on, iż zakazane jest korzystanie z jakiegokolwiek prawa czy wolności zawartych w EKPC w sposób niweczący samą istotę tych praw i wolności. Przepis ten wykorzystywany jest niekiedy jako samodzielna, niekiedy zaś subsydiarna podstawa uznania określonej skargi za niedopuszczalną, właśnie w kontekście rasizmu i dyskryminacji rasowej. Przykładowo w decyzji ETPC o niedopuszczalności skargi w sprawie *Ivanov przeciwko Rosji*²¹, dotyczącej publikowania i rozpowszechniania przez skarżącego treści antysemickich i rasistowskich, Trybunał wskazał, powołując się na art. 17 EKPC, iż rasistowski atak na grupę etniczną, odmawiający jej godności i własnej tożsamości, stoi w sprzeczności z wartościami tolerancji i niedyskryminacji, na których opiera się EKPC. Dlatego skarga została uznana za niedopuszczalną *ratione materiae* w świetle regulacji art. 17.

Dyskryminacja na tle rasowym, etnicznym czy narodowościowym była przedmiotem rozważań ETPC wielokrotnie, często w kontekście tzw. spraw romskich, dotyczących m.in. dyskryminacji w dostępie do edukacji czy zjawiska przymusowej sterylizacji Romek²². Przy-

¹⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 22 grudnia 2009 r., *Sejdić i Finci p-ko Bośni i Hercegowinie*, 27996/06, 34836/06, § 42 za: A. Wróbel [w:] L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 1. *Komentarz do artykułów 19–59 oraz do protokołów dodatkowych*, Warszawa 2011, s. 770.

¹⁹ Tamże, s. 784 i n.

²⁰ Tamże, s. 780.

²¹ Decyzja ETPC z 20 lutego 2007 r., *Ivanov p-ko Rosji*, 35222/04, HUDOC.

²² Sprawy te zostały szczegółowo omówiane w dalszej części niniejszej książki.

kładowo w sprawie odmowy przyznania wdowie emerytury po zmarłym mężu ze względu na fakt, iż ich małżeństwo zostało zawarte jedynie zgodnie z romskim prawem zwyczajowym, ETPC orzekł naruszenie zakazu dyskryminacji w powiązaniu z art. 1 Protokołu nr 1 do EKPC (ochrona własności), wskazując, że władze przed śmiercią męża skarżącej obejmowały rodzinę ubezpieczeniem zdrowotnym i przez 19 lat pobierały od niego składkę na ubezpieczenie społeczne, by następnie po jego śmierci przestać uznawać zawarte zgodnie z obyczajami romskimi małżeństwo²³. Z kolei w sprawie *Burlyta i inni przeciwko Ukrainie*, dotyczącej zdarzeń, które sam Trybunał w wyroku nazwał antyromskim „pogromem”, ETPC uznał, że naruszony został zakaz dyskryminacji na tle etnicznym w powiązaniu zarówno z art. 3 Konwencji (zakaz tortur), jak i art. 8 (ochrona życia prywatnego)²⁴. Jak wskazał Trybunał, rola policji, która zdecydowała się nie chronić skarżących, ale doradziła im ucieczkę przed pogromem, oraz fakt, że wydarzenia te obejmowały płądrowanie domów skarżących przez agresywne grupy, napędzane nienawiścią do Romów, pozwolił uznać, że doszło do poniżającego traktowania. Co więcej, pomimo wyraźnych dowodów na to, że atak był wymierzony w członków określonej grupy etnicznej, śledztwo prowadzono, kwalifikując te zdarzenia jako zwykłe zakłócenie porządku, bez zbadania antyromskich, nienawistnych i dyskryminacyjnych motywów przestępstwa, do jakiego doszło.

Zarzut dyskryminacji na tle rasowym, etnicznym czy narodowościowym badany był ponadto przez ETPC w takich sprawach jak: *Timishev przeciwko Rosji*, w której odmowa wjazdu na terytorium Republiki Kabardo-Balkaria, wchodzącej w skład Federacji Rosyjskiej, nastąpiła ze względu na czeczeńskie pochodzenie skarżącego, co uznane zostało za naruszenie zakazu dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne²⁵; *Aziz przeciwko Cyprawi*, dotyczącej odmowy wpisania skarżącego jako kandydata na liście wyborczej ze względu na fakt, iż był tureckim Cypryjczykiem²⁶; czy *Turan Çakir przeciwko Belgii*, w której stwierdzono naruszenie zakazu dyskryminacji w połączeniu z naruszeniem art. 3 Konwencji wobec skarżącego, który na podstawie uprzedzeń rasowych był poddany poniżającemu traktowaniu podczas aresztowania i przebywania w areszcie i w którego sprawie władze belgijskie nie przeprowadziły właściwego dochodzenia co do zarzutu rasistowskiego podłoża zachowania oficerów policji²⁷.

W bardzo wielu przypadkach ETPC badał również skargi dotyczące rasistowskiej i innej ksenofobicznej mowy nienawiści, w tym neonazistowskiej czy neofaszystowskiej propagandy. Choć w przypadkach tych ETPC nie wiązał zasadniczo swych rozstrzygnięć z kwestią dyskryminacji na tle rasowym, etnicznym czy narodowościowym, zajmując się

²³ Wyrok ETPC z 8 grudnia 2009 r., *Muñoz Díaz p-ko Hiszpanii*, 49151/07, HUDOC.

²⁴ Wyrok ETPC z 6 listopada 2018 r., *Burlyta i in. p-ko Ukrainie*, 3289/10, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2005 r., *Timishev p-ko Rosji*, 55762/00, 55974/00, HUDOC.

²⁶ Wyrok ETPC z 22 czerwca 2004 r., *Aziz p-ko Cyprawi*, 69949/01, HUDOC.

²⁷ Wyrok ETPC z 10 marca 2009 r., *Turan Çakir p-ko Belgii*, 44256/06, HUDOC.

przede wszystkim kwestią granic swobody wypowiedzi, to w doktrynie powszechnie już przyjmuje się, że takie nienawistne wypowiedzi (bądź też zgromadzanie się czy zrzeszanie w celu szerzenia tego rodzaju nienawiści) są z zachowaniem dyskryminacyjnym ściśle powiązane. Jednym z najstarszych rozstrzygnięć w tym zakresie jest decyzja o niedopuszczalności skargi wydana w 1979 r. przez Komisję Praw Człowieka w sprawie *Glimmerveen i Hagenbeek przeciwko Holandii*²⁸. Komisja uznała skargę za niedopuszczalną ze względu na fakt, iż skarżący zaangażowani byli w szerzącą nienawiść rasową dystrybucję ulotek propagujących teorię nierówności rasowej i białej supremacji oraz wzywających do wydalenia z kraju wszystkich osób o innym kolorze skóry niż biały. Z kolei w sprawie *Féret przeciwko Belgii*, skarżący, belgijski polityk partii politycznej Front Narodowy, dystrybuował podczas kampanii wyborczej ulotki wzywające do odesłania z kraju wszystkich migrantów o pozaeuropejskim pochodzeniu, za co został skazany za nawoływanie do dyskryminacji na tle rasowym²⁹. ETPC orzekł, że wolność wypowiedzi skarżącego gwarantowana w art. 10 EKPC nie została naruszona, ponieważ komentarze skarżącego w oczywisty sposób mogły wzbudzić uczucia nieufności, odrzucenia, a nawet nienawiści wobec cudzoziemców. Rzeczywisty sens i przesłanie jego wypowiedzi, w kontekście wyborczym, wyraźnie sprowadzało się do podżegania do nienawiści rasowej. Skazanie skarżącego było uzasadnione dla zapobieżenia naruszenia porządku publicznego i dla ochrony praw innych osób, mianowicie członków społeczności imigrantów.

3. MIĘDZYNARODOWA KONWENCJA W SPRAWIE LIKWIDACJI WSZELKICH FORM DISKRYMINACJI RASOWEJ W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

W poddanym analizie orzecznictwie ETPC, biorąc pod uwagę doniosłość i powszechność KLDLDR, wskazać można na stosunkowo niewiele orzeczeń, w których pojawiły się odniesienia do tego instrumentu traktatowego, zarówno w kontekście przywołań decyzji, jak i uwag ogólnych lub końcowych KomLDR. Wszystkich tego rodzaju wyroków odnotowano 64, przy czym aż w 44 przypadkach dorobek KomLDR został przywołany jedynie w części odnoszącej się do faktów danej sprawy, w tym najczęściej tylko jako jeden z kolejnych elementów standardu rekonstruowanego przez ETPC w danym obszarze na kanwie konkretnej sprawy. Niekiedy tak zdawkowe i niewnoszące żadnej wartości dodanej do

²⁸ Decyzja KPC z 11 października 1979 r., *Glimmerveen i Hagenbeek p-ko Holandii*, 8348/78, 8406/78, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

²⁹ Wyrok ETPC z 16 lipca 2009 r., *Féret p-ko Belgii*, 15615/07, HUDOC.

zapadłego rozstrzygnięcia przywołanie następowało w sprawach doniosłej wagi, w których, jak się wydaje, włączenie bądź krytyczna analiza dorobku KomLDR byłyby ze wszech miar wskazane. Przykładowo w sprawie *Vona przeciwko Węgrom*³⁰, choć obszerne odniesienia do KomLDR pojawiają się w zdaniu zbieżnym do wyroku większości, przedstawionym przez sędziego Pinto de Albuquerque, właściwych analiz zdecydowanie zabrakło w zasadniczej części zapadłego wyroku. Brak ten jest tym bardziej dostrzegalny, że KomLDR wypowiedział się na temat wolności zgromadzeń i zrzeszania się w kontekście publicznego głoszenia rasistowskich haseł nawołujących do nienawiści i przemocy oraz propagowania idei segregacji rasowej, ideologii faszystowskiej i hitleryzmu, m.in. rozstrzygając sprawę *The Jewish Community of Oslo i inni przeciwko Norwegii*³¹, która dotyczyła ograniczenia prawa do zgromadzania się wobec organizacji neonazistowskiej.

Odniesienia do opartego na wykładni KLTR *acquis* KomLDR w części wyroku, w której ETPC dokonywał właściwej oceny merytorycznej sprawy, znalazły się jedynie w pięciu wyrokach, które wskazano poniżej dla zobrazowania rodzaju spraw i kontekstów, w których standard ten znalazł zastosowanie. Pierwszym z nich jest wyrok w jednej z przełomowych spraw dotyczących zagadnienia odpowiedzialności za słowo, *Jersild przeciwko Danii*³². Dziennikarz duńskiej telewizji przeprowadził wywiad z członkami neonazistowskiej organizacji, nie opatrując go, zdaniem sądów krajowych, właściwym komentarzem dystansującym się od przekazywanych przez nich treści. Rozpatrując skargę dziennikarza na naruszenie jego wolności wypowiedzi, ETPC musiał wyważyć m.in. pomiędzy zobowiązaniami państw w zakresie przeciwdziałania rasistowskiej mowie nienawiści a prawem dziennikarza do relacjonowania, również w interesie publicznym, tego rodzaju postaw. Na argument dotyczący właśnie zobowiązań wynikających z KLTR wskazywał w swoich argumentach rząd szwedzki. Dostrzegł i rozważył go także ETPC w następujący sposób: „Trybunał pragnie na wstępie podkreślić, że jest szczególnie świadomy kluczowego znaczenia zwalczania dyskryminacji rasowej we wszystkich jej formach i przejawach. [...] kwestia ta miała już dawniej znaczenie ogólne, o czym świadczy chociażby fakt, że Konwencja ONZ [KLDR] pochodzi z 1965 r. W konsekwencji przedmiot i cel realizowany przez Konwencję ONZ ma duże znaczenie dla ustalenia, czy skazanie skarżącego, które – jak podkreślił Rząd – opierało się na przepisie uchwalonym w celu zapewnienia przestrzegania przez Danię Konwencji ONZ, było »konieczne« w rozumieniu art. 10 ust. 2 (art. 10–2)”. Jednocześnie, jak

³⁰ Wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., *Vona p-ko Węgrom*, 35943/10, [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/990000000000001_I_ETPC_035943_2010_Wy_2013-07-09_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/990000000000001_I_ETPC_035943_2010_Wy_2013-07-09_001) [dostęp: 10.01.2022]. Więcej na temat sprawy *Vona* w kontekście obecności odniesień do standardu KLTR znajduje się w dalszej części publikacji.

³¹ Decyzja KomLDR z 15 sierpnia 2005 r., *The Jewish Community of Oslo in. p-ko Norwegii*, 30/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

³² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 września 1994 r., *Jersild p-ko Danii*, 15890/89, HUDOC.

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano KLCDR lub dorobek KomLDR

Liczba wyroków, w których przywołano Konwencję lub dorobek Komitetu – ogółem	64
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	44
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	5
– w stanowisku skarżącego	12
– w stanowisku rządu	3
– w stanowisku strony trzeciej	7
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	4
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	11
– w tym wyroków Wielkiej Izby	18
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	5
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	29
Liczba wyroków, w których przywołano komentarze ogólne Komitetu	9
Liczba wyroków, w których przywołano dorobek Komitetu w innej formie	4

Źródło: opracowanie własne.

wskazywał ETPC, obowiązki wynikające z konieczności gwarancji wolności wypowiedzi zawartych w art. 10 EKPC muszą być tak dalece, jak jest to możliwe, interpretowane jako zgodne z obowiązkami państwa wynikającymi z KLCDR. Jak podnosił dalej ETPC, jego zdaniem art. 10 jest zgodny ze zobowiązaniami rządu szwedzkiego wynikającymi z KLCDR. Trybunał uchylił się jednak wyraźnie od przedstawienia swojej interpretacji tzw. klauzuli należytego uwzględnienia z KLCDR (ang. *due regard clause*), która została wprowadzona do KLCDR m.in. na skutek wyrażanych podczas jej formułowania obaw, że zobowiązania do karania za rasistowską nienawiść i dyskryminację mogą prowadzić do nadmiernego ograniczania przez państwa swobody wypowiedzi. Ostatecznie ETPC uznał, że wolność wypowiedzi skarżącego została naruszona. Nie dostrzegł zatem owej niezgodności pomiędzy zobowiązaniem Danii do karania za propagowanie określonych treści a uznaniem prawa dziennikarza do relacjonowania określonych zjawisk społecznych, nawet w formie udzielenia głosu środowiskom skrajnym, na podstawie art. 10 EKPC.

Z kolei w sprawie *D.H. i inni przeciwko Czechom* Trybunał, rozważając kwestie dotyczące systemowego problemu umieszczania dzieci romskich w szkołach specjalnych, przywołał uwagi końcowe KomLDR do sprawozdania okresowego Czech, w których wskazywano dokładnie na to zjawisko jako naruszające zobowiązania państwa wynikające z KLCDR³³. Odniesienia do standardu ONZ-owskiego w tym wyroku były szersze, jednak w części merytorycznej wyroku wskazano jedynie na uwagi końcowe, pomijając

³³ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 listopada 2007 r., *D.H. i in. p-ko Czechom*, 57325/00, HUDOC.

właściwe orzecznictwo KomLDR czy choćby analizę przepisów KLTR³⁴. Ostatecznie ETPC stwierdził, że w sprawie tej doszło do dyskryminacji, a odniesienia do Konwencji i dorobku orzeczniczego KomLDR posłużyły za wzmocnienie argumentacji dotyczącej uznania istnienia systemowego problemu segregacji w czeskich szkołach.

W kolejnym wyroku, w którym odniesienia do dorobku KomLDR i przepisów KLTR znalazły się w rozważaniach nad meritum sprawy, ETPC przywołał KLTR jako źródło zobowiązania do penalizowania czynów dokonywanych z rasistowskiej motywacji³⁵. Przywołał również uwagi końcowe KomLDR do sprawozdania okresowego tego państwa, w których mowa była o braku efektywnej implementacji obowiązujących przepisów w zakresie rasistowskich aktów przemocy, uznając, iż na skutek braku przeprowadzenia właściwego postępowania wyjaśniającego, pomimo występowania znaczących dowodów na rasistowską motywację dokonanego pobicia, zaistniało naruszenie EKPC, również w kontekście dyskryminacji na tle rasowym. Nie można jednak uznać, aby na taką konkluzję ETPC wpłynęło w sposób znaczący uwzględnienie dorobku KomLDR.

Czwarty ze zidentyfikowanych wyroków w omawianej grupie orzeczeń dotyczył uznania przez ETPC, że wyroki sądów krajowych, które ukarały organizację pozarządową za zniesławienie miejscowego polityka poprzez nazwanie go „wербalnym rasistą”, stanowiły naruszenie wolności wyrażania opinii³⁶. Cała sprawa miała swoje źródło w wypowiedziach zniesławionego polityka na temat referendum dotyczącego zakazu budowy minaretów w Szwajcarii. To właśnie w tym kontekście ETPC przytoczył w swych rozważaniach fakt, iż KomLDR w uwagach końcowych do sprawozdania okresowego Szwajcarii wyraził wobec tej inicjatywy swoje zaniepokojenie³⁷.

Wyrokiem, w którym standard Konwencji i KomLDR miał największe znaczenie dla analizy i ostatecznej oceny dokonanej przez ETPC, jest wyrok Wielkiej Izby w sprawie *Perinçek przeciwko Szwajcarii*, dotyczącej penalizowania zaprzeczania zbrodni dokonanej na Ormianach na początku XX w.³⁸ Jest to w rzeczywistości jedyny wyrok ETPC, co do którego można podnosić, iż w poważnym stopniu standard KLTR-owski został uwzględniony przy osiągnięciu ostatecznych konkluzji wyroku. W szczególności ETPC po raz pierwszy przyjął aprobująco i zastosował argumentację wyrażoną w decyzji KomLDR w sprawie *Faurisson przeciwko Francji*, która niuansowała podejście do oceny penalizacji tzw. kłamstwa oświęcimskiego, czyli negowania Holocaustu.

³⁴ Wyrok w sprawie *D.H.* został szczegółowo omówiony w dalszej części publikacji.

³⁵ Wyrok ETPC z 11 marca 2014 r., *Abdu p-ko Bułgarii*, 26827/08, HUDOC.

³⁶ Wyrok ETPC z 9 stycznia 2018 r., *GRA Stiftung gegen Rassismus und Antisemitismus p-ko Szwajcarii*, 18597/13, HUDOC.

³⁷ Tamże, § 71.

³⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 15 października 2015 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, HUDOC. Wyrok ten został omówiony szczegółowo w dalszej części monografii.

Co interesujące, aż w 15 spośród zidentyfikowanych w toku badań wyroków ETPC, odniesienia do dorobku KomLDR pojawiały się w zdaniach odrębnych poszczególnych sędziów strasburskich. W przypadku niektórych z nich widoczna jest pogłębiona wiedza na temat systemu ONZ-owskiego, w tym zwłaszcza Konwencji i dorobku KomLDR. Jednym z sędziów, który wyjątkowo często w swoich zdaniach odrębnych w sposób analityczny przywoływał dorobek KomLDR, jest portugalski sędzia Pinto de Albuquerque. Dołączając swoje zdanie odrębne do wyroku w sprawie *Vona przeciwko Węgrom*, przedstawił on analizę, której ewidentnie zabrakło w rozważaniach samego ETPC, a która dotyczyła zakresu zobowiązań państw-stron KHDR w obszarze efektywnej implementacji poszczególnych przepisów tego traktatu. Sędzia Pinto de Albuquerque słusznie wskazywał, że zobowiązania te nie ograniczają się do „zadeklarowania karalności dyskryminacji rasowej na papierze”, a prawidłowa realizacja tych zobowiązań wymaga, aby zakaz dyskryminacji rasowej został wprowadzony do właściwych przepisów prawa krajowego, w tym prawa karnego, i był skutecznie stosowany przez sądy krajowe oraz inne organy państwa. Inne interesujące i istotne w omawianym kontekście zdanie (częściowo) odrębne zostało zgłoszone przez sędzię Ziemele w sprawie *Andrejeva przeciwko Łotwie*, dotyczącej rozróżnienia sposobu naliczania wysokości świadczeń emerytalnych za okres przepracowany podczas trwania reżimu ZSRR³⁹. Zgodnie z łotewską ustawą o emeryturach państwowych przy obliczaniu emerytur osób niebędących obywatelami Łotwy (przypadek skarżącej) można było bowiem brać pod uwagę jedynie okresy pracy na Łotwie, podczas gdy zasada ta nie obowiązywała w odniesieniu do obywateli Łotwy. Wyrok Wielkiej Izby ETPC stwierdził zaistnienie dyskryminacji w kontekście Protokołu nr 1 do Konwencji. W zdaniu częściowo odrębnym sędzia Ziemele wskazywała na art. 1 ust. 2 KHDR, który stanowi: „Niniejsza Konwencja nie ma zastosowania do zróżnicowania, wykluczenia, ograniczenia lub uprzywilejowania, ustalanych przez państwo-stronę niniejszej Konwencji w zależności od tego, czy chodzi o własnych obywateli, czy też o osoby nieposiadające jego obywatelstwa”. Z przywołaniem literatury przedmiotu sędzia Ziemele dowodziła również, iż choć rzeczywiście KomLDR ujmuje i interpretuje ten wyjątek w sposób ścisły i zawężający, nawet dokonujący się postęp w prawie ochrony praw człowieka, w tym w interpretacji Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, nie zniósł prawa suwerennego państwa do możliwości czynienia rozróżnienia między jego obywatelami a osobami niebędącymi jego obywatelami, tak długo jak cel lub skutek takiego ustawodawstwa lub działania władz państwa nie zawiera elementu dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, pochodzenie lub pochodzenie narodowe lub etniczne.

Odnotować należy wreszcie obecność odwołań do standardu KHDR w dwóch skargach międzypaństwowych (*Gruzja przeciwko Rosji* oraz *Ukraina przeciwko Rosji*). W pierwszej ze wskazanych spraw ETPC cytował uwagi końcowe KomLDR na temat

³⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 18 lutego 2009 r., *Andrejeva p-ko Łotwie*, 55707/00, HUDOC.

Rosji (w sekcji „właściwe prawo międzynarodowe” wyroku)⁴⁰. Dotyczyły one kwestii braku właściwych przepisów przejściowych w zakresie statusu prawnego obcokrajowców na terenie Federacji Rosyjskiej oraz utrudnionych procedur uzyskania pozwolenia na pobyt, które wprowadzały stan niepewności prawnej oraz braku uregulowania statusu jednostek ubiegających się o wydanie właściwych pozwoleń. Z kolei w przypadku drugiej ze skarg, dotyczącej naruszeń praw człowieka dokonywanych przez Rosję na terytorium Krymu, Wielka Izba ETPC w decyzji o dopuszczalności⁴¹ przywoływała i analizowała skargę z uwzględnieniem wyroku Międzynarodowego Trybunału Karnego, który badał zarzuty o systemową dyskryminację przez Rosję Tatarów krymskich oraz etnicznych Ukraińców w świetle przepisów KLLDR.

4. WNIOSKI

Analizując skalę i rodzaj obecności odniesień do Konwencji i KomLDR w orzecznictwie ETPC, uznać należy, że obecność ta jest mało znacząco zarówno pod względem merytorycznym, jak i ilościowym, w szczególności przy uwzględnieniu faktu, iż Konwencja jest jednym z najstarszych i najszerzej ratyfikowanych instrumentów systemu traktatowego, który dodatkowo dotyczy jednego z najbardziej powszechnych problemów w obszarze ochrony praw człowieka. Nawet orzeczenia, w których odniesienia te znalazły się w rozważaniach ETPC nad meritum danej sprawy, nie mogą być traktowane jako wyznaczające lub wpływające na standard strasburski, ze względu na brak jednoznacznego przełożenia na konkluzje Trybunału. Są to raczej pojedyncze przypadki częściowego oparcia się na dorobku KomLDR bądź przepisach KLLDR lub wręcz ich przywołania w toku rozważań, jednak bez żadnego przełożenia na samo uzasadnienie podjętej w danej sprawie decyzji. W zdecydowanej większości przeanalizowanych przypadków jedyny rodzaj obecności standardu genewskiego w orzecznictwie ETPC w obszarze objętym zakresem KLLDR i działalności KomLDR ograniczał się do wskazania istnienia jego relewantnych elementów bez jakiegokolwiek ujęcia analitycznego.

⁴⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 3 lipca 2014 r., *Gruzja p-ko Rosji*, 13255/07, HUDOC.

⁴¹ Choć przedmiotem badań, których rezultaty są omawiane w niniejszej publikacji, pozostają wyroki, nie zaś decyzje ETPC, w tym przypadku, ze względu na wyjątkowy, międzypaństwowy charakter skargi, zdecydowano się włączyć ten przypadek do analizy. Zob. decyzja ETPC z 16 grudnia 2020 r., *Ukraina p-ko Rosji*, 20958/14, 38334/18, HUDOC.

Katarzyna Sękowska-Kozłowska

KONWENCJA W SPRAWIE LIKWIDACJI WSZELKICH FORM DYSKRYMINACJI KOBIEC

1. KONWENCJA W SPRAWIE LIKWIDACJI WSZELKICH FORM DYSKRYMINACJI KOBIEC ORAZ KOMITET DO SPRAW LIKWIDACJI DYSKRYMINACJI KOBIEC

Kwestia równości płci znajduje się na agendzie ONZ od momentu powstania tej organizacji. W art. 1 ust. 3 Karty Narodów Zjednoczonych (1945) wymieniono poszanowanie praw człowieka bez względu na płeć jako jeden z celów powołania organizacji. Już samo zawarcie w tym dokumencie rzeczownika „kobieta”¹ uważane jest za symboliczny początek wprowadzenia tzw. kwestii kobiecej na agendę ONZ². Dążenie do równouprawnienia kobiet i mężczyzn od samego początku znajdowało także odbicie w strukturze organizacyjnej ONZ – już w 1946 r. Rada Gospodarcza i Społeczna powołała Komisję Statusu Kobiet³. Działalność tego organu doprowadziła do uchwalenia wielu istotnych umów międzynarodowych dotyczących zapewnienia kobietom praw i wolności człowieka⁴,

---

¹ Zob. preambuła KNZ odnosząca się do „równości praw mężczyzn i kobiet” oraz art. 8 gwarantujący dla mężczyzn i kobiet dostęp do stanowisk w organach ONZ na zasadzie równości. Karta Narodów Zjednoczonych (1945), Dz.U. 1947 Nr 23, poz. 90.

² Warto w tym momencie przypomnieć, że w języku angielskim rzeczownik *men* oznacza zarówno „ludzi”, jak i „mężczyzn”. Włączenie do KNZ, dzięki czterem kobietom znajdującym się w gronie jej sygnatariuszy, rzeczownika „kobieta” oznaczało zakwestionowanie odwiecznego argumentu, że termin *men* oznacza w domyśle także „kobiety”. Podobne znaczenie miało użycie w PDPC, dzięki staraniom członkiń Komisji Statusu Kobiet, terminu *all human beings* zamiast *all men*. Szerzej: D. Jain, *Women, Development and the UN. A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, Indiana 2005, s. 12–20.

³ Resolution adopted 21 June 1946 (document E/90 and document E/84, para. 6), Commission on the Status of Women, „Journal of Economic and Social Council” 1946, nr 29, s. 525, https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/pdf/CSW_founding_resolution_1946.pdf [dostęp: 3.01.2022].

⁴ M.in. Konwencja o prawach politycznych kobiet, Dz.U. 1955 Nr 16, poz. 86; Konwencja o obywatelstwie kobiet zamężnych, Dz.U. 1959 Nr 56, poz. 334; Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, Dz.U. 1965 Nr 9, poz. 53.

w tym do uchwalenia w 1979 r. Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.

Od początku funkcjonowania ONZ nie ulegało zatem wątpliwości, że dążenie do równości płci oznacza *de facto* dążenie do zrównania pozycji prawnej i awansu społecznego kobiet jako grupy doświadczającej w skali globalnej różnych przejawów dyskryminacji. Aż do uchwalenia KLDK w uniwersalnym prawie praw człowieka dominowało jednak tzw. symetryczne podejście do kwestii równości, opierające się na założeniu, że prawne narzędzia dyskryminacji ze względu na płeć powinny być neutralne płciowo. Taka optyka dominowała zarówno w PDPC⁵, jak i w obu paktach: MPPOiP i MPPGSiK, które co do zasady powieleły symetryczne podejście przyjęte w PDPC poprzez wymienienie płci jako jednej z cech chronionych przez ogólny zakaz dyskryminacji (art. 2 ust. 1 i art. 26 MPPOiP, art. 2 ust. 2 MPPGSiK). Jednocześnie należy zaznaczyć, że w obu tych traktatach zawarto bliźniaczy art. 3, który zobowiązywał państwa-strony do zapewnienia kobietom i mężczyznom równego prawa do korzystania ze wszystkich praw zawartych w danym pakcie. Równość płci została zatem w obu paktach potraktowana jako wartość szczególna, której poświęcono odrębne regulacje uzupełniające treść normatywną ogólnego zakaz dyskryminacji⁶.

Widać zatem, że dyskryminacja kobiet znajduje odniesienie na poziomie uniwersalnym w dwóch nurtach – w ogólnych traktatach z dziedziny praw człowieka zawierających zakaz dyskryminacji ze względu na płeć w korzystaniu z praw i wolności człowieka (tzw. podejście symetryczne) oraz w działaniach wyspecjalizowanych, nakierowanych na przeciwdziałanie dyskryminacji kobiet (tzw. podejście asymetryczne). Do drugiego nurtu należy właśnie KLDK, której korzenie sięgają lat 60. ubiegłego wieku, kiedy stało się widoczne (w dużej mierze dzięki działalności ruchów feministycznych), że samo zapewnienie kobietom równych praw nie wystarczy do osiągnięcia ich rzeczywistej równości w różnych sferach życia. W 1967 r. Zgromadzenie Ogólne przyjęło Deklarację w sprawie likwidacji dyskryminacji kobiet⁷, która położyła podwaliny pod KLDK.

⁵ Warto dodać, że zwolenniczką takiego podejścia była m.in. E. Roosevelt, będąca znaną orędowniczką praw kobiet. Ujęcie w PDPC problematyki równości płci w sposób symetryczny wiązało się z obawami, że odniesienie się do poszanowania określonych praw w stosunku do kobiet podważy uniwersalny charakter praw człowieka zawartych w PDPC, w tym doprowadzi do zanegowania, iż „każdy”, któremu przysługują te prawa, to także kobieta. D. Otto, *International Human Rights Law: Towards Rethinking Sex/Gender Dualism and Asymmetry*, „Melbourne Legal Studies Research Paper” 2012, nr 620, s. 6.

⁶ Szerzej: K. Sękowska-Kozłowska [w:] R. Wieruszewski (red.), *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych. Komentarz*, Warszawa 2012; K. Sękowska-Kozłowska [w:] Z. Kędzia, A. Hernandez-Polczyńska (red.), *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Komentarz*, Warszawa 2018.

⁷ Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, 7.11.1967, A/RES/2263(XXII), <https://www.refworld.org/docid/3b00f05938.html> [dostęp: 3.01.2022].

Uchwalona w 1979 r. KLDK stanowi do dziś najważniejszy traktat międzynarodowy odnoszący się do realizacji praw człowieka kobiet⁸, który został ratyfikowany przez niemalże wszystkie państwa świata⁹. Traktat ten, odwołując się do wcześniej wspomnianych dokumentów z dziedziny praw człowieka, nie tyle dokonuje kodyfikacji praw człowieka, co uszczegóławia obowiązki państw związane z zagwarantowaniem kobietom tych praw w praktyce. Jest to regulacja kompleksowa, odnosi się bowiem zarówno do praw osobistych i politycznych, jak i do praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych.

Postanowienia zawarte w pierwszej części KLDK (art. 1–5) jednoznacznie pokazują, że mamy do czynienia z traktatem zbudowanym na koncepcji równości materialnej, która reaguje na deficyty równości formalnej. Równość formalna, stanowiąca podwaliny równouprawnienia, opiera się na nakazie równego traktowania podmiotów podobnych znajdujących się w takiej samej sytuacji. Osiągnięcie stanu równości formalnej, przede wszystkim poprzez przyznanie grupie dotychczas dyskryminowanej równych praw z grupą dominującą, nie oznacza jednakże, że osoby z grupy dyskryminowanej będą cieszyły się w praktyce poszanowaniem praw i wolności na takim samym poziomie co reszta społeczeństwa. Na przeszkodzie stoi bowiem wiele barier, w tym o charakterze systemowym. Koncepcja równości materialnej zakłada, że działania państwa nie mogą ograniczać się do biernego przestrzegania zakazu dyskryminacji, lecz powinno ono podjąć aktywne działania na rzecz realizacji praw grupy dyskryminowanej.

W związku z powyższym KLDK nakłada w art. 2 na państwa-strony obowiązek podjęcia „za pomocą wszelkich odpowiednich środków i bez zwłoki” polityki likwidującej dyskryminację kobiet¹⁰ nie tylko poprzez powstrzymanie się od dyskryminacji i wprowadzenie do prawa zasady równości płci oraz likwidację dyskryminujących kobiety norm, ale także m.in. poprzez ustanowienie skutecznej ochrony przed dyskryminacją i przeciwdziałanie dyskryminacji przez osoby prywatne. Na szczególną uwagę zasługują art. 4 i 5 KLDK. Art. 4 ust. 1 KLDK odnosi się do środków wyrównawczych na rzecz

---

⁸ Termin „prawa człowieka kobiet” (ang. *women's human rights*) jest używany w celu podkreślenia, że realizacja tzw. praw kobiet polega na zagwarantowaniu kobietom korzystania z przynależnych im praw człowieka. Zob. szerzej: B. Limanowska, *Prawa kobiet prawami człowieka*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 2, s. 159–173, <https://doi.org/10.37232/sp.2014.2.6>.

⁹ Konwencję ratyfikowało 189 państw, przy czym duża część z nich wniosła zastrzeżenia, których zgodność z przedmiotem i celem KLDK została zakwestionowana przez inne państwa-strony, <https://treaties.un.org/> [dostęp: 8.02.2022].

¹⁰ Przy czym „dyskryminację kobiet” zdefiniowano w art. 1 KLDK jako „wszelkie zróżnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na płeć, które powoduje lub ma na celu uszczuplenie albo uniemożliwienie kobietom, niezależnie od ich stanu cywilnego, przyznania, realizacji bądź korzystania na równi z mężczyznami z praw człowieka oraz podstawowych wolności w dziedzinach życia politycznego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego, obywatelskiego i innych”.

kobiet¹¹, czyli instrumentów opartych na tymczasowym, zróżnicowanym traktowaniu kobiet i mężczyzn w celu przyspieszenia faktycznej równości płci. Przykładem takich środków są np. kwoty wyborcze dla kobiet. Należy zauważyć, że KLDK nie tylko dopuszcza możliwość stosowania takich środków przez państwa-strony. Zważywszy, że KLDK nakłada na państwa obowiązek podjęcia „wszelkich stosownych kroków” dla zapewnienia pełnego rozwoju i awansu kobiet (m.in. art. 3 KLDK), w sytuacji gdy inne działania są niewystarczające, ciąży na nich obowiązek wdrożenia środków wyrównawczych¹².

Art. 5a KLDK nakłada natomiast na państwa obowiązek likwidacji przesądów i zwyczajów lub innych praktyk, opierających się na przekonaniu o niższości lub wyższości jednej z płci albo na stereotypach roli mężczyzny i kobiety. U podłoża dyskryminacji leży bowiem często nie tyle intencjonalne działanie, ile uprzedzenia i krzywdzące stereotypy, którymi jest przesiąknięta dana kultura. Mogą to być stereotypy dotyczące cech czy umiejętności danej płci (np. stereotyp, że kobiety „nie nadają się” do zawodów technicznych, a mężczyźni opiekuńczych), oczekiwanych od danej płci zachowań (np. normy kulturowe ograniczające partycypację kobiet w przestrzeni publicznej) czy podejmowanych ról społecznych (np. założenie, że na mężczyźnie spoczywa główny ciężar utrzymania rodziny, a na kobiecie zapewnienia opieki). Należy przy tym podkreślić, że KLDK nie neguje macierzyństwa jako jednej z istotnych ról życiowych kobiet. Wręcz przeciwnie, dążąc do zapewnienia kobietom odpowiedniej ochrony prawnej w związku z ciążą i macierzyństwem, obliuguje państwa do zapewnienia, by wychowanie w rodzinie wyrabiało poczucie wspólnej odpowiedzialności mężczyzn i kobiet za wychowanie i rozwój ich dzieci (art. 5b KLDK).

W częściach II–IV KLDK (art. 7–16) szczegółowo określono obowiązki nałożone na państwa w celu zapewnienia kobietom realizacji ich praw w różnych obszarach i dziedzinach życia, takich jak życie publiczne, rodzinne, zawodowe, edukacja czy ochrona zdrowia. W kolejnych częściach zawarto natomiast postanowienia dotyczące mechanizmu kontrolnego konwencji oraz postanowienia końcowe.

Monitorowanie wdrażania KLDK przez państwa-strony opiera się na działalności Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet¹³. Podobnie jak w przypadku pozo-

¹¹ KLDK posługuje się na określenie tego typu środków swoistą nazwą *temporary special measures* (ang.), *mesures temporaires spéciales* (fr.), przy czym w polskim tekście Konwencji termin ten przetłumaczono jako „tymczasowe zarządzenia szczególne”. Użycie terminu „zarządzenia” wydaje się niezbyt adekwatne i zawężające wskazane pojęcie, dlatego lepszym rozwiązaniem jest stosowanie określenia „tymczasowe środki szczególne”.

¹² General recommendation No. 25, on article 4, paragraph 1, of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, on temporary special measures, Report of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women 30th session (12–30 January 2004), 31st Session (6–23 July 2004), General Assembly Official Records 59th Session, Supplement No. 38 (A/59/38), Annex, s. 82, pkt 24, <https://www.refworld.org/pdfid/417672b14.pdf> [dostęp: 3.01.2022].

¹³ Szerzej: K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet – ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011; K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet ONZ do spraw Likwidacji*

stałych organów traktatowych, w skład KomLDK wchodzi niezależni eksperci wybierani przez państwa-strony. Do jego najważniejszych kompetencji należy cykliczne rozpatrywanie sprawozdań państw-stron z realizacji KLDK. Na mocy Protokołu Fakultatywnego do Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z 1999 r.¹⁴ KomLDK otrzymał ponadto kompetencję do rozpatrywania skarg indywidualnych (ang. *communications*) oraz prowadzenia postępowań wyjaśniających (ang. *inquiry*) w odniesieniu do naruszeń KLDK mających miejsce na terytorium państw, które ratyfikowały PF KLDK.

2. LIKWIDACJA DISKRYMINACJI KOBIET W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI ORAZ ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

EKPC, podobnie jak ONZ-owskie Pakty Praw Człowieka, cechuje symetryczne podejście do kwestii równości płci, tzn. traktat ten nie zawiera *explicite* jakichkolwiek postanowień odnoszących się do kwestii dyskryminacji kobiet. W art. 14 EKPC zawarto ogólny zakaz dyskryminacji w korzystaniu z praw i wolności wymienionych w EKPC, w tym zakaz dyskryminacji ze względu na płeć. Zakaz ten został zatem ograniczony do katalogu praw zawartych w EKPC, który zawiera przede wszystkim prawa osobiste i polityczne, jedynie w ograniczonym stopniu znajdując zastosowanie do praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych¹⁵, które zostały uregulowane w oddzielnym traktacie, tj. Europejskiej Karcie Społecznej (1961) oraz jej zrewidowanej wersji z 1996 r.

Rozszerzeniu ochrony przed dyskryminacją zagwarantowanej w art. 14 EKPC służy uchwalony w 2000 r. Protokół nr 12 do EKPC¹⁶. Ustanawia on tzw. autonomiczną klauzulę antydyskryminacyjną, tj. wprowadza zakaz dyskryminacji w korzystaniu z „każdego uprawnienia ustanowionego przez prawo”¹⁷, wykraczając poza sferę praw zawartych w EKPC. Podobnie jak w przypadku art. 14 EKPC, płeć jest tutaj wymieniona jako jedna z cech

---

Dyskryminacji Kobiet, a problem przemocy wobec kobiet, „Prawo i Płeć” 2010, s. 57–63, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 59–88.

¹⁴ Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Dz.U. 2004 Nr 248, poz. 2484.

¹⁵ Zob. rozdział A. Hernandez-Polczyńskiej, *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309764).

¹⁶ Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS 2000, nr 177. Polska nie przystąpiła do tego traktatu.

¹⁷ Tłumaczenie za: L. Garlicki, *Protokół nr 2 do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 2. *Komentarz do artykułów 19–59 oraz protokołów dodatkowych*, Warszawa 2011, s. 671.

prawnie chronionych. Warto nadmienić, że Protokół nr 12 odnosi się także do stosowania środków wyrównawczych jako instrumentu na rzecz równości, wskazując w preambule, że „zasada niedyskryminacji nie uniemożliwia Państwom Stronom podejmowania środków wspierających pełną i skuteczną równość, o ile istnieje dla nich obiektywne i rozsądne uzasadnienie”¹⁸.

Na przestrzeni dekad ETPC wykształcił bogaty dorobek orzecznicy dotyczący dyskryminacji ze względu na płeć w korzystaniu z różnych praw i wolności zawartych w EKPC, w sprawach dotyczących dyskryminacji zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Należy podkreślić, że od lat ETPC stoi na stanowisku, że postęp w dziedzinie równości płci jest jednym z głównych celów państw członkowskich Rady Europy i jedynie bardzo ważne powody muszą stać za zróżnicowanym traktowaniem, by mogło być ono uznane za zgodne z EKPC¹⁹. Ponadto ETPC wskazał, że powołanie się na tradycję, ogólne założenia lub dominujące postawy społeczne w danym państwie są niewystarczającym uzasadnieniem odmiennego traktowania ze względu na płeć. Przykładowo państwo nie może narzucać tradycji, które wywodzą się z wiodącej roli mężczyzny i drugorzędnej roli kobiety w rodzinie²⁰.

Nie sposób w tym miejscu odnieść się do wszystkich aspektów będących przedmiotem orzecznictwa ETPC dotyczącego równości płci, nawet ograniczając się do spraw dotyczących wyłącznie dyskryminacji kobiet. Tytułem przykładu można wskazać na wybrane problemy z obszaru praw kobiet, które znalazły się na wokandzie strasburskiej w powiązaniu z zarzutami naruszenia określonych artykułów EKPC. W przypadku zarzutu naruszenia art. 2 EKPC (prawo do życia) oraz art. 3 EKPC (zakaz tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania) w powiązaniu z art. 14 EKPC są to liczne sprawy dotyczące przemocy domowej wobec kobiet²¹. W odniesieniu do art. 6 EKPC (prawo do rzetelnego procesu sądowego) można wskazać na orzecznictwo dotyczące sposobu naliczania świadczeń rentowych²². W kontekście wolności wyznania (art. 9 EKPC) warto przywołać sprawę dotyczącą zakazu noszenia chust w miejscach publicznych²³.

Niewątpliwie najszerze możliwości podnoszenia naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć daje art. 8 EKPC dotyczący prawa do poszanowania życia prywatnego oraz rodzinnego. Orzecznictwo ETPC pokazuje całe spektrum problemów dotyczących

---

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Zob. m.in. wyrok ETPC z 28 maja 1985 r., *Abdulaziz, Cabales i Balkandali p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 9214/80, 9473/81, 9474/81, § 78, HUDOC; wyrok ETPC z 22 lutego 1994 r., *Burghartz p-ko Szwajcarii*, 16213/90, § 27, HUDOC.

²⁰ Wyrok ETPC z 22 marca 2012 r., *Konstantin Markin p-ko Rosji*, 30078/06, § 127, HUDOC.

²¹ Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej *Przemoc domowa i dyskryminacja ze względu na płeć – Opuz przeciwko Turcji i inne* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309880).

²² Wyrok ETPC z 24 czerwca 1993 r., *Schuler-Zgraggen p-ko Szwajcarii*, 14518/89, HUDOC.

²³ Wyrok ETPC z 26 czerwca 2014 r., *S.A.S. p-ko Francji*, 43835/11, HUDOC.

kobiety, które były przedmiotem badania naruszenia art. 14 w powiązaniu z art. 8 EKPC. Tytułem przykładu można wskazać na dyskryminację w obszarze łączenia rodzin w związku z przepisami, które odmiennie traktowały migrantów i migrantki chcące sprowadzić do kraju swoich mężów²⁴ czy kwestie dotyczące nazwisk, takie jak brak prawnej możliwości zachowania po ślubie panieńskiego nazwiska²⁵ bądź nadania dziecku nazwiska matki²⁶. Orzecznictwo dotyczące art. 8 EKPC mieści w sobie także przypadki powiązane z dyskryminacją w korzystaniu z praw ekonomicznych i socjalnych, tak jak w przypadku wyroków w sprawach dotyczących odmowy zatrudnienia kobiet w sektorze ochrony w państwowych spółkach²⁷ czy odmowy przyznania świadczenia rodzinnego samodzielny matkom dzieci, których ojcostwo pozostawało nieustalone²⁸. Kwestie dotyczące zróżnicowanego traktowania ze względu na płeć w korzystaniu z różnego rodzaju świadczeń socjalnych były także rozpatrywane w powiązaniu z art. 1 Protokołu nr 1 do EKPC²⁹ dotyczącym ochrony własności³⁰.

Należy podkreślić, że z problematyką dyskryminacji kobiet wiąże się także część spraw, w których ETPC nie rozpatrzył zarzutu naruszenia art. 14 EKPC, ponieważ uznał badanie, czy doszło do dyskryminacji ze względu na płeć, za zbędne w świetle stwierdzenia innych naruszeń³¹ bądź z uwagi na to, że zarzut naruszenia art. 14 EKPC nie został podniesiony przez skarżące. Tytułem przykładu można wskazać sprawy dotyczące ochrony zdrowia reprodukcyjnego kobiet, w tym dostępu do aborcji w Polsce³². Choć ETPC nie badał w nich, czy doszło do naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć, rozstrzygnięcia te miały fundamentalne znaczenie dla oceny stanu przestrzegania praw kobiet w Polsce.

---

²⁴ Wyrok ETPC z 28 maja 1985 r., *Abdulaziz, Cabales i Balkandali p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 9214/80, 9473/81, 9474/81, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPC z 16 listopada 2004 r., *Ünal Tekeli p-ko Turcji*, 29865/96, HUDOC.

²⁶ Wyrok ETPC z 7 stycznia 2014 r., *Cusan i Fazzo p-ko Włochom*, 77/07, HUDOC.

²⁷ Wyrok ETPC z 2 marca 2015 r., *Emel Boyraz p-ko Turcji*, 61960/08, HUDOC; wyrok ETPC z 19 czerwca 2018 r., *Hülya Ebru Demirel p-ko Turcji*, 30733/08, HUDOC.

²⁸ Wyrok ETPC z 11 maja 2021 r., *Yocheva i Ganeva p-ko Bułgarii*, 18592/15, 43863/15, HUDOC.

²⁹ Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. 1995 Nr 36, poz. 175.

³⁰ Np. wyrok ETPC z 12 kwietnia 2006 r., *Stec i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 65731/01, 65900/01, HUDOC.

³¹ Np. wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07, HUDOC.

³² Wyrok ETPC z 20 marca 2007 r., *Tysiąc p-ko Polsce*, 5410/03, HUDOC; wyrok ETPC z 26 maja 2011 r., *R.R. p-ko Polsce*, 27617/04, HUDOC; wyrok ETPC z 30 października 2012 r., *P. i S. p-ko Polsce*, 57375/08, HUDOC.

3. KONWENCJA W SPRAWIE LIKWIDACJI WSZELKICH FORM DYSKRYMINACJI KOBIEC W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano KLDK lub dorobek KomLKD

Liczba wyroków, w których przywołano Konwencję lub dorobek Komitetu – ogółem	49
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	37
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	15
– w stanowisku skarżącego	3
– w stanowisku rządu	2
– w stanowisku strony trzeciej	3
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	9
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	7
– w tym wyroków Wielkiej Izby	14
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	4
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	18
Liczba wyroków, w których przywołano zalecenia ogólne Komitetu	16

Źródło: opracowanie własne.

Mając na uwadze, że od uchwalenia KLDK minęło ponad 40 lat i że przystąpiły do niej wszystkie państwa członkowskie Rady Europy, a także dużą liczbę orzeczeń ETPC, które w mniej lub bardziej bezpośredni sposób odnoszą się do dyskryminacji kobiet, dziwi fakt, w jak niewielkim stopniu KLDK jest obecna w praktyce orzeczniczej ETPC. Śladowa liczba odniesień do KLDK w sprawach rozpoznanych przez ETPC co do meritum (ogółem 49 wyroków, w których znajdziemy odwołanie do KLDK lub dorobku KomLKD) nie oznacza jednakże, że traktat ten pozostaje bez wpływu na standard normatywny wytyczony przez orzecznictwo ETPC.

Niewątpliwie za przełomową należy uznać sprawę *Opuz przeciwko Turcji*³³, w której ETPC po raz pierwszy, dokonując interpretacji materii konwencyjnej, powołał się na standard KLDK. Co więcej, standard ten posłużył wytyczeniu nowej linii orzeczniczej ETPC, w świetle której brak zapewnienia przez państwa-strony należytej ochrony kobietom doświadczającym przemocy domowej może stanowić naruszenie zakazu dyskryminacji ze

³³ Wyrok ETPC z 9 czerwca 2009 r., *Opuz p-ko Turcji*, 33401/02, HUDOC.

względu na płęć. Rolę KLDK w tej kwestii potwierdziły także późniejsze wyroki ETPC dotyczące przemocy domowej³⁴. Ogółem spośród 15 wyroków, w których ETPC, dokonując oceny, czy doszło do naruszenia EKPC, odniósł się do standardu ukształtowanego przez KLDK, aż osiem dotyczyło przemocy domowej. Sprawy te zostały omówione szerzej w osobnym rozdziale³⁵.

Pozostałe wyroki, w których KLDK została wykorzystana w procesie interpretacji dokonanej przez ETPC, także niejednokrotnie miały charakter precedensowy. Wyrok w sprawie *V.C. przeciwko Słowacji*³⁶ był pierwszym z kilku, w których ETPC uznał przymusową sterylizację kobiet romskiego pochodzenia za naruszenie art. 3 i 8 EKPC. ETPC posłużył się tutaj KLDK w dwojakiej formie. Po pierwsze, stwierdzając, że zabieg medyczny taki jak sterylizacja może być przeprowadzony jedynie po uzyskaniu świadomej zgody pacjenta, co wynika z ogólnie uznanych standardów (ang. *generally recognised standards*)³⁷. Wśród standardów tych, obok m.in. tzw. Konwencji bioetycznej³⁸, ETPC wskazał na zalecenia ogólne KomLDK dotyczące zdrowia kobiet³⁹. Warto zatem zauważyć, że dorobek KomLDK został postawiony w jednym szeregu z normami traktatowymi. W wyroku tym ponadto ETPC odwołał się do ustaleń dokonanych przez KomLDK w procesie badania sprawozdania okresowego Słowacji⁴⁰. Uwagi końcowe KomLDK zostały wymienione wśród dokumentów potwierdzających praktykę dokonywania sterylizacji kobiet romskiego pochodzenia bez uzyskania uprzedniej świadomej zgody pacjentek⁴¹, co wsparło konkluzję, że w rozpatrywanej sprawie państwo-strona nie wypełniło ciężących na nim zobowiązań

---

³⁴ M.in. wyrok ETPC z 14 października 2010 r., *A. p-ko Chorwacji*, 55164/08, HUDOC; wyrok ETPC z 28 maja 2013 r., *Eremia p-ko Mołdawii*, 3564/11, HUDOC; wyrok ETPC z 2 marca 2017 r., *Talpis p-ko Włochom*, 41237/14, HUDOC.

³⁵ Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej *Przemoc domowa i dyskryminacja ze względu na płęć – Opuż przeciwko Turcji i inne* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309880).

³⁶ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07; zob. szerzej: K. Sękowska-Kozłowska, *Przymusowa sterylizacja kobiety romskiego pochodzenia – glosa do wyroku ETPC z 8.11.2011 r. w sprawie V.C. v. Słowacja (skarga nr 18968/07)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2012, nr 6, s. 46–49.

³⁷ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07, § 108.

³⁸ Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, ETS 1999, nr 164. Polska nie jest stroną tego traktatu.

³⁹ CEDAW General Recommendation No. 24: Article 12 of the Convention (Women and Health), 1999, A/54/38/Rev.1, chap. I, <https://www.refworld.org/docid/453882a73.html> [dostęp: 3.01.2022].

⁴⁰ Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined second, third and fourth periodic reports of States parties Slovakia, CEDAW/C/SVK/CO/4, 11.05.2007, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/353/71/PDF/N0735371.pdf?OpenElement> [dostęp: 3.01.2022].

⁴¹ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07, § 148.

związanych z zapewnieniem poszanowania zdrowia reprodukcyjnego skarżącej jako kobiety romskiego pochodzenia⁴².

W sprawie *S.M. przeciwko Chorwacji*⁴³ ETPC posłużył się natomiast KLDK w procesie wykładni art. 4 EKPC (zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej) w celu odpowiedzi na pytanie, czy w ramach tej regulacji mieści się również zmuszanie do prostytucji. ETPC powołał się na swój obowiązek interpretowania EKPC w świetle obecnych warunków, uznając, że na potrzeby stwierdzenia, czy art. 4 EKPC znajduje zastosowanie w badanej sprawie, nie ma potrzeby ustalenia, czy traktowanie skarżącej stanowiło „niewolnictwo” lub inną formę traktowania wymienioną w art. 4 EKPC. Zamiast tego ETPC powołał się na przepisy traktatów międzynarodowych dotyczących zwalczania handlu ludźmi i czerpania zysków z prostytucji, w tym na art. 6 KLDK i stwierdził, że stanowią one formy wyzysku, do których odnosi się art. 4 EKPC⁴⁴. Przepisy KLD posłużyły zatem w tej sprawie do doprecyzowania standardu normatywnego EKPC i dostosowania jej interpretacji do współczesnych warunków.

ETPC wykorzystał także przepisy KLDK w rozstrzygnięciu w sprawie *Alexandru Enache przeciwko Rumunii* dotyczącej polityki penalnej, a mianowicie ustanowienia specjalnego środka na rzecz kobiet, który umożliwił ubieganie się o odroczenie wykonania kary pozbawienia wolności, jeśli skazana kobieta była w ciąży lub była matką dziecka, które nie ukończyło pierwszego roku życia. W opinii skarżącego, któremu odmówiono zawieszenia kary z przyczyn rodzinnych, tego typu środek stanowił przejaw dyskryminacji ze względu na płeć. ETPC, uznając, że w sprawie tej nie doszło do naruszenia art. 14 EKPC, powołał się m.in. na art. 4 ust. 2 KLDK i stwierdził, że przepis ten wprost wskazuje, że ustanawianie szczególnych środków na rzecz kobiet w celu ochrony macierzyństwa nie jest przejawem dyskryminacji ze względu na płeć⁴⁵.

W wyroku Wielkiej Izby w sprawie *Dubská i Krejzová przeciwko Czechom*⁴⁶ ETPC odniósł się do ustaleń dokonanych przez KomLDK w ramach badania sprawozdań okresowych. Sprawa dotyczyła porodów domowych, których możliwość przeprowadzenia w Czechach była bardzo ograniczona w związku z ustawodawstwem, które nie zezwalało położnym na przyjmowanie porodów w warunkach domowych. Zmuszało to kobiety bądź do rezygnacji z takiej formy porodu, bądź do rodzenia w domu bez wykwalifikowanej pomocy, a więc w mniej bezpiecznych warunkach niż poród szpitalny, co miało miejsce w przypadku kobiet, które wniosły skargę do ETPC. Problem medykalizacji ciąży i pa-

⁴² Tamże, § 154.

⁴³ Wyrok ETPC z 19 lipca 2018 r., *S.M. p-ko Chorwacji*, 60561/14, HUDOC.

⁴⁴ Tamże, § 54.

⁴⁵ Wyrok ETPC z 3 października 2014 r., *Alexandru Enache p-ko Rumunii*, 43494/09, § 77, HUDOC.

⁴⁶ Wyrok ETPC z 15 listopada 2016 r., *Dubská i Krejzová p-ko Czechom*, 28859/11, 28473/12, HUDOC.

ternalistycznego traktowania rodzących przez personel medyczny, a także ograniczonych możliwości porodu poza szpitalem był przedmiotem adresowanych do władz Czech uwag końcowych i zaleceń KomLDK z 2010 r.⁴⁷ i 2016 r.⁴⁸ ETPC przywołał ustalenia dokonane przez KomLDK jako potwierdzenie argumentów skarżących, że warunki szpitalne nie dają możliwości porodu w warunkach, w których ich oczekiwania byłyby w pełni respektowane⁴⁹. Jednocześnie uznał, że choć wskazane obawy należy wziąć pod uwagę, to władze zachowały stosowną równowagę pomiędzy ochroną prywatnego i publicznego interesu, wobec czego nie doszło do naruszenia art. 8 KLDK⁵⁰. Warto przy tym zauważyć, że pięcioro spośród sędziów zajęło odmienne stanowisko, a w zdaniu odrębnym również odwołano się do ustaleń KomLDK⁵¹.

W sprawie *Carvalho Pinto de Sousa Morais przeciwko Portugalii*, dotyczącej błędu medycznego⁵², ETPC sięgnął natomiast po dorobek KomLDK odnoszący się do stereotypowego postrzegania ról społecznych kobiety i mężczyzny. Skargę wniosła kobieta, która ucierpiała na skutek naruszenia nerwu podczas operacji ginekologicznej, co uniemożliwiło jej prowadzenie dotychczasowego życia, w tym aktywności seksualnej. Wskazywała, że stała się ofiarą naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć, ponieważ sąd krajowy, decydując w wyroku drugiej instancji o obniżeniu kwoty przyznanego jej zadośćuczynienia, wskazał m.in., że z uwagi na wiek (50 lat) i fakt, że ma już dwójkę dzieci, seks nie był dla niej tak ważny, jak we wcześniejszych latach życia. W opinii skarżącej, do której przychylił się ETPC, u podłoża rozstrzygnięcia sądu krajowego leżały dyskryminujące, stereotypowe przekonania związane z jej płcią i wiekiem. Wiodącą regulacją prawa międzynarodowego odnoszącą się do tej kwestii jest art. 5 KLDK zobowiązujący państwa do wykorzenienia stereotypów i uprzedzeń, które prowadzą do dyskryminacji kobiet. Artykuł ten został przytoczony w sekcji wyroku, w której zrekonstruowano właściwe w sprawie standardy prawne, jednakże ETPC nie odniósł się do niego w samym rozstrzygnięciu. Podobnie jak w sprawie *Dubská i Krejzová przeciwko Czechom*, ETPC oparł się natomiast na ustaleniach

⁴⁷ Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women Czech Republic, CEDAW/C/CZE/CO/5, 10.11.2010, pkt 36–37, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/465/46/PDF/G1046546.pdf?OpenElement> [dostęp: 3.01.2022].

⁴⁸ Tamże, pkt 4, 30.

⁴⁹ Wyrok ETPC z 15 listopada 2016 r., *Dubská i Krejzová p-ko Czechom*, 28859/11, 28473/12, § 188.

⁵⁰ Tamże, § 189.

⁵¹ Tamże – zob. zdanie odrębne sędziów Sajó, Karakaş, Nicolaou, Laffranque i Keller, § 14, 18.

⁵² Wyrok ETPC z 25 lipca 2017 r., *Carvalho Pinto de Sousa Morais p-ko Portugalii*, 17484/15, HUDOC; szerzej K. Sękowska-Kozłowska, *Stereotypy dotyczące seksualności i społecznej roli kobiet jako przyczyna naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25.07.2017 r., 17484/15, Carvalho Pinto de Sousa Morais przeciwko Portugalii*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2018, nr 2, s. 33–37.

dokonanych przez KomLDK w ramach procedury badania sprawozdań okresowych państwa-strony⁵³. Zostały one wskazane obok ustaleń dokonanych przez inne mechanizmy międzynarodowe (takie jak specjalne procedury Rady Praw Człowieka ONZ), dotyczących problemu seksizmu w portugalskim społeczeństwie, w tym w wymiarze sprawiedliwości⁵⁴.

W przypadku pozostałych zidentyfikowanych spraw rola KLDK nie była już tak bardzo widoczna. Większość wyroków ograniczała się do zawarcia odpowiednich przepisów KLDK lub uchwał KomLDK w części poświęconej faktom sprawy, zazwyczaj w sekcji „właściwe przepisy prawa międzynarodowego”, lecz bez dalszego odwołania się do tych standardów w procesie oceny, czy doszło do naruszenia EKPC. Były to sprawy związane z różnymi aspektami naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć w korzystaniu z praw zawartych w EKPC, a więc sprawy dotyczące wspomnianych już kwestii braku prawnej możliwości zachowania po ślubie panińskiego nazwiska⁵⁵ i odmowy zatrudnienia ze względu na płeć⁵⁶ czy też głośna sprawa *Konstantin Markin przeciwko Rosji*⁵⁷, w której ETPC stwierdził, że ograniczenie możliwości korzystania z urlopów wychowawczych przez żołnierzy wyłącznie do kobiet zatrudnionych w armii stanowi naruszenie art. 14 EKPC. Niekiedy przepisy KLDK oraz uchwały KomLDK są referowane w dziale „właściwe przepisy prawa” także w sprawach, które choć nie formułują zarzutu naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć na tle realizacji zobowiązań wynikających z EKPC, to są ściśle powiązane z tą problematyką, tak jak w przypadku skargi dotyczącej narażenia kobiety na okaleczenie narządów płciowych w przypadku wydalenia do Sudanu⁵⁸.

KLDK oraz dorobek KomLDK są bardzo rzadko przytaczane w argumentach stron postępowania, włączając w to interwencje strony trzeciej, co może wskazywać na niski poziom znajomości tych standardów w państwach należących do Rady Europy lub brak przekonania o ich „użyteczności” w procesie litygacji przed ETPC. Warto jednak zauważyć interesujące wyjątki. W sprawie *Hülya Ebru Demirel przeciwko Turcji*, dotyczącej odmowy zatrudnienia kobiety na stanowisku ochroniarza w spółce należącej do państwa, autorka skargi odwołała się do standardów międzynarodowych w tej materii, w tym w pierwszym rzędzie do KLDK⁵⁹. Co ciekawe, skarżąca powołała się na art. 11 KLDK dotyczący przeciwdziałania dyskryminacji kobiet w samej treści zarzutu naruszenia EKPC, wskazując tę

---

⁵³ Concluding observations on the combined eighth and ninth periodic reports of Portugal, CEDAW/C/PRT/CO/8-9, 24.11.2015, § 20–21, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/387/92/PDF/N1538792.pdf?OpenElement> [dostęp: 4.01.2022].

⁵⁴ Wyrok ETPC z 25 lipca 2017 r., *Carvalho Pinto de Sousa Morais p-ko Portugalii*, 17484/15, § 54.

⁵⁵ Wyrok ETPC z 16 listopada 2004 r., *Ünal Tekeli p-ko Turcji*, 29865/96.

⁵⁶ Wyrok ETPC z 2 marca 2015 r., *Emel Boyraz p-ko Turcji*, 61960/08.

⁵⁷ Wyrok ETPC z 22 marca 2012 r., *Konstantin Markin p-ko Rosji*, 30078/06, HUDOC.

⁵⁸ Wyrok ETPC z 7 czerwca 2016 r., *R.B.A.B. i in. p-ko Holandii*, 7211/06, HUDOC.

⁵⁹ Wyrok ETPC z 19 czerwca 2018 r., *Hülya Ebru Demirel p-ko Turcji*, 30733/08, § 17, HUDOC.

regulację równoległe z art. 14 EKPC⁶⁰. Choć ETPC stwierdził w tej sprawie naruszenie zakazu dyskryminacji ze względu na płeć, w swoich rozważaniach nie odniósł się w żaden sposób do KLDK, podobnie jak w wyroku w innej bliźniaczej sprawie, na kanwie którego oparł swoje rozstrzygnięcie⁶¹. Należy to wiązać z oczywistym brakiem właściwości do orzekania w sprawie naruszenia KLDK, niemniej wydaje się, że kwestia ta, choćby z przyczyn formalnych, powinna zostać w jakikolwiek sposób podniesiona przez ETPC.

Niezmiernie interesująca dla zilustrowania, jak KLDK bywa wykorzystywana przez strony, jest sprawa *Khamtokhu i Aksenchik przeciwko Rosji*⁶². Dotyczyła ona przepisów rosyjskiego kodeksu karnego, zgodnie z którymi kara dożywotniego pozbawienia wolności nie mogła zostać orzeczona wobec kobiet, a także wobec osób, które w chwili popełnienia przestępstwa nie ukończyły 18. roku życia, oraz mężczyzn, którzy osiągnęli 65. rok życia przed wydaniem wyroku. Dla omawianej problematyki szczególnie istotny jest wątek zarzutu naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć w powiązaniu z art. 5 EKPC (prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego), który został wniesiony przez dwóch mężczyzn skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności. W odpowiedzi rząd rosyjski powołał się na wspomniany już w kontekście sprawy *Alexandru Enache przeciwko Rumunii* art. 4 ust. 2 KLDK, w świetle którego wprowadzanie szczególnych środków na rzecz kobiet w celu ochrony macierzyństwa nie jest przejawem dyskryminacji⁶³. Już na pierwszy rzut oka art. 4 ust. 2 KLDK był dużo mniej adekwatny w sprawie rosyjskiej, o ile bowiem sprawa rumuńska dotyczyła polityki penalnej wobec kobiet w ciąży i matek dzieci do ukończenia pierwszego roku życia, o tyle w sprawie rosyjskiej mieliśmy do czynienia ze środkiem obejmującym blankietowo wszystkie kobiety, bez względu na wiek i sytuację rodzinną, trudno było zatem uznać go za środek na rzecz ochrony macierzyństwa uzasadniony na gruncie art. 4 ust. 2 KLDK. Brakowało też innych ważkich przesłanek usprawiedliwiających odmienne traktowanie ze względu na płeć w tak fundamentalnej kwestii jak ustawowy wymiar kary. Problem ten szeroko omówiono w zdaniu częściowo odrębnym złożonym przez grupę sędziów zasiadających w Wielkiej Izbie⁶⁴. Przedstawiono w nim szczegółową analizę art. 4

⁶⁰ Tamże, § 25.

⁶¹ Wyrok ETPC z 2 marca 2015 r., *Emel Boyraz p-ko Turcji*, 61960/08.

⁶² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Khamtokhu i Aksenchik p-ko Rosji*, 60367/08, 961/11, § 45, HUDOC; szerzej J. Grygiel, K. Sękowska-Kozłowska, *O karze dożywotniego pozbawienia wolności, dyskryminacji ze względu na płeć i wyborze „mniejszego zła”. Refleksje na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Khamtokhu i Aksenchik przeciwko Rosji*, [w:] A. Bodnar, A. Płoszka (red.), *Wokół kryzysu praworządności, demokracji i praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Wyrzykowskiego*, Warszawa 2020, s. 508–531.

⁶³ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Khamtokhu i Aksenchik p-ko Rosji*, 60367/08, 961/11, § 45.

⁶⁴ Tamże – zob. zdanie odrębne sędziów Sicilianosa, Møse, Lubarda, Mourou-Vikström i Kucsko-Stadlmayer.

KLDK, w tym wykładnię zawartą w zaleceniach ogólnych KomLDK⁶⁵. Ponadto sędzia Pinto de Albuquerque zwrócił w zdaniu odrębnym uwagę na potrzebę interpretowania kwestii będącej przedmiotem rozstrzygnięcia nie tylko w świetle art. 4, ale i art. 5 KLDK odnoszącego się do likwidowania stereotypów dotyczących ról płci⁶⁶. To i inne zdania odrębne były odpowiedzią na wyrok stwierdzający brak naruszenia art. 14 EKPC, przy czym ta zaskakująca konkluzja była podyktowana względami pozamerytorycznymi. ETPC działał bowiem niejako w warunkach szantażu władz rosyjskich, które zapowiedziały, że w przypadku uznania wspomnianych regulacji za niezgodne z EKPC wykonanie wyroku będzie miało charakter „równania w dół”, co oznacza, że zamiast zniesienia kary dożywotniego pozbawienia wolności wobec mężczyzn, zostanie ona przywrócona wobec kobiet, co byłoby zaprzeczeniem sensu realizacji zobowiązań z dziedziny praw człowieka. W tej sytuacji ETPC zdecydował się na wybór opcji „mniejszego zła”⁶⁷.

Choć wyrok w sprawie *Khamtokhu i Aksenchik przeciwko Rosji* nie dotyczył dyskryminacji kobiet, lecz mężczyzn, dobrze ilustruje potencjał KLDK dla interpretacji EKPC. Pokazują to wyraźnie zdania odrębne, zgodnie z którymi środka zastosowanego przez władze rosyjskie nie można było obronić poprzez powołanie się na standard KLDK. Co więcej, uwzględnienie w procesie interpretacji norm KLDK, w tym wskazanego art. 5 KLDK, niechybnie prowadziło do przeciwnej konkluzji niż ta osiągnięta przez większość składu orzekającego. Sprawa ta pokazuje także, że zobowiązania w dziedzinie likwidacji dyskryminacji kobiet nie mogą służyć za usprawiedliwienie jakichkolwiek arbitralnych działań faworyzujących kobiety. Jedynie środki, które służą redukcji nierówności i osiągnięciu materialnej równości, są uzasadnione na gruncie KLDK⁶⁸.

Wspomniany wyrok, a konkretnie zdania odrębne, demonstruje także wartość zaleceń ogólnych KomLDK jako źródła interpretacji. Jak już wspomniano, są to uchwały, w których zawarto kompleksową wykładnię wybranych zagadnień związanych z realizacją przez państwa-strony zobowiązań określonych w KLDK⁶⁹. Największy wpływ na kształtowanie standardu strasburskiego wywarły niewątpliwie Zalecenia Ogólne nr 19 (1992) dotyczące przemocy wobec kobiet⁷⁰, które wraz z uaktualnionymi Zaleceniami Ogólnymi

⁶⁵ Tamże, § 8–11.

⁶⁶ Tamże – zob. zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque, § 8.

⁶⁷ Szerzej: J. Grygiel, K. Sękowska-Kozłowska, *O karze...*, dz. cyt., s. 508–531.

⁶⁸ Zob. General recommendation No. 25..., dz. cyt.

⁶⁹ Wszystkie zalecenia ogólne KomLDK są opublikowane na stronie: General recommendations Committee on the Elimination of Discrimination against Women, <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/recommendations.aspx> [dostęp: 9.02.2022].

⁷⁰ General Recommendations No 19 adopted by the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women 11th Session (1992): Violence against women, A/47/38, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_3731_E.pdf [dostęp: 1.01.2022].

nr 35 (2017)⁷¹ stanowią ważne źródło interpretacji w sprawach z zakresu tej problematyki⁷². W pojedynczych sprawach rozpoznanych przez ETPC znajdziemy ponadto odwołania do Zaleceń Ogólnych nr 24 (1999) dotyczących zdrowia kobiet⁷³ oraz do Zaleceń Ogólnych nr 25 (2004) dotyczących stosowania tymczasowych środków szczególnych na rzecz kobiet⁷⁴.

Kolejnym istotnym elementem dorobku KomLDK są uwagi końcowe kierowane do państw-stron. Jak już wskazano, w niektórych sprawach ustalenia KomLDK były wykorzystywane do nakreślenia ogólnego tła sprawy, a w szczególności wskazania systemowego charakteru problemu, jak w przypadku sterylizacji kobiet romskiego pochodzenia w Słowacji⁷⁵ czy ograniczania porodów domowych w Czechach⁷⁶. W przypadku spraw dotyczących przemocy domowej uwagi końcowe KomLDK odgrywają szczególnie ważną rolę, mogą bowiem stanowić istotny dowód w procesie oceny, czy w danej sprawie doszło do dyskryminacji ze względu na płeć⁷⁷. W bardzo niewielu sprawach rozpoznanych przez ETPC znajdziemy natomiast odwołania do decyzji KomLDK w sprawach indywidualnych i w tym przypadku będą to przede wszystkim sprawy dotyczące przemocy wobec kobiet⁷⁸.

4. WNIOSKI

Choć KLDK została uchwalona przed kilkoma dekadami, zdecydowanie nie straciła na aktualności i wciąż stanowi najważniejszy traktat międzynarodowy dotyczący praw człowieka kobiet. Ustanawia ona zobowiązania dotyczące likwidacji dyskryminacji kobiet na różnych płaszczyznach, w tym w odniesieniu do korzystania z praw i wolności, których dotyczy EKPC. Tym samym KLDK może stanowić istotne narzędzie interpretacji EKPC,

⁷¹ General Recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19, CEDAW/C/GC/35, 14.07.2017, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf [dostęp: 4.01.2022].

⁷² Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej *Przemoc domowa i dyskryminacja ze względu na płeć – Opuz przeciwko Turcji i inne* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309880).

⁷³ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07; wyrok ETPC z 9 października 2014 r., *Konovalova p-ko Rosji*, 37873/04, HUDOC.

⁷⁴ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Khamtokhu i Aksenchik p-ko Rosji*, 60367/08, 961/11; wyrok ETPC z 25 lipca 2017 r., *Carvalho Pinto de Sousa Morais p-ko Portugalii*, 17484/15.

⁷⁵ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07.

⁷⁶ Wyrok ETPC z 15 listopada 2016 r., *Dubská i Krejzová p-ko Czechom*, 28859/11, 28473/12.

⁷⁷ Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej *Przemoc domowa...*, dz. cyt.

⁷⁸ M.in. wyrok ETPC z 9 czerwca 2009 r., *Opuz p-ko Turcji*, 33401/02; wyrok ETPC z 12 czerwca 2008 r., *Bevacqua i S. p-ko Bułgarii*, 71127/01, HUDOC; wyrok ETPC z 9 lipca 2019 r., *Volodina p-ko Rosji*, 41261/17, HUDOC.

która sama w sobie nie zawiera wyspecjalizowanych norm regulujących omawianą materię, ograniczając się do ustanowienia ogólnego zakazu dyskryminacji ze względu na płeć.

Jak wskazano, praktyka ETPC odnosi się do wielu problemów powiązanych – bezpośrednio lub pośrednio – z dyskryminacją kobiet, takich jak ochrona zdrowia reprodukcyjnego czy ochrona przed przemocą ze względu na płeć. Z analizy orzecznictwa ETPC wynika jednakże, że poza istotnymi wyjątkami KLDK jest stosunkowo rzadko stosowana jako narzędzie interpretacji EKPC. Sztandarowym przykładem wpływu KLDK i dorobku KomLDK na standard strasburski są niewątpliwie sprawy dotyczące przemocy domowej. Recepja przez ETPC wykładni ukształtowanej przez KomLDK sprawiła, że począwszy od sprawy *Opuz przeciwko Turcji*, sprawy dotyczące przemocy domowej są rozpatrywane w kontekście naruszenia przez państwa-strony zobowiązań wynikających z art. 14 EKPC, a sama przemoc domowa jest postrzegana jako problem systemowej dyskryminacji kobiet⁷⁹. Możemy także wskazać na inne wyroki ETPC, w których KLDK odegrała znaczącą, choć nie aż tak przełomową rolę, np. wyroki dotyczące sterylizacji kobiet romskiego pochodzenia, zmuszania do prostytucji czy porodów domowych. Wyroki te pokazują, że KLDK i jej wykładnia dokonana przez KomLDK, zwłaszcza w zaleceniach ogólnych lub uwagach końcowych, może stanowić użyteczne narzędzie interpretacji EKPC. Narzędzie, którego potencjał wciąż pozostaje w dużym stopniu niewykorzystany przez ETPC, na co wskazują chociażby niektórzy z jego sędziów w zdaniach odrębnych.

---

⁷⁹ Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej *Przemoc domowa...*, dz. cyt.

Anna Hernandez-Pończyńska

KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA

1. KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA I KOMITET PRAW DZIECKA

Konwencja o prawach dziecka została uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1989 r. i weszła w życie w kolejnym roku po uzyskaniu wymaganej liczby ratyfikacji¹. W 1991 r. została ratyfikowana przez Polskę². Konwencją związało się 196 państw – najwięcej spośród wszystkich traktatów praw człowieka. Stany Zjednoczone, pomimo podpisania traktatu, są jedynym państwem członkowskim ONZ, które nie ratyfikowało Konwencji.

Trzydzieści lat przez przyjęciem Konwencji o prawach dziecka Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło Deklarację Praw Dziecka³. W preambule tego aktu zwrócono uwagę na szczególną potrzebę ochrony dziecka ze względu na jego niedojrzałość psychiczną i fizyczną. Deklaracja składa się z 10 zasad dotyczących praw dziecka (np. zakazu dyskryminacji, prawa do nazwiska i obywatelstwa, prawa do odpowiedniego wyżywienia i mieszkania, prawa do nauki) oraz obowiązków ich ochrony (np. obowiązku szczególnej opieki nad dzieckiem upośledzonym czy obowiązku ochrony przed zaniedbaniem, okrucieństwem i wyzyskiem).

Konwencja o prawach dziecka jest aktem dużo bardziej szczegółowym. Składa się ona z 54 artykułów poprzedzonych obszerną preambułą, w której państwa nawiązały nie tylko do Deklaracji Praw Dziecka z 1959 r., ale także m.in. do Powszechnej Deklaracji Praw Czło-

---

¹ Na temat prac nad projektem Konwencji, które rozpoczęły się z inicjatywy Polski, zob. A.N. Schulz, *Komitet Praw Dziecka*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 179–180.

² Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526.

³ Declaration of The Rights of The Child adopted by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 10 December 1959, <https://web.archive.org/web/20130926070812/http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/child.asp> [dostęp: 4.01.2022].

wieka oraz Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka. W I części Konwencji (art. 1–41) gwarantowane są zarówno prawa osobiste, jak i gospodarcze, socjalne i kulturalne dzieci. Pierwsze pięć artykułów ma szczególne znaczenie dla interpretacji całej Konwencji. Przepisy te zawierają definicję dziecka (art. 1), zakaz dyskryminacji (art. 2), zasadę dobra dziecka (art. 3), obowiązek państw podejmowania działań ustawodawczo-administracyjnych, w przypadku praw GSiK przy maksymalnym wykorzystaniu dostępnych środków, dla realizacji praw Konwencji (art. 4) oraz zasadę poszanowania praw i odpowiedzialności obojga rodziców za rozwój i wychowanie dziecka (art. 5). Artykuły od 6 do 40 określają katalog praw dziecka oraz związanych z nimi obowiązków państw. Art. 41 zawiera ogólną klauzulę przewidującą, iż konwencja nie narusza innych postanowień prawa krajowego lub międzynarodowego, które w większym stopniu sprzyjają realizacji praw dziecka. Część druga Konwencji o prawach dziecka (art. 42–45) reguluje przede wszystkim działalność Komitetu Praw Dziecka oraz obowiązek sprawozdawczy państw z realizacji praw zawartych w Konwencji. W części trzeciej (art. 46–54) znalazły się przepisy odnoszące się przede wszystkim do kwestii ratyfikacji, wejścia w życie, poprawek, zastrzeżeń i wypowiedzenia Konwencji.

Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło trzy protokoły fakultatywne do Konwencji o prawach dziecka. Protokół Fakultatywny w sprawie z handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii z 2000 r. został ratyfikowany przez 177 państw-stron⁴. Podobną liczbę ratyfikacji – 171 uzyskał przyjęty w tym samym roku Protokół Fakultatywny w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne⁵. Polska ratyfikowała oba te protokoły. Jedynie 48 państw ratyfikowało Protokół Fakultatywny w sprawie procedury skargowej z 2011 r., który wszedł w życie w 2014 r. Polska nie dokonała ratyfikacji tego aktu, choć podpisała go w 2013 r.

Organem monitorującym implementację Konwencji o prawach dziecka oraz dwóch protokołów fakultatywnych z 2000 r. jest Komitet Praw Dziecka. Jego członkami jest 18 niezależnych ekspertów wybieranych na czteroletnią kadencję przez państwa-strony Konwencji⁶. Komitet działa w trybie sesyjnym, obradując trzy razy do roku w Genewie.

⁴ Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 76, poz. 494; Oświadczenie Rządowe z dnia 30 listopada 2006 r. w sprawie mocy obowiązującej Protokołu Fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjętego w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 76, poz. 495.

⁵ Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 91, poz. 608; Oświadczenie Rządowe z dnia 12 września 2006 r. w sprawie mocy obowiązującej Protokołu Fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne, przyjętego w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 91, poz. 609.

⁶ Kwestię wyboru członków Komitetu reguluje art. 43 KPD.

Podstawową kompetencją Komitetu wynikającą z treści KPD jest rozpatrywanie sprawozdań państw-stron z realizacji praw zawartych w Konwencji, które państwo ma obowiązek składać Komitetowi co pięć lat⁷. Dialog Komitetu z delegacją rządową pozwala na bezpośrednie zadanie pytań dotyczących sprawozdania w trakcie spotkania w Genewie. Dokumentem wieńczącym proces rozpatrywania sprawozdania są przyjmowane przez Komitet uwagi końcowe, w których formułuje on wnioski i zalecenia.

Protokół Fakultatywny w sprawie procedury skargowej upoważnił Komitet do rozpatrywania skarg indywidualnych na naruszenie prawa ustanowionego w Konwencji lub w jednym z dwóch pozostałych protokołów fakultatywnych. W Protokole ustanowiono także procedurę skargi międzypaństwowej oraz procedurę dochodzeniową w przypadku rażących lub systematycznych naruszeń praw. Dotychczas nie została złożona żadna skarga międzypaństwowa i tylko raz Komitet skorzystał z procedury dochodzeniowej. W wyniku dochodzenia stwierdzono rażące naruszenia praw tysięcy dzieci i nastolatków mieszkających w państwowych placówkach opiekuńczych w Chile⁸.

Komitet Praw Dziecka, podobnie jak pozostałe organy traktatowe, wydaje komentarze ogólne dotyczące poszczególnych praw zawartych w Konwencji lub problemów związanych z jej implementacją. Komitet opracował dotychczas samodzielnie 22 komentarzy ogólnych, dwa we współpracy z Komitetem do spraw Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin oraz jeden z Komitetem do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet⁹. Przyjęty w 2021 r. Komentarz ogólny nr 25 dotyczy praw dzieci w środowisku cyfrowym¹⁰.

---

⁷ Wyjątkiem jest pierwsze sprawozdanie, które państwo jest obowiązane złożyć w ciągu dwóch lat od wejścia w życie Konwencji.

⁸ Investigación relacionada con Chile en virtud del artículo 13 del Protocolo Facultativo de la Convención sobre los Derechos del Niño relativo a un procedimiento de comunicaciones, CRC/C/CHL/IR/1, 6.05.2018, <https://www.defensorianinez.cl/biblioteca/investigacion-relacionada-con-chile-en-virtud-del-articulo-13-del-protocolo-facultativo-de-la-convencion-sobre-los-derechos-del-nino-relativo-a-un-procedimiento-de-comunicaciones/> [dostęp: 4.01.2022].

⁹ Pełna lista komentarzy ogólnych KomPD jest dostępna na stronie: *UN Treaty Body Database*, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11 [dostęp: 27.08.2021].

¹⁰ General Comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment, CRC/C/GC/25, 2.03.2021, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/053/43/PDF/G2105343.pdf?OpenElement> [dostęp: 1.01.2021]. Więcej na temat kompetencji Komitetu Praw Dziecka: A.N. Schulz, *Komitet Praw Dziecka...*, dz. cyt., s. 186–217.

2. PRAWA DZIECKA W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI ORAZ ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Europejska Konwencja Praw Człowieka w wąskim zakresie bezpośrednio odnosi się do dzieci. Art. 5 ust. 1 lit. d EKPC dopuszcza pozbawienie wolności nieletniego w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub postawienia go przed właściwym organem. W art. 6 ust. 1 dopuszczono wyłączenie jawności rozprawy, gdy wymaga tego dobro małoletnich. Art. 5 Protokołu nr 7 do EKPC stanowi, iż małżonkom przysługują równe prawa i obowiązki o charakterze cywilno-prawnym w stosunkach z ich dziećmi, jego treść nie stoi jednak na przeszkodzie podjęciu przez państwo środków koniecznych do zabezpieczenia dobra dzieci. Do sytuacji dzieci odnosi się szczególnie art. 2 Protokołu Dodatkowego nr 1 do EKPC gwarantujący prawo do nauki oraz prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi. O perspektywie, która nie koncentruje się na prawach dziecka, przyjętej w EKPC, świadczy fakt, że w przepisie tym wyraźnie wskazanym podmiotem prawa są rodzice, a nie dzieci.

Podmiotem praw gwarantowanych w EKPC jest każdy, kto podlega jurysdykcji państw-stron (art. 1 EKPC), a więc także dziecko. Zgodnie z art. 14 korzystanie z tych praw powinno zostać zagwarantowane bez dyskryminacji i choć wiek nie został wymieniony wśród przesłanek dyskryminacyjnych, to zakaz dyskryminacji z jakichkolwiek przyczyn obejmuje także tę przesłankę. Ta uwaga odnosi się także do art. 1 Protokołu nr 12 do EKPC rozszerzającego zakaz dyskryminacji na korzystanie z praw gwarantowanych w porządku krajowym.

Dzieci jako podmioty praw uznanych w EKPC mogą również składać skargi do Trybunału w Strasburgu. Na przestrzeni lat ETPC rozpatrywał takie skargi dotyczące naruszeń różnych artykułów EKPC, zwłaszcza art. 8 gwarantującego prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego i art. 3 zakazującego tortur oraz nieludzkiego i poniżającego traktowania i karania. Orzecznictwo ETPC dotyczące praw dziecka jest tak obszerne, że choćby skrótowe jego przedstawienie wykracza poza ramy tego tekstu¹¹. Szeroki wybór wyroków, w których znalazły się odniesienia do Konwencji o prawach dziecka, został przedstawiony w dalszej części pracy.

---

¹¹ Zob. najbardziej aktualne opracowanie dotyczące praw dziecka w orzecznictwie TTPC: C. Fenton-Glynn, *Children and the European Court of Human Rights*, Oxford 2021.

3. KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano KPD lub dorobek KomPD

Liczba wyroków, w których przywołano Konwencję lub dorobek Komitetu – ogółem	222
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	154
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	91
– w stanowisku skarżącego	21
– w stanowisku rządu	18
– w stanowisku strony trzeciej	18
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	30
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	27
– w tym wyroków Wielkiej Izby	44
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	2
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	20
Liczba wyroków, w których przywołano komentarze ogólne Komitetu	44

Źródło: opracowanie własne.

Konwencja o prawach dziecka jest drugim, po MPPOiP, najczęściej przywoływanym przez ETPC ONZ-owskim traktatem ochrony praw człowieka. W ponad 150 wyrokach odniesienie do KPD znalazło się w części prezentującej stan faktyczny i prawny, najczęściej w punkcie dotyczącym właściwego prawa międzynarodowego. Trybunał cytował nie tylko przepisy KPD, ale także komentarze ogólne¹² i uwagi końcowe KomPD¹³. Zamieszczenie takich cytatów często nie przekładało się na odniesienie się do KPD lub dorobku Komitetu w części zawierającej ocenę Trybunału. Praktycznie nieobecne w orzecznictwie ETPC są odwołania do decyzji KomPD w sprawach skarg indywidualnych¹⁴.

¹² Zob. m.in. wyrok ETPC z 20 marca 2013 r., *C.A.S. i C.S. p-ko Rumunii*, 26692/05, HUDOC; wyrok ETPC z 21 lipca 2015 r., *G.S. p-ko Gruzji*, 2361/13, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Paradiso i Campanelli p-ko Włochom*, 25358/12, HUDOC.

¹³ Zob. m.in. wyrok ETPC z 18 grudnia 2008 r., *Saviny p-ko Ukrainie*, 39948/06, HUDOC; wyrok ETPC z 9 października 2012 r., *Çoşelav p-ko Turcji*, 1413/07, HUDOC; wyrok ETPC z 6 października 2015 r., *N.P. p-ko Mołdawii*, 58455/13, HUDOC.

¹⁴ Jedyne odwołania do decyzji KomPD znalazły się w wyroku Wielkiej Izby ETPC z 13 lutego 2020 r., *N.D. i N.T. p-ko Hiszpanii*, 8675/15, 8697/15, § 68, HUDOC; w przypisie do zdania odrębnego do wyroku ETPC z 11 grudnia 2018 r., *M.A. i in. p-ko Litwie*, 59793/17, HUDOC – zob. zdanie zbieżne sędziego Pinto de Albuquerque, § 6.

W badaniach nad wpływem ONZ-owskiego standardu ochrony praw człowieka na orzecznictwo strasburskie najcenniejszym materiałem źródłowym są wyroki, w których konwencję lub dorobek organu traktatowego przywołano w części zawierającej ocenę Trybunału. Takie odniesienia do KPD lub KomPD znalazły się w 91 wyrokach.

Poniższy tekst podzielony został na osiem części, z których pierwsza dotyczy wyroków ETPC, w których znalazły się odniesienia do zasady dobra dziecka. Kolejne cztery części poświęcone zostały analizie korzystania z uniwersalnego standardu ochrony praw dziecka w określonej kategorii spraw: dotyczących przemocy, karnych, rodzinnych i migracyjnych. Przykłady odwołania do KPD przez uczestników postępowania przed ETPC oraz w zdaniach odrębnych do wyroków Trybunału zostały przedstawione odpowiednio w części szóstej i siódmej. Ostatnia część zawiera wnioski z przeprowadzonych badań.

Szczegółowe rozważania należy poprzedzić ogólną uwagą dotyczącą definicji dziecka w orzecznictwie ETPC. Trybunał nie sformułował takiej definicji ani nie stwierdził wyraźnie, że będzie stosował definicję zawartą w Konwencji o prawach dziecka. Na przyjęcie definicji z KPD wskazuje jednak cytowanie jej art. 1 w wyrokach dotyczących nastolatków, których sytuacje Trybunał rozpatrywał, odnosząc się do praw dziecka¹⁵. Zgodnie z tym artykułem „dziecko” oznacza „każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność”.

3.1. ZASADA DOBRA DZIECKA

Najwyraźniejszym przejawem wpływu standardu KPD na orzecznictwo ETPC jest stosowanie przez Trybunał zasady dobra dziecka, określanej również jako zasada najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka (ang. *best interests of the child*¹⁶), a wyrażonej w art. 3 KPD. W wyrokach ETPC znajdują się bezpośrednie odniesienia do tego artykułu¹⁷, choć zdarza się, że Trybunał korzysta z tej zasady, nie wspominając o jej źródle¹⁸.

¹⁵ Wyrok ETPC z 20 lutego 2009 r., *Güveç p-ko Turcji*, 70337/01, § 58, HUDOC; wyrok ETPC z 9 października 2012 r., *Çoşelav p-ko Turcji*, 1413/07, § 36, HUDOC; wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13, § 41, HUDOC.

¹⁶ Termin ten tłumaczony jest także jako „najlepiej pojęty interes dziecka” lub „najlepszy interes dziecka”. W literaturze przedmiotu uznaje się, że terminy „dobro dziecka” oraz „nadrzędny interes dziecka” mają takie samo znaczenie. W tekście będą one stosowane zamiennie. Zob. Z. Radwański, *Dobro dziecka*, [w:] A. Łopatka (red.), *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, Warszawa 1991, s. 50–65.

¹⁷ Zob. m.in. wyrok ETPC z 28 czerwca 2011 r., *Nunez p-ko Norwegii*, 55597/09, § 84, HUDOC; wyrok ETPC z 2 kwietnia 2015 r., *Sarközi i Mabrain p-ko Austrii*, 27945/10, § 64, HUDOC; wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, § 141, HUDOC.

¹⁸ Zob. m.in. wyrok ETPC z 29 października 2019 r., *Pisică p-ko Mołdawii*, 23641/17, § 65, HUDOC; wyrok ETPC z 17 grudnia 2019 r., *Abdi Ibrahim p-ko Norwegii*, 15379/16, § 53–54, HUDOC; wyrok ETPC z 18 lutego 2020 r., *Cința p-ko Rumunii*, 3891/19, § 42, 52 i 55.

Zasadzie dobra dziecka Trybunał poświęcił kilka paragrafów wyroku w sprawie *Neulinger i Shuruk przeciwko Szwajcarii*¹⁹. ETPC przytoczył drugą zasadę Deklaracji Praw Dziecka²⁰ oraz art. 3 KPD. Trybunał zwrócił uwagę, że ani grupa robocza opracowująca tekst Konwencji, ani KomPD²¹ nie rozwinęły koncepcji dobra dziecka ani nie zaproponowały kryteriów jego oceny. Z dorobku Komitetu wynika, że KPD musi być traktowana jako całość, a jej interpretacja zgodna z duchem dokumentu i koncentrująca się na dziecku jako jednostce mającej prawa osobiste i polityczne oraz własne emocje i opinie²². ETPC zacytował także wytyczne Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców w sprawie ustalania najlepszego interesu dziecka, w których termin *best interests* został określony jako dobrostan dziecka zależny od indywidualnych czynników, takich jak wiek, poziom dojrzałości dziecka, obecność lub brak rodziców, środowisko i doświadczenia dziecka²³. Trybunał zwrócił uwagę, iż zasada dobra dziecka została wyrażona również w KLDK²⁴, komentarzach ogólnych KPC²⁵ oraz art. 24 KPP. Na tej podstawie ETPC sformułował wniosek na temat istnienia szerokiego konsensusu w prawie międzynarodowym co do nadrzędności najlepszego interesu dziecka we wszystkich dotyczących go decyzjach²⁶. Trybunał stwierdził również, że najlepszy interes dziecka należy oceniać indywidualnie, a zadanie to należy przede wszystkim do władz krajowych, które korzystają z pewnego marginesu oceny, podlegając jednak kontroli zgodności z EKPC²⁷. Wspierając stanowisko o konieczności indywidualnego rozstrzygnięcia potencjalnych konfliktów, w które dobro dziecka może wchodzić z innymi wartościami, Trybunał odwołał się do

¹⁹ Wyrok ETPC z 8 stycznia 2009 r., *Neulinger i Shuruk p-ko Szwajcarii*, 41615/07, § 49–52, HUDOC.

²⁰ Zgodnie z tą zasadą ustawodawstwo wydawane w celu stworzenia dziecku możliwości rozwoju powinno mieć na względzie przede wszystkim dobro dziecka.

²¹ Wyrok ETPC w sprawie *Neulinger i Shuruk p-ko Szwajcarii* został wydany na kilka lat przed opublikowaniem przez KomPD Komentarza Ogólnego nr 14 (Prawo dziecka do zabezpieczenia jego najlepiej pojętego interesu jako sprawy nadrzędnej) z 2013 r.

²² Trybunał odwołał się do publikacji UNICEF: R. Hodgkin, P. Newell (red.), *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*, Geneva 1998, s. 40.

²³ *UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*, Geneva 2008, s. 14.

²⁴ Pojęcie dobra dziecka zostało użyte w art. 5 lit. b i art. 16 ust. 1 lit. d KLDK.

²⁵ CCPR General Comment No. 17: Article 24 (Rights of the Child), 7.04.1989, <https://www.refworld.org/docid/45139b464.html> [dostęp: 4.01.2022]; CCPR General Comment No. 19: Article 23 (The Family) Protection of the Family, the Right to Marriage and Equality of the Spouses, 27.07.1990, <https://www.refworld.org/docid/45139bd74.html> [dostęp: 4.01.2022].

²⁶ Wyrok ETPC z 8 stycznia 2009 r., *Neulinger i Shuruk p-ko Szwajcarii*, 41615/07, § 135. Wniosek ten został powtórzony m.in. w wyroku Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, § 204, HUDOC; wyroku ETPC z 10 września 2020 r., *N.Š. p-ko Chorwacji*, 36908/13, § 97, HUDOC.

²⁷ Wyrok ETPC z 8 stycznia 2009 r., *Neulinger i Shuruk p-ko Szwajcarii*, 41615/07, § 138.

Komentarza Ogólnego nr 14 KomPD²⁸. W omawianym wyroku Trybunał dostrzegł, iż interes dziecka wymaga utrzymywania więzi z rodziną (poza wyjątkowymi okolicznościami) oraz rozwoju w zdrowym środowisku²⁹.

W późniejszych wyrokach ETPC potwierdzał, że koncepcja najlepszego interesu dziecka stanowi część strasburskiego standardu. Trybunał powtórzył wprost sformułowania KPD, uznając, że najlepszy interes dziecka powinien mieć nadrzędne znaczenie we wszystkich działaniach dotyczących dzieci podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze³⁰. W wyroku w sprawie *Wallová i Walla przeciwko Czechom* ETPC przywołał uwagi końcowe KomPD, w których uznano, iż zasada dobra dziecka nie została odpowiednio zdefiniowana i odzwierciedlona w prawodawstwie czeskim, orzeczeniach sądu i polityce dotyczącej dzieci³¹.

Zasada dobra dziecka odegrała istotną rolę w dwóch sprawach dotyczących decyzji o wydaleniu z Norwegii i Holandii kobiet, które nie miały prawa pobytu w tych krajach, choć zamieszkiwały w nich razem z dziećmi będącymi ich obywatelami³². Trybunał przyjmuje, że takie wydalenie będzie stanowiło naruszenie art. 8 EKPC tylko w wyjątkowych okolicznościach (ang. *exceptional circumstances*)³³. W wyroku w sprawie *Nunez przeciwko Norwegii* ETPC odwołał się do art. 3 KPD, a następnie stwierdził, że państwu nie udało się znaleźć równowagi między publicznym interesem, jaki stanowi skuteczna kontrola migracji, a potrzebą pozostania w kraju skarżącej w celu utrzymania kontaktu z dziećmi dla ich dobra³⁴. W wyroku w sprawie *Jeunesse przeciwko Holandii* Wielka Izba ETPC uznała, że państwo w procesie podejmowania decyzji o wydaleniu powinno nadać należyłą wagę dobru dzieci, które zostaną nią dotknięte³⁵. W obu sprawach odwołanie do zasady dobra

²⁸ Wyrok ETPC z 8 października 2015 r., *Vujica p-ko Chorwacji*, 56163/12, § 101, HUDOC. Zob. Komentarz Ogólny nr 14 (2009). Prawo dziecka do zabezpieczenia jego najlepiej pojętego interesu jako sprawy nadrzędnej (artykuł 3, ust. 1), [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015, s. 607–638.

²⁹ Wyrok ETPC z 8 stycznia 2009 r., *Neulinger i Shuruk p-ko Szwajcarii*, 41615/07, § 136.

³⁰ Wyrok ETPC z 4 czerwca 2019 r., *Kosaitė-Čypienė i in. p-ko Litwie*, 69489/12, § 109, HUDOC.

³¹ Wyrok ETPC z 26 października 2006 r., *Wallová i Walla p-ko Czechom*, 23848/04, § 46, HUDOC. Zob. Committee on the Rights of the Child 32nd Session, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Art. 44 of the Convention, Concluding Observations: Czech Republic, CRC/C/15/Add.201, 18.03.2003, § 31–44, <https://www.refworld.org/publisher,CRC,CONCOBSERVATIONS,CZE,3f25962b4,0.html> [dostęp: 3.01.2022].

³² Wyrok ETPC z 28 czerwca 2011 r., *Nunez p-ko Norwegii*, 55597/09; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 3 października 2014 r., *Jeunesse p-ko Holandii*, 12738/10, HUDOC.

³³ Wyrok ETPC z 28 czerwca 2011 r., *Nunez p-ko Norwegii*, 55597/09, § 70; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 3 października 2014 r., *Jeunesse p-ko Holandii*, 12738/10, § 108.

³⁴ Wyrok ETPC z 28 czerwca 2011 r., *Nunez p-ko Norwegii*, 55597/09, § 84.

³⁵ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 3 października 2014 r., *Jeunesse p-ko Holandii*, 12738/10, § 109.

dziecka wpłynęło na stwierdzenie występowania wyjątkowych okoliczności, a tym samym naruszenia art. 8 EKPC³⁶.

Niejednoznaczne stanowisko przyjmuje Trybunał w odniesieniu do spraw dotyczących opieki nad dzieckiem, w których dobro dziecka konkuruje z prawem rodziców do utrzymywania z nim kontaktów. Konieczność wyważenia sprzecznych interesów przez sądy krajowe przy jednoczesnym nadaniu nadrzędnego znaczenia dobru dziecka uznał Trybunał za obowiązek wynikający zarówno z Konwencji o prawach dziecka, jak i z utrwalonego orzecznictwa ETPC³⁷. W wyroku w sprawie *Stankūnaitė przeciwko Litwie* Trybunał stwierdził, że uwzględnienie interesu dziecka jako nadrzędnego jest wymagane przez art. 8 EKPC³⁸. Z drugiej strony w wielu sprawach ETPC wypowiedział się znacznie mniej kategorycznie, orzekając, że zgodnie z art. 8 EKPC w procesie ważenia konkurujących interesów szczególne znaczenie (ang. *particular importance*) powinno zostać nadane interesom dziecka, które, w zależności od ich natury i powagi, mogą przeważać nad interesami rodziców³⁹. Trybunał rezygnuje wówczas z określenia „nadrzędne znaczenie” (ang. *paramount importance*) i tym samym inaczej umiejscawia dobro dziecka w hierarchii wartości⁴⁰.

3.2. PRAWA DZIECKA – OFIARY PRZEMOCY

Wyrok w sprawie *Costello-Roberts przeciwko Wielkiej Brytanii* był jednym z pierwszych, w których ETPC powołał się na standard KPD⁴¹. Sprawa dotyczyła wymierzenia uczniowi cielesnej kary dyscyplinarnej przez dyrektora prywatnej szkoły. Trybunał zauważył, iż państwo ma obowiązek zapewnić dzieciom prawo do nauki zgodnie z art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC, a system kar dyscyplinarnych w szkole mieści się w zakresie prawa do nauki, co zostało uznane w art. 28 KPD, który w ust. 2 stanowi, że „państwa-strony będą podej-

³⁶ Zob. V. Blaker Strand, *Interpreting the ECHR in Its Normative Environment: Interaction Between the ECHR, the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women and the UN Convention on the Rights of the Child*, „The International Journal of Human Rights” 2020, nr 24, s. 979–992; L. Peroni, *Jeunesse v. the Netherlands: Quiet Shifts in Migration and Family Life Jurisprudence?*, <https://strasbourgobservers.com/2014/10/30/jeunesse-v-the-netherlands-quiet-shifts-in-migration-and-family-life-jurisprudence/> [dostęp: 10.01.2021].

³⁷ Wyrok ETPC z 23 października 2014 r., *V.P. p-ko Rosji*, 61362/12, § 134, HUDOC.

³⁸ Wyrok ETPC z 29 października 2019 r., *Stankūnaitė p-ko Litwie*, 67068/11, § 117, HUDOC.

³⁹ Zob. m.in. wyrok ETPC z 27 czerwca 1997 r., *Johansen p-ko Norwegii*, 17383/90, § 78, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 lipca 2000 r., *Scozzari i Giunta p-ko Włochom*, 39221/98, 41963/98, § 169, HUDOC; wyrok ETPC z 26 lutego 2004 r., *Görgülü p-ko Niemcom*, 74969/01, § 43, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, § 206.

⁴⁰ Więcej na ten temat w rozdziale A. Hernandez-Polczyńskiej *Dobro dziecka a pozbawienie władzy rodzicielskiej – Strand Lobben i inni przeciwko Norwegii* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309894).

⁴¹ Wyrok ETPC z 25 marca 1993 r., *Costello-Roberts p-ko Wielkiej Brytanii*, 13134/87, HUDOC.

mowały wszelkie właściwe środki zapewniające, aby dyscyplina szkolna była stosowana w sposób zgodny z ludzką godnością dziecka i z niniejszą konwencją”. Trybunał powołał się także na art. 16 KPD zakazujący m.in. arbitralnej lub bezprawnej ingerencji w sferę życia prywatnego oraz bezprawnych zamachów na honor i reputację dziecka⁴².

Europejski Trybunał Praw Człowieka szeroko odniósł się do standardu KPD w wyroku w sprawie *D.M.D. przeciwko Rumunii*⁴³. Trybunał orzekł, że Rumunia naruszyła art. 3 i 6 EKPC poprzez uchybienie obowiązkowi zapewnienia skutecznego postępowania karnego w sprawie zarzutów dotyczących przemocy domowej. W wyroku znalazły się odwołania do art. 19 KPD nakładającego na państwo obowiązek ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy oraz rozwijającego treść tego artykułu Komentarza Ogólnego nr 13 KomPD, a także fragmentów Komentarza Ogólnego nr 8 KomPD dotyczących przemocy domowej⁴⁴. Trybunał zwrócił także uwagę, że nadrzędną wartością chronioną przez KPD jest godność, a jej ochrona oznacza potępienie wszelkiej przemocy wobec dzieci, także tej, która uważana jest za „tradycyjną” lub „dyscyplinującą”⁴⁵. Powołując się na Komentarz Ogólny nr 13 KomPD, ETPC uznał wymierzanie kar cielesnych przez rodziców za niezmiennie poniżające (ang. *invariably degrading*). Sędziowie w zdaniu zbieżnym do wyroku wyrazili przekonanie, że Izba powinna była wyraźniej stwierdzić, że EKPC nakłada na państwa pozytywny obowiązek zakazania wszelkich form przemocy wobec dzieci oraz przeprowadzenia odpowiedniego dochodzenia, wniesienia oskarżenia oraz wymierzenia kary osobom odpowiedzialnym za stosowanie przemocy. Kara powinna być odpowiednio surowa, aby wyrzeć efekt odstrasżający, jak wymaga tego Konwencja o prawach dziecka⁴⁶.

3.3. PRAWA DZIECKA POCIĄGNIĘTEGO DO ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ

Europejski Trybunał Praw Człowieka odnosił się do Konwencji o prawach dziecka w sprawach dzieci pociągniętych do odpowiedzialności karnej. W wyrokach w sprawie

⁴² Tamże, § 27.

⁴³ Wyrok ETPC z 3 października 2017 r., *D.M.D. p-ko Rumunii*, 23022/13, HUDOC.

⁴⁴ Tamże, § 30–32. ETPC zacytował następujące fragmenty komentarzy ogólnych: General Comment No. 8 (2006): The Right of the Child to Protection from Corporal Punishment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment (Arts. 19; 28, Para. 2; and 37, inter alia), CRC/C/GC/8, 2.03.2007, pkt 40–42, <https://www.refworld.org/docid/460bc7772.html> [dostęp: 18.01.2022]; General Comment No. 13 (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence, CRC/C/GC/13, 18.04.2011, pkt 17, 24, 41, 61, <https://www.refworld.org/docid/4e6da4922.html> [dostęp: 18.01.2022].

⁴⁵ Wyrok ETPC z 3 października 2017 r., *D.M.D. p-ko Rumunii*, 23022/13, § 50.

⁴⁶ Tamże – zob. wspólne zdanie zbieżne sędziów De Gaetano, Pinto de Albuquerque i Motoc, § 5.

*V. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁴⁷ oraz w sprawie *T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁴⁸ Wielka Izba rozstrzygała kwestię, czy procedura pociągnięcia do odpowiedzialności karnej 11-latków była zgodna z EKPC. W wyroku zwrócono uwagę, że KPD nie przewiduje minimalnej granicy wieku odpowiedzialności karnej, stanowi jedynie, iż państwa-strony będą sprzyjały ustanowieniu takiej granicy oraz stosowaniu innych środków, bez uciekania się do postępowania sądowego, gdy jest to właściwe i celowe. Z drugiej strony Wielka Izba przytoczyła uwagi końcowe Komitetu Praw Dziecka, który rekomendował Zjednoczonemu Królestwu poważne rozważenie podniesienia wieku, od którego ponosi się odpowiedzialność karną oraz zorientowania na dziecko (ang. *child-oriented*) systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich⁴⁹. Ostatecznie wiek skarżących nie miał wpływu na stwierdzenie naruszenia EKPC. W wyrokach przywołany został też m.in. art. 40 KPD, który gwarantuje prawo „każdego dziecka podejrzanego, oskarżonego bądź uznanego winnym pogwałcenia prawa karnego do traktowania w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości dziecka, które [...] uwzględnia wiek dziecka i celowość sprzyjania jego reintegracji dla podjęcia przez nie konstruktywnej roli w społeczeństwie”⁵⁰. Na podstawie tego samego przepisu w wyroku w sprawie *S. i Marper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* ETPC podkreślił szczególną pozycję nieletnich w sferze wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych oraz zwrócił uwagę na potrzebę ochrony ich prywatności w postępowaniach karnych⁵¹.

Trybunał skorzystał ze standardu Konwencji o prawach dziecka także w sprawie *Maslov przeciwko Austrii*. W wyroku ETPC orzekł, że deportacja skarżącego, który jako małoletni został uznany za winnego popełnienia przestępstwa, stanowiła naruszenie art. 8 EKPC. Trybunał w uzasadnieniu oparł się m.in. na cytowanym wyżej art. 40 KPD, uznając że wydalenie skarżącego z kraju nie sprzyjało celowi jego reintegracji, ponieważ prowadziło do zerwania więzi rodzinnych i społecznych⁵². W wyroku zacytowany został także fragment

---

⁴⁷ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *V. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24888/94, HUDOC.

⁴⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *T. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24724/94, HUDOC.

⁴⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *V. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24888/94, § 47; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *T. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24724/94, § 45; zob. Committee on the Rights of the Child 31st Session, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention Concluding observations: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/15/add.188, 9.10.2002, § 34–36, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 4.01.2021].

⁵⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *V. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24888/94, § 46; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *T. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24724/94, § 44.

⁵¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 4 grudnia 2008 r., *S. i Marper p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 30562/04, 30566/04, § 124, HUDOC.

⁵² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 czerwca 2008 r., *Maslov p-ko Austrii*, 1638/03, § 83, HUDOC.

Komentarza Ogólnego nr 10 KomPD, zgodnie z którym „podejście oparte wyłącznie na karaniu nie jest zgodne z głównymi zasadami wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich określonymi w art. 40 (1) Konwencji”⁵³. Trybunał przypomniał ponadto, że zgodnie z orzecznictwem dotyczącym art. 8 EKPC władze powinny mieć wzgląd na dobro dziecka. Obowiązek ten, wynikający z art. 3 KPD, spoczywa na państwie również w przypadku wydalenia osoby niepełnoletniej, która popełniła przestępstwo⁵⁴. W wyroku przywołane zostały także uwagi końcowe Komitetu Praw Dziecka do sprawozdania Austrii, w których Komitet wyraził zaniepokojenie rosnącą liczbą osób poniżej 18. roku życia pozbawionych wolności, z których nieproporcjonalnie wiele pochodziło z innych krajów. Komitet zalecił Austrii przyjęcie środków sprzyjających społecznej integracji dzieci, które trafiły przed wymiar sprawiedliwości⁵⁵.

Uwagi końcowe Komitetu Praw Dziecka przywołał Trybunał także w wyroku w sprawie *Blokhin przeciwko Rosji*⁵⁶. Skarga dotyczyła bezprawnego zatrzymania w ośrodku dla młodocianych przestępców, dlatego ETPC zacytował fragment uwag końcowych, w których Komitet wezwał Rosję do stworzenia systemu wymiaru sprawiedliwości dla młodocianych zgodnego ze standardami Konwencji o prawach dziecka oraz rekomendował zapobieganie bezprawnym zatrzymaniom dzieci oraz zapewnienie odpowiednich gwarancji prawnych dzieciom pozbawionym wolności⁵⁷. Podobne rekomendacje Komitet Praw Dziecka przedstawił Turcji w uwagach końcowych, które zostały zacytowane w wyroku ETPC w sprawie *Nart przeciwko Turcji*⁵⁸. Komitet zwrócił w nich uwagę, że władze tureckie nie stosowały detencji jako ostatecznego środka, w kraju działało niewiele sądów dla młodocianych, w tym żaden we wschodniej części Turcji. Zaniepokojenie Komitetu wzbudziły także długotrwałe tymczasowe aresztowania, złe warunki zatrzymania oraz brak odpowiednich programów edukacyjnych i resocjalizacyjnych w trakcie zatrzymania⁵⁹.

---

⁵³ Tamże, § 38. Tłumaczenie fragmentu § 71 Komentarza Ogólnego za: Komentarz Ogólny nr 10 (2007). Prawa dzieci w systemie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, [w:] P. Jaros, M. Michałak (red.), *Prawa Dziecka...*, dz. cyt., s. 578.

⁵⁴ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 czerwca 2008 r., *Maslov p-ko Austrii*, 1638/03, § 82.

⁵⁵ Tamże, § 37; zob. Committee on the Rights of the Child 38th Session Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of The Convention, Concluding observations: Austria, CRC/C/15/Add.251, 31.03.2005, § 53–54, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 2.01.2022].

⁵⁶ Wyrok ETPC z 14 listopada 2013 r., *Blokhin p-ko Rosji*, 47152/06, § 89, HUDOC.

⁵⁷ Concluding observations on the combined fourth and fifth periodic reports of the Russian Federation, CRC/C/RUS/CO/4-5, 25.02.2014, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/411/49/PDF/G1441149.pdf?OpenElement> [dostęp: 4.01.2022].

⁵⁸ Wyrok ETPC z 6 maja 2008 r., *Nart p-ko Turcji*, 20817/04, HUDOC.

⁵⁹ Committee on the Rights of the Child 27th Session Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child Turkey, CRC/C/15/Add.152, 9.07.2001, § 65–66, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 4.01.2022].

W wyroku w sprawie *Khamtokhu i Aksenchik przeciwko Rosji* Trybunał rozważał, czy brak możliwości orzeczenia kary dożywotniego pozbawienia wolności wobec pewnych kategorii osób stanowi przejaw dyskryminacji. Jedną z tych kategorii stanowiły osoby poniżej 18. roku życia, stąd w wyroku znalazły się odwołania do standardu Konwencji o prawach dziecka. Art. 37 KPD wyraźnie stwierdza, że kara dożywotniego więzienia bez możliwości wcześniejszego zwolnienia nie może zostać orzeczona wobec osoby w wieku poniżej 18 lat. Komitet Praw Dziecka w Komentarzu Ogólnym nr 10 zalecił, aby państwa całkowicie zniosły tę formę kary w odniesieniu do dzieci. Zarówno przepis Konwencji, jak i fragment Komentarza Ogólnego zostały zacytowane w wyroku⁶⁰. Na wynikający z nich standard powołał się również rząd rosyjski, uzasadniając zróżnicowane traktowanie ze względu na wiek⁶¹. Zdaniem skarżących art. 37 KPD nie miał jednak zastosowania w sprawie rosyjskiej, ponieważ dotyczył braku możliwości wcześniejszego zwolnienia, a ta dostępna była dla wszystkich skazanych po upływie 25 lat⁶². Trybunał podzielił w tej kwestii zdanie rządu, przypominając, że wyjątek od orzekania kary dożywotniego pozbawienia wolności przewidziany dla młodocianych przestępców występuje w wielu krajowych porządkach prawnych i jest zgodny z zaleceniem Komitetu Praw Dziecka⁶³.

3.4. PRAWA DZIECKA W SPRAWACH RODZINNYCH

Trybunał strasburski rozstrzyga sprawy rodzinne, zwykle opierając się na art. 8 EKPC. Konwencja o prawach dziecka jest źródłem szczegółowych regulacji odnoszących się do sytuacji dziecka. Szczególną rolę odgrywa tu art. 12 KPD gwarantujący tzw. prawo do bycia wysłuchanym (ang. *right to be heard*), czyli prawo dziecka zdolnego do kształtowania własnych poglądów do ich swobodnego wyrażania oraz wypowiedzania się w postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka. W sprawie *M. i M. przeciwko Chorwacji* ETPC uznał, iż nieuwzględnienie poglądów dziecka w postępowaniu o ustalenie zakresu wykonywania władzy rodzicielskiej stanowiło naruszenie prawa do poszanowania życia prywatnego. W wyroku Trybunał powołał się nie tylko na art. 12 KPD⁶⁴, ale także rozwijający jego treść Komentarz Ogólny nr 12 KomPD⁶⁵ oraz Komentarz Ogólny nr 8,

⁶⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Khamtokhu i Aksenchik p-ko Rosji*, 60367/08, 961/11, § 24–25, HUDOC.

⁶¹ Tamże, § 44.

⁶² Tamże, § 38.

⁶³ Tamże, § 80.

⁶⁴ Wyrok ETPC z 3 września 2015 r., *M. i M. p-ko Chorwacji*, 10161/13, § 171 i 181, HUDOC.

⁶⁵ Tamże, § 97; zob. Komentarz Ogólny nr 12 (2009). Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka...*, dz. cyt., s. 607–638, § 15, 19–21, 26, 28, 30–32, 35–37, 40, 44–45, 50–51, 68, 70–71, 74, 135–136.

w którym poruszona została kwestia poszanowania poglądów dziecka oraz warunków odseparowania dziecka od rodzica⁶⁶. Trybunał stwierdził, że standard art. 12 KPD znajduje zastosowanie *mutatis mutandis* w każdym postępowaniu sądowym lub administracyjnym dotyczącym praw dzieci gwarantowanych przez art. 8 EKPC⁶⁷. W wyroku w sprawie *N.T.S. i inni przeciwko Gruzji* Trybunał potwierdził, że zbadanie, czy dziecko zostało wysłuchane w trakcie postępowania sądowego, jest konieczne dla rozpatrzenia ewentualnego naruszenia art. 8 EKPC. Punktem odniesienia ponownie stał się art. 12 KPD oraz Komentarz Ogólny nr 12 KomPD⁶⁸.

Europejski Trybunał Praw Człowieka odwoływał się do Konwencji o prawach dziecka także w sprawach ze skarg rodziców. W sprawie *Kacper Nowakowski przeciwko Polsce* skarżącym był ojciec, którego kontakt z dzieckiem został ograniczony. ETPC przywołał art. 9 ust. 3 KPD dotyczący prawa dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców⁶⁹. Utrzymywanie takich kontaktów może być jednak niekorzystne dla dziecka, dlatego nadrzędną kwestią jest najlepsze zabezpieczenie jego interesów. Trybunał podniósł tę kwestię m.in. w wyroku w sprawie *A.V. przeciwko Słowenii*. Oceniając, iż uniemożliwienie kontaktu z dziećmi nie stanowiło naruszenia Konwencji, ETPC powoływał się na fragment Komentarza Ogólnego nr 14 KomPD dotyczący prawa do bycia wysłuchanym, a jednocześnie zwracający uwagę, iż małe dzieci, które nie są w stanie wyrazić swojego stanowiska, także mają prawo, aby ich najlepszy interes został uwzględniony⁷⁰.

W sprawie *K.T. przeciwko Norwegii* Trybunał rozpatrywał skargę na naruszenie art. 8 EKPC poprzez prowadzenie ponownego postępowania w sprawie opieki nad dziećmi w związku z podejrzeniami niewłaściwego jej wykonywania. Rząd norweski dwukrotnie odwołał się do treści Konwencji o prawach dziecka, uzasadniając, że realizacja wynikających z niej obowiązków wymaga, aby próg wszczęcia takiego postępowania był niski, a jego celem było dobro dziecka chronione zgodnie z art. 3 KPD⁷¹. W wyroku ETPC stwierdził, że nie doszło do naruszenia, a ingerencja w prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego skarżącego mieściła się w zakresie środków ochronnych, które państwo na mocy art. 19 KPD ma obowiązek podejmować dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej. Trybunał zwrócił także uwagę, że KPD wymaga, aby

⁶⁶ Wyrok ETPC z 3 września 2015 r., *M. i M. p-ko Chorwacji*, 10161/13, § 96; Komentarz Ogólny nr 8 (2006). Prawo dziecka do ochrony przed karami cielesnymi i innymi okrutnymi lub poniżającymi formami karania, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka...*, dz. cyt., s. 512–527, § 40–42.

⁶⁷ Wyrok ETPC z 3 września 2015 r., *M. i M. p-ko Chorwacji*, 10161/13, § 181.

⁶⁸ Wyrok ETPC z 2 lutego 2016 r., *N.T.S. i in. p-ko Gruzji*, 71776/12, § 78, HUDOC.

⁶⁹ Wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r., *Kacper Nowakowski p-ko Polsce*, 32407/1, § 50 i 81, HUDOC.

⁷⁰ Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2019 r., *A.V. p-ko Słowenii*, 878/13, § 49 i 74, HUDOC.

⁷¹ Wyrok ETPC z 25 września 2008 r., *K.T. p-ko Norwegii*, 26664/03, § 57 i 81, HUDOC.

środki te były skuteczne⁷². ETPC powoływał się na Konwencję o prawach dziecka także w norweskich sprawach dotyczących pozbawienia władzy rodzicielskiej⁷³.

Konwencja o prawach dziecka została przywołana przez ETPC również w wyroku w sprawie *Wetjen i inni przeciwko Niemcom* stwierdzającym brak naruszenia EKPC w sprawie dotyczącej odebrania władzy rodzicielskiej członkom wspólnoty religijnej, którzy stosowali wobec dzieci karę chłosty⁷⁴. Trybunał uznał, iż korzystanie przez rodziców z prawa do poszanowania życia rodzinnego, wolności religijnej oraz do zapewnienia wychowania zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi nie może narażać dzieci na niebezpieczne praktyki lub prowadzić do uszczerbku na zdrowiu fizycznym lub psychicznym. W tym kontekście przywołał wynikający z art. 19 KPD obowiązek podjęcia przez państwo właściwych kroków dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej, krzywdy, zaniedbania bądź złego traktowania lub wyzysku⁷⁵. ETPC odniósł się także do definicji kary cielesnej przyjętej przez Komitet Praw Dziecka w Komentarzu Ogólnym nr 8, która obejmuje „każdą karę z zastosowaniem siły fizycznej, której celem jest spowodowanie bólu lub dyskomfortu w jakimkolwiek – choćby i najmniejszym – stopniu”⁷⁶. W cytowanym przez Trybunał Komentarzu Ogólnym nr 13 Komitet Praw Dziecka podkreślał, że wszelkie formy przemocy wobec dzieci są niedopuszczalne⁷⁷.

Europejski Trybunał Praw Człowieka rozstrzygał również sprawy dotyczące uprowadzenia dziecka za granicę. Głównym dokumentem przywoływanym w takich sprawach była Konwencja haska dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, jednak ETPC powoływał się także na Konwencję o prawach dziecka, a zwłaszcza nadrzędną zasadę dobra dziecka⁷⁸. Trybunał powtarzał w wyrokach zdanie, iż „obowiązki nałożone na Państwa-Strony na podstawie art. 8 Konwencji muszą być interpretowane w świetle wymogów Konwencji haskiej oraz tych wynikających z Konwencji o prawach dziecka, a także

⁷² Tamże, § 63 i 67.

⁷³ Szczegółowa analiza jednej z tych spraw została przedstawiona w rozdziale A. Hernandez-Polczyńskiej *Dobro dziecka a pozbawienie władzy rodzicielskiej – Strand Lobben i inni przeciwko Norwegii* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309894).

⁷⁴ Wyrok ETPC z 22 marca 2018 r., *Wetjen i in. p-ko Niemcom*, 68125/14, 72204/14, HUDOC.

⁷⁵ Tamże, § 66.

⁷⁶ Tamże, § 73. Tłumaczenie fragmentu Komentarza Ogólnego za: Komentarz Ogólny nr 8 (2006). Prawo dziecka do ochrony przed karami cielesnymi i innymi okrutnymi lub poniżającymi formami karania, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka...*, dz. cyt., s. 515, § 71.

⁷⁷ Wyrok ETPC z 22 marca 2018 r., *Wetjen i in. p-ko Niemcom*, 68125/14, 72204/14, § 37; zob. Komentarz Ogólny nr 13 (2011). Prawo dziecka do wolności od wszelkich form przemocy, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka...*, dz. cyt., s. 647, § 17.

⁷⁸ Zob. m.in. wyrok ETPC z 18 stycznia 2018 r., *Oller Kamińska p-ko Polsce*, 28481/12, § 84, HUDOC.

odpowiednich przepisów i zasad prawa międzynarodowego obowiązującego w stosunkach między umawiającymi się stronami”⁷⁹.

W sprawach dotyczących adopcji Trybunał strasburski uznał, iż obowiązki nałożone na państwa na mocy art. 8 EKPC powinny być interpretowane w świetle postanowień innych aktów prawa międzynarodowego, m.in. Konwencji o prawach dziecka⁸⁰. ETPC odwołuje się wówczas do art. 21 KPD⁸¹. W wyroku w sprawie *Keegan przeciwko Irlandii* ETPC stwierdził, iż oddanie do adopcji dziecka bez wiedzy i zgody rodzica stanowiło naruszenie art. 8 EKPC. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału państwo zobowiązane jest do stworzenia prawnych gwarancji, które umożliwiają integrację dziecka z jego rodziną od momentu narodzin. W tym kontekście ETPC odniósł się do art. 7 KPD, zgodnie z którym dziecko ma, w miarę możliwości, prawo do pozostawania pod opieką rodziców⁸².

3.5. PRAWA DZIECKA W SPRAWACH MIGRACYJNYCH

Konwencja o prawach dziecka była też wykorzystywana przy rozpatrywaniu spraw migracyjnych. Trybunał dostrzega konflikt, w jaki wchodzi często interesy jednostki i społeczeństwa, i uznaje, że ważąc je, państwo powinno brać pod uwagę traktaty międzynarodowe, w tym przede wszystkim Konwencję o prawach dziecka⁸³. W wyroku w sprawie *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii* ETPC stwierdził, iż zatrzymanie dziecka w ośrodku dla cudzoziemców czekających na deportację jest dopuszczalne tylko wówczas, gdy zmierza do zwalczania nielegalnej imigracji i jest zgodne ze zobowiązaniami międzynarodowymi państwa, w tym wynikającymi z Konwencji o prawach dziecka⁸⁴. W sprawie *G.B. i inni*

⁷⁹ Tłumaczenie za: wyrok ETPC z 23 października 2015 r., *R.S. p-ko Polsce*, 63777/09, § 60, [https://etpcz.ms.gov.pl/detailsetpc/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_063777_2009_Wy_2015-10-23_001](https://etpcz.ms.gov.pl/detailsetpc/$N/9900000000000001_I_ETPC_063777_2009_Wy_2015-10-23_001) [dostęp: 9.01.2022]; zob. także m.in. wyrok ETPC z 26 czerwca 2003 r., *Maire p-ko Portugalii*, 48206/99, § 72, HUDOC; wyrok ETPC z 22 czerwca 2004 r., *Pini i in. p-ko Rumunii*, 78028/01, 78030/01, § 139, HUDOC; wyrok ETPC z 13 grudnia 2007 r., *Emonet i in. p-ko Szwajcarii*, 39051/03, § 65, HUDOC; wyrok ETPC z 18 czerwca 2019 r., *Vladimir Ushakov p-ko Rosji*, 15122/17, § 77, HUDOC; wyrok ETPC z 7 lipca 2020 r., *Voica p-ko Rumunii*, 9256/19, § 51, HUDOC.

⁸⁰ Wyrok ETPC z 22 czerwca 2004 r., *Pini i in. p-ko Rumunii*, 78028/01, 78030/01, § 139.

⁸¹ Tamże, § 100; zob. także wyrok Wielkiej Izby ETPC z 19 lutego 2013 r., *X i in. p-ko Austrii*, 19010/07, § 49, HUDOC.

⁸² Wyrok ETPC z 26 maja 1994 r., *Keegan p-ko Irlandii*, 16969/90, § 50, HUDOC.

⁸³ Wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, § 139, HUDOC; wyrok ETPC z 10 kwietnia 2018 r., *Bistieva i in. p-ko Polsce*, 75157/14, § 78, HUDOC.

⁸⁴ Wyrok ETPC z 12 października 2006 r., *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga p-ko Belgii*, 13178/03, § 81, HUDOC. Szersze omówienie wyroku znajduje się w rozdziale A. Hernandez-Polczyńskiej *Detencja dzieci w ośrodkach dla cudzoziemców – Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii, Popov przeciwko Francji, Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar przeciwko Malcie* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309898).

przeciwko Turcji, dotyczącej m.in. złych warunków w ośrodku dla cudzoziemców, ETPC wskazał na art. 37 lit. c KPD, zgodnie z którym każde dziecko pozbawione wolności powinno być traktowane humanitarnie i z poszanowaniem wrodzonej godności jednostki ludzkiej, w sposób uwzględniający potrzeby osoby w danym wieku⁸⁵. Trybunał przywołał również Wspólny Komentarz Ogólny Komitetu Praw Dziecka oraz Komitetu do spraw Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin, w którym stwierdzono, iż w przypadku gdy dobro dziecka wymaga nierozdzielania członków rodziny, władze powinny wybrać rozwiązania inne niż pozbawienie wolności nie tylko w odniesieniu do dziecka, ale całej rodziny⁸⁶.

W wyroku w sprawie *Tarakhel przeciwko Szwajcarii* Wielka Izba ETPC uznała, że deportacja ośmioosobowej rodziny do Włoch stanowiłaby naruszenie art. 3 EKPC, jeżeli władze szwajcarskie nie uzyskalyby indywidualnych gwarancji, że skarżący będą traktowani odpowiednio do wieku dzieci, a rodzina nie zostanie rozdzielona. Trybunał dostrzegł szczególne potrzeby dzieci i w uzasadnieniu odniósł się do Konwencji o prawach dziecka, która nakazuje państwu zapewnienie odpowiedniej ochrony i pomocy humanitarnej dziecku ubiegającemu się o status uchodźcy, niezależnie od tego, czy występuje samo, czy towarzyszą mu rodzice bądź inna osoba⁸⁷.

W sprawie *Khan przeciwko Francji* dotyczącej małoletniego cudzoziemca, który przebywał w zlikwidowanym przez władze obozowisku w Calais, ETPC stwierdził, iż państwo jako strona Konwencji o prawach dziecka było zobowiązane na mocy jej art. 20 do zapewnienia skarżącemu opieki zastępczej jako „pozbawionemu czasowo lub na stałe swego środowiska rodzinnego”, a zgodnie z art. 2 KPD prawo do takiej opieki przysługiwało mu bez względu na jego narodowość⁸⁸.

3.6. ODWOŁANIA DO KONWENCJI O PRAWACH DZIECKA PRZEZ UCZESTNIKÓW POSTĘPOWANIA PRZED ETPC

Konwencja o prawach dziecka przywoływana była głównie przez ETPC, w niewielu wyrokach znalazły się informacje o powołaniu na standard Konwencji o prawach dziecka przez uczestników postępowania. Poniżej ilustracyjnie podane zostały po trzy przykłady takich odniesień przez skarżących, rządy oraz strony trzecie.

⁸⁵ Wyrok ETPC z 17 października 2019 r., *G.B. i in. p-ko Turcji*, 4633/15, § 101, HUDOC.

⁸⁶ Tamże, § 168.

⁸⁷ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 4 listopada 2014 r., *Tarakhel p-ko Szwajcarii*, 29217/12, § 99, HUDOC.

⁸⁸ Wyrok ETPC z 28 lutego 2019 r., *Khan p-ko Francji*, 12267/16, § 44, HUDOC. W polskim tłumaczeniu KPD opublikowanym w Dzienniku Ustaw pominięto w art. 2 słowa: *national, ethnic or social origin*.

W sprawie *V. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* skarżący odwołał się do art. 37 lit. b KPD zakazującego arbitralnego pozbawienia wolności dziecka, za arbitralne uznając nakładanie takiej samej kary na wszystkich nieletnich sprawców morderstwa, niezależnie od indywidualnych okoliczności i potrzeb⁸⁹. Skarżąca w sprawie *Jeunesse przeciwko Holandii* podniosła, że władze holenderskie, podejmując decyzję o jej wydaleniu z powodu braku prawa pobytu, nie wzięły pod uwagę zasady dobra dziecka, działając niezgodnie z art. 3 KPD⁹⁰. Do zasady dobra dziecka odwołała się także skarżąca w sprawie *X przeciwko Łotwie*, która zarzuciła sądom krajowym naruszenie art. 12 KPD w postępowaniu dotyczącym powrotu jej córki do Australii na mocy przepisów Konwencji haskiej⁹¹.

Odniesienia do Konwencji o prawach dziecka znalazły się także w stanowiskach rządów. Względ na ochronę praw dzieci może bowiem tłumaczyć ograniczenia praw osób, które w ich wyniku składają skargi na naruszenie EKPC. Słowenia wskazała na art. 12 KPD, zauważając, iż sądy krajowe miały obowiązek wziąć pod uwagę poglądy dzieci, które kategorycznie odmówiły kontaktu ze skarżącym rodzicem⁹². Na ten sam przepis powołał się rząd polski, wyjaśniając, że córka skarżącego, który zarzucił władzom niepodjęcie działań w celu realizacji jego prawa do utrzymywania kontaktów z dzieckiem, była badana przez psychologów oraz wysłuchana przez sąd, a jej stanowisko zostało należycie uwzględnione⁹³. W sprawie *Jansen przeciwko Norwegii*, państwo, argumentując na rzecz słuszności decyzji o ograniczeniu kontaktów dziecka z matką, wskazało na art. 3, 19, 20 i 39 KPD. Zakaz kontaktów stanowił, zdaniem państwa, wypełnienie jego obowiązku ochrony dziecka przed uprowadzeniem oraz zapewniał spokojne i stabilne środowisko, którego dziecko potrzebowało. Umożliwienie kontaktów mogłoby natomiast negatywnie wpłynąć na zdolność rodziców zastępczych do opieki nad dzieckiem oraz ich bezpieczeństwo⁹⁴.

Na potrzebę uwzględnienia Konwencji o prawach dziecka zwracały też uwagę podmioty interweniujące jako trzecia strona w postępowaniu przed ETPC. Organizacja Defence for Children – the Netherlands argumentowała, iż ETPC, oceniając, czy odesłanie przez holenderskie władze grupy dzieci do Afganistanu nie stanowiło naruszenia art. 3 EKPC, powinien wziąć pod uwagę Konwencję o prawach dziecka, a najlepszy interes dzieci winien mieć przewagę nad kontrolą migracji⁹⁵. Organizacja The Mental Disability Advocacy Center w sprawie *Blokhin przeciwko Rosji* odwołała się do Komentarza Ogólnego nr 9 KomPD, w którym stwierdzono, że dzieci z niepełnosprawnością,

⁸⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *V. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24888/94, § 102.

⁹⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 3 października 2014 r., *Jeunesse p-ko Holandii*, 12738/10, § 84.

⁹¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 26 listopada 2013 r., *X p-ko Łotwie*, 27853/09, § 71, HUDOC.

⁹² Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2019 r., *A.V. p-ko Słowenii*, 878/13, § 59.

⁹³ Wyrok ETPC z 25 stycznia 2011 r., *Plaza p-ko Polsce*, 18830/07, § 64, HUDOC.

⁹⁴ Wyrok ETPC z 6 września 2018 r., *Jansen p-ko Norwegii*, 2822/16, § 84, HUDOC.

⁹⁵ Wyrok ETPC z 25 lutego 2020 r., *A.S.N. i in. p-ko Holandii*, 68377/17, 530/18, § 101, HUDOC.

które weszły w konflikt z prawem, nie powinny być umieszczane w zwykłych ośrodkach zatrzymania dla młodocianych⁹⁶. Do dorobku Komitetu Praw Dziecka odwołały się dwie organizacje interweniujące w sprawie *P. i S. przeciwko Polsce* dotyczącej odmowy dostępu do zabiegu legalnego przerwania ciąży dla czternastoletniej dziewczynki. Coram Children's Legal Centre z siedzibą w Londynie wskazał na podkreślaną przez Komitet Praw Dziecka potrzebę stworzenia odpowiedniego środowiska proceduralnego umożliwiającego dzieciom uczestnictwo w postępowaniu oraz stanowisko Komitetu, zgodnie z którym poufne informacje medyczne dotyczące nastolatka można ujawnić wyłącznie za zgodą samej zainteresowanej osoby bądź w identycznych okolicznościach jak w przypadku osoby dorosłej⁹⁷. Amnesty International przytoczyła definicję niehumanitarnego lub poniżającego traktowania stworzoną przez Komitet Praw Dziecka, który obejmuje nią „wszelkie przejawy przemocy względem dziecka w celu uzyskania informacji [lub] pozasądowego wymierzenia kary za niezgodne z prawem lub niepożądane zachowania”. Zdaniem organizacji niepożądane zachowanie może być w tym kontekście szeroko rozumiane, w tym jako wyrażona przez dziecko chęć przerwania niechcianej ciąży⁹⁸. Rząd polski, który wystąpił jako strona trzecia w sprawie *Chabrowski przeciwko Ukrainie*, dotyczącej niewykonania wyroku nakazującego powrót do Polski uprowadzonego dziecka, przypomniał, że pozytywne obowiązki państwa powinny być interpretowane w świetle Konwencji o prawach dziecka, a władze powinny wziąć pod uwagę dobro dziecka⁹⁹.

3.7. ODWOŁANIA DO KONWENCJI O PRAWACH DZIECKA W ZDANIACH ODRĘBNYCH

W wyrokach stwierdzających brak naruszenia EKPC zdania rozbieżne sędziów mogą wskazywać, iż oparcie się na standardzie uniwersalnym prowadziło do przeciwnego rozstrzygnięcia. W sprawie *A, B i C przeciwko Łotwie* dotyczącej molestowania seksualnego trzech nastolatków ETPC uznał, iż pomimo umorzenia postępowania karnego oraz przyznania niewielkiego odszkodowania w postępowaniu cywilnym, prawa chronione art. 8 EKPC nie zostały naruszone¹⁰⁰. Sędzia, który złożył zdanie rozbieżne, zwrócił uwagę na art. 19 KPD nakładający obowiązek zapobiegania nadużyciom seksualnym oraz przeprowadzenia dochodzenia w przypadku ich wystąpienia. Zgodnie z Komentarzem Ogólnym nr 13 KomPD takie dochodzenie powinno być prowadzone przez wykwalifikowane osoby,

⁹⁶ Wyrok ETPC z 14 listopada 2013 r., *Blokhin p-ko Rosji*, 47152/06, § 134.

⁹⁷ Wyrok ETPC z 30 października 2012 r., *P. i S. p-ko Polsce*, 57375/08, § 62, HUDOC.

⁹⁸ Tamże, § 71.

⁹⁹ Wyrok ETPC z 17 stycznia 2013 r., *Chabrowski p-ko Ukrainie*, 61680/10, § 98, HUDOC.

¹⁰⁰ Wyrok ETPC z 31 marca 2016 r., *A, B i C p-ko Łotwie*, 30808/11, HUDOC.

a stosowane przez nich procedury powinny uwzględniać wrażliwość dziecka¹⁰¹. Co ciekawe, ETPC również przywołał art. 19 KPD, a także art. 34 oraz Komentarz Ogólny nr 13, nie zastosował jednak wynikającego z nich standardu do rozpatrzenia sprawy¹⁰². Tym samym prawa skarżących nie znalazły ochrony nie tylko na poziomie krajowym, ale także europejskim.

W wyroku w sprawie *Olsson przeciwko Szwecji (nr 2)*, pierwszym, w którym znalazło się odniesienie do Konwencji o prawach dziecka, Konwencja została przywołana tylko w zdaniu rozbieżnym. Sędziowie wyrazili w nim żal z powodu braku odwołania do KPD, które umożliwiłoby dzieciom skarżących przy wsparciu ich prawników interwencję w sprawie i odegranie roli mediatorów¹⁰³. Sprawa dotyczyła rodziców, których dzieci przebywały pod opieką rodziny zastępczej i które nie wróciły do domu pomimo wcześniejszego wyroku ETPC stwierdzającego naruszenie Konwencji¹⁰⁴. W drugiej sprawie Trybunał również stwierdził szereg naruszeń EKPC, jednak w pewnych aspektach sprawy nie dopatrywał się naruszenia art. 8. Sędziowie w zdaniu rozbieżnym stwierdzili: „to paradoksalne, że w roku wejścia w życie Konwencji o prawach dziecka ONZ, która podkreśla wagę relacji rodzic–dziecko, poniesiono taką porażkę w zastosowaniu art. 8 Europejskiej Konwencji”¹⁰⁵.

W wyroku w sprawie *Üner przeciwko Holandii* ETPC stwierdził, że wydalenie z kraju skarżącego, który popełnił przestępstwo, nie stanowiło naruszenia art. 8 EKPC. Sędziowie, którzy złożyli zdanie rozbieżne z wyrokiem, wskazali m.in. na więzi rodzinne skarżącego, ojca dwójki dzieci. Według tych sędziów art. 8 EKPC powinien być interpretowany w świetle innych aktów prawa międzynarodowego, w tym Konwencji o prawach dziecka, która wyraża zasadę dobra dziecka, mającą znaczenie dla życia rodzinnego¹⁰⁶.

W zdaniu zbieżnym do wyroków w sprawach *V. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* oraz *T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* sędzia zgodził się, że wymiar kary został nałożony niezgodnie z art. 3 ust. 1 i art. 40 ust. 1 Konwencji ONZ, zwrócił jednak uwagę, że także wymierzenie kary zgodnie z Konwencją byłoby dolegliwe dla dziecka w tym wieku. Z tego względu, zdaniem sędziego, nałożenie kary nie było przejawem okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania¹⁰⁷. W zdaniu częściowo rozbieżnym sędziowie

¹⁰¹ Tamże – zob. zdanie rozbieżne sędziego Mitsa, § 9; zob. General Comment No. 13 (2011)..., dz. cyt., pkt 51.

¹⁰² Wyrok ETPC z 31 marca 2016 r., *A, B i C p-ko Łotwie*, 30808/11, § 148.

¹⁰³ Wyrok ETPC z 27 listopada 1992 r., *Olsson p-ko Szwecji (nr 2)*, 13441/87, HUDOC.

¹⁰⁴ Wyrok ETPC z 24 marca 1988 r., *Olsson p-ko Szwecji (nr 1)*, 10465/83, HUDOC.

¹⁰⁵ Wyrok ETPC z 27 listopada 1992 r., *Olsson p-ko Szwecji (nr 2)*, 13441/87 – zob. zdanie częściowo rozbieżne sędziego Pettiti wraz z sędziami Matscher i Russo.

¹⁰⁶ Wyrok ETPC z 18 października 2006 r., *Üner p-ko Holandii*, 46410/99, HUDOC – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Costy, Zupančiča i Türmena, § 8–9.

¹⁰⁷ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *V. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24888/94; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *T. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24724/94 – zob. zdanie zbieżne sędziego Reeda.

uznali, iż o przekroczeniu minimalnego progu dolegliwości koniecznego dla stwierdzenia naruszenia art. 3 EKPC może świadczyć brak ochrony prywatności skarżących w czasie postępowania sądowego¹⁰⁸. Wskazali wówczas na art. 40 KPD nakazujący pełne poszanowanie prywatności dziecka we wszystkich etapach procesowych¹⁰⁹.

Sędziowie przywoływali Konwencję o prawach dziecka w zdaniach odrębnych także w argumentacji przeciwnej stwierdzeniu naruszenia EKPC. Przykładem jest sprawa *Ignaccolo-Zenide przeciwko Rumunii*, w której Trybunał orzekł, że niewykonanie sądowego nakazu wydania mieszkających z ojcem dzieci matce stanowiło naruszenie art. 8 EKPC. Sędzia, który nie zgodził się z większością, zwrócił uwagę, że dzieci wyraźnie stwierdzały, że wolą mieszkać z ojcem, i ich wola powinna zostać wzięta pod uwagę. Podkreślił także potrzebę promocji praw dziecka oraz ich dobra, odwołując się do Konwencji o prawach dziecka, w szczególności art. 4 zobowiązującego państwa-strony do podjęcia wszelkich właściwych działań dla realizacji praw uznanych w Konwencji¹¹⁰.

W zdaniu częściowo rozbieżnym do wyroku w sprawie *Nart przeciwko Turcji* dwóch sędziów nie zgodziło co do stwierdzenia naruszenia art. 5 ust. 3 EKPC¹¹¹. Sędziowie ci w przewrotny sposób powołali się na akty prawa międzynarodowego, które zalecają, aby pozbawienie wolności było ostatecznym środkiem zwalczania przestępczości młodocianych, argumentując, że dopuszczają one jednak możliwość detencji. Szczegółowo wskazany został art. 37 KPD, który przewiduje, że „aresztowanie, zatrzymanie lub uwięzienie dziecka może być zastosowane jedynie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas”.

Osobliwym przykładem odwołania się do Konwencji o prawach dziecka jest zdanie rozbieżne sędziego Dedova do wyroku w sprawie *Bayev i inni przeciwko Rosji*. Pozostali członkowie składu orzekającego zgodzili się, że uznanie skarżących za winnych wykroczenia działalności publicznej mającej na celu promocję homoseksualizmu wśród nieletnich stanowiło naruszenie art. 10 oraz art. 14 w związku z art. 10 EKPC. Sędzia Dedov stanął na stanowisku, że ETPC nie zastosował w pełni testu proporcjonalności w tej sprawie, a państwo z uwagi na pozytywne obowiązki względem dzieci i rodzin mogło uznać zastosowany środek za konieczny. Zdaniem sędziego ETPC nie wziął pod uwagę dobra dziecka, jak wymaga tego Konwencja o prawach dziecka oraz orzecznictwo samego Trybunału. Wskazał także, że KPD odgrywa szczególną rolę w rozumieniu wagi wrażliwości dziecka

---

¹⁰⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *V. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24888/94; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *T. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24724/94 – zob. wspólne zdanie częściowo rozbieżne sędziów Pastor Ridruejo, Ressa, Makarczyka, Tulkens i Butkevycha.

¹⁰⁹ W Dzienniku Ustaw angielskie *privacy* przetłumaczono jako „sprawy z zakresu życia osobistego”.

¹¹⁰ Wyrok ETPC z 25 stycznia 2000 r., *Ignaccolo-Zenide p-ko Rumunii*, 31679/96, HUDOC – zob. zdanie częściowo rozbieżne sędziego Maruste.

¹¹¹ Wyrok ETPC z 6 maja 2008 r., *Nart p-ko Turcji*, 20817/04 – zob. wspólne zdanie częściowo rozbieżne sędziów Türmena i Mularoni.

i podkreśla wagę rodziny jako podstawowej grupy społecznej. W przeciwieństwie do konkluzji Trybunału, ochrona rodziny stanowi według standardu KPD uprawniony cel nakładanych ograniczeń. Szczegółowe przepisy KPD, na które powołał się sędzia, dotyczyły obowiązku poszanowania prawa dziecka do zachowania jego tożsamości z wyłączeniem bezprawnych ingerencji (art. 8), ochrony przed przemocą (art. 9) i podejmowania kroków dla przeciwdziałania nakłanianiu lub zmuszaniu dziecka do jakichkolwiek nielegalnych działań seksualnych (art. 34). W zdaniu odrębnym znalazło się także nawiązanie do art. 29 KPD, zgodnie z którym nauka dziecka powinna być ukierunkowana na rozwijanie w dziecku szacunku dla jego rodziców, jego wartości i dla wartości narodowych kraju, w którym mieszka dziecko¹¹². Konwencja o prawach dziecka została więc użyta dla dalekiej od rzetelności argumentacji na rzecz ograniczania praw człowieka.

4. WNIOSKI

Wpływ ONZ-owskiego standardu ochrony praw dziecka na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka należy ocenić jako znaczący. Na tle innych traktatów praw człowieka przyjętych pod auspicjami ONZ Konwencja o prawach dziecka była przywoływana w licznych wyrokach ETPC. Tak jak w przypadku innych konwencji, odniesienia te najczęściej ograniczały się do cytowania Konwencji i dorobku Komitetu Praw Dziecka bez szerszej analizy czy refleksji nad ich znaczeniem w rozpatrywanej sprawie. Jednak w stosunkowo wielu wyrokach Trybunał uwzględnił standard KPD w uzasadnieniu podjętego rozstrzygnięcia.

Wśród przyczyn sukcesu Konwencji o prawach dziecka w Strasburgu wskazać można dwie główne. Po pierwsze, sukces ten wynika ze stanu ratyfikacji Konwencji, którą związały się wszystkie państwa będące stronami EKPC. Po drugie, KPD jest źródłem szczegółowych uregulowań odnoszących się do sytuacji podlegających ocenie ETPC. Jeszcze bardziej precyzyjnych rozwiązań dostarcza rozwijający treść KPD i chętnie cytowany przez ETPC dorobek KomPD.

Wpływ Konwencji o prawach dziecka na orzecznictwo strasburskie jest szczególnie widoczny w sprawach, w których Trybunał stosuje zasadę dobra dziecka. Koncepcja, zgodnie z którą w sprawach dotyczących dzieci pierwszorzędne znaczenie muszą mieć ich najlepiej pojęte interesy i której źródłem jest art. 3 KPD, stała się elementem standardu ETPC. Korzystanie z niej pozwoliło m.in. oceniać sytuacje, w których prawa dzieci wchodziły w konflikt z prawami rodziców. Z tego względu Trybunał odwoływał się do zasady dobra dziecka nie tylko w sprawach, w których skarżącymi były dzieci, ale także gdy skargi wno-

¹¹² Wyrok ETPC z 20 czerwca 2017 r., *Bayev i in. p-ko Rosji*, 67667/09, 44092/12, 56717/12, HUDOC – zob. zdanie rozbieżne sędziego Dedova.

sili dorośli, ale dotyczyły one relacji z dziećmi. Treść art. 8 EKPC, którego domniemane naruszenia rozpatruje Trybunał w takich sprawach, w żaden sposób nie ułatwia wagi sprzecznych interesów. Zasada dobra dziecka pozwala ustalić hierarchię wartości, w której na czoło wysuwa się interes dzieci. Należy jednak przypomnieć, że w przypadku konfliktu z interesem rodziców, Trybunał osłabił znaczenie tej zasady, uznając, że dobro dziecka ma szczególne, a nie nadrzędne znaczenie.

Konwencja o prawach dziecka miała także istotne znaczenie dla rozwoju orzecznictwa ETPC dotyczącego określonych sytuacji, w których znaleźli się niepełnoletni skarżący. Wskazać tu można przede wszystkim dzieci podlegające odpowiedzialności karnej, będące ofiarami przemocy oraz dzieci migranci, w tym pozbawione wolności. Odwołanie się do Konwencji o prawach dziecka pozwalało Trybunałowi dostrzec ich szczególne potrzeby i wrażliwość, a także skorzystać z regulacji KPD wprost odnoszących się do tych grup. Cennych wskazówek interpretacyjnych dostarczał także w tych sprawach bogaty dorobek Komitetu Praw Dziecka, zwłaszcza wydane przez niego komentarze ogólne. Innym obszarem, w którym ETPC recypował standard Konwencji o prawach dziecka, były sprawy rodzinne. Trybunał odnosił się w nich m.in. do prawa dziecka do bycia wysłuchanym w dotyczącym go postępowaniu, którego źródłem jest art. 12 KPD.

Liczne odwołania do Konwencji o prawach dziecka nie oznaczają jednak, że jest ona przywoływana przez ETPC w sposób systematyczny. Przeciwnie, można wskazać wyroki, w których skorzystanie ze standardu uniwersalnego mogłoby doprowadzić do korzystnego dla skarżących wyroku i tym samym wzmocnić poziom ochrony ich praw gwarantowanych przez EKPC. Przykładem jest omówiona wcześniej sprawa *A.B.C. przeciwko Łotwie*.

M. Forowicz zwraca uwagę, iż Europejski Trybunał Praw Człowieka poprzez swoje orzecznictwo uczynił Europejską Konwencję Praw Człowieka bardziej przyjazną dzieciom (ang. *more child-friendly*)¹¹³. Niewątpliwie w procesie tym wykorzystany został standard Konwencji o prawach dziecka.

---

¹¹³ M. Forowicz, *The Reception of International Law in the European Court of Human Rights*, Oxford 2010, s. 107.

Grażyna Baranowska

KONWENCJA W SPRAWIE ZAKAZU STOSOWANIA TORTUR ORAZ INNEGO OKRUTNEGO, NIELUDZKIEGO LUB PONIŻAJĄCEGO TRAKTOWANIA ALBO KARANIA

1. KONWENCJA W SPRAWIE ZAKAZU STOSOWANIA TORTUR ORAZ INNEGO OKRUTNEGO, NIELUDZKIEGO LUB PONIŻAJĄCEGO TRAKTOWANIA ALBO KARANIA ORAZ KOMITET PRZECIWKO TORTUROM

Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania została przyjęta w 1984 r. i weszła w życie w 1987 r. Dotychczas Konwencję ratyfikowało 171 krajów, w tym Polska 26 lipca 1989 r.¹ Przed przyjęciem KPT zakaz tortur oraz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania był zawarty w prawie humanitarnym oraz w międzynarodowym prawie praw człowieka, co szczególnie ważne w kontekście niniejszego opracowania: w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich (Osobistych)² i Politycznych oraz europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

Tekst KPT jest podzielony na trzy części poprzedzone preambułą. Pierwsza część (art. 1–16) określa główne warunki, które państwa przystępujące do Konwencji muszą uwzględnić w prawie krajowym. Druga część (art. 17–24) dotyczy Komitetu Przeciwko

---

¹ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378.

² Zgodnie z przyjętym w książce nazewnictwem organów traktatowych – zob. *Wprowadzenie* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309741).

Torturom³. Trzecia część (art. 25–33) zawiera postanowienia dotyczące ratyfikacji Konwencji, jej wejścia w życie oraz wypowiedzenia, a także zgłaszania poprawek i rozwiązywania sporów w sprawie jej interpretacji i stosowania.

Konwencja definiuje tortury jako „każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą” (art. 1 ust. 1). Choć Konwencja zobowiązuje państwa-strony również do zapobiegania stosowaniu innych aktów okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania (art. 16), to nie zawiera ona definicji takich aktów.

Pierwsze projekty KPT nie zakładały powoływania nowego komitetu, a monitorowanie jej przestrzegania miało należeć do Komitetu Praw Człowieka, który rozstrzygał już skargi dotyczące tortur i odnosił się do tego zjawiska, rozpatrując sprawozdania państw. Ponadto Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych, którego przestrzeganie jest monitorowane przez Komitet Praw Człowieka, zawiera zakaz stosowania tortur. Ostatecznie podjęto jednak decyzję o powołaniu nowego organu traktatowego, co uzasadniano m.in. problemami, które mogłyby wynikać z tego, iż różne państwa były stronami Paktu i nowej konwencji⁴.

Komitet Przeciwko Torturom składa się z 10 niezależnych ekspertów wybieranych przez państwa-strony z uwzględnieniem sprawiedliwego podziału geograficznego. Art. 17 ust. 2 KPT zawiera interesujący zapis, zgodnie z którym państwa powinny uwzględnić celowość wyznaczenia osób, które są także członkami Komitetu Praw Człowieka i wyrażają chęć do pracy w KomPT. Choć niezwykle rzadkie jest powoływanie na członków KomPT obecnych członków Komitetu Praw Człowieka, zapis ten ukazuje chęć twórców KPT do wymiany doświadczeń między tymi dwoma organami traktatowymi⁵. Sesje KomPT odbywają się dwa razy do roku w Genewie. Konwencja przyznaje Komitetowi kompetencje do rozpatrywania sprawozdań państw-stron o podjętych przez nie środkach w zakresie realizacji zobowiązań podjętych zgodnie z KPT (art. 19) oraz do

³ Więcej na temat Komitetu Przeciwko Torturom zob. G. Baranowska, *Komitet Przeciwko Torturom*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 129–157.

⁴ G. Monina, *Article 17 Committee Against Torture*, [w:] M. Nowak, E. McArthur (red.), *The United Nations Conventions Against Torture: A Commentary*, Oxford 2019, s. 480–484.

⁵ Tamże, s. 485–493.

przeprowadzania procedury dochodzeniowej, gdy otrzyma on wiarygodną informację o systematycznym stosowaniu tortur na terytorium państwa-strony (art. 20). Wobec państw, które uznają kompetencje Komitetu w tym zakresie, mogą być składane skargi⁶ międzypaństwowe (art. 21, tzw. świadczenie dobrych usług w sprawach międzypaństwowych) oraz indywidualne (art. 22).

Państwa-strony KPT składają Komitetowi cykliczne sprawozdania, które umożliwiają mu monitorowanie implementowania KPT. Sprawozdania na temat realizacji postanowień KPT przez państwa-strony mogą złożyć KomPT także organizacje pozarządowe. Są to tzw. sprawozdania alternatywne (ang. *shadow reports*). W trakcie publicznego dialogu członkowie Komitetu mogą zadawać delegacji rządowej pytania na temat sprawozdania i, szerzej, implementowania KPT w danym kraju. Następnie Komitet ujmuje w formie uwag końcowych obserwacje, wnioski i rekomendacje działań, które powinno podjąć państwo-strona.

Konwencja nie przyznaje KomPT kompetencji do przyjmowania komentarzy ogólnych (ang. *general comments*), czyli dokumentów przyjmowanych przez organy traktatowe w celu promowania wykonywania postanowień konwencji i wspierania państw w wykonywaniu obowiązków z nich wynikających. Jednocześnie w Konwencji pojęcie *general comments* (oficjalne polskie tłumaczenie to „uwagi o charakterze ogólnym”) użyte jest w odniesieniu do uwag przekazywanych przez Komitet państwom po rozpatrzeniu ich sprawozdań (art. 19 ust 3 KPT). W praktyce Komitet nigdy nie użył tego pojęcia w tym kontekście, nazywając te uwagi, zgodnie z praktyką pozostałych organów traktatowych, uwagami końcowymi (ang. *concluding observations*)⁷. Również termin „komentarz ogólny” (ang. *general comment*) jest stosowany przez KomPT tak samo jak przez inne organy traktatowe. Dotychczas Komitet przyjął cztery komentarze ogólne: w 1994 r. i 2017 r., dotyczyły one stosowania art. 3 Konwencji (zasada *non-refoulement*) w kontekście skarg indywidualnych, w 2008 r. na temat stosowania art. 2 (obowiązki podejmowania działań zapobiegających stosowaniu tortur) i w 2012 r. w odniesieniu do stosowania art. 14 (zapewnienie ofiarom tortur prawa do zadośćuczynienia oraz sprawiedliwego i adekwatnego odszkodowania).

⁶ Zgodnie z przyjętym w książce nazewnictwem organów traktatowych, zob. *Wprowadzenie...*, dz. cyt.

⁷ G. Monina, *Article 19: State Reporting Procedure*, [w:] M. Nowak, E. McArthur (red.), *The United Nations Conventions...*, dz. cyt., s. 524–529.

2. TORTURY I NIELUDZKIE LUB PONIŻAJĄCE TRAKTOWANIE W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI ORAZ W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Zakaz stosowania tortur jest ujęty w art. 3 EKPC, zgodnie z którym „nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”⁸. Zawarty w EKPC zakaz nie zawiera definicji tortur ani nieludzkiego lub poniżającego traktowania, co uniemożliwia wskazanie różnicy pomiędzy tymi pojęciami. Podejście i definicja musiały zatem zostać wypracowane w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który w tym celu – jak zostało przedstawione w dalszej części książki – korzystał z KPT i dorobku KomPT. Choć nie ma to wpływu na orzecznictwo, warto wskazać na drobną różnicę między przyjętymi określeniami: zakaz w EKPC obejmuje „nieludzkie lub poniżające” traktowanie, podczas gdy KPT obejmuje również traktowanie „okrutne”.

Wyroki stwierdzające naruszenia art. 3 EKPC stanowią istotną część orzecznictwa ETPC. Spośród wszystkich wyroków wydanych między 1959 r. a 2020 r., w których to wyrokach Trybunał orzekł przynajmniej jedno naruszenie EKPC, 12% to wyroki, w których stwierdzono naruszenia art. 3 EKPC. Więcej naruszeń stwierdzono jedynie w wypadku czterech praw zagwarantowanych w EKPC i jej protokołach, tj. prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5 EKPC), prawa do rzetelnego procesu sądowego (art. 6 EKPC), prawa do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 EKPC) oraz prawa do ochrony własności (art. 1 Protokołu nr 1)⁹.

---

⁸ Więcej na temat zakazu tortur zob. J. Czepek, *Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Olsztyn 2014, s. 96–129.

⁹ *Statistics: Violation by Article and by State*, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2020_ENG.pdf [dostęp: 7.09.2021].

3. KONWENCJA W SPRAWIE ZAKAZU STOSOWANIA TORTUR ORAZ INNEGO OKRUTNEGO, NIELUDZKIEGO LUB PONIŻAJĄCEGO TRAKTOWANIA ALBO KARANIA W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano KPT oraz dorobek KomPT

Liczba wyroków, w których przywołano Konwencję lub dorobek Komitetu – ogółem	158
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	93
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	54
– w stanowisku skarżącego	18
– w stanowisku rządu	17
– w stanowisku strony trzeciej	17
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	15
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	10
– w tym wyroków Wielkiej Izby	27
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	11
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	50
Liczba wyroków, w których przywołano komentarze ogólne Komitetu	5
Liczba wyroków, w których przywołano dorobek Komitetu w innej formie	20

Źródło: opracowanie własne.

Zarówno KPT, jak i KomPT były często obecne w orzecznictwie ETPC i wpłynęły na podejście Trybunału w różnych dziedzinach, co podkreśla sam ETPC¹⁰. W pierwszej części niniejszych rozważań przedstawiono znaczenie KPT i dorobku Komitetu KP w wyrokach dotyczących ekstradycji – to pierwsze wyroki, w których ETPC powoływał się na omawiany mechanizm. Raporty KomPT często były powoływane w celu oceny sytuacji w określonym kraju, w szczególności tego, czy wydalenie osoby do państwa niewchodzącego w skład Rady Europy będzie zgodne z EKPC. Następnie przedstawiono kwestię definicji

¹⁰ Zob. np. wyrok ETPC z 12 listopada 2008 r., *Demir i Baykara p-ko Turcji*, 34503/97, § 72–73, HUDOC, w którym ETPC podkreśla kluczowe znaczenie KPT dla uznania zakazu ekstradycji do krajów, w których dochodzi do stosowania tortur, oraz uznania zakazu tortur za zasadę *ius cogens*; wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Harkins i Edwards p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 9146/07, 32650/07, § 127, HUDOC, w którym ETPC podkreśla, iż sposób interpretacji art. 3 EKPC jest zgodny z art. 3 oraz art. 16 ust. 2 KPT.

tortur, którą Trybunał przyjął z KPT. Dalsza część rozdziału dotyczy rozwoju orzecznictwa ETPC w zakresie zakazu korzystania z dowodów uzyskanych w wyniku stosowania tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania. Również w tej dziedzinie rozwiązania wypracowane przez ETPC opiera się na postanowieniu z KPT i zostało później rozwinięte przez Trybunał. Kolejna część poświęcona jest powoływaniu się przez ETPC na praktykę KomPT. Ostatnia zawiera wnioski.

3.1. EKSTRADYCJA

Po raz pierwszy Trybunał powołał się na KPT w kluczowym wyroku w sprawie *Soering przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z 1989 r., a zatem dwa lata po wejściu w życie KPT. Sprawa ta została wniesiona przez obywatela Niemiec, oskarżonego o zabójstwo na terytorium Stanów Zjednoczonych i schwytanego w Wielkiej Brytanii. Sprzeciwiał się on swojej ekstradycji do Stanów Zjednoczonych, gdzie groziła mu kara śmierci. Analizując, czy ekstradycja Soeringa stanowiłaby naruszenie art. 3 EKPC, Trybunał przywołał KPT, która zakazuje wydalania, zwracania lub wydawania osób do państw, jeśli istnieją poważne podstawy do uznania, że mogą im tam grozić tortury (art. 3 KPT). Następnie ETPC stwierdził, że istnienie specjalnego traktatu odnoszącego się do zakazu tortur (tj. KPT) nie oznacza, że zasadniczo podobny obowiązek nie wynika z art. 3 EKPC¹¹. Przyjął w tej sprawie, że ekstradycja osoby oskarżonej do kraju, w którym są poważne podstawy do uznania, iż istnieje realne ryzyko, że zostanie ona poddana torturom bądź niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu, może stanowić naruszenie EKPC. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania posłużyła zatem w tej sprawie do wzmocnienia interpretacji ETPC. Podobną argumentację, tj. iż obowiązek wyrażony *explicite* w KPT jest *implicite* zawarty w EKPC, Trybunał przyjął również w innym kontekście – uznał wtedy, że władze mają obowiązek podjąć śledztwo, gdy istnieje uzasadniony powód do podejrzenia, iż doszło do stosowania tortur¹².

Trybunał następnie przyjął stanowisko, że podejrzenie naruszenia art. 3 EKPC dotyczy również zagrożeń ze strony osób lub grup osób niebędących funkcjonariuszami publicznymi. Na podstawie takiego podejścia uznał za niezgodne z EKPC wydalenie do krajów, w których występowało zagrożenie ze strony handlarzy narkotyków¹³, grup separatystycz-

¹¹ Wyrok ETPC z 7 lipca 1989 r., *Soering p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 14038/88, § 88, HUDOC.

¹² Wyrok ETPC z 18 grudnia 1996 r., *Aksoy p-ko Turcji*, 21987/93, § 98, HUDOC; wyrok ETPC z 11 marca 2014 r., *Abdu p-ko Bułgarii*, 26827/08, § 42, HUDOC.

¹³ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 29 kwietnia 1997 r., *H.L.R. p-ko Francji*, 24573/94, HUDOC.

nych¹⁴, ugrupowań paramilitarnych¹⁵ i terrorystycznych¹⁶, a nawet ze strony rodziny¹⁷. Jest to rozumienie wykraczające poza zawarty w KPT zakaz wydalania, zwracania lub wydawania, do czego ETPC jednak nigdy się nie odniósł. W sprawach dotyczących wydaleń do krajów, w których występowało zagrożenie tortur ze strony grupy niezwiązanych z państwem, zazwyczaj żadna ze stron nie odwoływała się do KPT, jedynie w nielicznych państwa argumentowały, że KPT nie odnosi się do takich sytuacji¹⁸. Jednocześnie KomPT przyjął wyraźnie w Komentarzu Ogólnym dotyczącym stosowania art. 3 KPT (zasada *non-refoulement*) z 2017 r., iż państwa powinny powstrzymać się od wydalania osób do krajów, w których byłyby one zagrożone torturami lub innym nieludzkim traktowaniem przez osoby niezwiązane z państwem¹⁹. Odwołanie się do dorobku KomPT mogłoby zatem wzmocnić ww. stanowisko ETPC.

W sprawach dotyczących ekstradycji KPT była często przywoływana, w szczególności, gdy Trybunał badał, czy można wydalić skarżącego do konkretnego kraju trzeciego. Trybunał brał pod uwagę zapewnienie tego kraju, iż jest stroną KPT i potwierdza swoje zobowiązania do postępowania zgodnie z jej postanowieniami²⁰. Jednocześnie samo ratyfikowanie KPT nie jest uznawane za wystarczające zapewnienie niestosowania tortur w kraju trzecim. Na ten fakt w postępowaniu przed Trybunałem powoływały się liczne państwa, np. wobec Kazachstanu²¹, Turkmenistanu²², Kirgistanu²³, Kolumbii²⁴, Tunezji²⁵ czy Uzbekistanu²⁶. Trybunał jednoznacznie podkreślił, że przystąpienie do traktatu

¹⁴ Wyrok ETPC z 17 lipca 2008 r., *NA p-ko Wielkiej Brytanii*, 25904/07, HUDOC.

¹⁵ Wyrok ETPC z 20 stycznia 2009 r., *F.H. p-ko Szwecji*, 32621/06, HUDOC.

¹⁶ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 sierpnia 2016 r., *J.K. i in. p-ko Szwecji*, 59166/12, HUDOC.

¹⁷ Wyrok ETPC z 16 czerwca 2016 r., *R.D. p-ko Francji*, 34648/14, HUDOC.

¹⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 29 kwietnia 1997 r., *H.L.R. p-ko Francji*, 24573/94, § 32.

¹⁹ General Comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22, CAT/C/GC/4, 4.09.2018, § 30, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/268/21/PDF/G1826821.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022]. Podobnego zapisu nie było w pierwszym Komentarzu Ogólnym do art. 3 KPT, co pokazuje rozwój w podejściu samego KomPT do tej kwestii. General Comment No. 1: Implementation of Article 3 of the Convention in the Context of Article 22 (Refoulement and Communications), 21 November 1997, A/53/44, 16.09.1998, annex IX, <https://www.refworld.org/docid/453882365.html> A/53/44 [dostęp: 9.01.2022].

²⁰ Wyrok ETPC z 6 lutego 2003 r., *Mamatkulov i Abdurasulovic p-ko Turcji*, 46827/99, 46951/99, § 75–77, HUDOC.

²¹ Wyrok ETPC z 19 listopada 2009 r., *Kaboulov p-ko Ukrainie*, 41015/04, § 105, HUDOC.

²² Wyrok ETPC z 17 czerwca 2010 r., *Kolesnik p-ko Rosji*, 26876/08, § 66, HUDOC.

²³ Wyrok ETPC z 1 grudnia 2015 r., *Tadzhibayev p-ko Rosji*, 17724/14, § 30, HUDOC.

²⁴ Wyrok ETPC z 1 kwietnia 2010 r., *Klein p-ko Rosji*, 24268/08, § 37, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPC z 28 lutego 2008 r., *Saadi p-ko Włochom*, 37201/06, § 111, HUDOC.

²⁶ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *Yakubov p-ko Rosji*, 7265/10, § 52, HUDOC; wyrok ETPC z 7 maja 2014 r., *Nizamov i in. p-ko Rosji*, 22636/13, 24034/13, 24334/13, 24528/13, § 32, HUDOC.

międzynarodowego, w tym do KPT, nie jest samo w sobie wystarczające do zapewnienia odpowiedniej ochrony przed ryzykiem nieludzkiego traktowania, zwłaszcza gdy wiarygodne źródła poświadczają występowanie praktyk stosowanych albo tolerowanych przez władze, które to praktyki są sprzeczne z zasadami EKPC²⁷. Istnieje również obowiązek zbadania, czy gwarancje dyplomatyczne zapewniają w praktyce ochronę przed ryzykiem tortur i nieludzkiego traktowania²⁸.

Badając, czy ekstradycja skarżącego do Iranu byłaby zgodna z EKPC, Trybunał szczegółowo analizował nastawienie władz Iranu do KPT, podkreślając, iż Iran jest jednym z zaledwie 26 państw, które jej nie podpisały²⁹. Choć sama ratyfikacja KPT przez państwo, do którego ma odbyć się wydalenie, nie jest wystarczająca do zagwarantowania, iż ekstradycja nie stanowi naruszenia art. 3 EKPC, nieratyfikowanie KPT wydaje się istotnym elementem przemawiającym za odwrotnością.

Co interesujące, nieco inna perspektywa niż wobec KPT została przyjęta wobec Protokołu Fakultatywnego do KPT³⁰. Protokół ten zobowiązuje państwa do ustanowienia systemu regularnych wizyt w miejscach zatrzymań, realizowanych przez tzw. krajowe mechanizmy prewencji³¹. Rozpatrując sprawę ekstradycji do kraju, w którym funkcjonował taki mechanizm, Trybunał uznał, że ustanowienie tego systemu świadczy o determinacji władz do wyeliminowania przemocy i bezkarności i w związku z tym stwierdził, że ekstradycja nie byłaby naruszeniem art. 3 EKPC³². Sprawozdania przygotowane przez krajowe mechanizmy prewencji, powołane w tych krajach, które ratyfikowały Protokół Dodatkowy do KPT, także służyły ETPC jako podstawa do oceniania stanu faktycznego w państwach, przeciwko którym były składane skargi³³. Powoływanie się na działalność krajowych mechanizmów prewencji jest coraz powszechniejsze w wyrokach ETPC: do końca 2020 r. nastąpiło to 23 razy, z czego dziesięć razy od 2018 r. Protokół Dodatkowy do KPT, który wszedł w życie w 2006 r., jest stosunkowo nowym instrumentem, a od momentu ratyfikowania protokołu do rozpoczęcia funkcjonowania krajowego mechanizmu prewencji może

²⁷ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *Yakubov p-ko Rosji*, 7265/10, § 93.

²⁸ Wyrok ETPC z 15 października 2015 r., *Nabid Abdullayev p-ko Rosji*, 8474/14, § 66, HUDOC.

²⁹ Wyrok ETPC z 4 kwietnia 2019 r., *G.S. p-ko Bułgarii*, 4633/15, § 55–58, 92, HUDOC.

³⁰ Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 2002 r., Dz.U. 2007 Nr 30, poz. 192.

³¹ J. Grygiel, *Gwarancje niezależności krajowych mechanizmów prewencji powołanych na podstawie OPCAT*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2021, nr 19, s. 95–119, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/269186> [dostęp: 9.01.2022].

³² Wyrok ETPC z 15 listopada 2011 r., *Al Hanchi p-ko Bośni i Hercegowinie*, 48205/09, § 44, HUDOC.

³³ Wyrok ETPC z 20 października 2011 r., *Mandić i Jović p-ko Słowenii*, 5774/10, 5985/10, § 47, HUDOC; wyrok ETPC z 20 października 2011 r., *Štruč i in. p-ko Słowenii*, 5903/10, 6003/10 i 6544/10, § 54, HUDOC; wyrok ETPC z 31 października 2019 r., *Ulemek p-ko Chorwacji*, 21613/16, § 55, HUDOC.

upłynąć kilka lat. Dlatego też tendencja ta nie jest zaskakująca i w przyszłości można się spodziewać częstszego powoływania się przez skarżących, państwa czy Trybunał na raporty i ustalenia krajowych mechanizmów prewencji.

3.2. DEFINICJA TORTUR

Ponieważ EKPC weszła w życie kilka dekad przed KPT, Trybunał początkowo nie miał żadnych definicji uniwersalnych, do których mógł się odwoływać, gdyż – jak wskazano powyżej – sama EKPC nie definiuje zjawiska tortur. Najważniejszym wyrokiem, w którym ETPC rozróżniał tortury i niehumanitarne lub poniżające traktowanie, przed wejściem w życie KPT był wyrok w sprawie *Irlandia przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z 1978 r., w którym Trybunał uznał techniki stosowane przez policję brytyjską za naruszające art. 3 EKPC, nie uznał ich jednak za tortury³⁴. Trybunał przyjął zasadę, że torturą jest jedynie takie rozmyślne i niehumanitarne traktowanie, które powoduje bardzo poważne i dolegliwe cierpienia³⁵. W konsekwencji wyroku w sprawie *Irlandia przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* Trybunał uznawał za tortury, co do zasady, wyłącznie zachowanie o wyjątkowo drastycznym charakterze³⁶. L. Garlicki wskazuje na trzy podstawowe składniki pojęcia tortur, wypracowane w orzecznictwie europejskim przed przyjęciem KPT: intensywność, premedytacja i cel³⁷.

To znaczenie wyroku z 1978 r. zostało przełamane orzeczeniem z 1999 r. w sprawie *Selmouni przeciwko Francji*, w wyniku którego Trybunał przyjął definicję tortur z art. 1 KPT³⁸ i włączył ją do swojego orzecznictwa³⁹. W wyroku tym ETPC odwołał się do zwiększających się standardów ochrony praw człowieka i stwierdził, że „pewne działania, które w przeszłości kwalifikowano jako »niehumanitarne i poniżające traktowanie«, a nie jako »tortury«, mogą zostać w przyszłości zakwalifikowane inaczej”⁴⁰. Od tego czasu definicja KPT jest centralnym elementem referencyjnym dla ETPC, co jest widoczne również w zdaniach odrębnych do wyroków, w których sędziowie nie zgadzają się ze zdaniem

³⁴ Wyrok ETPC z 18 stycznia 1978 r., *Irlandia p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 5310/71, HUDOC.

³⁵ M.A. Nowicki, *Wokół konwencji europejskiej. Komentarz do europejskiej Konwencji praw człowieka*, Warszawa 2009, s. 181–182; L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 1. *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010, s. 108.

³⁶ S. Sukyna, *Tortury w XXI wieku*, Gdańsk 2013.

³⁷ L. Garlicki, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 1..., dz. cyt., s. 107.

³⁸ Wyrok ETPC z 28 lipca 1999 r., *Selmouni p-ko Francji*, 25803/94, § 97, HUDOC.

³⁹ Zob. wyrok Wielkiej Izby ETPC z 11 lipca 2006 r., *Jalloh p-ko Niemcom*, 54810/00, HUDOC – zdanie zbieżne sędziego Zupančiča; wyrok ETPC z 21 lipca 2011 r., *Korobov p-ko Ukrainie*, 39598/03, HUDOC – zdanie zbieżne sędziów Zupančiča, Berro-Lefèvre, Yudkivskiej, § 7.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 28 lipca 1999 r., *Selmouni p-ko Francji*, 25803/94, § 101. Wszystkie tłumaczenia są tłumaczeniami własnymi autorki, chyba że zaznaczono inaczej.

większości i powołują się na KPT⁴¹. Najczęściej pojawiającym się zwrotem odnoszącym się do KPT w wyrokach ETPC jest powoływanie się na dwa elementy z definicji KPT, tj. że aby uznać dane traktowanie za tortury, musi ono się charakteryzować dotkliwością (ang. *severity*) cierpienia oraz elementem celowości⁴².

Co istotne, mając na uwadze sformułowanie z EKPC – nierozróżniające konsekwencji obu zjawisk – nie zawsze konieczne jest stwierdzenie, czy określone traktowanie było torturą czy nieludzkim lub poniżającym traktowaniem. Dlatego też Trybunał często nie odnosi się do tego rozróżnienia, a jedynie stwierdza, iż doszło do naruszenia art. 3 EKPC. Jest to istotna różnica w porównaniu z KPT, w której zaklasyfikowanie danej sytuacji jako tortury czy okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania rodzi inne konsekwencje prawne.

To podejście Trybunału powoduje też, że ETPC może uznać niektóre czyny za naruszenia art. 3 EKPC, bez uznania ich za tortury. Przykładem takiego podejścia może być orzecznictwo ETPC dotyczące przemocy domowej. Podczas gdy Trybunał w określonych przypadkach uznaje, że przemoc domowa może stanowić naruszenie art. 3 EKPC, to nie uznaje jej za tortury. W zdaniu odrębnym do wyroku w sprawie *Volodina przeciwko Rosji* z 2019 r. sędziowie podkreślili, że ich zdaniem w analizowanym przypadku przemoc domowa spełniała wszystkie kryteria tortur. Uzasadniając to podejście, sędziowie odwołali się do Komentarza Ogólnego nr 2 KompT⁴³. W kontekście przemocy wobec kobiet ETPC wykazał progresywne podejście w innym aspekcie, stwierdzając w 1997 r. jako jeden z pierwszych sądów międzynarodowych, iż gwałt może stanowić torturę⁴⁴.

---

⁴¹ Zob. np. wyrok Wielkiej Izby ETPC z 11 lipca 2006 r., *Jalloh p-ko Niemcom*, 54810/00 – zdanie odrębne sędziów Wildhabera i Caffischa, w którym nie zgadzali się z uznaniem określonego działania wobec skarżącego za naruszenie art. 3 EKPC; wyrok ETPC z 24 lipca 2008 r., *Vladimir Romanov p-ko Rosji*, 41461/02, HUDOC – zdanie zbieżne sędziów Malinvernego i Kovlera; wyrok ETPC z 1 lipca 2010 r., *Nikoforov p-ko Rosji*, 42837/04, HUDOC – zdanie zbieżne sędziego Malinvernego wraz z sędziami Rozakisem i Jebensem; wyrok ETPC w sprawie z 21 lipca 2011 r., *Korobov p-ko Ukrainie*, 39598/03 – zdanie zbieżne sędziów Zupančiča, Berro-Lefèvre, Yudkivskiej, w których sędziowie godzili się na uznanie danej sytuacji za naruszenie art. 3 EKPC, ale nie zgadzali się z kategoryzowaniem określonego traktowania jako tortury.

⁴² Bardzo często w formie zdania „Oprócz dotkliwości traktowania istnieje celowy element tortur, uznany przez KPT”. Zob. np. wyrok ETPC z 7 listopada 2013 r., *Belousov p-ko Ukrainie*, 4494/07, § 66, HUDOC.

⁴³ Wyrok ETPC z 9 lipca 2019 r., *Volodina p-ko Rosji*, 41261/17, HUDOC – zdanie odrębne sędziego de Albuquerque wraz z sędzią Dedovem. Zob. również rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej *Przemoc domowa i dyskryminacja ze względu na płeć – Opuz przeciwko Turcji i inne* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309880).

⁴⁴ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 25 września 1997 r., *Aydin p-ko Turcji*, 57/1996/676/866, HUDOC. Zob. również C. McClynn, *Rape, Torture and European Convention on Human Rights*, „International and Comparative Law Quarterly” 2009, nr 58, s. 565–595.

Podobnie jak KomPT, Trybunał dostrzega konieczność ujęcia definicji tortur w krajowym porządku prawnym. Analizując skargę przeciwko Bułgarii osoby, która skarżyła się na stosowanie wobec niej tortur w postępowaniu krajowym, ETPC stwierdził, że źródło problemu w tej sprawie leży w fakcie, iż nie została przyjęta definicja tortur w krajowym porządku prawnym. Trybunał przypomniał, że podobne podejście ma KomPT, przywołując jego Komentarz Ogólny nr 2 dotyczący implementacji obowiązku podjęcia skutecznych środków w celu zapobieżenia stosowaniu tortur. Dalej ETPC stwierdził, że zarówno KomPT, jak i KPC wielokrotnie wzywały Bułgarię do wprowadzenia do porządku prawnego przestępstwa stosowania tortur. W następnym paragrafie ETPC uznał, że doszło do naruszenia art. 3 EKPC, ponieważ bułgarski system prawny nie zareagował odpowiednio na akt tortur, którego ofiarą padł składający skargę⁴⁵.

Trybunał wymaga od państw podjęcia środków mających na celu zapewnienie ochrony przed torturami oraz nieludzkim lub poniżającym traktowaniem przez osoby prywatne. Zakres pozytywnych obowiązków może się różnić w zależności od tego, czy traktowanie naruszające art. 3 EKPC wiązało się z udziałem funkcjonariuszy państwa⁴⁶. Ustanawiając, że z EKPC wynika taki obowiązek państw, ETPC nie odwołał się do KPT i nie odniósł się do wagi, jaką do różnicy między traktowaniem przez funkcjonariuszy publicznych i osoby prywatne przykładają KPT i KomPT.

3.3. DOPUSZCZALNOŚĆ DOWODÓW

Trybunał powoływał się na KPT również w kontekście dopuszczalności dowodów uzyskanych w wyniku tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Co ważne, KPT zakazuje wykorzystywania jako dowodów oświadczeń złożonych w wyniku tortur (art. 15 KPT), ale zakaz ten nie obejmuje oświadczeń złożonych w wyniku stosowania innych aktów okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania (art. 16 KPT). Rozstrzygając sprawy dotyczące dopuszczalności oświadczeń uzyskanych w wyniku aktów okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania i uznając je za naruszenie art. 3 EKPC, Trybunał powoływał się na KPT. Również w zdaniach odrębnych sędziów do tych wyroków – zarówno uważających, że Trybunał powinien uznać dane wydarzenia za tortury, jak i tych uznających, że nie doszło do naruszenia art. 3 EKPC – znalazły się odwołania do KPT.

W wyroku w sprawie *Jalloh przeciwko Niemcom* z 2006 r. Trybunał uznał przymusowe podawanie środków wymiotnych osobie podejrzanej za poniżające traktowanie w rozumieniu art. 3 EKPC, a dowody w ten sposób uzyskane – za niedopuszczalne. W swoich

⁴⁵ Wyrok ETPC z 3 listopada 2015 r., *Myumyun p-ko Bułgarii*, 67258/13, § 77–78, HUDOC.

⁴⁶ Wyrok ETPC z 25 lipca 2009 r., *Beganović p-ko Chorwacji*, 46423/06, § 69, HUDOC.

analizach Trybunał powołał się na zakaz wykorzystywania jako dowodów oświadczeń złożonych w wyniku tortur zawarty w art. 15 KPT⁴⁷. Trybunał uznał, że wykorzystanie w procesie karnym dowodów pozyskanych dzięki stosowaniu tortur czyniłoby proces nierzetelnym. Podążając za logiką KPT, ETPC nie stwierdził tego jednak jednoznacznie w odniesieniu do dowodów uzyskanych przy użyciu niehumanitarnego czy poniżającego traktowania. Zostało to skrytykowane przez sędziów w zdaniach odrębnych. Podnosili oni, iż ETPC powinien iść dalej i wyraźnie uznać, że również oświadczenia uzyskane w wyniku niehumanitarnego lub poniżającego traktowania nie mogą być użyte jako dowody⁴⁸. W tym celu przywoływali również orzecznictwo sądów krajowych, w których wykluczono jako dowody oświadczenia uzyskane w wyniku niehumanitarnego lub poniżającego traktowania⁴⁹. Konieczność silniejszego rozróżnienia tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowaniem, tak jak w KPT, podnosili z kolei sędziowie, którzy nie zgadzali się z resztą sędziów co do tego, iż w badanej sytuacji doszło do naruszenia EKPC⁵⁰.

Sprawa dowodów i naruszenia art. 3 EKPC została cztery lata później rozwinięta w innym wyroku, w sprawie *Gäfgen przeciwko Niemcom*. W tej sprawie policjanci zagrozili Gäfgenowi – podejrzanemu o popełnienie przestępstwa porwania dla okupu – iż zostanie mu zadany ból, jeśli nie wskaże miejsca przetrzymywania nieletniej osoby porwanej. W argumentacji Trybunału, stron oraz organizacji pozarządowych widoczne jest, jaką wagę przykładali do KPT i stosowanego w niej rozróżnienia dowodów uzyskanych w wyniku tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania. Trybunał powołał się na uwagi końcowe KomPT do sprawozdania Niemiec z 1998 r., w których zalecono władzom ściśle egzekwowanie art. 15 KPT⁵¹. Skarżący, przywołując art. 15 KPT, argumentował, że sposób traktowania go przez policjantów powinien zostać uznany za tortury⁵². Jedną z organizacji uczestniczących w postępowaniu podkreślała, że EKPC – w przeciwieństwie do KPT – nie zawiera rozróżnienia uzyskania dowodów w wyniku stosowania tortur i wskutek niehumanitarnego traktowania. Dlatego też, podnoszono, na gruncie EKPC nie ma różnicy w prawnych konsekwencjach dowodów uzyskanych w wyniku tortur i w wyniku niehumanitarnego lub poniżającego traktowania⁵³. Trybunał uznał, przywołując również KPT, iż

⁴⁷ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 11 lipca 2006 r., *Jalloh p-ko Niemcom*, 54810/00, § 105.

⁴⁸ Tamże – zdanie zbieżne sędziego Bratzy; zob. również wyrok ETPC z 10 marca 2009 r., *Bykov p-ko Rosji*, 4378/02, HUDOC – zdanie zbieżne sędziego Barreta, § 3.1.

⁴⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 11 lipca 2006 r., *Jalloh p-ko Niemcom*, 54810/00 – zdanie zbieżne sędziego Zupančiča.

⁵⁰ Tamże – zdanie zbieżne sędziów Ress, Pellonpää, Baka i Šikuta.

⁵¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 1 czerwca 2010 r., *Gäfgen p-ko Niemcom*, 22978/05, § 72, HUDOC.

⁵² Tamże, § 82.

⁵³ Tamże, § 86.

wobec skarżącego zastosowano nieludzkie traktowanie, a nie tortury, jednocześnie jednak uznał, że doszło do naruszenia praw skarżącego⁵⁴.

W 2012 r. ETPC przyjął w wyroku przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, że niezgodne z EKPC byłoby wydalenie oskarżonego do Jordanii, ponieważ groziłoby mu użycie wobec niego dowodów uzyskanych w drodze tortur. Analizując sytuację w Jordanii, Trybunał przywołał uwagi końcowe do sprawozdania Jordanii KomPT, który stwierdził, że użycie dowodów uzyskanych w wyniku tortur jest w tym kraju powszechne⁵⁵. Przywołując standardy międzynarodowe dotyczące zakazu korzystania z dowodów uzyskanych w drodze tortur, ETPC niezwykle szeroko powołał się na KPT i dorobek KomPT, przeznaczając na to 15 paragrafów, ukazujących sposób stosowania art. 15 KPT przez KomPT i państwa⁵⁶.

Kwestia dopuszczalności przyjęcia dowodów uzyskanych w wyniku tortur została istotnie poszerzona w 2020 r. w wyroku w precedensowej sprawie *Ćwik przeciwko Polsce*. Trybunał stwierdził, że naruszeniem EKPC było dopuszczenie przez sądy dowodów z zeznań osoby trzeciej, pozyskanych w wyniku stosowania przemocy przez członków zorganizowanej grupy przestępczej. Zdaniem Trybunału w tej sytuacji traktowanie osoby trzeciej osiągnęło niezbędny poziom dotkliwości, aby objąć je zakresem stosowania art. 3 EKPC. Jednocześnie ETPC nie rozstrzygnął, czy przemoc stosowana przez członków grupy przestępczej może być zakwalifikowana jako tortury⁵⁷. Trybunał w tym wyroku stwierdził, iż zasada niedopuszczalności w postępowaniu karnym dowodów uzyskanych w wyniku traktowania danej osoby z naruszeniem art. 3 EKPC – niezależnie od tego, czy traktowanie to jest uznane za tortury czy nieludzkie lub poniżające traktowanie – ma zastosowanie również w sytuacji, gdy takiego traktowania dopuściły się osoby prywatne⁵⁸. W sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* Trybunał przywołał KPT w części dotyczącej prawa międzynarodowego, bez jednak szczegółowej analizy znaczenia KPT dla tej sprawy⁵⁹. Ważniejsze miejsce KPT znalazła w zdaniu odrębnym do wyroku, w którym sędziowie podnosili, że definicja tortur i nieludzkiego traktowania w KPT celowo obejmowała jedynie działania, za które odpowiedzialność ponosi państwo⁶⁰.

⁵⁴ Tamże, § 108.

⁵⁵ Wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Othman (Abu Qatada) p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 8139/09, § 107, HUDOC.

⁵⁶ Tamże, § 125–140.

⁵⁷ Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 84, HUDOC; zob. również rozdział G. Baranowskiej *Dopuszczalność dowodów w postępowaniu karnym – Ćwik przeciwko Polsce* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309925).

⁵⁸ Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 88–89.

⁵⁹ Tamże, § 42.

⁶⁰ Tamże – wspólne zdanie rozbieżne sędziów Wojtyczka i Pejchala, § 4, 9.

3.4. POWOŁYWANIE SIĘ NA DOROBK KOMITETU PRZECIWKO TORTUROM

Ciekawym aspektem w analizowanym kontekście jest częste powoływanie się przez ETPC na działalność KomPT. O istotnym znaczeniu dorobku KomPT w rozumowaniu Trybunału może świadczyć fakt, że w ponad 30 wyrokach Trybunał powołał się na sam KomPT bez przywoływania Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania⁶¹.

Trybunał najczęściej przywoływał raporty i uwagi końcowe KomPT. Były one brane pod uwagę przez ETPC przy analizowaniu sytuacji w krajach, przeciwko którym były składane skargi⁶², a także w krajach, do których miały być przekazywane osoby skarżące do ETPC⁶³. Często uwagi końcowe KomPT są też przywoływane przez organizacje pozarządowe uczestniczące w postępowaniach przed ETPC⁶⁴. Również państwa, przeciwko którym zostały złożone skargi do ETPC, powoływały się na raporty KomPT. Przykładowo Włochy w sprawie śmierci protestującego w czasie szczytu G8 w Genui w 2001 r. przywoływały dwa sprawozdania Komitetu, zawierające również rekomendacje dotyczące działań policji w trakcie tych wydarzeń⁶⁵. Należy zaznaczyć, że Komitet w sprawozdaniach krytykował działania policji włoskiej. W tej sprawie ETPC uznał, że doszło do naruszenia EKPC.

Choć Trybunał wielokrotnie przytacza sprawozdania KomPT i bierze je pod uwagę, oceniając ogólną sytuację w kraju, to podkreśla, że ETPC odgrywa koncepcyjnie inną rolę niż KomPT. W przywoływanych raportach KomPT wyraża ogólne zaniepokojenie sytuacją, a nie konkretną sprawą, podczas gdy ETPC rozstrzyga, czy w sytuacji konkretnego skarżącego doszło do naruszenia EKPC⁶⁶. Raporty KomPT mogą zatem służyć jako tło do rozważań ETPC. Przykładowo Trybunał stwierdził w jednej ze spraw, że sytuacja skarżącego odpowiada obawom wyrażonym przez KomPT, dotyczącym utrudnień w dostępie do niezależnej ekspertyzy medycznej, co wzmocniło twierdzenia skarżącego⁶⁷.

⁶¹ Zob. np. wyrok ETPC z 11 grudnia 2008 r., *Muminov p-ko Rosji*, 42502/06, § 68, 71, HUDOC; wyrok ETPC z 18 czerwca 2002 r., *Orhan p-ko Turcji*, 25656/94, § 34, HUDOC; wyrok ETPC z 5 czerwca 2012 r., *Shakurov p-ko Rosji*, 55822/10, HUDOC.

⁶² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 1 czerwca 2010 r., *Gäfgen p-ko Niemcom*, 22978/05, § 72.

⁶³ Wyrok ETPC z 18 lutego 2010 r., *Baysakov i in. p-ko Ukrainie*, 54131/08, § 49, HUDOC; wyrok ETPC z 15 maja 2012 r., *Labsi p-ko Słowacji*, 33809/08, § 79, HUDOC.

⁶⁴ Wyrok ETPC z 20 lipca 2010 r., *A. p-ko Holandii*, 4900/06, HUDOC.

⁶⁵ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 marca 2011 r., *Giuliani i Gaggio p-ko Włochom*, 23458/03, § 156, HUDOC.

⁶⁶ Wyrok ETPC z 15 września 2020 r., *Aggerholm p-ko Danii*, 45439/18, § 100, HUDOC.

⁶⁷ Wyrok ETPC z 25 kwietnia 2013 r., *Saviriddin Dhurayev p-ko Rosji*, 71386/10, § 175, HUDOC.

Co prawda KomPT rozpatruje też skargi indywidualne, które są bardzo podobnym mechanizmem do wyroków ETPC, ale Trybunał powołuje się na dorobek orzeczniczy Komitetu znacznie rzadziej niż na jego raporty. Orzecznictwo KomPT zostało bardzo szczegółowo przywołane w kontekście stosowania art. 15 KPT (dotyczącego niedopuszczalności dowodów uzyskanych w wyniku tortur)⁶⁸. Z pewnością znaczenie dla rozwoju orzecznictwa ETPC miały decyzje KomPT w sprawach dotyczących dyskryminacji Romów. Rozstrzygając podobne skargi, Trybunał powołał się bezpośrednio na decyzje KomPT i uznał, że postępowanie organów władzy w związku z rasistowskim atakiem na Romów nie może być uznane za skuteczne oraz że doszło do naruszenia art. 3 EKPC⁶⁹. Poza tymi dwoma aspektami orzecznictwo KomPT pojawiało się na marginesie wyroków ETPC. W orzecznictwie dotyczącym obowiązku uniwersalnej jurysdykcji w sprawach dotyczących tortur ETPC powołał się m.in. na to, że KomPT wykazał powściągliwy stosunek do geograficznego zakresu obowiązywania KPT⁷⁰. Trybunał, podobnie jak wcześniej KomPT, nie uznał w tych skargach obowiązku państw do ścigania sprawców czy zadośćuczynienia ofiarom tortur, do których doszło w innych państwach. Ponadto w kilku sprawach Trybunał przywołał decyzje KomPT ze względu na to, że ten wcześniej rozstrzygał bardzo podobne sprawy. Przykładowo w jednej ze spraw KomPT rozpatrywał skargę przeciwko wydaleniu skarżącego do Peru⁷¹, a ETPC rozpatrywał następnie analogiczną skargę jego brata⁷². Rozstrzygając jedną ze spraw dotyczących tajnych więzień CIA, Trybunał przywołał zbliżoną decyzję KomPT⁷³.

---

⁶⁸ Wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Othman (Abu Qatada) p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 8139/09, § 130–131. W tej sprawie ETPC analizował ponadto stosowanie art. 15 KPT przez sądy krajowe, tj. Francję, Niemcy, Wielką Brytanię oraz Kanadę (§ 132–140).

⁶⁹ Wyrok ETPC z 26 lutego 2004 r., *Nachova i in. p-ko Bułgarii*, 43577/98, 43579/98, § 72–73, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 6 lipca 2005 r., *Nachova i in. p-ko Bułgarii*, 43577/98, 3579/98, § 79, 139, HUDOC. Zob. również rozdział A. Gliszczyńskiej-Grabias *Dyskryminacja oraz nienawiść rasowa, etniczna i narodowościowa wobec Romów – Sejdić i Finci przeciwko Bośni i Hercegowinie; Vona przeciwko Węgrom; H.D. i inni przeciwko Czechom* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309875).

⁷⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 15 marca 2018 r., *Naït-Liman p-ko Szwajcarii*, 51357/07, § 54–58, HUDOC. W innej sprawie dotyczącej uniwersalnej jurysdykcji ETPC nie przywołał orzecznictwa KomPT, dochodząc jednak do podobnego wniosku. Zob. wyrok ETPC z 14 stycznia 2014 r., *Jones i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 34356/06, 40528/06, HUDOC.

⁷¹ Decyzja KomPT z 28 kwietnia 1997 r., *Gorki Ernesto Tapia Paez p-ko Szwecji*, 39/1996, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 9.01.2022].

⁷² Wyrok ETPC z 30 października 1997 r., *Paez p-ko Szwecji*, 18/1997/802/1005, HUDOC. Sprawa ta została skreślona z listy przez ETPC w związku ze zmianami statusu skarżącego wprowadzonymi przez Szwecję po decyzji KomPT.

⁷³ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 grudnia 2012 r., *El-Masri p-ko byłej jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, 3963/09, § 108–110, HUDOC.

Interesującym zjawiskiem jest przytaczanie przez ETPC nie tylko dokumentów publikowanych przez KomPT, ale także dokumentów składanych przez organizacje pozarządowe do Komitetu, czyli tzw. sprawozdań alternatywnych (ang. *shadow reports*)⁷⁴. Organy traktatowe publikują te sprawozdania na swoich stronach internetowych, nie są to jednak oficjalne dokumenty komitetów, ale dokumenty w całości formułowane przez organizacje je składające. Cytowanie ich przez ETPC nie jest zatem cytowaniem dokumentów KomPT, ale raportów organizacji pozarządowych. Jednocześnie przywoływanie sprawozdań alternatywnych – a nie innych dokumentów tych organizacji pozarządowych – ukazuje znaczenie KomPT i jego działalności dla ETPC. Daje to też organizacjom pozarządowym dodatkową możliwość dotarcia do ETPC.

4. WNIOSKI

Zakaz stosowania tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania jest zawarty w EKPC, która jednak nie definiuje tych pojęć. Po wejściu w życie KPT (1989) Trybunał zaczął korzystać z zapisów KPT oraz dorobku KomPT. Jak podkreśla sam Trybunał, KPT miała kluczowe znaczenie dla uznania przez ETPC zakazu ekstradycji do krajów, w których dochodzi do stosowania tortur⁷⁵. W 1999 r. wyrokiem w sprawie *Selmouni przeciwko Francji* ETPC przyjął definicję tortur z KPT i zintegrował ją ze swoim orzecznictwem. Jednocześnie Trybunał nie zawsze dokonuje rozróżnienia tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania, stwierdzając jedynie naruszenie art. 3 EKPC. Różnica w kwalifikacji tych czynów jest jasna w KPT, w której zaklasyfikowanie rodzi inne konsekwencje prawne. Jedną z tych różnic jest kwestia dopuszczalności dowodów: zgodnie z KPT niedopuszczalne jest wykorzystywanie jako dowodów oświadczeń złożonych w wyniku tortur (art. 15), co nie dotyczy jednak dowodów uzyskanych w wyniku niehumanitarnego lub poniżającego traktowania. Trybunał swoje orzecznictwo dotyczące dopuszczalności dowodów oparł na KPT, poszerzając je jednak: uznaje on, iż „wykorzystanie w postępowaniu karnym dowodów uzyskanych w wyniku traktowania danej osoby z naruszeniem art. 3 – niezależnie od tego, czy traktowanie to jest uznane za tortury, niehumanitarne lub poniżające traktowanie” sprawia, że postępowanie staje się nierzetelne, z naruszeniem EKPC⁷⁶. Następnie Trybunał poszerzył to rozumowanie również w odniesieniu do dowodów uzyskanych w wyniku traktowania niezgodnego z art. 3 EKPC

⁷⁴ Wyrok ETPC z 18 kwietnia 2013 r., *Azimov p-ko Rosji*, 67474/11, § 84, 98, HUDOC; wyrok ETPC z 27 stycznia 2015 r., *Neshkov i in. p-ko Bułgarii*, 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12, 9717/13, § 74, HUDOC.

⁷⁵ Zob. np. wyrok ETPC z 12 listopada 2008 r., *Demir i Baykara p-ko Turcji*, 34503/97, § 72–73.

⁷⁶ Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 88.

stosowanego przez osoby niezwiązane z państwem. Ostatnim elementem, który zwraca uwagę przy analizie wpływu KPT na orzecznictwo Trybunału, jest częste powoływanie się przez ETPC na KomPT. Raporty i uwagi końcowe KomPT mają centralne miejsce w orzecznictwie i służą do oceny sytuacji w poszczególnych krajach, szczególnie w sprawach dotyczących ekstradycji do krajów trzecich spoza Rady Europy.

Podczas gdy KPT odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu się standardów ETPC, w kilku dziedzinach Trybunał wyraźnie ustalił szerszą ochronę niż ochrona zagwarantowana w KPT. Przykładowo zakaz wydalania do krajów, w których występuje zagrożenie traktowaniem naruszającym art. 3 EKPC, obejmuje również takie traktowanie przez osoby albo grupy osób niezwiązane z państwem. Państwo ma także obowiązek podjęcia środków mających na celu zapewnienie ochrony przed torturami oraz nieludzkim lub poniżającym traktowaniem przez osoby prywatne. KomPT również przyjął takie stanowisko w komentarzach ogólnych⁷⁷, ale Trybunał nie powołał się na nie w swoim orzecznictwie, choć mogłoby wzmocnić jego argumentację. Ustalając, że w postępowaniach karnych niedopuszczalne są dowody uzyskane w drodze przemocy stosowanej przez osoby trzecie, ETPC wykroczył poza to, co gwarantuje KPT, ale nie odniósł się do różnicy w podejściu wynikającym z KPT. Choć nie jest to konieczne, w świetle znaczenia, jakie KPT miało dla ukształtowania się standardów ETPC w badanej dziedzinie, interesujące byłoby poznanie powodów dla których Trybunał przyjął inne podejście. Skutkiem tego wydaje się też to, że w sprawach dotyczących stosowania tortur przez osoby prywatne KPT jest głównie przywoływana w zdaniach odrębnych przez sędziów, którzy nie zgadzają się z rozumowaniem ETPC. Gdyby Trybunał pokazał w wyroku, jak zmieniła się interpretacja KPT przez KomPT, wzmocniłoby to uzasadnienie zmian w orzecznictwie ETPC.

---

⁷⁷ General Comment No. 4 (2017), § 30; General Comment No. 2: Implementation of Article 2 by States Parties, 24 January 2008, CAT/C/GC/2, § 18, <https://www.refworld.org/docid/47ac78ce2.htm> [dostęp: 9.04.2022].

Grażyna Baranowska

KONWENCJA O OCHRONIE WSZYSTKICH OSÓB PRZED WYMUSZONYM ZAGINIĘCIEM

1. KONWENCJA O OCHRONIE WSZYSTKICH OSÓB PRZED WYMUSZONYM ZAGINIĘCIEM ORAZ KOMITET DO SPRAW WYMUSZONYCH ZAGINIĘĆ

Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem została przyjęta w 2006 r. i weszła w życie 23 grudnia 2010 r. Jest pierwszą uniwersalną umową międzynarodową, której celem jest zapobieganie wymuszonym zaginięciom oraz zwalczanie bezkarności przestępstwa wymuszonego zaginięcia. Dotychczas została ratyfikowana przez 63 państwa¹. Polska podpisała Konwencję w czerwcu 2013 r., ale jak dotychczas jeszcze jej nie ratyfikowała.

Tekst Konwencji jest podzielony na trzy części poprzedzone preambułą. Pierwsza część (art. 1–25) określa główne warunki, które państwa przystępujące do KWZ muszą uwzględnić w prawie krajowym². Druga część (art. 26–36) dotyczy Komitetu do spraw Wymuszonych Zaginięć. Trzecia część (art. 37–45) zawiera następujące regulacje: zapewnienie, że KWZ nie narusza postanowień bardziej sprzyjających ochronie osób przed wymuszonymi zaginięciami, zarówno krajowych, jak i międzynarodowych (art. 37), kwestie dotyczące ratyfikacji, wejścia w życie i stosowania Konwencji (art. 38–42, 44–45), a także relacji między KWZ a międzynarodowym prawem humanitarnym (art. 43).

Konwencja definiuje wymuszone zaginięcie jako „zatrzymanie, aresztowanie, uprowadzenie lub jakąkolwiek inną formę pozbawienia osoby wolności, dokonane przez przedstawicieli Państwa albo przez osoby lub grupy osób działające z upoważnieniem,

¹ Dane według stanu na dzień 31 grudnia 2020 r.

² Więcej na temat KWZ zob. P. Domagała, *Międzynarodowa Konwencja ONZ w sprawie ochrony wszelkich osób przed wymuszonym zaginięciem. Perspektywa polska*, Warszawa 2017; G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i egzekwowania odpowiedzialności państw*, Warszawa 2017; G. Baranowska, *Komitet do Spraw Wymuszonych Zaginięć*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 265–294.

pomocą lub milczącą zgodą Państwa, po którym następuje odmowa przyznania faktu pozabawienia wolności lub ukrywanie losów bądź miejsca pobytu takiej osoby, co powoduje, że znajduje się ona poza ochroną prawa” (art. 2 KWZ)³. W konwencyjnej definicji mieszczą się zatem tylko takie zaginięcia, których sprawcami są osoby lub grupy działające z upoważnieniem, pomocą lub zgodą państwa. Jednocześnie zgodnie z art. 3 KWZ państwa mają obowiązek przedsięwzięcia odpowiednich środków w celu ścigania czynów oraz wymierzenia sprawiedliwości osobom odpowiedzialnym za popełnianie czynów zdefiniowanych w Konwencji, ale działającym bez upoważnienia, pomocy lub milczącej zgody państwa.

W trakcie prac nad KWZ nie było zgody co do powołania KomWZ. Część delegacji podnosiła, iż w związku z funkcjonowaniem Grupy Roboczej ONZ ds. Wymuszonych i Przymusowych Zaginięć nie jest konieczne powoływanie nowego organu, ani jasne, w jaki sposób organy te miałyby ze sobą współdziałać. Ponadto podnoszono dyskusyjny w tym okresie problem nadmiaru organów nadzorujących w ONZ i propozycję Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka dotyczącą połączenia wszystkich organów traktatowych w jeden. Dlatego też umieszczono w Konwencji artykuł przewidujący konferencję państw-stron, podczas której miała zostać podjęta decyzja, czy właściwe jest przekazanie monitorowania KWZ innemu organowi niż powołany KomWZ (art. 27)⁴. W trakcie konferencji, która odbyła się 19 grudnia 2016 r., podjęto decyzję o nieprzekazywaniu kompetencji Komitetu innemu organowi⁵.

Członkami Komitetu jest 10 niezależnych ekspertów wybieranych przez państwa członkowskie z uwzględnieniem sprawiedliwego podziału geograficznego. Komitet obradu-

---

³ Tłumaczenie KWZ dostępne na stronach Ministerstwa Sprawiedliwości: Międzynarodowa Konwencja w Sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonym Zaginięciem, https://arch-bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_czlowieka/onz/konwencja-onz-ws-wymuszonych-zaginiec.pdf [dostęp: 9.01.2022].

⁴ Commission on Human Rights 59th session, item 11 (b) of the provisional agenda, Civil and Political Rights, Including the Question of Enforced or Involuntary Disappearances Report of the intersessional open-ended working group to elaborate a draft legally binding normative instrument for the protection of all persons from enforced disappearance, Chairperson-Rapporteur: Mr. Bernard Kessedjian (France), E/CN.4/2003/71, 12.02.2003, § 32, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/109/43/PDF/G0310943.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022]; Commission on Human Rights, 62nd session, item 11 (b) of the provisional agenda, Civil and Political Rights, Including the Question of Enforced or Involuntary Disappearances, Report of the Intersessional Open-ended Working Group to elaborate a draft legally binding normative instrument for the protection of all persons from enforced disappearance Chairperson-Rapporteur: Mr. Bernard Kessedjian (France), E/CN.4/2006/57, 2.02.2006, § 70–74 i 82, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/105/61/PDF/G0610561.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].

⁵ Conference of the States Parties Report of the Conference of the States Parties to the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance on its first session, held on 19 December 2016, CED/CSP/2016/4, 19.12.2016, <https://daccess-ods.un.org/tmp/978811.532258987.html> [dostęp: 9.01.2022].

je w systemie sesyjnym, określonym w regulaminie Komitetu. Sesje odbywają się dwa razy w roku w Genewie. Podobnie jak pozostałe organy traktatowe, Komitet został wyposażony w następujące kompetencje: rozpatrywanie sprawozdań państw ze środków przedsięwziętych w celu wypełnienia zobowiązań wynikających z Konwencji (art. 29), przyjmowanie i rozpatrywanie skarg⁶ indywidualnych (art. 31) oraz przeprowadzanie wizyt krajowych (art. 33). Po otrzymaniu skargi indywidualnej, a przed jej rozstrzygnięciem, Komitet może zwrócić się do państwa o pilne rozważenie podjęcia przez nie środków tymczasowych (ang. *interim measures*). Oprócz skarg indywidualnych istnieje możliwość składania skarg międzypaństwowych (art. 32). Ponadto Konwencja przewiduje mechanizmy niezawarte dotychczas w innych konwencjach ONZ z dziedziny praw człowieka – pilne przedstawienie sprawy dotyczącej rozległego lub systematycznego stosowania wymuszonych zaginięć Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ (art. 34) oraz składanie wniosku o wszczęcie poszukiwań i odnalezienie osoby zaginionej w trybie pilnym (art. 30).

Komitet monitoruje implementację Konwencji poprzez rozpatrywanie sprawozdań składanych cyklicznie przez poszczególne państwa-strony KWZ. Elementem tego procesu jest publiczny dialog, w trakcie którego członkowie Komitetu mogą zadawać pytania delegacjom rządowym. Obserwacje i wnioski Komitet ujmuje w formie uwag końcowych zawierających także rekomendacje działań, które dane państwo powinno podjąć.

Komitet ma również kompetencje do przygotowania i przyjmowania komentarzy ogólnych (ang. *general comments*) w celu promowania wykonywania Konwencji i wspierania państw w wypełnianiu swoich zobowiązań⁷. Dotychczas Komitet nie przyjął jeszcze żadnego komentarza ogólnego, a jedynie trzy oświadczenia merytoryczne⁸ (ang. *substantive statements*) oraz jedną decyzję dotyczącą kwestii proceduralnych⁹.

---

⁶ Zgodnie z przyjętym w książce nazewnictwem organów traktatowych. Zob. *Wprowadzenie* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309741).

⁷ Committee on Enforced Disappearances' Rules of procedure, CED/C/1, 22.06.2012, pkt 56, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G12/435/63/PDF/G1243563.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].

⁸ Statement by the Committee on the Enforced Disappearances on the Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on Strengthening the United Nations human rights treaty body system (June 2012), <https://www.ohchr.org/en/statements/2012/11/statement-committee-enforced-disappearances-report-united-nations-high> [dostęp: 9.01.2022]; Statement on the *ratione temporis* element in the review of reports submitted by states parties under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, 11.2013, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CED/Shared%20Documents/1_Global/INT_CED_SUS_7250_E.pdf [dostęp: 9.01.2022]; CED statement on enforced disappearance and military jurisdiction, 02.2015, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CED/Shared%20Documents/1_Global/INT_CED_SUS_7639_E.pdf [dostęp: 9.01.2022].

⁹ Decision of the Committee on Enforced Disappearances on the Guidelines on the independence and impartiality of members of the human rights treaty bodies (Addis Ababa guidelines), 11.11.2012, <https://>

Państwa-strony KWZ mogą na podstawie art. 31 Konwencji oświadczyć, że uznają kompetencje KomWZ w zakresie przyjmowania i rozpatrywania skarg indywidualnych. Skarga indywidualna musi spełniać przesłanki dopuszczalności wymienione w Konwencji (art. 31 ust. 2)¹⁰. Jedną z tych przesłanek jest fakt rozpatrywania tej samej sprawy przez inny organ międzynarodowy zajmujący się postępowaniem wyjaśniającym lub rozstrzygnięciem o takim samym charakterze. Komitet wymienił w tym kontekście m.in. KPC, KomPT oraz regionalne mechanizmy praw człowieka, w tym ETPC¹¹. Dotychczas Komitet rozstrzygnął dwie skargi indywidualne¹².

Ponadto państwa-strony KWZ mogą wnieść do KomWZ skargi wskazujące, że inne państwo-strona nie wypełnia swoich obowiązków wynikających z Konwencji – jeśli oba państwa wcześniej oświadczyły, że uznają kompetencje Komitetu w tym zakresie (art. 32). Procedura rozpatrywania skarg międzypaństwowych została uszczegółowiona w regulaminie Komitetu. Podczas gdy skargi indywidualne są rozstrzygane w formie decyzji (ang. *views*), to skargi międzypaństwowe – w formie raportu (ang. *report*). Podkreśla to odmienny charakter obu procedur¹³. Nie została jeszcze złożona żadna skarga międzypaństwowa.

2. WYMUSZONE ZAGINIĘCIA W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI ORAZ ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności nie zawiera zakazu stosowania wymuszonych zaginięć, podobnie jak pozostałe główne traktaty dotyczące

---

tbinternet.ohchr.org/Treaties/CED/Shared%20Documents/1_Global/INT_CED_SUS_7123_E.docx [dostęp: 9.01.2022].

¹⁰ Komitet uzna za niedopuszczalne zawiadomienie, jeżeli: a) zawiadomienie jest anonimowe; b) zawiadomienie stanowi nadużycie prawa do przedstawiania takich zawiadomień albo jest sprzeczne z postanowieniami Konwencji; c) ta sama sprawa jest rozpatrywana przez inny organ międzynarodowy zajmujący się postępowaniem wyjaśniającym lub rozstrzygnięciem o takim samym charakterze lub jeżeli d) nie wyczerpano wszelkich efektywnych, dostępnych w prawie wewnętrznym, środków ochrony prawnej. Niniejsza zasada nie obowiązuje w wypadkach, gdy stosowanie tych środków przewleka się w sposób niezasadny.

¹¹ CED Guidance for the submission of an individual communication or complaint to the Committee, CED/C/5, 29.04.2014, pkt 2.7, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/428/44/PDF/G1442844.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].

¹² Decyzja KomWZ z 11 marca 2016 r., *Yrusta p-ko Argentynie*, 1/2013, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 9.01.2022]; Views adopted by the Committee under article 31 of the Convention, concerning communication No. 3/2019, CED/C/19/D/3/2019, 12.11.2019, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 9.04.2022].

¹³ Committee on Enforced Disappearances' Rules of procedure, CED/C/1, pkt 85–87.

praw osobistych i politycznych: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych oraz Amerykańska Konwencja Praw Człowieka. W obu systemach – uniwersalnym i międzyamerykańskim – z czasem przyjęto traktat poświęcony temu zjawisku, tj. Konwencję o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem (2006) oraz Międzyamerykańską konwencję o wymuszonych zaginięciach osób (1994). Również na arenie Rady Europy dyskutowane było przyjęcie europejskiej konwencji dotyczącej wymuszonych zaginięć. W rezolucji z 2012 r. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy wezwało państwa członkowskie Rady Europy do rozważenia opracowania takiej konwencji¹⁴. Nie zdecydowano się jednak na przyjęcie takiego rozwiązania i wydaje się to mało prawdopodobne w przyszłości.

Wymuszone zaginięcie narusza liczne prawa zagwarantowane w EKPC. Pozbawienie wolności, które następnie jest zatajone, jest naruszeniem prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5 EKPC). Odmowa przyznania faktu pozbawienia wolności powoduje, iż zaginiona osoba znajduje się poza ochroną prawa i jest pozbawiona prawa do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 EKPC). Choć niektóre inne organy przyjęły, iż każdy przypadek wymuszonego zaginięcia jest przypadkiem tortur (art. 3 EKPC)¹⁵, ETPC w każdym wypadku bada, czy rzeczywiście doszło do stosowania tortur wobec zaginionej osoby. W wypadku wymuszonego zaginięcia dochodzi również do zagrożenia prawa do życia (art. 2 EKPC). ETPC analizuje w wypadku wymuszonych zaginięć naruszenia prawa do życia w aspekcie materialnym i obowiązków proceduralnych.

3. KONWENCJA O OCHRONIE WSZYSTKICH OSÓB PRZED WYMUSZONYM ZAGINIĘCIEM W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem jest przywoływana przez ETPC niezwykle rzadko – dotychczas jedynie w dwunastu wyrokach, z czego w czterech w części zawierającej ocenę Trybunału. Pewien wpływ na tak niską obecność Konwencji w orzecznictwie ETPC ma niewątpliwie krótki okres obowiązywania Konwencji, która weszła w życie w 2010 r. Niemniej należy podkreślić, że częstotliwość odwołań nie wzrosła

¹⁴ The International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance, Resolution 1868 (2012) Final, § 9.3.2, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=18076&lang=en> [dostęp: 9.01.2022].

¹⁵ Zgodnie z orzecznictwem Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka, jeśli wymuszone zaginięcia są długie, to stanowią tortury. Por. wyrok Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka z 29 lipca 1988 r., *Vélásquez Rodríguez p-ko Hondurasowi*, § 187, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf [dostęp: 9.01.2022].

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano KWZ lub dorobek KomWZ

Liczba wyroków, w których przywołano Konwencję lub dorobek Komitetu – ogółem	12
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	5
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	4
– w stanowisku skarżącego	0
– w stanowisku rządu	0
– w stanowisku strony trzeciej	2
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	1
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	1
– w tym wyroków Wielkiej Izby	4
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	0
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	0
Liczba wyroków, w których przywołano komentarze ogólne Komitetu	0
Liczba wyroków, w których przywołano dorobek Komitetu w innej formie	0

Źródło: opracowanie własne.

z czasem i ostatni raz ETPC powoływał się na KWZ w 2017 r.¹⁶ Dzieje się tak mimo tego, że Trybunał rozpatrzył dotychczas ponad 200 skarg dotyczących wymuszonych zaginięć¹⁷.

Trybunał po raz pierwszy przywołał KWZ w 2009 r., a więc rok przed jej wejściem w życie, w wyroku w sprawie *Varnava i inni przeciwko Turcji*. Skarga, której dotyczył wyrok, została złożona przez krewnych greckich Cypryjczyków, którzy zaginęli w 1974 r. po tureckiej inwazji na wyspę¹⁸. Turcja zaakceptowała procedurę skargi indywidualnej do ETPC w styczniu 1987 r., a skarga w sprawie *Varnava i inni przeciwko Turcji* została złożona w styczniu 1990 r. Dotyczyła ona zatem naruszenia, do którego doszło 13 lat przed przyjęciem procedury skargi indywidualnej przez Turcję oraz 16 lat przed jej złożeniem do ETPC. Trybunał uznał te skargi za dopuszczalne poprzez uznanie wymuszonych zaginięć za naruszenia ciągłe. Podkreślił jednocześnie, że skarżący mogą mieć roszczenia jedynie w odniesieniu do wydarzeń, które trwały po związaniu się państwa EKPC i dotyczyły

¹⁶ Wyrok ETPC z 6 lipca 2017 r., *Trivkanović p-ko Chorwacji*, 12986/13, HUDOC.

¹⁷ Zob. następujące publikacje zawierające analizy orzecznictwa ETPC dotyczące wymuszonych zaginięć: S. Jöttens, *Enforced disappearances und EMRK*, Berlin 2012; G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia...*, dz. cyt., s. 71–152.

¹⁸ Jedna kategoria zarzutów w skardze międzypaństwowej złożonej przez Cypr przeciwko Turcji dotyczyła tych samych wydarzeń, jednak ETPC nie odwołał się do Konwencji o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem. Wyrok ETPC z 10 maja 2001 r., *Cypr p-ko Turcji*, 25781/94, HUDOC.

„ciągłego niewyjaśniania na drodze efektywnego śledzenia losu i miejsc pobytu zaginionych mężczyzn”¹⁹.

Rozstrzygając skargę, Trybunał przywołał oprócz KWZ liczne dokumenty prawno-międzynarodowe dotyczące wymuszonych zaginięć, tj. postanowienia Deklaracji ONZ o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem (1994), Komentarze Ogólne Grupy Roboczej ONZ ds. Wymuszonych i Przymusowych Zaginięć do Deklaracji (1998, 2000) oraz Międzypaństwową konwencję o wymuszonych zaginięciach osób (1994). Odnosząc się do KWZ, Trybunał powołał się m.in. na art. 8, zgodnie z którym, jeśli państwo stosuje przedawnienia odnośnie do wymuszonych zaginięć, okresy przedawnienia powinny być długie oraz rozpoczynać się z chwilą zakończenia przestępstwa, z uwzględnieniem trwałego charakteru tego przestępstwa²⁰. Był to jak dotychczas jedyny wyrok, w którym ETPC szczegółowo analizował standardy międzynarodowe dotyczące wymuszonych zaginięć²¹.

W toku rozpatrywania skargi w sprawie *Varnava i inni przeciwko Turcji* Trybunał przywołał KWZ, analizując wymóg wniesienia skargi w ciągu sześciu miesięcy od podjęcia ostatecznej decyzji krajowej. Biorąc pod uwagę art. 8 KWZ oraz statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, ETPC stwierdził, iż istnieje konsensus co do możliwości ścigania sprawców wymuszonych zaginięć nawet wiele lat po samym zaginięciu. Konsekwentnie uznał, iż nie może zbyt rygorystycznie oczekiwać od krewnych osób zaginionych szybkiego złożenia skargi do ETPC²². Te rozważania doprowadziły do przyjęcia przez Trybunał następującego podejścia do terminu złożenia skargi indywidualnej do ETPC w takich sytuacjach: bliscy osób zaginionych powinni złożyć takie skargi, gdy zdają sobie sprawę – lub gdy powinni zdać sobie sprawę – że nie jest i nie będzie prowadzone efektywne śledztwo. W skomplikowanej sytuacji po konflikcie międzynarodowym może to być nawet kilka lat. Gdy w takiej sytuacji

¹⁹ Wyrok ETPC z 18 września 2009 r., *Varnava i in. p-ko Turcji*, 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, § 134, HUDOC. Wszystkie tłumaczenia są tłumaczeniami własnymi autorki, chyba że zaznaczono inaczej.

²⁰ Ponadto ETPC przywołał art. 1 (zakaz stosowania wymuszonych zaginięć), art. 2 (definicja wymuszonych zaginięć), art. 3 (obowiązek ścigania zaginięć dokonanych bez upoważnienia, pomocy lub milczącej zgody państwa i wymierzanie sprawiedliwości osobom odpowiedzialnym za nie), art. 4 (zapewnienie karanie wymuszonych zaginięć w prawie karnym), art. 5 (rozległa lub systematyczna praktyka wymuszonych zaginięć stanowi zbrodnię przeciwko ludzkości). Tamże, § 89–92.

²¹ W innym wyroku ETPC przywołał różne instrumenty dotyczące wymuszonych zaginięć, niemniej nie wymienił postanowień traktatów tak szczegółowo jak w wypadku *Varnava i inni przeciwko Turcji* – zob. wyrok ETPC z 18 grudnia 2012 r., *Aslakhanova i in. p-ko Rosji*, 2944/06, 8300/07, 50184/07, 332/08, 42509/10, § 60–63, HUDOC, przywołujący: rezolucję Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy na temat wymuszonych zaginięć z 2003 r., Konwencję o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem oraz Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego.

²² Wyrok ETPC z 18 września 2009 r., *Varnava i in. p-ko Turcji*, 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, § 163.

prowadzone jest śledztwo, bliscy mogą czekać dłużej, niemniej po upływie więcej niż dziesięciu lat skarżący muszą wskazać w przekonujący sposób, że „istniał trwający i konkretny postęp, który uzasadniał dalsze opóźnienie składania skargi do ETPC”²³. W wypadku zaginięć, do których doszło w 1974 r. na Cyprze, Trybunał uznał za ten moment rok 1990.

Ta argumentacja ETPC ze sprawy *Varnava i inni przeciwko Turcji* była kluczowa dla rozstrzygnięcia kolejnych skarg dotyczących wymuszonych zaginięć, do których doszło przed związaniem się państwa EKPC. Trybunał konsekwentnie uznał za niedopuszczalne skargi związane z zaginięciami na Cyprze złożone po 1990 r., nie powołując się jednak już na KWZ²⁴. Uznając za dopuszczalne dwie skargi przeciwko Chorwacji, dotyczące wymuszonych zaginięć w trakcie wojny w 1991 r., złożonych odpowiednio w 2008 i 2013, Trybunał przywołał KWZ cytowaną w sprawie *Varnava i inni przeciwko Turcji*²⁵. Również rozstrzygając skargę *Janowiec i inni przeciwko Rosji*, czyli skargi rodzin katyńskich, Trybunał powołał się na ustalenia z wyroku w sprawie *Varnava i inni przeciwko Turcji* i stwierdził, że choć nie istnieją oczywiste kryteria prawne pozwalające ustalić jednoznacznie maksymalny okres, który może upłynąć między zaginięciem a wniesieniem skargi, to nie powinien on przekraczać dziesięciu lat²⁶. Trybunał opierał zatem na KWZ rozumowanie dotyczące wymuszonych zaginięć jako naruszeń ciągłych, jednocześnie w praktyce ograniczył tę ciągłość do 10 lat²⁷.

Trybunał nie przyjął własnej definicji wymuszonych zaginięć i jedynie w nielicznych wyrokach odniósł się do definicji tego pojęcia²⁸, przywołując w takich sytuacjach definicję

²³ Tamże, § 165–166.

²⁴ Zob. np. decyzja ETPC z 1 grudnia 2009 r., *Karefyllides i in. p-ko Turcji*, 45503/99, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPC z 20 stycznia 2011 r., *Skendzić i Krznarić p-ko Chorwacji*, 16212/08, § 70–73, HUDOC; wyrok ETPC z 6 lipca 2017 r., *Trivkanović p-ko Chorwacji*, 12986/13, § 54–58.

²⁶ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 2952/09, § 146, HUDOC. Szerzej na temat problematyki temporalnej w sprawie *Janowiec i in. p-ko Rosji* zob. I.C. Kamiński, *Właściwość czasowa (ratione temporis) Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w sprawach dotyczących prawa do życia – uwagi na kanwie „skarg katyńskich”*, [w:] M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelańska-Pręgowska (red.), *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza*, Toruń 2011, s. 333–357; G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia...*, dz. cyt., s. 86–92. W kontekście dorobku organów traktatowych zob. również rozdział G. Baranowskiej, *Obowiązek przeprowadzenia skutecznego śledztwa i naruszenia ciągłe – Janowiec i inni przeciwko Rosji* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309910).

²⁷ Wyjątkiem jest kryterium „wartości Konwencji”, zwane też klauzulą humanitarną, zgodnie z którą związek między terminem wejścia w życie EKPC wobec danego państwa a śmiercią może być słabszy, jeśli jest to konieczne ze względu na ochronę gwarancji i wartości leżących u podstaw EKPC. Zob. W. Schabas, *Do the „Underlying Values” of the European Convention on Human Rights begin in 1950?*, „Polish Yearbook of International Law” 2013, nr 33, s. 247–258.

²⁸ Na temat różnic w definicjach wymuszonych zaginięć przyjętych w różnych instrumentach prawnomiędzynarodowych zob. G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia...*, dz. cyt., s. 39–67.

zawartą w KWZ²⁹. Szczególne znaczenie miało to w wyroku w sprawie *El-Masri przeciwko byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, dotyczącej współpracy władz Macedonii z CIA przy pozbawieniu wolności oskarżonego o terroryzm. Jego los został utajniony, a on został pozbawiony ochrony prawnej. Trybunał stwierdził w tej sprawie jednoznacznie, iż zatrzymanie i pozbawienie wolności stanowiły wymuszone zaginięcie w rozumieniu KWZ³⁰. Jest to wyjątkowe stwierdzenie, ponieważ w żadnej innej sprawie Trybunał nie orzekł, że dane okoliczności stanowiły wymuszone zaginięcie w rozumieniu KWZ. Takie jasne zajęcie stanowiska przez ETPC ma istotne znaczenie, ponieważ państwa zaangażowane w program tajnych więzień CIA podnosiły, że program ten nie stanowi naruszenia prawa międzynarodowego. W odpowiedzi to liczne organy międzynarodowe oceniły, iż tajne więzienia CIA są naruszeniem praw człowieka i nazwały je wymuszonym zaginięciem. Ocena Trybunału wpisala się w ten trend³¹.

Trybunał nie rozwinął w swoim orzecznictwie występującego w KWZ prawa do prawdy, co zostało dwukrotnie podniesione przez sędziów w zdaniach odrębnych do wyroków³². KWZ jest pierwszą umową międzynarodową zawierającą „prawo do prawdy”. Zgodnie z art. 24 ust. 3 Konwencji każda osoba, która ucierpiała bezpośrednio w wyniku wymuszonego zaginięcia, „ma prawo znać prawdę o okolicznościach wymuszonego zaginięcia,

²⁹ Wyrok ETPC z 15 lutego 2011 r., *Palić p-ko Bośni i Hercegowinie*, 4704/04, § 33, HUDOC.

³⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 grudnia 2012 r., *El-Masri p-ko byłej jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, 39630/09, § 240, HUDOC. ETPC powołuje się na definicje z prawa międzynarodowego (a nie tylko KWZ), odsyłając do części zawierającej analizę prawa międzynarodowego (tj. § 95 i 100). Zawarta tam jest definicja z KWZ oraz rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnej Rady Europy wymieniająca elementy składające się na wymuszone zaginięcia.

³¹ Zob. Human Rights Council, 30th session Agenda item 3, Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development Joint Study on Global Practices in Relation to Secret Detention in the Context of Countering Terrorism of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms While Countering Terrorism, Martin Scheinin; The Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Manfred Nowak; The Working Group On Arbitrary Detention Represented By Its Vice-Chair, Shaheen Sardar Ali; and The Working Group On Enforced Or Involuntary Disappearances Represented by Its Chair, Jeremy Sarkin, A/HRC/13/42, 19.02.2010, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/134/99/PDF/G1013499.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022]; zob. też A. Szpak, *Amerykańska praktyka „renditions” jako współczesny przykład wymuszonych zaginięć*, „Studia Prawnicze” 2009, nr 1–2, s. 179–180, <https://doi.org/10.37232/sp.2009.1-2.7>.

³² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 2952/09 – zdanie częściowo odrębne sędziów Ziemele, De Gaetano, Laffranque i Keller, § 9. Co ciekawe, jest to jedyne odwołanie do KWZ w obu wyrokach w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*; Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 grudnia 2012 r., *El-Masri p-ko byłej jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, 39630/09 – zdanie zbieżne sędziów Tulkens, Spielmann, Scilianosa i Keller, § 2 – sędziowie nie powołali się bezpośrednio na KWZ, a jedynie na prawo do prawdy, przywołując argumentację organizacji pozarządowych w tej sprawie, w której to argumentacji prawo do prawdy bezpośrednio łączono z KWZ.

o postępie i wynikach dochodzenia oraz o losie osoby zaginionej”. Rozstrzygając skargi dotyczące wymuszonych zaginięć, powołanie się na ten aspekt KWZ mogłoby wzmocnić prawa bliskich osób zaginionych do informacji o nich.

Mimo licznych wyroków dotyczących wymuszonych zaginięć ETPC wspierał wykładnię EKPC poprzez odwołania do KWZ jedynie incydentalnie. Istotne znaczenie miało powołanie się na art. 8 KWZ, kiedy ETPC analizował dopuszczalność skarg dotyczących wymuszonych zaginięć, do których doszło przed związaniem się przez państwo EKPC. Trybunał, powołując się na KWZ, uznał wymuszone zaginięcia za naruszenia ciągłe, jednocześnie w praktyce ograniczając możliwość składania skarg do tych wydarzeń, do których doszło 10 lat przed złożeniem skargi.

Katarzyna Sękowska-Kozłowska

KONWENCJA O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

1. KONWENCJA O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH ORAZ KOMITET DO SPRAW PRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych¹ uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 13 grudnia 2006 r. jest najważniejszym traktatem międzynarodowym dotyczącym praw osób z niepełnosprawnościami². Stanowi efekt wielu lat negocjacji, w których wiodącą rolę odegrały organizacje pozarządowe z całego świata reprezentujące osoby z niepełnosprawnościami³. W myśl dewizy „nic o nas bez nas” przyświecającej pracom

---

¹ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. 2012, poz. 1169. Stronami traktatu są 184 państwa (za: Convention on the Rights of Persons with Disabilities, New York, 13.12.2006, <https://treaties.un.org/> [dostęp: 27.12.2021]).

² Polski tekst Konwencji operuje terminem „osoby niepełnosprawne”, lecz bardziej odpowiednie byłoby tłumaczenie „osoby z niepełnosprawnościami” (ang. *persons with disabilities*) i taka forma będzie stosowana w tekście. Określenie „osoba niepełnosprawna” jest uważane za stygmatyzujące, konstruuje bowiem tożsamość danej osoby wyłącznie przez pryzmat jej niepełnosprawności, redukując jej funkcjonowanie w społeczeństwie wyłącznie do tej kwestii. W określeniu „osoba z niepełnosprawnością” niepełnosprawność jest natomiast tylko jedną z cech, „atrybutów” danej osoby. Zob. D. Galiński, *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością?*, „Niepełnosprawność” 2013, nr 4, s. 3–6.

³ Szerzej na temat genezy konwencji i jej głównych założeń m.in.: R. Kayess, P. French, *Out of Darkness Into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „Human Rights Law Review” 2008, nr 1, s. 1–34, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngm044>; R. McCallum, *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Some Reflections*, „Sydney Law School Legal Studies Research Paper” 2010, nr 10/30, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1563883 [dostęp: 9.01.2022]; M.A. Stein, J.E. Lord, *Future Prospects for the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „William & Mary Law School Legal Studies Research Paper Series” 2010, nr 1, s. 17–40, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004169715.i-320.14>.

nad Konwencją⁴ ma na celu zerwanie z tradycją paternalistycznego traktowania osób z niepełnosprawnościami, koncentrując się na zapewnieniu im autonomii i pełnej realizacji praw i wolności człowieka. Opiera się na dotychczasowym dorobku ONZ w dziedzinie praw człowieka⁵, a jej celem jest „popieranie, ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkie osoby niepełnosprawne oraz popieranie poszanowania ich przyrodzonej godności” (art. 1 KPON). Traktat ten zatem nie ustanawia nowych praw, lecz nakłada na państwa obowiązek podjęcia określonych działań na rzecz zagwarantowania osobom z niepełnosprawnościami pełnej realizacji ich praw człowieka.

Konwencja jest kompleksowym traktatem regulującym korzystanie przez osoby z niepełnosprawnościami zarówno z praw osobistych i politycznych, jak i z praw społecznych, gospodarczych i kulturalnych. Jej zakres przedmiotowy jest więc szerszy niż EKPC, która odnosi się przede wszystkim do praw osobistych i politycznych, w dużo mniejszym stopniu znajdując zastosowanie w ochronie praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych⁶. Aspekt ten ma szczególne znaczenie dla dyskusji na temat recepcji KPON w orzecznictwie ETPC. Jak słusznie wskazuje się w literaturze przedmiotu, w przypadku KPON kwestia niepodzielności i współzależności praw człowieka⁷ odgrywa wyjątkowo istotną rolę⁸. Zapewnienie osobom z niepełnosprawnościami pełnej realizacji ich praw osobistych i politycznych, takich jak wolność wypowiedzi czy swoboda wyznania, wymaga bowiem niekiedy podjęcia kroków w znacznym stopniu wykraczających poza tzw. negatywny obowiązek nieingerowania w tę sferę praw. Oznacza to chociażby zagwarantowanie dostępności publicznej infrastruktury czy zastosowanie racjonalnych usprawnień w indywidualnych przypadkach⁹, a co za tym idzie – poczynienie odpowiednich nakładów finansowych.

⁴ R. McCallum, *The United Nations Convention...*, dz. cyt., s. 2.

⁵ Zob. w szczególności preambuła KPON, lit. d.

⁶ Zob. rozdział A. Hernandez-Polczyńskiej, *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309764).

⁷ Koncepcja niepodzielności (ang. *indivisibility*) i współzależności (ang. *interdependence*) praw człowieka odnosi się do komplementarności, synergii oraz braku hierarchii pomiędzy prawami osobistymi i politycznymi a prawami gospodarczymi, społecznymi i kulturalnymi. Zob. szerzej np. Z. Kulińska-Kępa, *Prawa obywatelskie i polityczne a prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne. Porównanie systemów ochrony*, Warszawa 2017, s. 49 i n.

⁸ Zob. m.in. A. Broderick, *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the European Convention on Human Rights: a Tale of Two Halves or a Potentially Unified Vision of Human Rights?*, „Cambridge International Law Journal” 2018, nr 2, s. 199–224, <https://doi.org/10.4337/cilj.2018.02.02>; G. de Beco, *The Indivisibility of Human Rights in Light of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „International and Comparative Law Quarterly” 2018, nr 1, s. 141–160, <https://doi.org/10.1017/S0020589318000386>.

⁹ Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej, *Realizacja prawa do nauki przez osoby z niepełnosprawnościami – Çam przeciwko Turcji, Enver Şahin przeciwko Turcji i inne* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309933).

KPON opiera się na zmianie paradygmatu niepełnosprawności – przejściu od postrzegania niepełnosprawności w kontekście choroby, indywidualnego „problemu” jednostki (model medyczny) do koncentrowania się na znoszeniu barier stwarzanych przez społeczeństwo (model społeczny)¹⁰. Model społeczny zakłada, że niepełnosprawność powstaje wskutek ograniczeń, których doświadczają osoby nią dotknięte, takich jak indywidualne uprzedzenia, utrudniony dostęp do budynków użyteczności publicznej, niedostosowany system transportu, segregacyjna edukacja czy rozwiązania na rynku pracy wykluczające z niego osoby niepełnosprawne¹¹. W świetle społecznego modelu niepełnosprawności przeszkodą w zapewnieniu osobom z niepełnosprawnościami ich praw na zasadzie równości z innymi nie są zatem określone dysfunkcje tych osób, ale bariery wynikające z postaw ludzkich i środowiskowych¹². Dlatego też realizacja Konwencji opiera się w dużej mierze na stosowaniu instrumentów umożliwiających osobom z niepełnosprawnościami pełne uczestnictwo we wszystkich sferach życia. Należą do nich m.in. środki podejmowane na rzecz zapewnienia uniwersalnego projektowania (art. 4 KPON)¹³, racjonalnych usprawnień (art. 5 KPON)¹⁴, dostępności infrastruktury (art. 9 KPON)¹⁵ czy edukacji włączającej (art. 24 KPON)¹⁶.

---

¹⁰ Szerzej np. P. Harpur, *Embracing the New Disability Rights Paradigm: the Importance of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „Disability & Society” 2012, nr 1, s. 1–14, <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.631794>; L. Series, *The Development of Disability Rights under International Law: from Charity to Human Rights*, „Disability & Society” 2015, nr 10, s. 1590–1593, <https://www.doi.org/10.1080/09687599.2015.1066975>; E. Celik, *The Role of CRPD in Rethinking the Subject of Human Rights*, „The International Journal of Human Rights” 2017, nr 7, s. 933–955, <https://doi.org/10.1080/13642987.2017.1313236>. W literaturze przedmiotu wskazuje się także, że KPON oparta jest na „modelu praw człowieka”, co w dużym uogólnieniu oznacza modyfikację podejścia opartego na modelu społecznym o przesłanki wynikające z podstawowych założeń praw człowieka, takich jak ochrona godności, zakaz dyskryminacji czy pozytywne obowiązki państw. Zob. szerzej: T. Degener, *Disability in a Human Rights Context*, „Laws” 2016, nr 5(3), s. 35–59, <https://doi.org/10.3390/laws5030035>.

¹¹ K. Kurowski, *Niepełnosprawność i osoba niepełnosprawna – od medycznego do społecznego modelu niepełnosprawności*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2012, nr 10, s. 8, <https://bip.brpo.gov.pl/> [dostęp: 10.02.2022].

¹² Zob. preambuła do KPON, pkt e.

¹³ Szerzej np. M. Wysocki, *Projektowanie uniwersalne – równość praw poprzez dostępność*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2012, nr 10, s. 26–33.

¹⁴ Szerzej np. R. Brown, J. Lord, *The Role of Reasonable Accommodation in Securing Substantive Equality for Persons with Disabilities: The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, [w:] M.H. Rioux, L.A. Bassier, M. Jones (red.), *Critical Perspectives on Human Rights and Disability Law*, New York 2011, s. 273–307, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004189508.i-552.76>.

¹⁵ Szerzej np. A. Broderick, *Of Rights and Obligations: the Birth of Accessibility*, „The International Journal of Human Rights” 2020, nr 4, s. 393–413, <https://doi.org/10.1080/13642987.2019.1634556>.

¹⁶ Szerzej np. P. Kubicki, *Bariery w edukacji włączającej*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, s. 63–77.

Kluczowe znaczenie ma ponadto zapewnienie zdolności do czynności prawnych w rozumieniu art. 12 Konwencji¹⁷.

Konwencja, podobnie jak inne traktaty ONZ z dziedziny praw człowieka, ustanawia organ monitorujący przestrzeganie przez państwa-strony praw w niej zawartych, którym jest Komitet do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych¹⁸. Posiada on kompetencje do rozpatrywania sprawozdań państw-stron z realizacji KPON oraz uchwalania komentarzy ogólnych, w których prezentowana jest wykładnia poszczególnych artykułów KPON. Ponadto na podstawie przepisów Protokołu Fakultatywnego, który został uchwalony równoległe z KPON¹⁹, KomPON posiada kompetencje do rozpatrywania skarg indywidualnych oraz prowadzenia postępowania wyjaśniającego w odniesieniu do państw, które przystąpiły do Protokołu Fakultatywnego²⁰.

2. PRAWA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI ORAZ ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

W EKPC nie znajdziemy żadnego literalnego odwołania do praw osób z niepełnosprawnościami lub do ochrony przed dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność. Jedynym postanowieniem EKPC, które uwzględnia w pewien sposób przesłankę niepełnosprawności, jest art. 5 ust. 1 lit. e, który dotyczy zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby

---

¹⁷ Przy czym należy zauważyć, że termin *legal capacity* zawarty w art. 12 ust. 2 Konwencji przetłumaczono w polskiej wersji Konwencji jako „zdolność prawną”, a nie jako „zdolność do czynności prawnych”, co w sposób fundamentalny zmienia treść przepisu. Zob. np. Realizacja przez Polskę zobowiązań wynikających z Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Synteza sprawozdania Rzecznika Praw Obywatelskich 2012–2014, <https://www.rpo.gov.pl/> [dostęp: 29.12.2021]. Kwestia dostosowania prawa do wymogów zawartych w art. 12 KPON to jedno z najważniejszych wyzwań stojących przed polskim ustawodawcą. Szerzej np. M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, s. 79–101.

¹⁸ Szerzej np. K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet do Spraw Praw Osób Niepełnosprawnych*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 235–264.

¹⁹ UN General Assembly, 61st session, Agenda item 67 (b) 06-50079, Resolution adopted by the General Assembly on 13 December 2006 [without reference to a Main Committee (A/61/611)], 61/106. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_61_106.pdf [dostęp: 9.01.2022].

²⁰ Polska nie podpisała ani nie ratyfikowała tego traktatu. Obecnie jego stronami jest 100 państw (za: A Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, New York, 13.12.2006, <https://treaties.un.org/> [dostęp: 29.12.2021]).

umysłowo chorej²¹. Kryterium niepełnosprawności nie zostało natomiast ujęte w katalogu cech prawnie chronionych przed dyskryminacją w korzystaniu z praw zawartych w EKPC (art. 14 EKPC), jak również w Protokole nr 12 do EKPC, który rozszerza zakaz dyskryminacji na wszelkie inne prawa. Ponieważ katalog cech prawnie chronionych w EKPC ma charakter otwarty, obecnie nie ulega wątpliwości, że obejmuje także zakaz dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność²².

W praktyce orzeczniczej ETPC znajdziemy bogaty wybór spraw dotyczących praw osób z niepełnosprawnościami, przy czym tylko część z nich opiera się na zarzucie naruszenia art. 14 EKPC. Wśród spraw odnoszących się do naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność w korzystaniu z praw i wolności zawartych w EKPC można tytułem przykładu wskazać przede wszystkim sprawy dotyczące naruszenia art. 14 w powiązaniu z art. 8 EKPC (ochrona życia prywatnego i rodzinnego)²³, a także w powiązaniu z art. 1 Protokołu nr 1 (ochrona własności)²⁴ czy też w powiązaniu z art. 2 Protokołu nr 1 (prawo do edukacji)²⁵. W przypadku części spraw dotyczących dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność ETPC odstąpił od badania zarzutu naruszenia art. 14, poprzestając na stwierdzeniu naruszenia innych powiązanych artykułów EKPC²⁶.

Na przestrzeni lat ETPC wykształcił bogaty dorobek dotyczący poszanowania praw osób z niepełnosprawnościami w odniesieniu do większości praw i wolności zawartych w EKPC. W przypadku art. 2 (prawo do życia) są to przede wszystkim sprawy dotyczące zgonów osób z niepełnosprawnościami przebywających w areszcie²⁷, szpitalu psychiatrycznym²⁸ lub domu opieki społecznej²⁹. Przedmiotem oceny ETPC były zarówno naruszenia w aspekcie materialnym, czyli dotyczące niedopełnienia przez państwa obowiązku ochrony życia osób znajdujących się pod jego pieczę, jak i proceduralnym, tj. braku przeprowadzenia efektywnego dochodzenia w przypadku takiej śmierci. Przykładowo ETPC badał, czy doszło do naruszenia art. 2 EKPC w przypadku popełnienia samobójstwa przez pacjentów

²¹ Zob. np. M. Szwed, *The Notion of 'a Person of Unsound Mind' Under Article 5 § 1(e) of the European Convention on Human Rights*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2020, t. 38, nr 4, 283–301, <https://www.doi.org/10.1177/0924051920968480>.

²² Wyrok ETPC z 30 kwietnia 2009 r., *Glor p-ko Szwajcarii*, 13444/04, § 80, HUDOC.

²³ Tamże; wyrok ETPC z 11 grudnia 2018 r., *Belli i Arquier-Martinez p-ko Szwajcarii*, 65550/13, HUDOC; wyrok ETPC z 18 lutego 2020 r., *Cința p-ko Rumunii*, 3891/19, HUDOC.

²⁴ Wyrok ETPC z 22 marca 2016 r., *Guberina p-ko Chorwacji*, 23682/13, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPC z 23 lutego 2016 r., *Çam p-ko Turcji*, 51500/08, HUDOC.

²⁶ Np. wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r., *Kacper Nowakowski p-ko Polsce*, 32407/13, HUDOC; wyrok ETPC z 29 marca 2016 r., *Kocherov i Sergejeva p-ko Rosji*, 16899/13, HUDOC.

²⁷ Np. wyrok ETPC z 21 grudnia 2010 r., *Jasinskis p-ko Łotwie*, 45744/08, HUDOC.

²⁸ Np. wyrok ETPC z 18 czerwca 2013 r., *Nenchewa i in. p-ko Bułgarii*, 48609/06, HUDOC.

²⁹ Np. wyrok ETPC z 17 lipca 2014 r., *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu p-ko Rumunii*, 47848/08, HUDOC.

szpitala psychiatrycznego³⁰. Nierzadko są to przypadki dotyczące systemowych i ciężkich zaniedbań związanych z brakiem zapewnienia należytej opieki pacjentom danej placówki, tak jak w przypadku sprawy dotyczącej śmierci 15 dzieci i młodych pensjonariuszy bułgarskiego domu opieki dla osób z niepełnosprawnością intelektualną, które zmarły jednej zimy na skutek chorób, niedożywienia i wyziębienia³¹, lub jednego z wielu zgonów wśród osób przebywających w rumuńskim szpitalu psychiatrycznym³². Niekiedy przyczyną naruszeń art. 2 EKPC jest brak zapewnienia potrzebnego wsparcia i komunikacji osobie z niepełnosprawnością, tak jak w przypadku zatrzymania po pobiciu pijanego głuchoniemego mężczyzny, który zmarł w areszcie na skutek niezapewnienia mu opieki medycznej³³.

Jak wynika z orzecznictwa ETPC, osoby z niepełnosprawnościami z uwagi na swoją sytuację mogą być szczególnie bezbronni i narażone na naruszenia swoich praw, należąc do tzw. grupy wrażliwej (ang. *vulnerable group*)³⁴. Dotyczy to przykładowo osób, które na skutek niemożności samodzielnego funkcjonowania, barier w komunikacji czy sytuacji społecznej nie są w stanie dochodzić ochrony swoich praw. W przypadku gdy takie osoby przebywają dodatkowo w placówce znajdującej się pod kontrolą państwa (np. zakładzie karnym czy szpitalu psychiatrycznym), która to sytuacja sama w sobie wpływa na szczególnie trudne położenie danej osoby (ang. *vulnerable position*)³⁵ bez względu na stan jej sprawności, narażenie na naruszenia praw staje się jeszcze większe. Świadczy o tym duża liczba spraw dotyczących naruszenia art. 3 EKPC (zakaz tortur oraz innego niehumanitarnego lub poniżającego traktowania) wobec osób z niepełnosprawnościami przymusowo osadzonych w różnego typu ośrodkach nadzorowanych przez państwo. Sprawy te dotyczą np. poniżającego i niehumanitarnego traktowania pacjentów szpitali psychiatrycznych³⁶ lub niepełnosprawnych pensjonariuszy domu opieki społecznej, w tym dzieci³⁷. Szczególnie liczna jest grupa spraw dotyczących warunków zatrzymania lub odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby z niepełnosprawnościami, które na skutek braku przystosowania zakładów karnych nie mogły samodzielnie poruszać się i opuszczać celi, korzystać ze

³⁰ Np. wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Fernandes de Oliveira p-ko Portugalii*, 78103/14, HUDOC; wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Hiller p-ko Austrii*, 1967/14, HUDOC.

³¹ Wyrok ETPC z 18 czerwca 2013 r., *Nenchewa i in. p-ko Bułgarii*, 48609/06.

³² Wyrok ETPC z 17 lipca 2014 r., *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu p-ko Rumunii*, 47848/08.

³³ Wyrok ETPC z 21 grudnia 2010 r., *Jasinskis p-ko Łotwie*, 45744/08.

³⁴ Zob. np. wyrok ETPC z 17 lipca 2014 r., *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu p-ko Rumunii*, 47848/08, § 131.

³⁵ Zob. np. wyrok ETPC z 17 grudnia 2009 r., *Denis Vasilyev p-ko Rosji*, 32704/04, § 115, HUDOC.

³⁶ Np. wyrok ETPC z 27 lutego 2014 r., *Korovinny p-ko Rosji*, 31974/11, HUDOC; wyrok ETPC z 23 lipca 2015 r., *Bataliny p-ko Rosji*, 10060/07, HUDOC.

³⁷ Zob. wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Stanev p-ko Bułgarii*, 36760/06, HUDOC.

stołówki czy łaźni, a ich codzienne funkcjonowanie było uzależnione od pomocy innych współwięźniów³⁸.

Zarzut naruszenia art. 3 EKPC został także podniesiony w sprawach dotyczących wydalenia lub ekstradycji osób, które wskazywały, że w związku ze swoją niepełnosprawnością będą narażone w kraju pochodzenia na nieludzkie lub poniżające traktowanie³⁹. Istotnym wątkiem związanym z naruszeniem art. 3 EKPC jest także kwestia pozytywnych obowiązków ciążyących na państwie w odniesieniu do ochrony przed prześladowaniem i nienawiścią z uwagi na niepełnosprawność⁴⁰.

Art. 5 EKPC (prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego) znajduje zastosowanie przede wszystkim w sprawach dotyczących legalności osadzenia w zakładzie psychiatrycznym⁴¹ lub innego rodzaju instytucjach opiekuńczych⁴². Zarzut naruszenia art. 6 EKPC (prawo do rzetelnego procesu sądowego) jest podnoszony w szczególności w sprawach dotyczących przebiegu procedury ubezwłasnowolnienia lub innego rodzaju ograniczenia zdolności do czynności prawnych⁴³, a także w odniesieniu do innych kwestii związanych z prawem do sądu, takich jak zapewnienie wsparcia pełnomocnika⁴⁴ czy przewlekłość postępowania rozstrzygającego o przyznaniu renty z tytułu niepełnosprawności⁴⁵.

Kwestia korzystania ze zdolności do czynności prawnych, w szczególności osób z niepełnosprawnością intelektualną lub chorobą psychiczną, jest także zazwyczaj badana w kontekście naruszenia prawa do prywatności (art. 8 EKPC)⁴⁶. Na podstawie dorobku ETPC można stwierdzić, że ze względu na swoją pojemną formułę art. 8 EKPC znajduje szerokie zastosowanie w sprawach dotyczących różnych aspektów poszanowania życia prywatnego osób z niepełnosprawnościami, włączając w to tak fundamentalne kwestie,

³⁸ Np. wyrok ETPC z 10 lipca 2001 r., *Price p-ko Wielkiej Brytanii*, 33394/96, HUDOC; wyrok ETPC z 24 października 2006 r., *Vincent p-ko Francji*, 6253/03, HUDOC; wyrok ETPC z 10 stycznia 2012 r., *Arutyunyan p-ko Rosji*, 48977/09, HUDOC; wyrok ETPC z 25 września 2013 r., *Grimailovs p-ko Łotwie*, 6087/03, HUDOC.

³⁹ Np. wyrok ETPC z 29 stycznia 2013 r., *S.H.H p-ko Wielkiej Brytanii*, 60367/10, HUDOC; wyrok ETPC z 16 kwietnia 2013 r., *Aswat p-ko Wielkiej Brytanii*, 17299/12, HUDOC.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 24 lipca 2012 r., *Dorđević p-ko Chorwacji*, 41526/10, HUDOC.

⁴¹ Np. wyrok ETPC z 22 stycznia 2012 r., *Sykoro p-ko Republice Czeskiej*, 23419/07, HUDOC; wyrok ETPC z 22 stycznia 2013 r., *Lashin p-ko Rosji*, 33117/02, HUDOC.

⁴² Np. wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Stanev p-ko Bułgarii*, 36760/06; wyrok ETPC z 22 stycznia 2013 r., *Mihailovs p-ko Łotwie*, 35939/10, HUDOC.

⁴³ Np. wyrok ETPC z 27 marca 2008 r., *Shtukaturov p-ko Rosji*, 44009/05, HUDOC; wyrok ETPC z 18 września 2014 r., *Ivinović p-ko Chorwacji*, 13006/13, HUDOC; wyrok ETPC z 31 maja 2016 r., *A.N. p-ko Litwie*, 17280/08, HUDOC.

⁴⁴ Wyrok ETPC z 23 marca 2016 r., *Blokhin p-ko Rosji*, 47152/06, HUDOC.

⁴⁵ Wyrok ETPC z 8 kwietnia 2003 r., *Mocie p-ko Francji*, 46096/99, HUDOC.

⁴⁶ Np. wyrok ETPC z 27 marca 2008 r., *Shtukaturov p-ko Rosji*, 44009/05; wyrok ETPC z 31 maja 2016 r., *A.N. p-ko Litwie*, 17280/08.

jak decydowanie o przebiegu terapii, w tym jej uporczywego kontynuowania⁴⁷, lub o zakończeniu życia w drodze wspomaganego samobójstwa⁴⁸. Bogate jest także orzecznictwo odnoszące się do poszanowania prawa do życia rodzinnego osób z niepełnosprawnościami, dotyczące w szczególności wykonywania władzy rodzicielskiej⁴⁹, realizowania kontaktów z dzieckiem⁵⁰ oraz prawa do zawarcia małżeństwa⁵¹.

Przepisy EKPC odnoszące się do ochrony własności (Protokół nr 1, art. 1) znajdują zastosowanie przede wszystkim w różnego rodzaju sprawach dotyczących świadczeń socjalnych związanych z niepełnosprawnością⁵², a także kwestiach takich jak stosowanie ulgi podatkowej⁵³ czy odpowiedzialność odszkodowawcza Skarbu Państwa za urodzenie dziecka z niepełnosprawnością⁵⁴. W dorobku ETPC znajdują się także wyroki dotyczące naruszenia prawa osób z niepełnosprawnościami do edukacji (Protokół nr 1, art. 2)⁵⁵ oraz do uczestnictwa w wyborach (Protokół nr 1, art. 3)⁵⁶.

3. KONWENCJA O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

3.1. UWAGI OGÓLNE

KPON oraz dorobek KomPON zostały przywołane ogółem w 65 sprawach rozpatrzonych przez ETPC. Podobnie jak w przypadku pozostałych traktatów ONZ z dziedziny praw człowieka, w większości wyroków odwołanie do przepisów KPN znalazło się jedynie w sekcji dotyczącej faktów, w której prezentowana jest rekonstrukcja relewantnych

⁴⁷ Wyrok ETPC z 9 marca 2004 r., *Glass p-ko Wielkiej Brytanii*, 61827/00, HUDOC.

⁴⁸ Wyrok ETPC z 29 kwietnia 2002 r., *Pretty p-ko Wielkiej Brytanii*, 2346/02, HUDOC.

⁴⁹ Np. wyrok ETPC z 26 lutego 2002 r., *Kutzner p-ko Niemcom*, 46544/99, HUDOC; wyrok ETPC z 18 grudnia 2008 r., *Saviny p-ko Ukrainie*, 39948/06, HUDOC.

⁵⁰ Np. wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r., *Kacper Nowakowski p-ko Polsce*, 32407/13; wyrok ETPC z 18 lutego 2020 r., *Cința p-ko Rumunii*, 3891/19, HUDOC.

⁵¹ Np. wyrok ETPC z 22 stycznia 2013 r., *Lashin p-ko Rosji*, 33117/02.

⁵² Np. wyrok ETPC z 12 października 2004 r., *Kjartan Ásmundsson p-ko Islandii*, 60669/00, HUDOC; wyrok ETPC z 13 grudnia 2016 r., *Bélané Nagy p-ko Węgrom*, 53080/13, HUDOC.

⁵³ Wyrok ETPC z 22 marca 2016 r., *Guberina p-ko Chorwacji*, 23682/13.

⁵⁴ Wyrok ETPC z 6 października 2005 r., *Draon p-ko Francji*, 1513/03, HUDOC; wyrok ETPC z 21 czerwca 2006 r., *Maurice p-ko Francji*, 11810/03, HUDOC.

⁵⁵ Np. wyrok ETPC z 23 lutego 2016 r., *Çam p-ko Turcji*, 51500/08. Zob. szerzej rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej, *Realizacja prawa do nauki przez osoby z niepełnosprawnościami – Çam przeciwko Turcji, Enver Şahin przeciwko Turcji i inne* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309933).

⁵⁶ Np. wyrok ETPC z 20 maja 2010 r., *Alajos Kiss p-ko Węgrom*, 38832/06, HUDOC.

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywoływano KPON lub dorobek KompON

Liczba wyroków, w których przywołano Konwencję lub dorobek Komitetu – ogółem	65
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	53
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	18
– w stanowisku skarżącego	7
– w stanowisku rządu	3
– w stanowisku strony trzeciej	18
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	7
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	11
– w tym wyroków Wielkiej Izby	11
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	2
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	5
Liczba wyroków, w których przywołano komentarze ogólne Komitetu	6

Źródło: opracowanie własne.

przepisów prawa, w tym prawa międzynarodowego. Porównując skalę recepcji KPON w orzecznictwie ETPC do recepcji innych traktatów antydyskryminacyjnych, tj. Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej⁵⁷ i Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet⁵⁸, można natomiast zauważyć, że KPON jest silniej obecna w dorobku strasburskim. Należy przy tym uwzględnić fakt, że o ile dwa wskazane traktaty obowiązują od kilkudziesięciu lat, o tyle KPON jest dużo młodszą konwencją. Fakt ten może przemawiać za jej większą „popularnością” – KPON została uchwalona w epoce globalnego przepływu informacji, a jej przyjęcie odbiło się dużym echem na całym świecie. Ponadto, jak już wspomniano, wiodący udział w jej ukształtowaniu miały organizacje społeczne reprezentujące osoby z niepełnosprawnościami, a więc bezpośrednich beneficjentów KPON. Znajduje to odzwierciedlenie także w relatywnie dużej – na tle KLDR i KLDK – liczbie spraw, w których KPON została przywołana w stanowiskach stron trzecich postępowania, którymi są często organizacje pozarządowe⁵⁹.

⁵⁷ Zob. rozdział A. Gliszczyńskiej-Grabias, *Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309790).

⁵⁸ Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej, *Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309804).

⁵⁹ Zob. np. wyrok ETPC z 13 grudnia 2016 r., *Bélané Nagy p-ko Węgrom*, 53080/13; wyrok ETPC z 23 marca 2016 r., *Blokhin p-ko Rosji*, 47152/06; wyrok ETPC z 22 marca 2016 r., *Guberina p-ko Chorwacji*, 23682/13.

Warto zauważyć, że po raz pierwszy ETPC odwołał się do KPON już w 2009 r., a więc rok po wejściu w życie tego traktatu. Sprawa *Glor przeciwko Szwajcarii*⁶⁰ była do tego pierwszą w historii ETPC sprawą, w której stwierdzono naruszenie art. 14 EKPC ze względu na niepełnosprawność⁶¹. Można zatem dostrzec, że strasburski standard dotyczący dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność rozwija się równoległe z uniwersalnym. Wskazana skarga została wniesiona przez diabetyka, który z powodu swojej choroby został uznany za niezdolnego do pełnienia obowiązkowej służby wojskowej ani służby zastępczej, w związku z czym obciążono go specjalnym podatkiem, z którego płacenia były zwolnione osoby o cięższym stopniu niepełnosprawności. ETPC, rozpatrując tę sprawę, powołał się na KPON i wskazał, że „istnieje nie tylko europejski, ale i światowy konsensus, że osoby z niepełnosprawnościami należy chronić przed dyskryminacyjnym traktowaniem”⁶². Warto zauważyć, że KPON została tutaj przywołana obok dorobku Rady Europy dla wykazania „światowego konsensusu”, co jest zabiegiem niezbyt często spotykanym w orzecznictwie tego organu, który zazwyczaj powołuje się wyłącznie na „europejski konsensus”. Może to świadczyć o szczególnym znaczeniu przypisywanym KPON przez ETPC. Co więcej, jak słusznie zauważył sędzia Pinto de Albuquerque, ETPC powołał się w sprawie *Glor* na KPON, mimo że Szwajcaria w owym czasie nie była nawet sygnatariuszem KPON, a zdarzenia, których dotyczyła sprawa, miały miejsce jeszcze przed uchwaleniem tego traktatu⁶³. Jednocześnie warto zauważyć, że ETPC nie powołał się tutaj na żadną konkretną normę KPON, lecz przywołał tę konwencję jako taką w celu uzasadnienia paradygmatu ochrony przed dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność.

Podobną rolę co w sprawie *Glor* odegrało odwołanie się do KPON w wyroku w sprawie *Kiyutin przeciwko Rosji* dotyczącej odmowy prawa pobytu na terytorium państwa nosicielowi wirusa HIV. Rozpatrując, czy doszło do naruszenia zakazu dyskryminacji, ETPC wskazał, że choć art. 14 EKPC nie wylicza wprost stanu zdrowia ani innych uwarunkowań medycznych wśród cech prawnie chronionych, to należy uznać, że zarówno niepełnosprawność fizyczna, jak i inne ograniczenia zdrowotne mieszczą się w zakresie ochrony ustanowionej przez art. 14 EKPC. To podejście jest zgodne m.in. z KPON, która nakłada na państwa-strony ogólny obowiązek ochrony przed dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność⁶⁴. Jednocześnie warto zauważyć, że także w tej sprawie pozwane państwo nie było jeszcze stroną KPON w momencie badanych zdarzeń ani nawet rozpa-

⁶⁰ Wyrok ETPC z 30 kwietnia 2009 r., *Glor p-ko Szwajcarii*, 13444/04.

⁶¹ A. Tyrer, *Glor v Switzerland*, <https://www.stammeringlaw.org.uk/glor-v-switzerland/> [dostęp: 5.02.2022].

⁶² Wyrok ETPC z 30 kwietnia 2009 r., *Glor p-ko Szwajcarii*, 13444/04, § 53.

⁶³ Wyrok ETPC z 17 lipca 2014 r., *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu p-ko Rumunii*, 47848/08 – zdanie zbieżne sędziego Pinto de Albuquerque, przypis nr 6.

⁶⁴ Wyrok ETPC z 10 marca 2011 r., *Kiyutin p-ko Rosji*, 2700/10, § 57, HUDOC.

trywania sprawy przez ETPC⁶⁵. Podobna sytuacja miała miejsce w sprawie *A.N. przeciwko Litwie*⁶⁶ dotyczącej rzetelności postępowania o ubezwłasnowolnienie. ETPC zauważył wprost w tym wyroku, że choć należy odnotować, iż Litwa nie była w czasie badanych zdarzeń stroną KPON⁶⁷, to wymaga podkreślenia obowiązek zapewnienia przez państwo osobom z niepełnosprawnościami skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości zgodnie z art. 13 KPON⁶⁸.

W innych wyrokach ETPC odwołał się z kolei do ratyfikacji KPON przez dane państwo-stronę, akcentując fakt związania standardem wyznaczonym przez ten traktat⁶⁹. W sprawie *Guberina przeciwko Chorwacji* ETPC stwierdził, że „przystępując do KPON pozwane państwo zobowiązało się do uwzględnienia [jej] zasad [...] w celu zapewnienia równego i pełnego uczestnictwa osób z niepełnosprawnościami we wszystkich dziedzinach życia społecznego, a władze krajowe podjęły, jak zapewnił rząd, odpowiednie środki [...]”. Jednakże w niniejszej sprawie właściwe władze krajowe nie uwzględniły w żaden sposób wspomnianych zobowiązań międzynarodowych, których państwo zobowiązało się przestrzegać⁷⁰. Można zatem zauważyć, że za wyjątkiem wskazanych wcześniej przypadków, co do zasady KPON jest traktowana zgodnie z 31 ust. 3 lit. c Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów jako jeden ze środków interpretacji traktatu w postaci „odpowiednich norm prawa międzynarodowego, mających zastosowanie w stosunkach między stronami”. W niektórych wyrokach zawierających odniesienie do KPON ETPC odwołał się wprost do swojej utrwalonej praktyki, zgodnie z którą bierze pod uwagę właściwe instrumenty międzynarodowe i raporty przy dokonywaniu wykładni EKPC w celu ustalenia, czy istnieje wspólny standard w danej materii⁷¹. Ponadto ETPC zaznaczył, że „to do Trybunału należy decyzja, jakie instrumenty międzynarodowe i raporty uzna za właściwe i jaką należy przypisać im wagę”⁷².

Analizując tematykę wyroków, w których ETPC odwołał się do KPON w procesie interpretacji EKPC, można wyróżnić kilka wiodących wątków. Jest to przede wszystkim problematyka ochrony praw osób chorych psychicznie, w tym kwestia ubezwłasnowolnienia i przymusowej detencji. ETPC powołał się na KPON także w kilku sprawach

⁶⁵ Rosja podpisała KPON w 2008 r., a ratyfikowała ją w 2012 r.

⁶⁶ Wyrok ETPC z 31 maja 2016 r., *A.N. p-ko Litwie*, 17280/08.

⁶⁷ Litwa podpisała KPON w 2007 r., a ratyfikowała ją w 2010 r.

⁶⁸ Wyrok ETPC z 31 maja 2016 r., *A.N. p-ko Litwie*, 17280/08, § 80.

⁶⁹ Zob. np. wyrok ETPC z 3 października 2019 r., *Nikolyan p-ko Armenii*, 74438/14, § 95, HUDOC; wyrok ETPC z 18 lutego 2020 r., *Cința p-ko Rumunii*, 3891/19, § 75.

⁷⁰ Wyrok ETPC z 22 marca 2016 r., *Guberina p-ko Chorwacji*, 23682/13, § 92.

⁷¹ Np. wyrok ETPC z 23 marca 2017 r., *A.-M.V p-ko Finlandii*, 53251/13, § 74, HUDOC; wyrok ETPC z 28 listopada 2017 r., *N. p-ko Rumunii*, 59152/08, § 147, HUDOC.

⁷² Wyrok ETPC z 23 marca 2017 r., *A.-M.V p-ko Finlandii*, 53251/13, § 74.

dotyczących ochrony życia prywatnego i rodzinnego osób z niepełnosprawnościami, w tym zapewnienia wsparcia w wykonywaniu obowiązków rodzicielskich. Orzecznictwo dotyczące tej tematyki zostało omówione poniżej. W odrębnym rozdziale przedstawiono natomiast analizę recepcji standardów KPON w odniesieniu do realizacji prawa do nauki przez osoby z niepełnosprawnościami.

3.2. UBEZWŁASNOWOLNIENIE

Pomimo deklarowanego znaczenia KPON we wskazanych wcześniej wyrokach, dotychczasowa praktyka ETPC nie wskazuje, by doszło do znaczącej reinterpretacji EKPC pod wpływem postanowień tego traktatu. Choć coraz częściej możemy spotkać się z odwołaniem do KPON w rozstrzygnięciach ETPC, wydaje się, że mają one raczej charakter pomocniczy i wspierający dotychczasową linię orzeczniczą Trybunału. Kwestię tę dobrze ilustruje głośna sprawa *Stanev przeciwko Bułgarii*⁷³. Dotyczyła ona mężczyzny chorego na schizofrenię, który na wniosek swoich krewnych został częściowo ubezwłasnowolniony, a następnie umieszczony wbrew swojej woli w domu pomocy społecznej, w którym panowały bardzo złe warunki bytowe, uznane później przez ETPC za nieludzkie i poniżające traktowanie. Do detencji doszło na skutek decyzji urzędników sprawujących kuratelę (pracownika opieki społecznej, a następnie dyrektora domu opieki), sam skarżący zaś bezskutecznie próbował na drodze sądowej podważyć decyzję o ubezwłasnowolnieniu. W sprawie tej w 2012 r. zapadł wyrok Wielkiej Izby, w którym stwierdzono naruszenie art. 3, 5 i 6 EKPC. Wyrok ten ma przełomowe znaczenie dla ochrony praw osób z niepełnosprawnościami, ponieważ ETPC po raz pierwszy uznał, że umieszczenie osoby ubezwłasnowolnionej w placówce opiekuńczej na skutek decyzji kuratora (nie zaś orzeczenia sądu, jak ma to miejsce w przypadku przymusowej detencji psychiatrycznej, do której odnosi się art. 5 ust. 1 lit. e EKPC) stanowi bezprawne pozbawienie wolności⁷⁴. EKPC stwierdził także naruszenie prawa do sądu, skarżący nie miał bowiem możliwości podważenia przed sądem decyzji o swoim ubezwłasnowolnieniu. Orzekając w tej kwestii, ETPC wskazał, że w większości krajów należących do Rady Europy obowiązują obecnie regulacje umożliwiające sądową rewizję ubezwłasnowolnienia. Powołał się także na KPON, wskazując, że jest „zobowiązany odnotować, że międzynarodowe instrumenty ochrony osób z zaburzeniami psychicznymi przypisują rosnącą wagę do przyznania tym osobom

⁷³ Wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Stanev p-ko Bułgarii*, 36760/06.

⁷⁴ L. Nelson, *Stanev v. Bulgaria: The Grand Chamber's Cautionary Approach to Expanding Protection of the Rights of Persons with Psycho-social Disabilities*, <https://strasbourgoobservers.com/2012/02/29/stanev-v-bulgaria-the-grand-chambers-cautionary-approach-to-expanding-protection-of-the-rights-of-persons-with-psycho-social-disabilities/> [dostęp: 5.02.2022].

tak szerokiej autonomii prawnej, jak jest to możliwe”⁷⁵. Uznając, iż na mocy art. 6 ust. 1 EKPC każdy, kto podobnie jak skarżący został częściowo ubezwłasnowolniony, ma prawo zwrócić się bezpośrednio do sądu o zniesienie tego środka, ETPC wyraźnie wskazał, że decyzja ta wynikała z „trendów wyłaniających się w ustawodawstwach krajowych” oraz instrumentach międzynarodowych⁷⁶.

Choć wyrok w sprawie *Stanev* zdaje się doskonale ilustrować wpływ KPON na orzecznictwo ETPC, w literaturze przedmiotu wskazuje się, że wyrok ten pozostawia spory niedosyt i niewystarczająco inkorporuje standard ustanowiony przez KPON⁷⁷. W szczególności nie podejmuje problemu zgodności instytucji ubezwłasnowolnienia jako takiej ze standardami ochrony praw człowieka, w tym prawem do ochrony życia prywatnego. Art. 12 ust. 2 KPON ma przełomowe znaczenie w tym zakresie, przewiduje bowiem uznanie zdolności do czynności prawnych wszystkich osób z niepełnosprawnościami, w tym także niepełnosprawnością psychiczną lub intelektualną. Jako zasadę przyjmuje zatem pełną zdolność do czynności prawnych wszystkich osób z niepełnosprawnościami, a jego celem jest maksymalizacja autonomii takich osób w podejmowaniu decyzji ich dotyczących⁷⁸. Odstępując od rozpatrzenia sprawy w kontekście naruszenia art. 8 EKPC i poprzestając na stwierdzeniu pozostałych naruszeń, ETPC nie odniósł się do istoty sprawy, czyli tego, jakie konsekwencje dla życia prywatnego i rodzinnego skarżącego miało osadzenie go w odległej od miejsca zamieszkania placówce, w której warunki były tak katastrofalne, że stanowiły naruszenie art. 3 EKPC⁷⁹. Ponadto ETPC nie uwzględnił innych kluczowych dla analizowanej kwestii postanowień KPON, takich jak art. 14 ust. 1, który zakłada, że niepełnosprawność w żadnym przypadku nie będzie uzasadniać pozbawienia wolności, czy art. 19 dotyczący niezależnego życia i włączenia w społeczeństwo osób z niepełnosprawnościami, w tym wyboru miejsca zamieszkania⁸⁰.

ETPC odwołał się do KPON także w innych sprawach dotyczących ubezwłasnowolnienia. Warto wskazać w szczególności na sprawę *Nikolyan przeciwko Armenii*⁸¹, również dotyczącą braku prawnej możliwości zakwestionowania ubezwłasnowolnienia, w której ETPC w szerszym zakresie niż w sprawie *Stanev* powołał się w dokonanej interpretacji na art. 12 KPON. Sprawa dotyczyła mężczyzny, który został ubezwłasnowolniony z ini-

⁷⁵ Wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Stanev p-ko Bułgarii*, 36760/06, § 244.

⁷⁶ Tamże, § 245.

⁷⁷ L. Nelson, *Stanev v. Bulgaria...*, dz. cyt.; O. Lewis, *Stanev v. Bulgaria: On the Pathway to Freedom*, „Human Rights Brief” 2012, nr 2, s. 2–7.

⁷⁸ M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 17, s. 30–31.

⁷⁹ Zob. O. Lewis, *Stanev v. Bulgaria...*, dz. cyt., s. 5–6.

⁸⁰ L. Nelson, *Stanev v. Bulgaria...*, dz. cyt.

⁸¹ Wyrok ETPC z 3 października 2019 r., *Nikolyan p-ko Armenii*, 74438/14.

cjatywy żony sprzeciwiającej się wszczętemu przez niego postępowaniu o jej eksmisję oraz postępowaniu rozwodowemu, zaś kuratelę powierzono jego synowi, który odmówił kontynuowania postępowań wszczętych przez ojca. ETPC przychylił się do twierdzenia skarżącego, że brak możliwości podważenia decyzji o ubezwłasnowolnieniu oraz prowadzenia wskazanych postępowań naruszał art. 6 EKPC. W wyroku Trybunał wskazał na art. 12 ust. 4 KPON, który wymaga, by wszelkie środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej obejmowały odpowiednie i skuteczne zabezpieczenia w celu zapobiegania nadużyciom, w tym zapewnienie, że środki te będą wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków. ETPC uznał, że zasady te miały szczególne znaczenie w sytuacji skarżącego⁸². Co więcej, ETPC dokonał wprost oceny prawa krajowego przez pryzmat zgodności ze wskazanym art. 12 ust. 4 KPON, stwierdzając, że nie czyniło ono zadość sformułowanym w tym przepisie wymogom⁸³.

W sprawie *A.N. przeciwko Litwie* ETPC uznał natomiast, że doszło do naruszenia art. 6 EKPC (prawo do sądu) mężczyzny chorego na schizofrenię, ponieważ w trakcie postępowania o ubezwłasnowolnienie nie zapewniono mu skutecznie możliwości uczestnictwa w postępowaniu, w tym adekwatnej pomocy prawnej. Powołując się na art. 13 KPON (dostęp do wymiaru sprawiedliwości), ETPC podkreślił fakt, że skarżący cierpiał na chorobę psychiczną, i wskazał, że był to czynnik przemawiający na rzecz zastosowania przez państwo środków mających pomóc mu w zapewnieniu skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości⁸⁴.

3.3. DETENCJA OSÓB CHORYCH PSYCHICZNIE

ETPC odwoływał się w kilku sprawach do KPON, badając zgodność przymusowej detencji osób chorych psychicznie z art. 5 EKPC. W sprawie *Rooman przeciwko Belgii*, podobnie jak we wspomnianej wcześniej sprawie *Stanev*, ETPC odwołał się do „trendów” wyznaczonych przez KPON, stwierdzając, że „odnotowuje rosnące znaczenie, jakie międzynarodowe instrumenty na rzecz ochrony osób z niepełnosprawnością umysłową przywiązują obecnie do tego, by osoby znajdujące się w przymusowej izolacji mogły korzystać ze spersonalizowanego i właściwego leczenia służącego zrealizowaniu terapeutycznego celu detencji”⁸⁵. Jednocześnie należy zauważyć, że w sprawie tej ETPC wyraźnie zaakcentował różnicę normatywną pomiędzy EKPC a KPON, orzekając, że w świetle obecnej wykładni art. 5 EKPC nie zawiera zakazu pozbawienia wolności z powodu niepełnosprawności, w przeciwieństwie

⁸² Tamże, § 100.

⁸³ Tamże, § 101.

⁸⁴ Wyrok ETPC z 31 maja 2016 r., *A.N. p-ko Litwie*, 17280/08, § 102.

⁸⁵ Wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Rooman p-ko Belgii*, 18052/11, § 238, HUDOC.

do wykładni art. 14 KPON zaproponowanej przez KomPON⁸⁶. Wyrok ten, podobnie jak wyrok w sprawie *Stanev przeciwko Bułgarii*, pokazuje gotowość na inkorporację standardu wytyczonego przez KPON, ale w ograniczonym zakresie. Podobne spostrzeżenia zaprezentował sędzia Pinto de Albuquerque w swoim zdaniu odrębnym do wyroku w sprawie *Fernandes de Oliveira przeciwko Portugalii* dotyczącej samobójstwa popełnionego przez pacjenta szpitala psychiatrycznego⁸⁷. Powołując się szczegółowo m.in. na relację pomiędzy postanowieniami art. 5 EKPC a art. 14 KPON, sędzia Pinto de Albuquerque wskazał na potrzebę reinterpretacji obowiązków państw-stron EKPC wobec pacjentów umieszczonych w instytucjach psychiatrycznych.

3.4. OCHRONA ŻYCIA PRYWATNEGO

Kolejnym obszarem, w którym można dostrzec wpływ KPON na orzecznictwo ETPC, jest ochrona życia rodzinnego osób z niepełnosprawnościami. Sprawa *Kacper Nowakowski przeciwko Polsce* dotyczyła możliwości realizowania kontaktów z synem przez głuchoniemego ojca. Zdaniem skarżącego niewielki wymiar widzeń i fakt, że z uwagi na trudności komunikacyjne ojca i dziecka kontakty mogły się odbywać tylko w domu byłej żony, z którą skarżący był skonfliktowany, naruszały art. 8 EKPC. Stwierdzając naruszenie, ETPC zauważył, że z uwagi na szczególną sytuację skarżącego i jego niepełnosprawność władze krajowe powinny podjąć dodatkowe środki dostosowane do okoliczności⁸⁸. Odwołał się w tym zakresie do art. 23 ust. 2 KPON, zgodnie z którym państwa-strony mają obowiązek zapewnić osobom niepełnosprawnym odpowiednią pomoc w wykonywaniu obowiązków związanych z wychowywaniem dzieci. ETPC nawiązał do KPON także w wyrokach dotyczących odebrania praw rodzicielskich kobiecie chorującej na schizofrenię⁸⁹ oraz realizowania kontaktów z dzieckiem przez mężczyznę z zaburzeniami psychicznymi⁹⁰. W obu sprawach powołanie się na KPON miało charakter pomocniczy i nie wydaje się, by wywarło decydujący wpływ na treść rozstrzygnięcia. ETPC odwołał się ponadto do KPON w celu wsparcia rozstrzygnięcia w sprawie dotyczącej ujawnienia przez lekarza informacji o stanie zdrowia psychicznego pacjentki jej matce oraz mediom⁹¹. Badając, czy doszło do naruszenia prawa do poszanowania życia prywatnego skarżącej, ETPC odnotował, że

⁸⁶ Tamże, § 205.

⁸⁷ Wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Fernandes de Oliveira p-ko Portugalii*, 78103/14 – zob. zdanie częściowo zbieżne sędziego Pinto de Albuquerque.

⁸⁸ Wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r., *Kacper Nowakowski p-ko Polsce*, 32407/13, § 93.

⁸⁹ Wyrok ETPC z 10 października 2018 r., *S.S. p-ko Słowenii*, 40938/16, HUDOC.

⁹⁰ Wyrok ETPC z 18 lutego 2020 r., *Cința p-ko Rumunii*, 3891/19.

⁹¹ Wyrok ETPC z 27 lutego 2018 r., *Mockute p-ko Litwie*, 66490/09, HUDOC.

zgodnie z art. 22 KPON państwa mają obowiązek chronić osoby z niepełnosprawnościami przed bezprawnym naruszeniem ich czci i reputacji⁹².

3.5. ODWOŁANIA DO DOROBKU KOMITETU DO SPRAW PRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

W części spraw ETPC odwołał się nie tylko do przepisów KPON, ale i wykładni dokonanej przez KomPON. Jak już wspomniano, w niektórych sprawach ETPC wyraźnie wskazał na swoją utrwaloną praktykę korzystania z instrumentów międzynarodowych w procesie dokonywania wykładni EKPC w celu ustalenia wspólnego standardu w danej materii, zastrzegając jednakże, że to do niego należy wybór, jakie instrumenty i raporty należy uwzględnić i jaką przypisać im wagę⁹³. Należy przy tym zauważyć, że odwołując się do konkretnych postanowień KPON, ETPC jednocześnie wskazał, że bierze pod uwagę także wykładnię tych przepisów dokonaną przez KomPON, niejako tym samym legitymizując dorobek tego organu jako *de facto* legalną interpretację KPON⁹⁴. Źródłami wykładni dokonanej przez KomPON, na które powołał się ETPC, były przede wszystkim jego komentarze ogólne, takie jak Komentarz Ogólny nr 1 dotyczący art. 12 KPON (równość wobec prawa)⁹⁵ czy Komentarz Ogólny nr 2 dotyczący art. 9 KPON (dostępność)⁹⁶. W sprawach dotyczących detencji osób chorych psychicznie ETPC odwołał się do uchwalonych przez KomPON wytycznych odnoszących się do art. 14 KPON (wolność i bezpieczeństwo osób z niepełnosprawnościami)⁹⁷. Sporadycznie w niektórych wyrokach znalazły się odwołania

⁹² Tamże, § 97.

⁹³ Wyrok ETPC z 23 marca 2017 r., *A.-M.V p-ko Finlandii*, 53251/13, § 74; wyrok ETPC z 28 listopada 2017 r., *N. p-ko Rumunii*, 59152/08, § 147.

⁹⁴ Jako wykładnię legalną *de facto* określa się wykładnię dokonywaną przez organ, który choć nie posiada formalnego upoważnienia do dokonywania legalnej interpretacji, cieszy się autorytetem i niezależnością, sprawiającymi, że do jego wykładni należy przywiązywać „dużą wagę”. I. Venzke, *Authoritative Interpretation*, „Amsterdam Law School Research Paper” 2018, nr 28, s. 17. Por. wyrok MTS z 30 listopada 2010 r., *Ahmadou Sadio Diallo (Gwinea p-ko Kongo)*, „ICJ Reports” 2010, pkt 66. W wyroku tym MTS wskazał w odniesieniu do orzecznictwa Komitetu Praw Człowieka: „Pomimo, że Trybunał [MTS – przyp. KSK] nie jest w żadnym stopniu zobowiązany, by orzekając, kształtować swoją własną wykładnię Paktu [MPPOiP – przyp. KSK] w oparciu o wykładnię Komitetu, wierzy, że należy przypisać dużą wagę (*great weight*) do wykładni przyjętej przez ten niezależny organ, który został powołany specjalnie w celu nadzorowania stosowania tego traktatu”. Tłumaczenie własne autorki.

⁹⁵ Np. wyrok ETPC z 23 marca 2017 r., *A.-M.V p-ko Finlandii*, 53251/13, § 42–45; wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Fernandes de Oliveira p-ko Portugalii*, 78103/14, § 70.

⁹⁶ Wyrok ETPC z 22 marca 2016 r., *Guberina p-ko Chorwacji*, 23682/13, § 35.

⁹⁷ Wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Fernandes de Oliveira p-ko Portugalii*, 78103/14, § 71; wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Rooman p-ko Belgii*, 18052/11, § 117; wyrok ETPC z 28 listopada 2017 r., *N. p-ko Rumunii*, 59152/08, § 102.

do ustaleń KomPON zawartych w uwagach końcowych adresowanych do państwa-strony pozwanej przed ETPC⁹⁸ oraz do orzecznictwa KomPON w sprawach indywidualnych⁹⁹.

4. WNIOSKI

EKPC niewątpliwie znajduje szerokie zastosowanie dla ochrony praw i wolności osób z niepełnosprawnościami, co potwierdza dotychczasowe orzecznictwo ETPC. Z kolei KPN, do której przystąpiło większość państw członkowskich Rady Europy, w szczególowy sposób określa obowiązki państw związane z zapewnieniem osobom z niepełnosprawnościami równego korzystania z całego katalogu praw człowieka, w tym także praw, do których odnosi się EKPC. Opierając się na zasadach autonomii, dostępności i pełnego włączenia w życie społeczne, KPN redefiniuje paradygmat postrzegania niepełnosprawności i podejścia do ochrony praw osób z niepełnosprawnościami. Traktat ten ma tym samym ogromny potencjał jako narzędzie interpretacji przepisów EKPC, tym bardziej że możemy w ostatniej dekadzie obserwować znaczny przyrost orzecznictwa ETPC dotyczącego różnych aspektów praw osób z niepełnosprawnościami¹⁰⁰. Standard strasburski ma zatem szansę ewoluować równoległe z praktyką stosowania KPN, która rozwija się dynamicznie m.in. dzięki działalności interpretacyjnej KomPON.

Dotychczasowa praktyka pokazuje, że potencjał ten – choć dostrzeżony i zaakcentowany przez ETPC – nie został na razie w pełni wykorzystany. W wyroku w sprawie *Glor przeciwko Szwajcarii* wydanym krótko po uchwaleniu KPN ETPC odwołał się do tego traktatu jako formy „światowego konsensusu” w kwestii ochrony osób z niepełnosprawnościami przed dyskryminacją. W kilku kolejnych sprawach wskazał KPN, a także – co ważne – dorobek KomPON jako instrumenty prawa międzynarodowego, które należy brać pod uwagę w procesie interpretacji EKPC¹⁰¹. Analizując orzecznictwo strasburskie, rzeczywiście możemy wskazać kilka grup spraw, w których dokonując rozstrzygnięcia, ETPC powołał się na standard normatywny wytyczony przez KPN. Są to głównie sprawy dotyczące problematyki ubezwłasnowolnienia oraz przymusowej detencji osób chorych psychicznie, a także ochrony życia rodzinnego osób z niepełnosprawnościami. Wydaje się jednak, że normy KPN odgrywają głównie rolę pomocniczą, nie prowadząc do znaczącej redefinicji standardu wynikającego z EKPC. Przyczyny tego stanu rzeczy są złożone. Jednym z czynników może być rozbieżność normatywna KPN i EKPC w niektórych aspektach. Dobrym przykładem jest kwestia dopuszczalności pozbawienia

⁹⁸ Np. wyrok ETPC z 19 lutego 2015 r., *M.S. p-ko Chorwacji* (nr 2), 75450/12, § 48, HUDOC.

⁹⁹ Np. wyrok ETPC z 28 listopada 2017 r., *N. p-ko Rumunii*, 59152/08, § 103.

¹⁰⁰ Zob. *Persons with disabilities and the European Convention on Human Rights*, Factsheet, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Disabled_eng.pdf [dostęp: 5.02.2022].

¹⁰¹ Wyrok ETPC z 30 kwietnia 2009 r., *Glor p-ko Szwajcarii*, 13444/04.

wolności z powodu niepełnosprawności w świetle art. 5 EKPC oraz art. 14 KPON¹⁰². Innym – potrzeba dostosowania narzędzi dotychczas wykorzystywanych przez ETPC, takich jak chociażby doktryna marginesu oceny czy koncepcja pozytywnych obowiązków państw, która w świetle potrzeb osób z niepełnosprawnościami związanych z dostępnością wszelkiego rodzaju infrastruktury, nabiera szczególnego znaczenia. Kolejnym aspektem może być ograniczone zastosowanie EKPC dla ochrony praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, które w przypadku osób z niepełnosprawnościami stanowią częsty obszar naruszeń, zazębiając się ponadto z realizacją praw osobistych i politycznych.

Można przypuszczać, że problematyka ochrony praw osób z niepełnosprawnościami jako jeden z najdynamiczniej rozwijających się obszarów prawa antydyskryminacyjnego będzie coraz częściej pojawiać się na wokandzie i stawiać przed ETPC nowe wyzwania. Nie ulega natomiast wątpliwości, że istnieje wiele rozwiązań interpretacyjnych pozwalających na silniejsze zintegrowanie standardu wytyczonego przez KPON z orzecznictwem ETPC¹⁰³, a tym samym wzmocnienie roli EKPC jako narzędzia ochrony praw osób z niepełnosprawnościami.

---

¹⁰² Zob. np. E. Flynn, *Disability, Deprivation of Liberty and Human Rights Norms: Reconciling European and International Approaches*, „International Journal of Mental Health and Capacity Law” 2016, nr 22, s. 71–143, <https://doi.org/10.19164/ijmhcl.v22i2.503>.

¹⁰³ Zob. np. A. Broderick, *The United Nations Convention...*, dz. cyt., s. 199–224.

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

MIĘDZYNARODOWA KONWENCJA O OCHRONIE PRAW WSZYSTKICH PRACOWNIKÓW MIGRUJĄCYCH ORAZ CZŁONKÓW ICH RODZIN

1. MIĘDZYNARODOWA KONWENCJA O OCHRONIE PRAW WSZYSTKICH PRACOWNIKÓW MIGRUJĄCYCH ORAZ CZŁONKÓW ICH RODZIN I KOMITET DO SPRAW OCHRONY PRAW WSZYSTKICH PRACOWNIKÓW MIGRUJĄCYCH I CZŁONKÓW ICH RODZIN

Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ na mocy rezolucji 45/158 z 18 grudnia 1990 r. Weszła w życie 1 lipca 2003 r. i dotychczas ratyfikowana została jedynie przez 56 państw¹. Jak wskazuje V. Chetail, proces zwieńczony przyjęciem KPMR był jednym z najdłuższych w historii ONZ, a jego początki datują się na lata 70. XX w.²

Konwencja składa się aż z 93 artykułów, ujętych w 9 kolejnych części: I. Zakres i definicje; II. Niedyskryminacja w odniesieniu do praw gwarantowanych Konwencją; III. Prawa człowieka wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin; IV. Inne prawa pracowników migrujących oraz członków ich rodzin, którzy są udokumentowani lub mają uregulowaną sytuację prawną; V. Przepisy odnoszące się do szczególnych kategorii pracowników migrujących oraz członków ich rodzin; VI. Promowanie rozsądnych,

---

¹ Polska nie podpisała dotychczas KPMR.

² V. Chetail, *The Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*, [w:] P. Alston, F. Megret (red.), *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Oxford 2020, s. 601–602. W opracowaniu tym autor przedstawia pogłębioną analizę funkcjonowania KomPMR, przede wszystkim w kontekście wielorakich trudności i przeszkód, na jakie ciało to napotyka podczas swojej pracy.

sprawiedliwych, humanitarnych i zgodnych z prawem uwarunkowań związanych z międzynarodową migracją pracowników i członków ich rodzin; VII. Stosowanie KPMR; VIII. Przepisy ogólne; IX. Postanowienia końcowe.

W zakresie definicji kluczowa z nich dotyczy rozumienia pojęcia pracowników migrujących. Zgodnie z art. 2 ust. 1 KPMR pracownikiem migrującym jest osoba, która ma podjąć, podejmuje lub podjęła działalność zarobkową w państwie, którego nie jest obywatelem. Jednocześnie, jak nakazuje art. 1 KPMR, wszystkie prawa i gwarancje mają być stosowane bez jakiegokolwiek dyskryminacji i mają obowiązywać podczas całego procesu migracyjnego pracowników migrujących i członków ich rodzin, który obejmuje przygotowanie do migracji, wyjazd, tranzyt oraz cały okres pobytu i działalności zarobkowej w państwie zatrudnienia, a także powrót do państwa pochodzenia lub państwa zamieszkania (art. 1 ust. 1–2 KPMR).

Pomimo że KPMR dotyczy jednego z najpoważniejszych obecnie wyzwań dla ochrony praw człowieka w wymiarze globalnym, jakim jest prowadzenie przez państwa właściwych polityk migracyjnych, jej przyjęcie i stosowanie pozostaje utrudnione – czy wręcz bojkotowane – przez bardzo wiele państw, w tym tych należących do Rady Europy i podlegających jurysdykcji ETPC. Wśród czynników stanowiących najpoważniejsze przeszkody w przystępowaniu do KPMR i jej ratyfikowaniu przez państwa, w szczególności europejskie, wymienia się te o charakterze politycznym i ekonomicznym. Obawy wyrażane przez państwa dotyczą narzucenia im na mocy prawa międzynarodowego zobowiązania do przyjmowania i gwarantowania szeregu praw i wolności zbyt dużej liczbie migrantów, w tym nieudokumentowanych migrantów, co miałoby osłabiać ich suwerenność oraz generować wysokie koszty³. Jednocześnie, ze względu na zmieniające się realia geopolityczne i przede wszystkim gospodarcze, obecnie państwa europejskie zmuszone są coraz bardziej uwzględniać w swoim prawie i prowadzonych politykach kwestie związane z imigracją zarobkową⁴.

Z kolei badania przeprowadzone na przypadku Polski wykazały, że kwestia migracji i pracowników migrujących pozostawała jeszcze na początku XXI w. w Polsce nieistotna ze względu na stosunkowo niską liczbę migrantów i z tym wiązano brak przystąpienia do KPMR⁵. Dziś jednak sytuacja ta powinna być już postrzegana bardziej przez pryzmat tych samych powodów, jakie skłaniały inne państwa europejskie, w tym te należące do

---

³ E. MacDonald, R. Cholewinski, *The Migrant Workers Convention in Europe. Obstacles to the Ratification of the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families: EU/EEA Perspectives*, „UNESCO Migration Studies” 2007, nr 1, s. 35–36, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000152537> [dostęp: 9.01.2022].

⁴ *Protecting Migrants in an Irregular Situation from Labour Exploitation – Role of The Employers Sanctions Directive*, Vienna 2021, <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/employers-sanctions-against-exploitation> [dostęp: 9.01.2022].

⁵ Tamże.

dawnej „zachodniej Europy”, do nieprzystępowania do tego traktatu i zobowiązania się do gwarantowania praw i ochrony pracownikom migrującym i członkom ich rodzin. Obecne statystyki dowodzą bowiem, jak bardzo dynamicznie rozwija się migracja zarobkowa do Polski⁶.

Jak jednocześnie wskazano, próbując ocenić szanse na zmianę tego stanu rzeczy, „dopóki społeczne postrzeganie migrantów w ogóle, a nieudokumentowanych migrantów w szczególności, nie zmieni się z niepożądanego konieczności w postrzeganie ich jako osób posiadających prawa, polityczny powód do niepodejmowania działań w tym zakresie pozostanie niezmienny. Ratyfikację Konwencji należy jednak postrzegać nie tylko jako efekt takiej transformacji, ale także jako jeden z kluczowych środków do jej osiągnięcia”⁷.

Podobnie jak w przypadku innych elementów systemu traktatowego ONZ, kontrolę nad realizacją KPMR sprawuje powołany przez nią organ, tj. Komitet do spraw Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin, w skład którego wchodzi 14 niezależnych ekspertów. Ocena realizacji Konwencji dokonywana jest na podstawie składanych do KomPMR sprawozdań okresowych państw-stron KPMR. Na mocy odrębnej deklaracji każde państwo-strona KPMR może jednocześnie przyjąć przewidzianą przez KPMR procedurę skarg indywidualnych i międzypaństwowych na naruszenie jej postanowień. Członkowie KomPMR są wybierani na czteroletnią kadencję przez państwa-strony zgodnie z art. 72 KPMR. Sprawują oni swoje obowiązki we własnym imieniu i pozostają niezależni od państw, które ich zgłosiły. Mogą zostać ponownie wybrani, jeśli zostaną nominowani.

W toku swoich aktywności KomPMR opublikował do tej pory 5 komentarzy ogólnych⁸ oraz wystosował uwagi końcowe do ok. 70 sprawozdań okresowych państw-stron,

⁶ Oficjalne statystyki rządowe w tym zakresie dostępne są tu: [Polska], <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2021/?x=0.2598&cy=1.0217&level=1> [dostęp: 9.01.2022].

⁷ E. MacDonald, R. Cholewinski, *The Migrant Workers Convention...*, dz. cyt., s. 87.

⁸ Są to następujące komentarze: Committee on the Protection of the Rights of all Migrant Workers and Members of Their Families General Comment No. 1 on migrant domestic workers, CMW/C/GC/1, 22.02.2011, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/411/82/PDF/G1141182.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.04.2022]; CMW General Comment No. 2 on the rights of migrant workers in an irregular situation and members of their families, CMW/C/GC/2, 28.08.2013, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/464/60/PDF/G1346460.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022]; CMW, Joint general comment No. 3 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, and No. 22 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on the general principles regarding the human rights of children in the context of international migration, CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22, 16.11.2017, <https://www.refworld.org/docid/5a1293a24.html> [dostęp: 9.01.2022]; Joint general comment No. 4 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 23 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on State obligations regarding the human rights of children in the context of

przy czym pierwsze z nich zostały opublikowane w 2006 r. Natomiast w odniesieniu do KomPMR mechanizm rozpatrywania skarg indywidualnych nie wszedł jeszcze w życie. Dodatkową formą aktywności KomPMR jest organizacja i przeprowadzanie tzw. dyskusji tematycznych (ang. *general discussion*) dotyczących zagadnień związanych z przedmiotem KPMR. Przykładem może być dyskusja tematyczna poświęcona zagadnieniu gromadzenia i analizowania danych statystycznych dotyczących migracji, która odbyła się w 2013 r.⁹

2. PRACOWNICY MIGRUJĄCY W KONWENCJI O OCHRONIE PRAW CZŁOWIEKA I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI

EKPC nie zawiera przepisów, które w sposób bezpośredni i dosłowny odnoszą się do pracowników migrujących, choć przyjąć należy, że jej postanowienia są wiążące dla państw-stron wobec wszystkich osób, w tym pracowników migrujących (bez względu na to, czy są migrantami udokumentowanymi czy nie), które znajdują się pod ich jurysdykcją lub w inny sposób państwa te sprawują kontrolę nad ich prawną sytuacją i statusem. Wskazać jednak należy na szczególnie w tym aspekcie wydzwięk art. 4 EKPC, zakazującego niewolnictwa i pracy przymusowej, jak również na art. 3 (zakaz tortur oraz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania), art. 5 (prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego), art. 14 (zakaz dyskryminacji) oraz w kontekście rodzin pracowników migrujących – art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego). Zastosowanie ma też art. 1 Protokołu nr 7, ustanawiający zakaz arbitralnego wydalania. Choć wyroki odnoszące się do praw pracowników migrujących ograniczone są dotychczas do pojedynczych orzeczeń, sprawy dotyczące różnych aspektów zjawiska migracji są stale obecne w orzecznictwie strasburskim¹⁰.

---

international migration in countries of origin, transit, destination and return, CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23, 16.11.2017, <https://www.refworld.org/docid/5a12942a2b.html> [dostęp: 9.04.2022]; CMW 32nd session 6–16 April 2021, Item 8 of the provisional agenda, Methods of work of the Committee General Comment No. 5 on migrants' rights to liberty, freedom from arbitrary detention and their connection with other human rights, CMW/C/GC/5, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CMW/CFI-GC5-2020/CMW_C_32_R2_EN.docx [dostęp: 9.04.2022].

⁹ *Day of General Discussion on the Role of Migration Statistics for Treaty Reporting and Migration Policies*, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CMW/Pages/DGD2013.aspx> [dostęp: 9.01.2022].

¹⁰ Zob. przykładowo orzeczenia dotyczące zjawiska tzw. *push-back* stosowanego wobec imigrantów i uchodźców: wyrok ETPC z 23 lipca 2020 r., *M.K. i in. p-ko Polsce*, 40503/17, 42902/17, 43643/17, HUDOC; wyrok ETPC z 8 lipca 2021 r., *Shabzad p-ko Węgrom*, 12625/17, HUDOC. Jedną z najbardziej bulwersujących spraw w tym kontekście pozostaje zignorowanie przez władze polskie nakazu ETPC w zakresie środków tymczasowych, wydanego 27 września 2021 r. w sprawie uchodźców przetrzymywanych bez dostępu

ETPC potwierdza, iż państwa mają generalnie prawo regulowania, kto wjeżdża na ich terytorium. Jak stwierdzono w sprawie *N. przeciwko Finlandii*, państwa mają prawo, na podstawie prawa międzynarodowego i z zastrzeżeniem ich zobowiązań traktatowych, w tym zobowiązań wynikających z EKPC, do kontrolowania zasad wjazdu, pobytu i wydalenia cudzoziemców. Jednak państwa nie mogą uchylać się od obowiązków wynikających z EKPC, argumentując, że kontrola imigracji jest kluczowym atrybutem ich suwerenności¹¹.

Stanowisko ETPC wobec zjawiska migracji przechodziło ewolucję¹². Jedną z najważniejszych wypowiedzi Wielkiej Izby ETPC w kontekście migracji stał się wyrok ETPC w sprawie *M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji*¹³. Trybunał uznał, że sytuacja taka jak ta, której ofiarą stał się skarżący – uchodźca z Afganistanu przybyły do Europy w sposób nielegalny, któremu nie zapewniono właściwych warunków w miejscu jego zatrzymania oraz nie dopełniono we właściwy sposób procedur azylowych – włącza migrantów do kręgu grup szczególnie wrażliwych¹⁴. W kolejnych wyrokach dotyczących niezapewnienia właściwych procedur azylowych takie podejście w kontekście uznania szczególnej wrażliwości migrantów było przez ETPC zasadniczo podtrzymywane¹⁵.

Z kolei najważniejszym i zasadniczo jedynym dotychczas orzeczeniem ETPC dotyczącym *stricte* pracowników migrujących i ich praw zawartych w EKPC był wyrok w sprawie *Chowdury i inni przeciwko Grecji*¹⁶, w której doszło do naruszenia praw i wolności pracowników migrujących pochodzących z Bangladeszu. Ich protest przeciwko niepłaceniu im przez wiele miesięcy wynagrodzenia zakończył się brutalną interwencją pracodawcy (w tym otwarciem ognia przez strażników na plantacji truskawek), o czym wiedziała lokalna policja. ETPC zakwalifikował sytuację, w jakiej znaleźli się skarżący, jako pracę przymusową, orzekając naruszenie art. 4 EKPC oraz zasądając wyjątkowo wysokie kwoty odszkodowań dla skarżących. Co znamienne, w wyroku nie wymieniono nawet zdawkowo przepisów KPMR.

Inne z rozstrzygnięć ETPC, które można przywołać w kontekście pracowników migrujących, jedynie w pośredni sposób odnoszą się do badanej w niniejszym rozdziale tematyki.

---

do pożywienia, wody, pomocy lekarskiej i opieki prawnej z naruszeniem prawa międzynarodowego na polsko-białoruskiej granicy (postępowanie w sprawie *R.A. p-ko Polsce*, 42120/21).

¹¹ Wyrok ETPC z 26 lipca 2005 r., *N. p-ko Finlandii*, 38885/02, HUDOC.

¹² Por. L. Slingenbergh, *The Right Not to be Dominated: The Case Law of the European Court of Human Rights on Migrants' Destitution*, „Human Rights Law Review” 2019, t. 19, nr 2, s. 291–314.

¹³ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 stycznia 2011 r., *M.S.S. p-ko Belgii i Grecji*, 30696/09, HUDOC.

¹⁴ M. Baumgärtel używa w odniesieniu do tego wyroku ETPC określenia „migracyjna wrażliwość” (ang. *migratory vulnerability*). Por. M. Baumgärtel, *Facing the Challenge of Migratory Vulnerability in the European Court of Human Rights*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2020, t. 38(1), s. 12–29.

¹⁵ Por. przykładowo wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13, HUDOC.

¹⁶ Wyrok ETPC z 30 marca 2017 r., *Chowdury i in. p-ko Grecji*, 21884/15, HUDOC.

Przykładowo w sprawie dotyczącej współczesnych form niewolnictwa, w której państwo nie zapewniło właściwej i adekwatnej ochrony prawnej skarżącej, znajdują się odniesienia do warunków pracy nielegalnych migrantów¹⁷. ETPC rozpatrywał również sprawy, w których pojawił się wątek dzieci pracowników migrujących. W jednej z nich interweniujący jako strona trzecia rząd turecki podnosił, że naruszeniem przepisów EKPC była sytuacja, która nastąpiła po zniesieniu przez Austrię prawa do relokacji do Austrii dzieci tureckich pracowników migrujących posiadających prawo tymczasowego pobytu i zezwolenie na pracę¹⁸. Kwestia konsekwencji faktu, że skarżący był dzieckiem pracowników migrujących, pojawiła się również w zdaniu częściowo odrębnym sędziego Morenilli w sprawie dotyczącej deportacji osoby z niepełnosprawnościami z terytorium Francji¹⁹.

3. MIĘDZYNARODOWA KONWENCJA O OCHRONIE PRAW WSZYSTKICH PRACOWNIKÓW MIGRUJĄCYCH ORAZ CZŁONKÓW ICH RODZIN W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Tabela 1. Wyroki ETPC do 31 grudnia 2020 r., w których przywołano KPMR lub dorobek KomPMR

Liczba wyroków, w których przywołano Konwencję lub dorobek Komitetu – ogółem	8
– w części dotyczącej faktów (<i>facts</i>)	1
– w części zawierającej ocenę Trybunału (<i>court's assessment</i>)	0
– w stanowisku skarżącego	0
– w stanowisku rządu	0
– w stanowisku strony trzeciej	0
– w zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem	4
– w zdaniu odrębnym rozbieżnym z wyrokiem	3
– w tym wyroków Wielkiej Izby	0
Liczba wyroków, w których przywołano decyzje Komitetu w sprawach skarg indywidualnych	0
Liczba wyroków, w których przywołano uwagi końcowe Komitetu do sprawozdań państw-stron Paktu	0
Liczba wyroków, w których przywołano komentarze ogólne Komitetu	0
Liczba wyroków, w których przywołano dorobek Komitetu w innej formie	0

Źródło: opracowanie własne.

¹⁷ Wyrok ETPC z 25 lipca 2005 r., *Siliadin p-ko Francji*, 73316/01, § 100, HUDOC.

¹⁸ Wyrok ETPC z 8 stycznia 2013 r., *Efe p-ko Austrii*, 9134/06, § 40, HUDOC.

¹⁹ Wyrok ETPC z 13 lipca 1995 r., *Nasri p-ko Francji*, 19465/92, HUDOC.

Przeprowadzona analiza wykazała w praktyce brak jakiegokolwiek znaczenia instrumentów prawnych w postaci KPMR oraz dorobku KomPMR dla orzecznictwa ETPC. Nawet wówczas, gdy przepisy KPMR zostają przywołane, przywołanie takie nie ma żadnego wpływu na rozstrzygnięcie zapadłe w sprawie. Co więcej, niemal wszystkie odwołania do KPMR znalazły się w zdaniach odrębnych zgłoszonych w zdecydowanej większości przez tego samego sędziego (sędziego Pinto de Albuquerque). Ponadto odniesienia dotyczyły niemal wyłącznie KPMR, bez przywoływania jakiegokolwiek elementu dorobku KomPMR w postaci uwag końcowych czy komentarzy ogólnych poza jednym przypadkiem przywołania Komentarza Ogólnego, sformułowanego przez KomPMR wspólnie z KomPD²⁰.

Głównej przyczyny tego stanu rzeczy należy upatrywać w fakcie, iż jedynie cztery spośród państw członkowskich Rady Europy ratyfikowały KPMR: Albania, Azerbejdżan, Bośnia i Hercegowina oraz Turcja. Trudno byłoby zatem przywoływać KPMR w kontekście zobowiązań państw, które nie są jej stronami, jako element wiążącego je standardu, co nie oznacza oczywiście, że standard taki nie mógł zostać wkomponowany w treść wyroków w sposób analityczny i porównawczy. Należy również podkreślić, że dorobek KomPMR jest znacząco skromniejszy od dorobku „starych” organów traktatowych systemu ONZ-owskiego.

Ponieważ jakiegokolwiek wzmianki dotyczące Konwencji i/lub KomPMR pojawiły się jedynie w ośmiu wyrokach ETPC, warto przytoczyć wszystkie z nich. Jedyny wyrok, w którym odniesienia takie znalazły się w części dotyczącej faktów spraw, i jednocześnie jedyny przypadek, gdy przywołany został dorobek KomPMR, dotyczył nieprawidłowości i zbyt długiego okresu oczekiwania przy rozpatrzeniu wniosku skarżących o ochronę międzynarodową, skierowanego do władz tureckich. We wniosku podnosili oni, że opuścili Rosję z obawy przed prześladowaniami z powodu przekonań religijnych i politycznych oraz że ich życie byłoby zagrożone, gdyby zostali do Rosji odesłani. W wyroku, w części dotyczącej właściwych przepisów prawa, został zacytowany fragment wspólnego Komentarza Ogólnego KomPMR oraz KomPD, dotyczący zobowiązań państw w zakresie ochrony praw dzieci w kontekście migracji, w którym znalazły się również uwagi komitetów o regulacjach zatrzymywania dzieci i ich rodzin²¹. Z treści decyzji podjętej w tej sprawie przez ETPC, pomimo że uznaje ona naruszenie praw skarżących, nie wynika w żaden sposób, aby przytoczone fragmenty Komentarza Ogólnego miały na nią wpływ.

We wszystkich kolejnych zbadanych wyrokach ETPC właściwe odniesienia znalazły się wyłącznie w zdaniach odrębnych dołączonych do wyroków, zbieżnych bądź rozbieżnych ze zdaniem większości. Autorem lub współautorem wszystkich był ten sam sędzia – Paulo Pinto de Albuquerque.

²⁰ Joint general comment No. 4 (2017), CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23.

²¹ Wyrok ETPC z 17 października 2019 r., *G.B. i in. p-ko Turcji*, 4633/15, § 70, HUDOC.

W sprawie skargi naturalizowanego obywatela duńskiego pochodzącego z Togo i jego żony pochodzącej z Ghany ETPC uznał naruszenie art. 8 w powiązaniu z art. 14 EKPC (naruszenia prawa do poszanowania życia prywatnego w powiązaniu z zakazem dyskryminacji), ze względu na odmowę władz duńskich przeprowadzenia procedury tzw. łączenia rodzin z uwzględnieniem dyskryminacyjnych kryteriów włączonych do przepisów regulujących m.in. przyznanie prawa do łączenia rodzin²². W swoim zdaniu odrębnym zbieżnym z wyrokiem sędziego Pinto de Albuquerque starał się wykazać, że ETPC w niewystarczający sposób odnotował i zastosował wyłaniający się w opinii sędziego wyraźny trend w zakresie międzynarodowego prawa praw człowieka w odniesieniu do łączenia rodzin w kontekście migracji²³. Wskazał on m.in. na art. 44 ust. 2 KPMR, który stanowi, iż państwa powinny podjąć właściwe kroki w celu umożliwienia łączenia rodzin, w tym przede wszystkim małżonków i dzieci. Sędzia wskazywał również, że nie można podnosić, aby polityka migracyjna prowadzona przez państwa podlegała jedynie ich dyskrejonalnej władzy i woli, ponieważ kwestia łączenia rodzin migrantów jest w sposób ścisły regulowana w prawie międzynarodowym, w tym przepisami KPMR²⁴.

W zdaniu odrębnym, zbieżnym ze zdaniem większości, dołączonym do wyroku w sprawie *Hirsi Jamaa i inni przeciwko Włochom*, sędzia Pinto de Albuquerque odniósł się z kolei do standardu prawa międzynarodowego w obszarze tzw. praktyki *push-back*, stosowanej wobec uchodźców. Jak podniósł sędzia, cytując Hannah Arendt, najważniejszą kwestią badaną przez ETPC powinno być pytanie o to, w jaki sposób Europa ma uznawać fakt, że uchodźcy mają „prawo posiadać prawa”²⁵. Sędzia Pinto de Albuquerque przedstawił następnie istniejący według jego interpretacji standard w kontekście badanej sprawy, który rekonstruował, opierając się na międzynarodowym prawie praw człowieka i międzynarodowym prawie uchodźczym, z przywołaniem m.in. art. 22 ust. 1 KPMR, który stanowi, że pracownicy migrujący i członkowie ich rodzin nie podlegają procedurze zbiorowego wydalenia, a każdy przypadek wydalenia ma być rozpatrywany i rozstrzygany indywidualnie²⁶.

Kolejne zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque dotyczyło sprawy obywatelstwa i legalnego pobytu skarżącego na Malcie. W zdaniu tym przy rekonstrukcji standardu

²² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 maja 2016 r., *Biao p-ko Danii*, 38590/10, HUDOC.

²³ Wydzwięk zdania odrębnego sędziego Pinto de Albuquerque w tej sprawie najlepiej oddaje jego następujący fragment: „Nadejście dzień, miejmy nadzieję, raczej prędzej niż później, kiedy Trybunał podejmie prosty, ale odważny krok, by jednoznacznie stwierdzić, że prawo do życia rodzinnego gwarantuje łączenie rodzin. Oczekuje się, że członkowie rodziny będą mieszkać razem, gdy nie ma ku temu żadnych praktycznych przeszkód. Takie przeszkody nie powinny być zaś tworzone przez państwo”. Tamże zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque, § 30.

²⁴ Tamże, § 30.

²⁵ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 lutego 2012 r., *Hirsi Jamaa i in. p-ko Włochom*, 27765/09, HUDOC – preambuła zdania odrębnego sędziego Pinto de Albuquerque.

²⁶ Tamże.

w obrębie uznania obywatelstwa jako prawa podstawowego przywołany został art. 29 KPMR, dotyczący dzieci pracowników migrujących, które zgodnie z tym przepisem traktatu mają prawo m.in. do narodowości²⁷. Z kolei w sprawie przeciwko Austrii KPMR wskazana została jako jeden z elementów standardu międzynarodowego w obrębie zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej²⁸.

Podobną postać – jedynie wskazania na obowiązujące standardy – miało przywołanie przez sędziego KPMR w zdaniu odrębnym, rozbieżnym ze zdaniem większości, w (pozbawionej wątków migracyjnych) sprawie dotyczącej zarzutu dyskryminacyjnych przepisów prawa rosyjskiego, które wprowadzały, w kontekście orzekania kary dożywotniego pozbawienia wolności, rozróżnienie ze względu na wiek i płeć skazanych²⁹. Sędzia Pinto de Albuquerque rekonstruował standard dotyczący ochrony prawa międzynarodowego wobec osób starszych, wymieniając art. 1 KPMR, który stanowi, że przepisy konwencji stosuje się bez rozróżnienia m.in. ze względu na wiek³⁰. Kolejne zdanie odrębne sędziego to wskazanie na prawo do równego dostępu pracowników migrujących i członków ich rodzin do wszelkiej opieki medycznej, która jest niezbędna dla zachowania ich życia lub uniknięcia nieodwracalnego uszczerbku na zdrowiu, niezależnie od wszelkich prawnych i formalnych nieprawidłowości związanych z ich pobytem lub zatrudnieniem³¹.

Najszerze odwołanie do KPMR nastąpiło w zdaniu odrębnym, zbieżnym z decyzją większości, jakie do wyroku Wielkiej Izby ETPC w sprawie *Souza Ribeiro przeciwko Francji* złożyli sędziowie Pinto de Albuquerque oraz Vučinić. Sprawa dotyczyła naruszającego przepisy EKPC sposobu wydalenia obywatela Brazylii z Gujany Francuskiej. ETPC uznał, że sposób, w jaki dokonano deportacji skarżącego, nie dawał mu szans na skuteczne podważenie tej decyzji władz. W zdaniu odrębnym sędziowie przywołali KPMR jako najważniejszy instrument obowiązujący w ramach uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka w odniesieniu do prawa migracyjnego, podnosząc, że KPMR obejmuje ochroną migrantów, których nieuregulowany status sprawia, że stają się ofiarami szeregu naruszeń praw człowieka. Jak zaś wskazali powyżsi sędziowie w kontekście badanej przez ETPC sprawy, KPMR wyraźnie gwarantuje szeroki zakres praw obywatelskich, politycznych, ekonomicznych i socjalnych pracowników migrujących i ich rodzin, zarówno tych

²⁷ Wyrok ETPC z 21 czerwca 2016 r., *Ramadan p-ko Malcie*, 76136/12, HUDOC – zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque, s. 72.

²⁸ Wyrok ETPC z 17 stycznia 2017 r., *J. i in. p-ko Austrii*, 58216/12, HUDOC – zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque oraz sędzi Tsotsoria, pkt 2.

²⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Khamtokhu i Aksenchik p-ko Rosji*, 60367/08, 961/11, HUDOC.

³⁰ Tamże – zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque, pkt 26.

³¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 19 grudnia 2017 r., *Lopes de Sousa Fernandes p-ko Portugalii*, 56080/13, HUDOC – zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque, pkt 14.

udokumentowanych, jak i nieudokumentowanych, w tym prawo dostępu do sądu i prawo do odwoływania się od decyzji o wydaleniu z danego państwa. Podczas trwania takiego postępowania odwoławczego migranci oraz ich rodziny nie powinni być wydalani³².

4. WNIOSKI

Przeprowadzona analiza obecności KPMR oraz dorobku KomPMR w orzecznictwie ETPC nakazuje uznanie, że obecność ta ma charakter znikomy i pozostaje bez znaczenia dla stosunku ETPC, a więc i standardu strasburskiego, do problematyki związanej z pracownikami migrującymi i członkami ich rodzin. Wśród zidentyfikowanych przyczyn takiego stanu rzeczy wymienić należy przede wszystkim fakt nieprzystąpienia zdecydowanej większości państw członkowskich Rady Europy do tego traktatu oraz ograniczony jeszcze dorobek samego KomPMR, który mógłby być przywoływany przez ETPC. Jednocześnie wskazać trzeba, że ETPC zajmował się do tej pory przede wszystkim kwestiami migracyjnymi związanymi z uzyskaniem azylu oraz kwestiami deportacyjnymi, a orzecznictwo dotyczące *stricte* praw pracowników migrujących nie zostało jeszcze ugruntowane.

---

³² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 grudnia 2012 r., *Souza Ribeiro p-ko Francji*, 22689/07, HUDOC – zdanie odrębne sędziego Pinto de Albuquerque oraz sędziego Vučinića, s. 35–36.

Część II
Studia przypadków

Roman Wieruszewski

PRAWO DO SĄDU. GWARANCJE NIEZAWISŁOŚCI SĘDZIOWSKIEJ – BAKA PRZECIWKO WĘGROM

Prawo do sądu, czyli – innymi słowy – prawo do rzetelnego procesu sądowego, uregulowane zostało w art. 6 EKPC oraz art. 14 MPPOiP w sposób bardzo zbliżony. Prawo to traktowane jest jako swoisty fundament systemu ochrony praw człowieka, zarówno uniwersalnego, jak i regionalnego – europejskiego. W skutecznej realizacji tego prawa kluczową rolę odgrywa zasada niezależności sądów oraz niezawisłości sędziów. Sąd ma być „niezawisły i bezstronny oraz ustanowiony ustawą”. Tylko przy pełnym poszanowaniu tej zasady prawo do sądu spełnia swoją gwarancyjną funkcję. Z tym większą troską należy odnotować fakt, że w niektórych państwach dochodzi do prób ograniczenia niezawisłości sędziów, m.in. poprzez manipulowanie systemem powoływania sędziów oraz odwoływanie „niewygodnych” sędziów w sposób sprzeczny z prawem. Wiele takich działań zostało zaskarżonych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Komitetu Praw Człowieka. Stworzyło to obu organom możliwość zaakcentowania standardów, jakie w tym zakresie obowiązują.

Istotną synergię między oboma systemami – uniwersalnym i regionalnym – można odnaleźć zwłaszcza w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*¹. Skarżący, były sędzia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, został wybrany na prezesa węgierskiego Sądu Najwyższego na sześcioletnią kadencję, kończącą się w 2015 r. Jako prezes tego sądu oraz Krajowej Rady Sądownictwa wyrażał opinie na temat różnych reform ustawodawczych wpływających na sądownictwo. Przepisy przejściowe nowej Konstytucji (węgierska ustawa zasadnicza z 2011 r.) przewidywały, że następcą prawnym Sądu Najwyższego będzie nowo utworzony organ Kúria, a mandat prezesa Sądu Najwyższego zakończy się po wejściu w życie nowej Konstytucji. W rezultacie mandat skarżącego jako prezesa Sądu Najwyższego zakończył się 1 stycznia 2012 r. Zgodnie z nowymi kryteriami wyboru prezesa nowej Kúrii od kandydatów wymagano co najmniej pięciu lat doświadczenia jako sędziego na Węgrzech. Czas sprawowania funkcji sędziego w sądzie międzynarodowym nie był wliczany. Spowodowało to, że skarżący nie spełniał wymogów, by być wybranym na stanowisko prezesa nowej Kúrii.

---

¹ Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r., *Baka p-ko Węgrom*, 20261/12, HUDOC.

Wyrokiem z 23 czerwca 2016 r. Izba Trybunału orzekła, że naruszono art. 6 ust. 1 Konwencji, ponieważ skarżący nie miał możliwości zaskarżenia przedterminowego skrócenia okresu sprawowania przez niego mandatu prezesa węgierskiego Sądu Najwyższego. Trybunał uznał też, że doszło do naruszenia swobody wypowiedzi skarżącego gwarantowanej art. 10 EKPC po ustaleniu, że przedterminowe skrócenie okresu sprawowania przez skarżącego mandatu było skutkiem jego opinii wyrażanych publicznie w ramach sprawowania urzędu prezesa Sądu Najwyższego. Do oceny naruszenia Konwencji ETPC zastosował trójstopniowy test. Badał zatem, czy naruszenie prawa krajowego było oczywiste; czy dotyczyło normy o podstawowym znaczeniu dla procedury mianowania sędziów; czy naruszenie mogło być skutecznie ocenione i naprawione przez sąd krajowy.

Test ten zastosowany został również w wyroku Wielkiej Izby z 1 grudnia 2020 r. w sprawie *Astráðsson przeciwko Islandii*². W sprawie tej Wielka Izba ETPC dla zilustrowania obowiązującego standardu międzynarodowego zacytowała następujący fragment Komentarza Ogólnego KPC nr 32: „wymóg kompetencji, niezawisłości i bezstronności sądu w rozumieniu art. 14 ust. 1 jest prawem absolutnym, które nie podlega żadnym wyjątkom. Wymóg niezawisłości dotyczy w szczególności trybu i wymaganych kwalifikacji przy powoływaniu sędziów oraz gwarancji bezpieczeństwa sprawowania urzędu do obowiązkowego przejścia w stan spoczynku lub upływu kadencji, o ile takie istnieją, warunków awansowania, przeniesienia, zawieszenia i zakończenia pełnienia ich funkcji oraz rzeczywistą niezależność sądownictwa od politycznej ingerencji władzy wykonawczej i ustawodawcy. Państwa powinny podjąć konkretne środki gwarantujące niezawisłość sądownictwa, chroniąc sędziów przed wszelkimi formami wpływu politycznego na podejmowanie decyzji poprzez konstytucję lub przyjęcie ustaw ustanawiających jasne procedury i obiektywne kryteria mianowania, wynagradzania, kadencji, awansowania, zawieszenia i odwoływanie sędziów i nakładania na nich sankcji dyscyplinarnych. Sytuacja, w której funkcje i kompetencje sądownictwa i władzy wykonawczej nie są wyraźnie rozróżnialne lub gdy ta ostatnia jest w stanie kontrolować lub kierować tymi pierwszymi, jest niezgodna z pojęciem niezawisłości sądu. Konieczna jest ochrona sędziów przed konfliktami interesów i zastraszaniem. W celu ochrony ich niezawisłości, status sędziów, w tym ich kadencja, niezawisłość, bezpieczeństwo, odpowiednie wynagrodzenie, warunki służby, emerytury i wiek emerytalny, muszą być odpowiednio zabezpieczone przez prawo”³.

W sprawie *Baka* wypowiedziała się również Międzynarodowa Komisja Prawników, która przywołała międzynarodowe standardy odnoszące się do kwestii nieusuwalności sędziów, w tym normy w zakresie gwarancji procesowych w sprawach dotyczących usunięcia z urzędu. Zauważyła, że w świetle wspomnianych zasad w sprawach dotyczących

² Wyrok ETPC z 1 grudnia 2020 r., *Guðmundur Andri Astráðsson p-ko Islandii*, 263741/18, HUDOC.

³ Tamże.

zatrudnienia sędziów i ich nieusuwalności z urzędu powinno istnieć szczególnie silne domniemanie, że art. 6 ust. 1 Konwencji ma zastosowanie. Skuteczne prawo dostępu do sądu i sprawiedliwych procedur rozstrzygania sporów dotyczących kadencji, usunięcia z urzędu lub warunków pełnienia służby przez sędziów jest ważnym środkiem zabezpieczającym niezawisłość sędziowską. MKP twierdzi, że dokonując oceny uzasadnienia – przedstawionego przez państwo na poparcie wyłączenia dostępu sędziów do sądu – w odniesieniu do ich życia zawodowego i nieusuwalności z urzędu, należałoby rozważyć istotny interes publiczny dotyczący utrzymania roli, niezależności i integralności sądownictwa w demokratycznym społeczeństwie funkcjonującym pod rządami prawa. Chociaż dany sędzia może być bezpośrednim beneficjentem pełnej ochrony praw przysługujących mu z tytułu art. 6 EKPC, ochrona ta ostatecznie służy wszystkim osobom uprawnionym w myśl art. 6 ust. 1 do „niezawisłego i bezstronnego sądu”⁴.

Wielka Izba ETPC w wyroku w sprawie *Baka*, podobnie jak w sprawie *Astráðsson*, przypomniała m.in. Komentarz Ogólny nr 32 KPC do art. 14 MPPOiP, a w szczególności następujący fragment: „sędziowie mogą być odwołani tylko z powodu poważnych przewinień lub niekompetencji, zgodnie z uczciwymi procedurami zapewniającymi obiektywność i bezstronność, określonymi w konstytucji lub prawie. Odwoływanie sędziów przez władzę wykonawczą, m.in. przed upływem kadencji, na którą zostali powołani, bez podania konkretnych powodów i bez skutecznej ochrony sądowej w celu zakwestionowania odwołania jest niezgodne z niezawisłością sądownictwa”⁵.

Fakty w sprawie *Baka* jednoznacznie wskazywały, że władze posłużyły się procedurą ustawodawczą, aby usunąć z urzędu niewygodnego sędziego pełniącego funkcję prezesa Sądu Najwyższego. Niestety nie był to odosobniony przypadek uciekania się przez władze państwowe do tego rodzaju metod. Bardzo podobnie sprawa przedstawiała się w rozstrzygniętej przez KPC sprawie *Pastukhov przeciwko Białorusi*⁶, przywołanej przez Trybunał.

Fakty w tej sprawie wyglądały następująco: 28 kwietnia 1994 r. Rada Najwyższa, czyli parlament Białorusi, działając zgodnie z odpowiednią procedurą prawną, a w szczególności z Konstytucją z 15 marca 1994 r., wybrała Mikhaïla Ivanovicha Pastukhova na sędziego Trybunału Konstytucyjnego na okres 11 lat. Dekretem prezydenckim z 24 stycznia 1997 r. skarżący utracił stanowisko z powodu wygaśnięcia jego kadencji po wejściu w życie nowej konstytucji z 25 listopada 1996 r. Próby podważenia tej decyzji w trzech instancjach sądowych na Białorusi nie powiodły się.

KPC w uzasadnieniu swojej decyzji stwierdził, że odwołanie autora skargi ze stanowiska sędziego Trybunału Konstytucyjnego na kilka lat przed upływem kadencji, na którą został

⁴ Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r., *Baka p-ko Węgrom*, 20261/12, § 98

⁵ Tamże, § 73.

⁶ Decyzja KPC z 5 sierpnia 2003 r., *Mikhaïl Ivanovich Pastukhov p-ko Białorusi*, 814/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022] – odwołanie przed terminem sędziego Trybunału Konstytucyjnego.

powołany, stanowiło zamach na niezawisłość sądownictwa i nie respektowało jego prawa do dostępu, na ogólnych zasadach równości, do służby publicznej w swoim kraju. W konsekwencji KPC uznał, że doszło do naruszenia art. 25 lit. c Paktu w związku z art. 14 ust. 1, dotyczącym niezawisłości sądownictwa oraz postanowień art. 2 Paktu.

Ważnym uzupełnieniem tej decyzji jest dołączone do niej zbieżne zdanie odrębne członków Komitetu: Ruth Wedgwood i Waltera Kälina, którzy stwierdzili, że odwołanie sędziego Pastukhova ze stanowiska sędziego białoruskiego Trybunału Konstytucyjnego było częścią próby ograniczenia niezawisłości sądownictwa. Zauważyli też, że chociaż organizację krajowego systemu sądowniczego można zmienić za pomocą legalnych środków demokratycznych, zmiana ta w tym przypadku była częścią próby konsolidacji władzy w jednej gałęzi rządu pod pretekstem referendum konstytucyjnego. Przerwało to raczkujący postęp państwa-strony w kierunku niezawisłego sądownictwa. W związku z tym prezydencki dekret odwołujący sędziego Pastukhova ze stanowiska sędziego Sądu Konstytucyjnego naruszał prawa gwarantowane jemu i narodowi białoruskiemu na mocy art. 14 i 25 Paktu.

Wyrok ETPC w sprawie *Baka* stwierdzający naruszenie praw skarżącego oparty był m.in. na wyżej wskazanych w sprawie *Pastukhov* standardach. Wielka Izba podkreśliła: „choćby skarżący zachował urząd sędziego i przewodniczącego wydziału cywilnego w nowej Kúrii, został jednak odwołany ze stanowiska prezesa Sądu Najwyższego trzy i pół roku przed końcem ustalonej kadencji przewidzianej przepisami obowiązującymi w chwili dokonywania jego wyboru. Trudno pogodzić to ze szczególnym uwzględnieniem charakteru funkcji władzy sądowej jako niezależnej władzy państwowej oraz zasadą nieusuwalności sędziów, która – zgodnie z orzecznictwem Trybunału oraz instrumentami międzynarodowymi i Rady Europy – jest kluczowym elementem utrzymania niezależności sądownictwa”⁷.

Trybunał zwrócił również uwagę na inny aspekt omawianej sprawy, wskazując, że przedterminowe zakończenie mandatu skarżącego bez wątplenia wywierało „efekt mrozący”, ponieważ musiało zniechęcić nie tylko skarżącego, ale i innych sędziów i prezesów sądów do przyszłego uczestnictwa w publicznej debacie na temat reform ustawodawczych wpływających na sądownictwo oraz, ogólnie rzecz biorąc, na temat kwestii dotyczących niezależności sądownictwa. ETPC zatem wyraźnie stwierdza, że udział sędziów w takiej debacie jest ich niezaprzeczalnym prawem.

Problem poruszany w analizowanej sprawie *Baka* był też przedmiotem kilku spraw, w których ETPC wypowiedział się odnośnie sytuacji w polskim wymiarze sprawiedliwości. Przykładem może być sprawa *Reczkowicz przeciwko Polsce*⁸. Sprawa została zainicjowana skargą indywidualną wniesioną w 2019 r. przez adwokatkę, której sprawę rozpatrywała Izba Dyscyplinarna Sądu Najwyższego. ETPC uznał jednogłośnie naruszenie art. 6 EKPC

⁷ Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r., *Baka p-ko Węgrom*, 20261/12.

⁸ Wyrok ETPC z 22 lipca 2021 r., *Reczkowicz p-ko Polsce*, 43447/19, HUDOC.

wskutek niezapewnienia skarżącej prawa do rzetelnego procesu przed sądem ustanowionym zgodnie z prawem.

W kontekście procesu nominacyjnego sędziów w Polsce ETPC potwierdził, że Krajowa Rada Sądownictwa nie zapewnia wystarczających gwarancji niezależności od władzy ustawodawczej i wykonawczej. W ocenie Trybunału władze polityczne wywierały nadmierny wpływ na procedurę mianowania sędziów i mogły bezpośrednio lub pośrednio ingerować w to, kto zostanie powołany na stanowisko sędziego. Oceniając nieprawidłowości przy ustanowieniu i obsadzeniu Izby Dyscyplinarnej SN, ETPC stwierdził, że niweczą one legitymację Izby w sposób pozbawiający ją atrybutów sądu. Uznał także, że automatycznie niweczy to wymogi niezależności i bezstronności.

Podobnie w wyroku w sprawie *Broda i Bojara przeciwko Polsce* ETPC uznał za naruszenie Konwencji arbitralne zwolnienie wiceprezesów sądów z pełnionych funkcji przed upływem kadencji⁹.

W wyroku w sprawie *Advance Pharma przeciwko Polsce*¹⁰ ETPC stwierdził, że kontynuacja działalności KRS w składzie z 2017 r. i jej udział w procedurze powoływania sędziów utrwaliły systemową, stwierdzoną przez Trybunał dysfunkcję wymiaru sprawiedliwości i może to prowadzić do dalszego zaostrzenia kryzysu praworządności w Polsce. Dlatego ETPC wezwał rząd do podjęcia szybkich działań, aby temu zaradzić.

Wyroki te są potwierdzeniem standardu w zakresie niezawisłości sędziów, który Europejski Trybunał Praw Człowieka i Komitet Praw Człowieka konsekwentnie stosują. Utrwalonym standardem międzynarodowym, zarówno uniwersalnym, jak i regionalnym, jest ochrona niezawisłości sędziowskiej. Władza wykonawcza lub czynnik polityczny nie mogą ingerować w proces powoływania sędziów, arbitralnie skracać ich kadencji i w inny sposób wpływać na sposób wykonywania przez nich zawodu sędziego. Skrącanie kadencji sędziów pod pretekstem zmian ustawodawczych jest niedopuszczalne. Na uznanie zasługuje fakt, że w tym przypadku mamy do czynienia z pełną synergią obu prezentowanych systemów międzynarodowej ochrony praw człowieka. Wzmacnia to niewątpliwie ich siłę oddziaływania.

---

⁹ Warto zauważyć, że komentując ten wyrok, Ministerstwo Sprawiedliwości stwierdziło, że jest on „nacechowany politycznie”. Reagując na to oświadczenie, sekretarz generalny Rady Europy Marija Pejčinović Burić 30 czerwca 2021 r. wystosowała do ministra sprawiedliwości list, w którym podkreśliła m.in., że „zarzuty, iż wyroki Trybunału są motywowane politycznie, niczemu nie służą. Podważają autorytet tej instytucji i wiarygodność całego systemu Konwencji. [...] Wierzę, że Polska pozostanie zaangażowana we wspieranie implementacji Konwencji, zgodnie z jej interpretacją przez Trybunał strasburski, w prawie polskim – co obejmuje przyjęty przez Wysokie Układające się Strony obowiązek wykonywania ostatecznych wyroków Trybunału”. Wyrok ETPC z 29 czerwca 2021 r., *Broda i Bojara p-ko Polsce*, 26691/18, 27367/18, HUDOC.

¹⁰ Wyrok ETPC z 3 lutego 2022 r., *Advance Pharma p-ko Polsce*, 1469/20, HUDOC.

Roman Wieruszewski

WOLNOŚĆ SUMIENIA I WYZNANIA. ZAKAZ EKSPONOWANIA SYMBOLI RELIGIJNYCH – *DOGRU PRZECIWKO FRANCJI, KERVANCI PRZECIWKO FRANCJI*

1. UWAGI WSTĘPNE

Wolność sumienia i wyznania uregulowana została w art. 9 EKPC oraz art. 18 MPPOiP w sposób tożsamy. Klauzule limitacyjne zawarte w art. 9 ust. 2 EKPC oraz art. 18 ust. 3 MPPOiP są niemal identyczne¹. Niemniej właśnie w przypadku tej wolności doszło do rozbieżności w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Komitetu Praw Człowieka.

W prezentowanych poniżej sprawach można dostrzec różnicę w podejściu ETPC oraz KPC zarówno co do sposobu oceny dopuszczalnych ograniczeń prawa do eksponowania strojów religijnych, jak i samej idei sekularyzmu. Biorąc pod uwagę fakt różnego zakresu oddziaływania KPC (wymiar uniwersalny) oraz ETPC (wymiar regionalny), a także innej kompozycji, metod procedowania oraz rangi prawnej decyzji obu organów można spodziewać się pewnych rozbieżności w ich orzecznictwie. Nie powinno to jednak skutkować wątpliwościami co do zakresu chronionych praw ani prowadzić do kwestionowania ich uniwersalnego charakteru. W doktrynie podkreśla się, że w przypadku interpretacji norm traktatowych w obszarze praw człowieka winna obowiązywać zasada dobrej wiary, zgodnie z którą podstawy ograniczenia wolności winny być interpretowane wąsko, a ciężar

---

¹ Art. 9 ust. 2 EKPC – ograniczenia muszą być przewidziane przez ustawę i są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Tekst art. 18 ust. 3 jest niemal identyczny – niewielkie różnice mają charakter semantyczny,

dowodu spoczywa na państwie². Dlatego konieczne jest przeanalizowanie rozumowania, które spowodowało tę rozbieżność, i rozważenia, w jakim stopniu decyzje obu organów są zgodne z interpretacją prawa do manifestowania przekonań religijnych przeprowadzoną zgodnie z zasadą dobrej wiary.

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę, że z treści art. 9 ust. 2 EKPC i art. 18 ust. 3 MPPOiP wynika, że w przypadku ingerencji w prawo do uzewnętrzniania religii wszelkie ograniczenia muszą być „niezbędne w społeczeństwie demokratycznym”. Państwo ponosi ciężar dowodu i musi w związku z tym wykazać, że ingerencja była uzasadniona i proporcjonalna. Zarówno ETPC, jak i KPC podkreślały, że ochrona tego prawa jest szczególnie istotna z punktu widzenia mniejszości religijnych w danym kraju.

2. ETPC A ZAKAZ NOSZENIA STROJÓW RELIGIJNYCH

Ekspozowanie symboli religijnych bądź ubiorów religijnych było i w wielu krajach pozostaje nadal powodem licznych kontrowersji³. W analizowanych sprawach przedmiotem sporu były ograniczenia nakładane przez prawo na uczniów i studentów, którzy pragną ekspozować symbole wyznawanych przez siebie religii na terenie instytucji edukacyjnych. Pod tym względem orzecznictwo ETPC jest konsekwentne i ustabilizowane. Jak wskazuje L. Garlicki, z orzeczeń tych wynikają trzy zasady: 1) państwo może zakazać nauczycielom szkół publicznych noszenia „oczywistych środków identyfikacji wyznaniowej” – w postanowieniu w sprawie *Dahlab przeciwko Szwajcarii* ETPC sformułował tezę, że „trudno jest pogodzić noszenie chusty z przesłaniem tolerancji, poszanowania innych i – przede wszystkim – równości i niedyskryminacji, które wszyscy nauczyciele w społeczeństwie demokratycznym muszą przekazywać swoim uczniom”⁴; 2) w przypadku nauczycieli szkół wyższych zakaz taki został sformułowany w sprawie *Kurtulumus przeciwko Turcji*⁵; 3) w kontekście szkół tureckich w sprawie *Leyla Şahin przeciwko Turcji* ETPC zaakceptował zakaz noszenia chust przez studentki publicznych uniwersytetów tureckich w czasie zajęć⁶. Należy podkreślić za L. Garlickim, że w sprawach tureckich ETPC pozostawił państwu szeroki margines swobody z uwagi na fakt, że sprawa dotyczyła państwa z silną większością

² Por. S.E. Berry, *A 'Good Faith' Interpretation of the Right to Manifest Religion: The Diverging Approaches of the European Court of Human Rights and the UN Human Rights Committee*, „Legal Studies” 2017, t. 37, nr 4, s. 672–694, <https://www.doi.org/10.1111/lest.12168>.

³ Por. L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz*, T. 1. *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010, s. 570 i n.

⁴ Postanowienie ETPC z 15 lutego 2001 r., *Dahlab p-ko Szwajcarii*, 42393/98, HUDOC.

⁵ Postanowienie ETPC z 24 stycznia 2006 r., *Kurtulumuş p-ko Turcji*, 65500/01, HUDOC.

⁶ Wyrok ETPC z 10 listopada 2005 r., *Leyla Şahin p-ko Turcji*, 44774/98, HUDOC.

islamską i noszenie chust mogłoby być uznane za formę nacisku ograniczającego prawa mniejszości religijnych⁷.

Można zadać sobie pytanie, czy to orzecznictwo ETPC, dające państwu tak szeroki margines swobody w decydowaniu o dopuszczalności stosowanych ograniczeń w eksponowaniu symboli religijnych, jest zgodne nie tylko z literą, ale także i duchem międzynarodowego prawa praw człowieka.

Poważne wątpliwości wobec takiego podejścia wyraziła w zdaniu odrębnym do wyroku w sprawie *Leyla Şahin* sędzia Tulkens. Według niej „dialog oparty na tolerancji między religiami i kulturami jest sam w sobie edukacją, więc ironią jest, że młode kobiety powinny być pozbawione tej edukacji z powodu chusty. Opowiadanie się za wolnością i równością kobiet nie może oznaczać pozbawienia ich możliwości decydowania o swojej przyszłości. Zakazy i wykluczenia odzwierciedlają fundamentalizm, z którym te środki mają walczyć”⁸. Z tego powodu, jej zdaniem, stosowanie doktryny marginesu oceny w takich sprawach może prowadzić do błędnych konkluzji. Podobnego do sędzi Tulkens zdania jest wielu przedstawicieli doktryny, którzy wskazują, że wyroki ETPC w sprawach zakazu noszenia chust na terenie uczelni bądź w szkołach charakteryzują się nieodpowiednim stosowaniem doktryny marginesu oceny, wąską interpretacją wolności wyznania, narzucaniem „fundamentalnego sekularyzmu”, ograniczaniem praw muzułmańskich kobiet do edukacji oraz promowaniem wizerunku islamu jako zagrożenia dla demokracji⁹.

Należy zarazem podkreślić – co jest istotne z punktu widzenia analizy przeprowadzanej w niniejszej pracy – że ETPC w tych sprawach nie odwoływał się do standardu ONZ-owskiego.

Poniżej omówione zostały sprawy, których materia – zakaz noszenia chust na terenie uczelni oraz w szkołach – choć w różnych kontekstach była przedmiotem rozstrzygnięć zarówno Trybunału, jak i Komitetu. W rozdziale poświęconym wpływowi standardów Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych na orzecznictwo ETPC szerzej zaprezentowane zostały sprawy wytoczone Francji przez sikhów, związane z zakazem uwidoczniania na zdjęciach w oficjalnych dokumentach noszonych przez nich turbanów¹⁰. O ile ETPC, opierając się na doktrynie marginesu oceny, uznał takie ograniczenia wolności religijnej za dopuszczalne, o tyle KPC stwierdził, że naruszają

⁷ L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz*, T. 1..., dz. cyt., s. 572.

⁸ Wyrok ETPC z 10 listopada 2005 r., *Leyla Şahin p-ko Turcji*, 44774/98 – zdanie odrębne sędzi Tulkens, § 19.

⁹ Por. D. Harris, M. O’Boyle i in., *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford 2009, s. 437–438.

¹⁰ Zob. R. Wieruszewski, *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych* (DOI: 10.5281/zenodo.7309756).

one art. 18 MPPOiP, gdyż nie spełniają wymogów wymienionych w ust. 3 tego artykułu. Państwo-strona, zdaniem Komitetu, nie przedstawiło przekonujących argumentów uzasadniających celowość wprowadzonych ograniczeń. KPC w szczególności nadał priorytet prawu wnioskodawców do uzewnętrzniania swojej religii ponad przedstawione przez państwo uzasadnienia ograniczeń.

Również do rozbieżności doszło w prezentowanych w tym rozdziale kazusach. W obu sprawach rozpatrywanych przez ETPC – *Dogru przeciwko Francji*¹¹, *Kervanci przeciwko Francji*¹² – chodziło o zakaz noszenia na terenie szkoły chust przez uczennice¹³. W sprawie przed KPC *Hudoyberganova przeciwko Uzbekistanowi*¹⁴ chodziło natomiast o zakaz noszenia chust zakrywających głowy na terenie uczelni.

O ile ETPC uznał taki zakaz za dopuszczalny, o tyle KPC stwierdził, że wykracza on poza dopuszczalne na podstawie art. 18 ust. 3 MPPOiP ograniczenia wolności sumienia. Jest rzeczą zrozumiałą, że pewne różnice interpretacyjne między organem uniwersalnym (KPC) a organem regionalnym (ETPC) mogą występować. Powstaje jednak pytanie, czy nie osłabiają one uniwersalnego wymiaru międzynarodowego prawa praw człowieka.

W cytowanej sprawie *Dogru* ETPC, akceptując zakaz noszenia chusty islamskiej na zajęciach wychowania fizycznego w szkole, stwierdził, że skoro konstytucja francuska proklamuje zasadę laickości państwa, to ograniczenia wolności religijnej, które wynikają z tej zasady, są dopuszczalne. Zdaniem Trybunału: „noszenie symboli religijnych nie jest – samo w sobie – niepołączalne z zasadą laickości w instytucjach oświatowych, to jednak może stać się takim, ze względu na warunki, w których jest dokonywane, oraz konsekwencje, jakie dany symbol może wywoływać”¹⁵. ETPC stwierdził zarazem, że „mając na uwadze margines oceny, jaki należy pozostawić państwom-stronom w odniesieniu do ustanowienia delikatnych stosunków między kościołami a państwem, wolność religijna uznana w ten sposób i ograniczona przez wymogi sekularyzmu wydaje się uprawniona w świetle wartości będących podstawą Konwencji”¹⁶.

W przypadku analizowanej sprawy, podobnie jak w przypadku sprawy *Kervanci*, ETPC uznał, że argumenty państwa za zakazem noszenia chust na zajęciach wychowania fizycznego ze względu na ochronę zdrowia i bezpieczeństwo uczniów nie jest bezzasadny. ETPC ocenił też postępowanie dyscyplinarne przeciwko uczennicy i uznał, że nie narusza ono standardów Konwencji i że to właśnie władze dyscyplinarne są władne do podejmowania

¹¹ Wyrok ETPC z 4 grudnia 2008 r., *Dogru p-ko Francji*, 27058/05, HUDOC.

¹² Wyrok ETPC z 4 grudnia 2008 r., *Kervanci p-ko Francji*, 321645/04, HUDOC.

¹³ Stan faktyczny w obu sprawach był identyczny.

¹⁴ Decyzja KPC z 5 listopada 2004 r., *Hudoyberganova p-ko Uzbekistanowi*, 931/2000, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 9.01.2022].

¹⁵ Wyrok ETPC z 4 grudnia 2008 r., *Dogru p-ko Francji*, 27058/05, § 7.

¹⁶ Tamże, § 72.

sankcji dyscyplinarnych. W efekcie, zdaniem Trybunału, państwo samo winno decydować, czy i jakie ograniczenia w noszeniu w szkołach strojów mających symbolikę religijną dopuszczać.

Wyrok ten, podobnie jak identyczna sprawa *Kervanci*, może budzić poważne wątpliwości. Nie jest bowiem jasne, czy ETPC nie stwierdził naruszenia art. 9 Konwencji, gdyż sprawa dotyczyła lekcji wychowania fizycznego, czy też dlatego, że uznaje, iż państwo w imię idei sekularyzmu ma pełną swobodę w regulowaniu tych kwestii.

3. KOMITET PRAW CZŁOWIEKA A ZAKAZ NOSZENIA STROJÓW RELIGIJNYCH

KPC, w odróżnieniu od ETPC, nie miał zbyt wiele okazji, aby wypowiedzieć się w sprawach dotyczących ograniczeń eksponowania strojów mających symbolikę religijną. W cytowanych wyżej sprawach *Ranjit Singh przeciwko Francji* oraz *Mann Singh przeciwko Francji* KPC, stwierdzając naruszenie przez Francję art. 18 MPPOiP, nadał priorytet prawu wnioskodawców do uzewnętrzniania swojej religii ponad uzasadnienia ograniczeń tego prawa podawane przez państwo.

W sprawie *Hudoyberganova* fakty przedstawiały się następująco. Skarżąca od 1995 r. była studentką na Wydziale Języków Państwowego Instytutu Języków Wschodnich w Taszkencie. W 1996 r. dołączyła do nowo utworzonego Wydziału Spraw Islamskich Instytutu. Wyjaśnia, że jako praktykująca muzułmanka ubierała się odpowiednio, zgodnie z zasadami swojej religii, a na drugim roku studiów zaczęła nosić chustę (hidżab). Władze uczelni wielokrotnie upominały ją, że jest to niezgodne ze statutem uczelni i ostatecznie w marcu 1998 r. została skreślona z listy studentów. Skarżąca wyczerpała wszystkie możliwe krajowe środki odwoławcze od tej decyzji. W skardze do KPC stwierdziła, że jest ofiarą naruszenia jej praw wynikających z art. 18 i 19 MPPOiP, ponieważ została wyrzucona z uniwersytetu, gdyż nosiła chustę z powodów religijnych i odmówiła jej zdjęcia.

KPC, rozpatrując sprawę, znalazł się w trudnej sytuacji. W tym czasie znane już były wcześniejsze wyroki ETPC akceptujące zakaz noszenia strojów religijnych na terenie uczelni. Członkowie Komitetu zdawali sobie sprawę z celowości dążenia do jednolitej wykładni norm EKPC i MPPOiP regulujących te same wolności i prawa. Jednak KPC konsekwentnie stał na stanowisku, że każde ograniczenie praw wynikających z art. 18 MPPOiP musi być uzasadnione przyczynami zgodnymi z tymi, które są wymienione w art. 18 ust. 3. Tymczasem w odpowiedzi na skargę państwo-strona stwierdziło jedynie, że skreślenie skarżącej z listy studentów wynikało z faktu, że nie zastosowała się do regulaminu uczelni. Rząd nie wyjaśnił, jakie były powody wprowadzenia zakazu noszenia chust. W tej sytuacji KPC nie był w stanie ocenić, czy zastosowane ograniczenia prawa do wolności

religijnej były uzasadnione. Komitet stwierdził, że: „państwo-strona nie powołało się na żadną konkretną podstawę, dla której ograniczenie nałożone na autorkę [skargi] byłoby, jego zdaniem, konieczne w rozumieniu art. 18 ust. 3. Zamiast tego państwo-strona starało się uzasadnić wydalenie autorki [skargi] z uczelni z powodu odmowy zastosowania się do zakazu”¹⁷.

W tej sytuacji KPC, wobec braku właściwej reakcji ze strony państwa, nie miał w istocie wyboru – zmuszony został do stwierdzenia w tej sprawie naruszenia prawa strony wynikającego z art. 18 Paktu. Państwo ma bowiem obowiązek szczegółowego wyjaśnienia powodów wprowadzonych ograniczeń. Zarazem jednak Komitet poczynił istotne zastrzeżenie. „W szczególnych okolicznościach niniejszej sprawy i bez przesądzania prawa państwa-strony do ograniczenia wyrażania religii i przekonań w kontekście art. 18 Paktu oraz należytego uwzględnienia specyfiki kontekstu ani nie przesądzając prawa instytucji akademickich do przyjęcia szczególnych regulacji dotyczących ich własnego funkcjonowania, Komitet jest zmuszony stwierdzić, że w przypadku braku jakiegokolwiek uzasadnienia ze strony państwa-strony doszło do naruszenia art. 18 ust. 2”¹⁸.

Decyzja zapadła większością głosów. Tylko jeden członek Komitetu, Hipólito Solari-Yriyogoyen, nie zgodził się z konkluzją decyzji i stwierdził, że wydalenie studentki z powodu nieprzestrzegania regulaminu uczelni było dopuszczalne. Dwie kolejne opinie, zbieżne z decyzją większości, Ruth Wedgwood oraz Nigela Rodleya, wskazywały na brak informacji o powodach zastosowanych ograniczeń prawa wynikającego z art. 18 Paktu.

Decyzje KPC zarówno w sprawach *Ranjit Singh przeciwko Francji* oraz *Mann Singh przeciwko Francji*, jak i w sprawie *Hudoyberganova przeciwko Uzbekistanowi* dowodzą, że KPC konsekwentnie stosuje standard wyrażony m.in. w opinii byłego Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. Wolności Religijnej, który stwierdził: „Ciężar uzasadnienia ograniczenia wolności uzewnętrzniania swojej religii lub wiary leży w gestii państwa. W konsekwencji zakaz noszenia symboli religijnych, który opiera się na zwykłych spekulacjach lub domniemaniach, a nie na udowodnionych faktach, jest uważany za naruszenie wolności religijnej jednostki”¹⁹.

4. WNIOSKI

W doktrynie rozróżnienie między decyzjami ETPC i KPC dotyczy również zakresu, w jakim oba organy były skłonne uzasadniać konieczność ograniczeń wolności religijnej

¹⁷ Decyzja KPC z 5 listopada 2004 r., *Hudoyberganova p-ko Uzbekistanowi*, 931/2000, § 6.2.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Commission on Human Rights, 62nd session Item 11 (e) of the provisional agenda, Civil and Political Rights, including the Question of Religious Intolerance, Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir, E/CN.4/2006/5, 9.01.2006, § 53, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/101/40/PDF/G0610140.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].

dążeniem do sekularyzmu, wynikającego z prawa poszczególnych państw²⁰. KPC zakwestionował konieczność wprowadzenia omawianych ograniczeń w szkołach, twierdząc, że „szacunek dla publicznej kultury laików nie wydaje się wymagać zakazu noszenia takich powszechnych symboli religijnych”²¹. Natomiast ETPC zezwolił Francji, podobnie jak wcześniej Turcji i Szwajcarii, na szeroki margines oceny w przypadku braku ustalonego konsensusu w tej sprawie w Europie. Skłoniło to ETPC do w istocie bezkrytycznej akceptacji ograniczania wolności religijnej uzasadnionej dążeniem do sekularyzmu.

Rewizja dotychczasowego podejścia ETPC do omawianej kwestii mogłaby się dokonać, gdyby Trybunał rozważył odwołanie się do wykładni przyjętej przez KPC, nakazującej stosowanie wąskiej interpretacji dopuszczalnych ograniczeń wolności religijnej. Wykładnia taka jest w pełni zgodna z zasadą dobrej wiary w procesie interpretacji traktatów praw człowieka.

---

²⁰ Por. S.E. Berry, *A 'Good Faith'*, dz. cyt., s. 686.

²¹ Human Rights Committee, 93rd session, Geneva, 7–25 July 2008, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 40 of the Covenant, Concluding Observations of the Human Rights Committee, France, CCPR/C/FRA/CO/4, 31.07.2008, § 23, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/433/56/PDF/G0843356.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI NEGACJONISTÓW – PERINŹEK PRZECIWKO SZWAJCARII

1. UWAGI WSTĘPNE

Wolność wypowiedzi jest jedną z naczelných wolności, warunkujących funkcjonowanie demokratycznego państwa prawa oraz wolnego społeczeństwa. Jest ona gwarantowana w prawie konstytucyjnym wszystkich demokratycznych państw świata oraz we wszystkich funkcjonujących dziś międzynarodowych systemach ochrony praw człowieka, w tym zatem zarówno w systemie strasburskim, jak i uniwersalnym¹. Jednocześnie pytanie o granice wolności wypowiedzi pozostaje najtrudniejszym elementem poświęconych wolności wypowiedzi rozważań naukowych oraz sytuowania tych granic w wymiarze orzeczniczym – ponownie: zarówno na kanwie prawa krajowego, jak i międzynarodowego². Szczególną kategorią tych ograniczeń pozostaje natomiast ograniczanie wolności wypowiedzi negacjonistów, a zatem tych, którzy, najbardziej generalnie rzecz ujmując, zaprzeczają istnieniu zbrodni ludobójstwa, w tym przede wszystkim zbrodni Holocaustu³. W wymiarze prawnym dotychczas zdecydowanie częściej zagadnienie to było rozważane przez Trybunał w Strasburgu, jednak i Komitet Praw Człowieka ONZ wypowiedział się na ten temat.

Choć konkluzje o braku przyznania ochrony wolności wypowiedzi dla negacjonistów były w przypadku tych dwóch organów te same, doszły one do nich, przyjmując odmienną perspektywę. Tę odmienność dostrzec można najlepiej na przykładzie decyzji Komitetu w sprawie *Faurisson przeciwko Francji*⁴ oraz decyzji ETPC o niedopuszczalności skargi w spra-

¹ Zob. m.in. E. Barendt, *Freedom of Speech*, Oxford 2007.

² Zob. m.in. I.C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.

³ Na ten temat zob. uwagi w A. Gliszczyńska-Grabias, *Przeciwdziałanie antysemityzmowi. Instrumenty prawa międzynarodowego*, Warszawa 2014.

⁴ Decyzja KPC z 8 listopada 1996 r., *Faurisson p-ko Francji*, 550/1993, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

wie Garaudy przeciwko Francji⁵, ponieważ obydwie skargi skierowane były przeciwko Francji, której sądy, stosując te same przepisy tzw. ustawy Gayssot, skazały za negacjonizm zarówno Faurissona (skarżącego do KPC), jak i Garaudy'ego (skarżącego do ETPC). W przypadku Trybunału skargę uznano za oczywiście bezzasadną ze względu na antysemitcki charakter zaprzeczania zbrodni Holocaustu (który ETPC stwierdza niejako automatycznie w sprawach skarg negacjonistów), bez badania przepisów prawa krajowego, na podstawie których Garaudy został skazany. Natomiast Komitet, choć również nie przyznał racji skarżącemu, negacjoniście Faurissonowi, dokonał pogłębionej analizy ustawy Gayssot, wskazując na niebezpieczeństwa nadmiernego ograniczania swobody wypowiedzi, jakie prawo to rodzi (podkreślając jednak, że w zawiesz przed Komitetem sprawie przepisy te zostały zastosowane w sposób nienaruszający Paktu). Warto również jednak już w tym miejscu odnotować, że choć rozstrzygnięcie w sprawie *Faurisson* poprzedziło o 7 lat decyzję w sprawie *Garaudy*, ETPC nie nawiązał w żaden sposób do kontrowersji, jakie w ustawie Gayssot dostrzegał KPC⁶.

Wobec tej rozbieżności oraz braku odniesień do jej przyczyn w orzecznictwie strasburskim szczególnie istotne znaczenie należy przypisać wyrokowi – najpierw Izby, a następnie Wielkiej Izby – ETPC w sprawie *Perinçek przeciwko Szwajcarii*⁷. Orzeczenia te mają charakter precedensowy i są szeroko komentowane w literaturze przedmiotu⁸. Jednocześnie – i co najważniejsze w kontekście przedmiotu niniejszej analizy – to te rozstrzygnięcia zapadłe w ramach systemu strasburskiego, w którym standard systemu uniwersalnego, a dokładniej rzecz ujmując – przede wszystkim standard KPC oraz KomLDR, posłużyły Trybunałowi jako jeden z argumentów za poparciem i wzmocnieniem przyjętego przez siebie stanowiska, które znacząco odbiegało od dotychczasowej linii orzeczniczej ETPC w podobnych sprawach⁹. W tym przypadku Strasburg dokonał również własnej wykładni

⁵ Wyrok ETPC z 7 lipca 2003 r., *Garaudy p-ko Francji*, 65831/01, HUDOC.

⁶ Najważniejszy element wyroku ETPC, w którym wyrażone zostało generalne podejście Trybunału do kłamstwa oświęcimskiego, stanowi: „zaprzeczanie zbrodniom przeciwko ludzkości jest [...] jedną z najbardziej drastycznych form znieważania Żydów na tle rasowym oraz nawoływania do nienawiści przeciwko nim. Zaprzeczanie lub modyfikowanie tego rodzaju faktów historycznych podważa wartości, na których oparte jest zwalczanie rasizmu i antysemityzmu, stanowi ponadto poważne zagrożenie dla porządku publicznego. Działania takie są sprzeczne z demokracją i prawami człowieka, ponieważ naruszają prawa innych osób”. Decyzja ETPC z 24 czerwca 2003 r., *Garaudy p-ko Francji*, 65831/01, HUDOC. Tłumaczenie za: A. Gliszczyńska, *Przeciwdziałanie antysemityzmowi...*, dz. cyt., s. 530.

⁷ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2013 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC 15 października 2015 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, HUDOC.

⁸ Zob. m.in. U. Belavusau, *Introductory Note to Perinçek versus Switzerland (European Court of Human Rights)*, „International Legal Materials” 2016, nr 55, 2016, s. 627–629.

⁹ Por. A. Gliszczyńska-Grabias, *Penalizing Holocaust Denial – a View from Europe*, [w:] C.A. Small (red.), *Global Antisemitism – A Crisis of Modernity*, New York 2013, s. 237–256, https://doi.org/10.1163/9789004265561_023.

standardu ONZ-owskiego w rozumieniu zobowiązań, jakie stawiane są państwom-stronom dwóch ONZ-owskich traktatów: MPPOiP oraz KLCDR. Jednocześnie w postępowaniu przed Trybunałem na te same traktaty ONZ-owskie i dorobek wymienionych komitetów powoływały się nie tylko bezpośrednie strony sporu: skarżący i rząd szwajcarski, lecz również inne strony zaangażowane w postępowanie: rząd Turcji, rząd Armenii oraz organizacje pozarządowe. Dorobek ten był przy tym przez wszystkie te podmioty przywoływany w sposób przedstawiający korzystną dla ich stanowiska jego interpretację. Wyroki w sprawie *Perinçek* stanowią zatem ciekawe studium przypadku, w którym Trybunał musiał opowiedzieć się po jednej ze stron sporu, powołując się na określoną interpretację standardu uniwersalnego.

Jak wykazano poniżej, w pewnym sensie odmienne podejście Genewy w sprawie tzw. kłamstwa oświęcimskiego stało się dla Trybunału dogodnym argumentem w uzasadnianiu braku zrównania negacji Holocaustu z negacją innej zbrodni ludobójstwa – zbrodni dokonanej na Ormianach. Trybunał nie sięgał w sposób merytoryczny po standard ONZ-owski w przypadku żadnego ze swych wcześniejszych rozstrzygnięć dotyczących kłamstwa oświęcimskiego. Jednocześnie w najnowszym orzecznictwie Strasburga w tym obszarze ponownie nie odnotowuje się nawiązań do standardu ONZ-owskiego i jego analiz¹⁰. Tym bardziej zatem orzeczenia w sprawie *Perinçek* należy uznać za wyjątkowe, podkreślając także, że wśród spraw dotyczących negacjonizmu, mowy nienawiści i dyskryminacji na tle rasowym, etnicznym i narodowościowym zawierają one najwięcej – w sensie ilościowym i jakościowym – odniesień do standardu ONZ-owskiego.

2. SPRAWA PERINÇEK PRZECIWKO SZWAJCARII

Choć początkowo przepisy uchwalane w poszczególnych państwach (przede wszystkim europejskich) penalizujące negacjonizm ograniczały się do penalizowania zaprzeczania (ale też umniejszania czy bagatelizowania) zbrodni Holocaustu, z biegiem czasu – i równoległe z rozwojem badań nad tzw. prawami pamięci¹¹ – zaczęto obejmować nimi również zaprzeczanie innym zbrodniom, w tym przede wszystkim zbrodni dokonanej na Ormianach przez Turcję na początku XX w. Szwajcaria była jednym z państw, które taki prawny zakaz negacji tej zbrodni ustanowiły¹².

¹⁰ Zob. decyzja ETPC z 3 października 2019 r., *Pastörs p-ko Niemcom*, 55225/14, HUDOC; decyzja ETPC z 8 stycznia 2019 r., *Williamson p-ko Niemcom*, 64496/17, HUDOC.

¹¹ Na temat tego zjawiska zob. w szczególności: U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Law and Memory. Toward Legal Governance of History*, Cambridge 2017.

¹² Inne przykłady państw penalizujących zaprzeczanie zbrodni popełnionej na Ormianach to: Francja, Cypr, Grecja, Słowacja. Wiele innych państw w deklaracjach parlamentarnych uznało zaś rzeź dokonaną na Ormianach za ludobójstwo.

Skarga złożona do ETPC przez Doğu Perinçeka, tureckiego prawnika i polityka o nacjonalistycznych poglądach, dotyczyła skazania go przez sądy szwajcarskie za zaprzeczanie, jakoby zbrodnie popełnione na Ormianach miały charakter ludobójstwa. Choć na podstawie całej linii orzeczniczej ETPC dotyczącej negacjonizmu oczekiwano, iż skarga ta zostanie rozpatrzona z podobnym rezultatem, ku zaskoczeniu – i krytyce – wielu ETPC zarówno w wyroku Izby, jak i Wielkiej Izby uznał argumenty skarżącego, orzekając o naruszeniu art. 10 EKPC¹³. Tym samym, jak mogłoby się wydawać, wykonał krok w kierunku bardziej zniuansowanego stanowiska przypisywanemu Komitetowi po decyzji w sprawie *Faurisson*. Jednak obydwa wyroki ETPC w sprawie *Perinçek*, jak również wykorzystanie w nim odniesień do standardu ONZ-owskiego, są dużo bardziej złożone.

3. WYROK IZBY

W wyroku Izby, który zapadł w grudniu 2013 r., standard uniwersalny przywołany jest w pierwszej kolejności w części dotyczącej przepisów prawa i praktyki stosowania prawa międzynarodowego, poprzez wskazanie na właściwe przepisy Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa oraz wyroki, m.in. Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w Rwandzie, właściwe przepisy KLCDR, właściwe przepisy MPPOiP oraz ust. 49 uwag ogólnych Komitetu nr 34, dotyczących przepisów Paktu w zakresie wolności wypowiedzi, w którym to paragrafie omówiono kwestię wolności wypowiedzi w odniesieniu do stwierdzeń na temat historii¹⁴. Obszernie przywołano również orzecznictwo KPC w sprawach dotyczących kłamstwa oświęcimskiego i różnych przejawów antysemityzmu, jednak bez analizy zawartych w tym orzecznictwie wniosków. W kolejnej

¹³ Zob. m.in.: U. Belavusau, *Perinçek v. Switzerland: Between Freedom of Speech and Collective Dignity*, <https://verfassungsblog.de/perincek-v-switzerland-between-freedom-of-speech-and-collective-dignity/> [dostęp: 5.01.2022]; D. Vorhoof, *Criminal conviction for denying the Armenian genocide in breach with freedom of expression, Grand Chamber confirms*, <https://strasbourgobservers.com/category/cases/perincek-v-switzerland/> [dostęp: 5.01.2022]; S. Garibian, *On the Breaking of Consensus: the Perinçek Case, the Armenian Genocide and International Criminal Law*, [w:] J. Willems, H. Nelen, R. Moerland (red.), *Denialism and Human Rights*, Cambridge 2016, s. 235–250.

¹⁴ Human Rights Committee, 102nd session, Geneva, 11–29 July 2011, General Comment No. 34, Article 19: Freedoms of opinion and expression, General remarks, CCPR/C/GC/34, 12.09.2011, § 49, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/453/32/PDF/G1145332.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022]: „Przepisy, które penalizują wyrażanie opinii na temat faktów historycznych, są niezgodne ze zobowiązaniami, które Pakt nakłada na państwa-strony w odniesieniu do poszanowania wolności opinii i wypowiedzi. Pakt nie zezwala na ogólny zakaz wyrażania błędnych opinii lub błędnej interpretacji wydarzeń z przeszłości. Ograniczenia prawa do wolności opinii nie powinny być nigdy nakładane, a w odniesieniu do wolności wypowiedzi nie powinny wykraczać poza to, co jest dozwolone w ust. 3 art. 19 lub wymagane na mocy art. 20 Paktu”.

części wyroku, dotyczącej już szczegółowej analizy przesłanek ograniczenia wolności wypowiedzi skarżącego w odniesieniu do warunku „zapisania ograniczenia w prawie”, Trybunał przywołał twierdzenie rządu Szwajcarii, iż wprowadzenie do szwajcarskiego porządku prawnego przepisów, na podstawie których doszło do skazania Perinçeka, było bezpośrednio związane z przystąpieniem Szwajcarii do KLCDR¹⁵. Na ten fakt powołała się w swym stanowisku strona rządowa, twierdząc, że przyjęcie prawnego zakazu zaprzeczania zbrodni dokonanej na Ormianach wynikało wprost z jej zobowiązań zawartych w KLCDR, dotyczących efektywnego przeciwdziałania dyskryminacji i nienawiści na tle rasowym, etnicznym i narodowościowym, a ściślej tych zawartych w art. 4 KLCDR¹⁶. Z kolei skarżący, odnosząc się do oceny konieczności zastosowania ograniczenia w społeczeństwie demokratycznym, wskazał, że ograniczenia zastosowane wobec niego nie były proporcjonalne do celu, jakiemu miały rzekomo służyć, a zatem zapobiegania dyskryminacji rasowej i ksenofobii¹⁷. Choć we fragmencie tym skarżący nie odnosi się wprost do zobowiązań wynikających z KLCDR, wydaje się, że właśnie to miał na myśli, wskazując zapobieganie dyskryminacji rasowej – na ten argument na gruncie KLCDR powoływało się bowiem państwo.

W zasadniczej części wyroku, w której właściwej oceny dokonał sam Trybunał, znalazły się natomiast uwagi porównawcze, oparte na decyzji Komitetu w sprawie *Faurisson*¹⁸. Trybunał wskazał na istniejące jego zdaniem różnice pomiędzy sprawą *Perinçek* a sprawą *Faurisson*, dowodząc, że *Faurisson* nie zaprzeczał jedynie prawnej kwalifikacji danego

¹⁵ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2013 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, § 60.

¹⁶ Art. 4 KLCDR stanowi: „Państwa Strony Konwencji potępiają wszelką propagandę i wszelkie organizacje oparte na ideach lub teoriach o wyższości jednej rasy lub grupy osób określonego koloru skóry lub pochodzenia etnicznego bądź usiłujące usprawiedliwić czy popierać nienawiść i dyskryminację rasową w jakiegokolwiek postaci oraz zobowiązują się podjąć niezwłocznie właściwe środki zmierzające do wykorzenia wszelkiego podżegania do tego rodzaju dyskryminacji bądź też aktów dyskryminacji i w tym celu uwzględniając zasady zawarte w Powszechnej deklaracji praw człowieka oraz prawa szczegółowo określone w art. 5 niniejszej Konwencji, zobowiązują się między innymi:

a) uznać za przestępstwo podlegające karze zgodnie z prawem wszelkie rozpowszechnianie idei opartych na wyższości lub nienawiści rasowej, wszelkie podżeganie do dyskryminacji rasowej, jak również wszelkie akty przemocy lub podżeganie do tego rodzaju aktów wobec jakiegokolwiek rasy bądź grupy osób o innym kolorze skóry lub innego pochodzenia etnicznego, a także udzielanie pomocy w prowadzeniu działalności rasistowskiej, włączając w to finansowanie tej działalności;

b) uznać za nielegalne organizacje mające na celu popieranie dyskryminacji rasowej i podżeganie do niej oraz wprowadzić zakaz ich działalności, jak również zorganizowanej i wszelkiej innej działalności propagandowej mającej takie same cele oraz uznać udział w takich organizacjach lub w takiej działalności za przestępstwo podlegające karze zgodnie z prawem;

c) nie zezwalać władzom i instytucjom publicznym, tak ogólnokrajowym, jak i lokalnym, na podżeganie do dyskryminacji rasowej czy też na popieranie jej”.

¹⁷ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2013 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, § 76.

¹⁸ Tamże, § 117.

czynu jako ludobójstwa, lecz zaprzeczał samemu istnieniu faktu historycznego, jakim jest Holocaust, w tym istnieniu komór gazowych. Po drugie, zaprzeczał faktom potwierdzonym przez skazanie winnych zbrodni nazistowskiego ludobójstwa przez międzynarodowy Trybunał. Po trzecie zaś, Faurisson negował fakty historyczne uznane przez międzynarodowy sąd za „bezsprzecznie istniejące”. Tym samym Trybunał dokonał właściwie ograniczenia swojego stanowiska odnośnie do wolności wypowiedzi negacjonistów jedynie do tych stwierdzeń, które podważają sam fakt istnienia zbrodni ludobójstwa, wprowadzając do tego wymóg potwierdzenia istnienia takiej zbrodni przez prawo międzynarodowe i praktykę jego stosowania. Co interesujące, uznając kilka lat później skargę w sprawie *Pastörs przeciwko Niemcom*¹⁹ za niedopuszczalną jako dotyczącą kłamstwa oświęcimskiego, Trybunał uznał za negację Holocaustu określenia takie jak „tzw. Holocaust” oraz „projekcja Auschwitz” w kontekście narzucania Niemcom określonych wyobrażeń o tym obozie koncentracyjnym. Biorąc pod uwagę całość wypowiedzi niemieckiego polityka, przyznać należy, że określenia, których użył, nie równały się wprost jednoznaczemu stwierdzeniu, że Holocaust nie miał miejsca (choć zapewne taki był ich cel), a taki wymóg w celu zastosowania ograniczenia wolności wypowiedzi negacjonistycznej zdaje się stawiać Trybunał w sprawie *Perinçek*.

Trybunał, przedstawiając swoją argumentację, zgodnie z którą w sprawie *Perinçek* nastąpiło sprzeczne z Konwencją naruszenie wolności wypowiedzi skarżącego, powołał się też na uwagi ogólne KPC dotyczące interpretacji gwarancji wolności wypowiedzi w kontekście ograniczeń związanych z wypowiedziami na temat historii, które miałyby potwierdzać linię argumentacyjną przyjętą w sprawie *Perinçek* przez Trybunał²⁰.

W wyroku Izby na szczególną uwagę zasługuje zdanie odrębne sędziów Sajó i Raimondi (zbieżne z wyrokiem Izby), którzy przeanalizowali decyzję KPC w sprawie *Faurisson*²¹. Poprawnie wskazali oni, że w przypadku Faurissona uznano, że jego rewizjonistyczne wypowiedzi miały charakter podburzania do nienawiści na tle antysemickim. Zupełnie niesłusznie jednak, wydaje się, uznali następnie, że w przypadku Perinćeka chodziło o wyrażanie przez skarżącego jego antyimperialistycznych poglądów, nie zaś wrogich Ormianom resentymentów. Autorzy zdania odrębnego stwierdzili tak na podstawie rzekomego przypisywania przez Perinćeka odpowiedzialności za rozpowszechnianie „kłamstwa o ludobójstwie” międzynarodowym imperialistom, nie zaś społeczności ormiańskiej. W tym momencie pominieli jednak powszechnie znane stanowisko oraz poglądy Perinćeka oraz wielokrotnie wyrażaną przez niego niechęć i pogardę wobec Ormian, zabarwioną również

¹⁹ Decyzja ETPC z 3 października 2019 r., *Pastörs p-ko Niemcom*, 55225/14.

²⁰ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2013 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, § 124.

²¹ Tamże – zdanie odrębne sędziów Sajó i Raimondiego, s. 53–58.

zarzucaniem im rozpowszechniania kłamstw na temat ludobójczego charakteru zbrodni dokonanej przez Imperium Osmańskie²².

Sajó i Raimondi odnieśli się również do zdania odrębnego członków KPC, Elizabeth Evatt i Davida Kretzmera, którzy w sprawie *Faurisson* silnie podkreślali, że ustawodawstwo francuskie zakazujące negacjonizmu jest bardzo daleko idące, jednak w okolicznościach badanej przez Komitet sprawy jego zastosowanie wobec Faurissona było uzasadnione. W opinii indywidualnej członkowie KPC wskazali, że „mogą występować okoliczności, w których prawo osoby do ochrony przed podżeganiem do dyskryminacji ze względu na rasę, religię lub pochodzenie narodowe nie może być w pełni zapewnione poprzez zawężające, jednoznaczne przepisy dotyczące podżegania, które mieszczą się w zakresie art. 20 ust. 2 Paktu. Taki przypadek występuje, gdy w określonym kontekście społecznym i historycznym można wykazać, że wypowiedzi niespełniające ścisłych kryteriów prawnych podżegania mogą stanowić część systemu podżegania przeciwko danej grupie rasowej, religijnej lub narodowej, albo gdy osoby zainteresowane szerzeniem wrogości i nienawiści stosują wyrafinowane formy wypowiedzi, które nie są karalne na podstawie ustaw zabraniających podżegania do nienawiści rasowej, nawet jeśli ich skutek może być tak samo groźny jak skutek wyraźnego podżegania, jeśli nie groźniejszy”²³. Sędziowie Sajó i Raimondi nie dostrzegli jednak zaistnienia takich okoliczności w sprawie *Perinçek*, zakładając, że jego wypowiedzi nie miały znamion takiej właśnie nieoczywistej i w pewnym sensie „subtelnej” negacjonistycznej mowy nienawiści. Tymczasem taki właśnie charakter zaprzeczania zbrodniom ludobójstwa jest w zasadzie uznanym powszechnie ich elementem – we wszystkich niemal charakterystykach negacjonizmu wskazuje się przede wszystkim na fakt, że zaprzeczanie im niesie za sobą zawsze element wrogości do grupy, która twierdzi, że padła ofiarą ludobójczych praktyk²⁴. Dodatkowo cały kontekst sprawy *Perinçek* dowodzi zasadności takiego właśnie odbioru jego słów. W kontekście zasadniczego przedmiotu niniejszej analizy najistotniejsze znaczenie ma jednak fakt, iż sędziowie Trybunału postanowili w tak szczegółowy sposób odnieść się do stanowiska członków KPC, poddając to stanowisko interpretacji koniecznej według nich do pełnego uzasadnienia konkluzji osiągniętych przez Izbę w sprawie *Perinçek*.

---

²² A.S. Yayla, *The Strange Case of Perinçek, Erdogan and the Russia Triangle*, <https://www.genocidestudies.org/post/2015/01/23/the-human-rights-association-and-the-centre-for-truth-justice-memory-to-become-intervenin> [dostęp: 10.01.2022].

²³ R. Wieruszewski i in. (red.), *Komitet praw człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2009, s. 295–296.

²⁴ Zob. m.in. R. Bilali, *Understanding and Counteracting Genocide Denial*, [w:] L.S. Newman (red.), *Confronting Humanity at its Worst. Social Psychological Perspectives on Genocide*, Oxford 2019, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190685942.001.0001>.

W drugim zdaniu odrębnym, częściowo rozbieżnym z wyrokiem i złożonym przez sędziów Vučincia oraz Pinto de Albuquerque, zajęto się m.in. odpowiedzią na pytanie o to, czy istnieje w prawie międzynarodowym zobowiązanie do penalizacji zaprzeczania zbrodniom ludobójstwa²⁵. Jak wskazano, penalizacja taka jest zgodna z działaniami państwa, które mają stanowić realizację postanowień art. 1 Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa w wymiarze zapobiegania zbrodni ludobójstwa, jak również postanowień Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 26 stycznia 2007 r., wzywających państwa członkowskie ONZ do całkowitego i zdecydowanego odrzucenia wszelkich form kłamstwa oświęcimskiego. To zdanie odrębne odnosi się również do dokonanej przez Trybunał w wyroku aprobującej interpretacji ust. 49 uwag ogólnych nr 34 KPC. Autorzy zdania odrębnego określili stanowisko KPC ujęte w ust. 49 przywoływanych uwag jako „niefortunne” i nieposiadające odzwierciedlenia ani we wcześniejszych decyzjach Komitetu, ani w ustalonym orzecznictwie ETPC. Jak wskazali sędziowie, Trybunał wsparł się w swej argumentacji tym fragmentem uwag ogólnych, pomimo że dotyczy on jedynie niejednoznacznych i mylących określeń „wyrażania błędnych opinii” i „niepoprawnej interpretacji przeszłych zdarzeń”. Autorzy zdania odrębnego słusznie zauważają w tym kontekście, że Komitet z pewnością nie miał zamiaru odnoszenia się w swych uwagach do celowo zafalszowanych wypowiedzi na temat faktu zaistnienia określonej zbrodni, w tym przede wszystkim zbrodni najcięższej, a zatem ludobójstwa. To oznaczałoby bowiem, że Komitet byłby skłonny zaakceptować nawet zaprzeczanie ludobójstwu jako mieszczące się w granicach chronionej wolności wypowiedzi. To uważne interpretowanie przez sędziów Trybunału uwag ogólnych Komitetu należy ocenić bardzo pozytywnie – jako dowód na pogłębioną analizę szczegółowych już elementów dorobku innego systemu ochrony praw człowieka. Z całą pewnością tego rodzaju analizę uznać można za pożądany sposób wypracowywania stanowiska opartego na standardzie szerszym niż jedynie ten budowany w ramach ETPC.

4. WYROK WIELKIEJ IZBY ETPC

O ile wyrok Izby w sprawie *Perinçek* zawierał wiele odniesień do standardu systemu uniwersalnego, o tyle w wyroku Wielkiej Izby analizy te zostały jeszcze pogłębione, nie tylko przez sam Trybunał, ale również przez strony uczestniczące w postępowaniu. Bardzo szerokie odniesienia do interpretacji zobowiązań wynikających z przynależności Szwajcarii do uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka przedstawił sam rząd, szczegółowo informując o powiązaniu wprowadzenia do szwajcarskiego porządku prawnego przepisu,

---

²⁵ Wyrok ETPC z 13 grudnia 2013 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08 – zdanie odrębne sędziów Vučincia oraz Pinto de Albuquerque, s. 59–76.

na podstawie którego skazano Perinęka, ze zobowiązaniami, jakie Szwajcaria powzięła, przystępując do KLCDR. Przywołano przy tym analizy przeprowadzone przez władze szwajcarskie, z których wynikało, że obowiązujące w momencie akcesji przepisy nie czyniły zadość zobowiązaniom wynikającym z KLCDR²⁶. Wskazano jednocześnie na skupione wokół potrzeby zachowania właściwych gwarancji dla swobody wypowiedzi przyczyny poczynienia przez Szwajcarię zastrzeżenia do art. 4 KLCDR oraz jego ostateczne wycofanie.

Następnie przez Trybunał przywołane zostały kolejne sprawozdania okresowe Szwajcarii do KomLCDR²⁷. Jak wskazano, w pierwszym przedłożonym w 1997 r. sprawozdaniu Szwajcaria stwierdziła, że interes publiczny w korzystaniu z wolności wypowiedzi musi ustąpić przed wartością większej wagi, jaką jest godność ofiar dyskryminacji rasowej, które mają prawo do ochrony. To samo odnosi się do zakazu zaprzeczania zbrodniom popełnionym przez reżim nazistowski lub usiłowania ich usprawiedliwienia, a ogólniej – do zaprzeczania zbrodniom ludobójstwa jako takim lub ich minimalizowania. Z tego powodu art. 261 *bis* ust. 4 szwajcarskiego kodeksu karnego penalizował tego rodzaju wypowiedzi, mimo że przepisy KLCDR nie wymagały w sposób jednoznaczny takiej penalizacji. Z kolei w kolejnym sprawozdaniu (tym razem z 2001 r.) rząd szwajcarski podkreślał, że w pierwszym wyroku sądowym, jaki zapadł na podstawie art. 261 *bis* ust. 4, szwajcarski Trybunał Federalny orzekł, że przepis ten chroni nie tylko porządek publiczny, ale także godność jednostki, która jednocześnie powinna być interpretowana jako wartość nadrzędna w przypadku kolizji tych dóbr.

Przywołało również uwagi ogólne KomLCDR nr 35, dotyczące rasistowskiej mowy nienawiści, w których Komitet stwierdza m.in., iż „publiczne zaprzeczanie lub próby usprawiedliwienia zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości, tak jak zbrodnie te definiowane są w prawie międzynarodowym, powinno być uznane za przestępstwo pod warunkiem, że zaprzeczanie takie stanowi jasne podżeganie do rasistowskiej przemocy lub nienawiści”, nie pomijając przy tym fragmentu uwag ogólnych, w których KomLCDR zauważa jednocześnie, że „wyrażanie opinii na temat faktów historycznych nie powinno podlegać zakazywaniu ani karaniu”²⁸. Co jednak należy podkreślić, to to, że rząd szwajcarski interpretował wypowiedzi Perinęka nie jako „wyrażanie opinii o faktach historycznych”, lecz jako szerzenie nacjonalistycznej i ksenofobicznej nienawiści. Przywołano ponadto uwagi końcowe KomLCDR z 1997 r. dotyczące Niemiec i Belgii, w których Komitet zwracał uwagę na fakt, że państwa te nie objęły prawnym zakazem głoszenia tez negacjonistycznych zaprzeczania zbrodniom ludobójstwa innym niż Holocaust²⁹.

²⁶ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 15 października 2015 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, § 33–37.

²⁷ Tamże, § 64–65.

²⁸ General Recommendation No. 35 – Combating racist hate speech, CERD/C/GC/35, 26.09.2013, § 14, <https://www.refworld.org/docid/53f457db4.html> [dostęp: 3.01.2022].

²⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 15 października 2015 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, § 66.

Rozległy opis standardu uniwersalnego uzupełniono ponadto o Komentarz Ogólny nr 34 KPC (omawiany już przy wyroku Izby) oraz stanowiska Specjalnych Sprawozdawców, w tym Specjalnego Sprawozdawcy ds. Promocji i Ochrony Wolności Wypowiedzi, w których zawarto krytyczne uwagi wobec prawnego ograniczania publicznej dyskusji na tematy historyczne, choć podkreślić należy, że żadne z nich nie dotyczyły bezpośrednio ograniczania wypowiedzi negacjonistycznych³⁰.

Do standardu uniwersalnego odniosły się w swych interwencjach również inne strony uczestniczące w postępowaniu przed Wielką Izbą ETPC. Rząd turecki stwierdził, że nie wykazano związku między wyrokiem skazującym orzeczonym przez sądy szwajcarskie wobec skarżącego a wymogiem zapewnienia bezpieczeństwa publicznego³¹. Zwrócił też uwagę na różnicę między brzmieniem art. 10 ust. 2 Konwencji, który odnosi się do „konieczności zapobieżenia zakłóceniu porządku publicznego”, a treścią art. 19 ust. 3 lit. b Paktu, w którym użyto terminu „ochrona porządku publicznego”, i podniósł, że nic nie wskazywało na to, iż wypowiedzi skarżącego mogły spowodować lub w rzeczywistości spowodowały tego rodzaju zakłócenia. Tym samym rząd turecki zasugerował, że ocena zachowania skarżącego dokonana przez sądy szwajcarskie powinna podlegać w sposób ścisły wymogom Konwencji, nie zaś MPPOiP. Z kolei rząd Armenii stwierdził, że art. 261 *bis* szwajcarskiego kodeksu karnego, który został ustanowiony na podstawie wymogów zawartych w art. 20 MPPOiP i art. 4 KLDR, jest zgodny z Konwencją, ponieważ zakazuje jedynie wypowiedzi mających na celu wzbudzanie rasistowsko motywowanych odczuć

---

³⁰ Tamże, § 72–73. W cytowanym stanowisku Specjalnego Sprawozdawcy (UN General Assembly, 67th session Item 70 (b) of the provisional agenda, Promotion and protection of human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms. Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. Note by the Secretary-General, A/67/357, 7.09.2012, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/501/25/PDF/N1250125.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022]) stwierdzono: „Wydarzenia historyczne powinny być dyskutowane w sposób otwarty i, jak stwierdził Komitet Praw Człowieka, przepisy prawne, które penalizują wyrażanie opinii na temat faktów historycznych, są niezgodne z zobowiązaniami, jakie Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych nakłada na państwa-strony w odniesieniu do poszanowania wolności opinii i wypowiedzi. Żądając, aby pisarze, dziennikarze i obywatele przedstawiali tylko wersję wydarzeń zatwierdzoną przez rząd, państwa mogą [w konsekwencji – dopisek własny] podporządkować wolność słowa oficjalnym wersjom wydarzeń”. Z kolei inny ekspert działający w ramach specjalnych procedur ONZ rekomendował, aby państwa „uchyliły ustawodawstwo, które jest niezgodne z art. 18 i 19 [MPPOiP]; w szczególności [...] prawa pamięci i wszelkie prawa, które utrudniają otwartą dyskusję o wydarzeniach politycznych i historycznych”. Human Rights Council, 24th session Agenda item 3, Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development, Report of the Independent Expert on the promotion of a democratic and equitable international order, Alfred-Maurice de Zayas, A/HRC/24/38, 1.07.2013, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/153/65/PDF/G1315365.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].

³¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 15 października 2015 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, § 144.

lub wypowiedzi mogących wywołać społecznie niebezpieczne konsekwencje³². Ponadto w stanowisku przedłożonym przez jedną z organizacji pozarządowych (The Center for International Protection) wskazano, że potrzeba ustanowienia zakazu, na podstawie którego skazano Perinçeka, wynikała m.in. ze zobowiązań międzynarodowych Szwajcarii zawartych w art. 4 KLCDR oraz w art. 20 ust. 2 MPPOiP, zgodnie z tym, jak zobowiązania te interpretowane są przez właściwe organy traktatowe³³.

Zasadniczy spór dwóch głównych stron postępowania, skarżącego oraz rządu Szwajcarii, dotyczył właśnie zakresu zobowiązania państwa do penalizowania twierdzeń takich jak te publicznie głoszone przez skarżącego oraz ich charakteru. Wbrew twierdzeniom rządu skarżący utrzymywał, że standard uniwersalny nie zobowiązywał władz Szwajcarii do penalizowania wypowiedzi takich jak jego twierdzenia. Ponadto podnosił, że w swoich wypowiedziach nie wyrażał się w sposób podżegający do nienawiści lub popierający dyskryminację rasową wobec Ormian. Nie było w konsekwencji, jego zdaniem, podstaw dla uznania jego wypowiedzi za naruszające prawo na podstawie art. 4 KLCDR³⁴.

Do w ten sposób zarysowanego sporu odniosła się w uzasadnieniu swego wyroku Wielka Izba ETPC. Dla niniejszej analizy zasadnicze znaczenie ma natomiast opinia Trybunału odnośnie do interpretacji zobowiązań wynikających dla Szwajcarii ze standardu uniwersalnego. W tym aspekcie Trybunał zdecydował, że interpretacja art. 4 KLCDR nie pozwala na wywodzenie z tego przepisu, iż stawia on warunek penalizacji negowania ludobójstwa jako takiego³⁵. Przepis ten mówi jedynie o zobowiązaniu do penalizacji szerszenia idei opartych na hasłach supremacji lub nienawiści rasowej, podżegania do dyskryminacji na tle rasowym oraz aktów nienawiści rasowej (lub podżegania do nich), z jednoczesnym uwzględnieniem wymogu poszanowania m.in. wolności wypowiedzi. Jak wskazał Trybunał, sam rząd Szwajcarii zwracał na ten ostatni wymóg szczególną uwagę, zgłaszając przy przystąpieniu do KLCDR właściwe zastrzeżenie mające wzmacniać gwarancję dla swobody wypowiedzi. Co więcej, jak podniósł w wyroku Trybunał, sam KomLCDR zauważa, że publiczne negowanie lub pochwalanie zbrodni ludobójstwa powinno być poddane penalizacji tylko pod warunkiem, że takie publiczne stwierdzenia stanowią jednocześnie wzniesienie nienawiści lub przemocy na tle rasowym, a samo formułowanie opinii na temat faktów historycznych nie powinno podlegać zakazom lub karom³⁶. Jak ponadto wskazał Trybunał, podobnego zobowiązania do penalizowania zaprzeczania zbrodniom ludobójstwa jako takim nie sposób wywodzić również z innych traktatów międzynarodowych, których postanowienia Szwajcarii obowiązuje realizować, w tym z postanowień MPPOiP do-

³² Tamże, § 177.

³³ Tamże, § 194.

³⁴ Tamże, § 161.

³⁵ Tamże, § 260–261.

³⁶ Tamże, § 267.

tyczących wolności wypowiedzi i jej ograniczeń³⁷. Jak konkludował Trybunał, w stosunku do Szwajcarii nie obowiązywały żadne międzynarodowe traktaty, które wymagałyby w jasny i jednoznaczny sposób penalizacji zaprzeczania ludobójstwu jako takim. Konkluzja Trybunału wskazywała więc jasno, że ograniczenia swobody wypowiedzi skarżącego nie można było w badanej sprawie tłumaczyć realizacją zobowiązań Szwajcarii wynikających z jej przynależności do uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka.

Inaczej niż w wyroku Izby, w zdaniach odrębnych dołączonych do *dictum* Wielkiej Izby nie zawarto szerszych odniesień do standardu uniwersalnego, jednak przywołano go w jednym ze zdań odrębnych właśnie w odniesieniu do zasadniczej kwestii istnienia wynikającego z przepisów prawa międzynarodowego (i kształtującego się zwyczaju) zobowiązania Szwajcarii do penalizowania wypowiedzi takich jak ta, której autorem był Perinçek³⁸. W zdaniu odrębnym wyrażono „poważne wątpliwości” co do uznania przez Trybunał, że zobowiązanie takie nie istnieje, z przywołaniem KomLDR, który w uwagach końcowych do sprawozdań państw-stron Konwencji rekomendował, zdaniem autorów zdania odrębnego, penalizację negacjonistycznych wypowiedzi.

5. WNIOSKI

Jak już wspomniano, konkluzje Wielkiej Izby w wyroku w sprawie *Perinçek* były poważnie krytykowane, a jednym z głównych zarzutów było „nierówne” i „niesprawiedliwe” traktowanie różnych ludobójstw³⁹. Ta sama krytyka może być jednak, jak się wydaje, kierowana wobec sposobu, w jaki Trybunał przywoływał KLTR i dorobek KomLDR oraz KPC: podczas rozważania skarg tzw. kłamców oświęcimskich Strasburg nigdy nie analizował zakresu właściwych zobowiązań opartych na KLTR, nie przyjmował też optyki KPC w sprawie *Faurisson*. Co więcej, wzbudzający nienawistne odczucia charakter wypowiedzi Perinçeka był w tej sprawie przynajmniej w części przekonująco uwidoczniiony, zatem dziwi brak dostrzeżenia go przez ETPC. A ten właśnie czynnik „nienawistnego charakteru” negujących ludobójstwa wypowiedzi jest kluczowym elementem pozwalającym na uznanie, że ingerencja w wolność wypowiedzi jest uzasadniona i konieczna w społeczeństwie demokratycznym. W takim wymiarze uznać można wówczas również, że zakazy takie stanowią wymaganą realizację zobowiązań państw-stron KLTR.

Biorąc pod uwagę, że po wyroku w sprawie *Perinçek* Trybunał powrócił do praktyki uznawania skarg kłamców oświęcimskich za niedopuszczalne i zarzucił drogę podjętą w sprawie *Perinçek* (zgodną z metodą merytorycznego badania istoty skargi i analizy prze-

³⁷ Tamże, § 265.

³⁸ Tamże – zob. zdanie odrębne sędziów Spielmana, Casadevalla, Berro, De Gaetano, Sicilianosa, Silvisa i Kūrisa, § 10.

³⁹ Por. U. Belavusau, *Perinçek v. Switzerland...*, dz. cyt.

słanek dopuszczalności wolności wypowiedzi, przyjętą przez KPC w sprawie *Faurisson*), nie można stwierdzić, że Trybunał, inspirowany standardem genewskim, postanowił trwale odstąpić od swej poprzedniej linii orzeczniczej. Jednocześnie zauważyć należy, że od czasu wyroku w sprawie *Perinçek* tylko dwie skargi kłamców oświęcimskich trafiły pod ocenę Trybunału, a dodatkowo od tego czasu Trybunał nie badał też kolejnych skarg dotyczących negacji ludobójstw czy zbrodni innych niż Holocaust. Dlatego też nie można na tym etapie jednoznacznie przesądzić, czy wyrok w sprawie *Perinçek* był tylko jednorazowym wyjątkiem w stosunku ETPC wobec negacjonizmu, czy też argumentacja przywoływana w tym wyroku znajdzie jeszcze swoje zastosowanie przy kolejnych skargach. Z całą pewnością natomiast uznać można, że w obydwu wyrokach w sprawie *Perinçek* okazało się, że standard systemu uniwersalnego w zakresie wolności wypowiedzi z powodzeniem może być przywoływany i analizowany podczas badania złożonych kwestii dotyczących granic wolności wypowiedzi w ramach systemu strasburskiego.

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

DYSKRYMINACJA ORAZ NIENAWIŚĆ RASOWA, ETNICZNA I NARODOWOŚCIOWA WOBEC ROMÓW – SEJDIĆ I FINCI PRZECIWKO BOŚNI I HERCEGOWINIE, VONA PRZECIWKO WĘGROM, H.D. I INNI PRZECIWKO CZECHOM

1. UWAGI WSTĘPNE

Zjawisko dyskryminacji oraz nienawiści na tle rasowym, etnicznym i narodowościowym, jak również przemocy dokonywanej z tych pobudek, ze względu na swój uniwersalny charakter i występowanie we wszystkich miejscach świata musiało zostać dostrzeżone zarówno przez uniwersalny, jak i europejski system ochrony praw człowieka¹. Z całą pewnością mechanizm systemu uniwersalnego w postaci KLDLDR jest przy tym najbardziej doniosłym spośród tych dedykowanych wyłącznie przeciwdziałaniu zjawiskom rasizmu i dyskryminacji rasowej. Jednocześnie orzecznictwo KomLDR, również w całości poświęcone tej problematyce, stanowi najważniejszy element standardu uniwersalnego w omawianym obszarze². Wydawać by się

---

¹ Na ten temat istnieje niezwykle bogata literatura przedmiotu. Zob. m.in. T. Meron, *The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, „The American Journal of International Law” 1985, t. 79, nr 2, s. 283–318, <https://doi.org/10.2307/2201704>; M. Banton, *International Action Against Racial Discrimination*, Oxford 1996, <https://www.doi.org/10.1093/0198280610.001.0001>; T. van Boven, *Combating Racial Discrimination in the World and in Europe*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 1993, t. 11, nr 2, s. 163–172, <https://doi.org/10.1177/016934419301100203>; S. Fredman, *Discrimination and Human Rights: The Case of Racism*, Oxford 2001; P. Thornberry, *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A Commentary*, Oxford Commentaries on International Law, Oxford 2016.

² Zob. A. Gliszczyńska-Grabias, *Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka oraz Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ dotyczące granic swobody wypowiedzi w odniesieniu do mowy nienawiści*, [w:] R. Wieruszewski i in. (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010,

zatem mogło, że właściwe orzecznictwo ETPC powinno zawierać rozległe odniesienia do standardu uniwersalnego, jako bardziej wyspecjalizowanego. Paradoksalnie jednak odniesienia te okazują się mieć najczęściej charakter jednostkowych i incydentalnych nawiązań do przepisów KLTR i dorobku KomLTR (lub MPPOiP i KPC czy innych traktatów i organów traktatowych), a nie spójnego i konsekwentnego wzmacniania ochrony jednostki oraz grup, bazując na wypracowanych już rozwiązaniach. W niektórych przypadkach ma to bezpośredni – negatywny – wpływ na zakres wydanego rozstrzygnięcia. Przykładowo w sprawie sterylizacji Romki, dokonanej bez właściwej zgody kobiety poddanej tej procedurze w państwowym szpitalu na Słowacji, pomimo stwierdzenia naruszenia art. 3 i 8 EKPC Trybunał nie przystąpił do oceny kluczowego, jak się wydaje, wątku systemowej dyskryminacji na tle rasowym i etnicznym, występującej związku ze sterylizacją kobiet romskiego pochodzenia, w tym wobec skarżące³. Zarówno KomLTR, jak i inne organy traktatowe uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka wielokrotnie wypowiedziały się na ten temat w kontekście dyskryminacji rasowej i etnicznej, co z pewnością pozwoliłoby ETPC na zabranie zdecydowanego głosu dowodzącego dyskryminacyjnych motywów takich praktyk w sprawie, którą rozpatrywał⁴.

Nie oznacza to oczywiście całkowitego pomijania przez ETPC standardu uniwersalnego formułowanego przez Konwencję i KomLTR, czego dowodzi jedno z najważniejszych orzeczeń ETPC w obszarze dyskryminacji etnicznej i narodowościowej. W sprawie *Sejdić i Finci przeciwko Bośni i Hercegowinie*⁵ stan faktyczny przedstawiał się następująco: Konstytucja Bośni i Hercegowiny z 1995 r., uchwalona w ramach porozumienia z Dayton, które zakończyło toczącą się w latach 1992–1995 wojnę na Bałkanach, zawierała postanowienia dotyczące podziału władzy, które przewidywały stanowiska w trójstronnej prezydencji Bośni i Hercegowiny oraz w Izbie Ludowej (izba wyższa parlamentu narodowego). Zostały one przeznaczone wyłącznie dla etnicznych Bośniaków, bośniackich Serbów i bośniackich Chorwatów. Skarżący w sprawie, będący Romem i Żydem, zakwestionowali te konstytu-

---

s. 131–149, oraz opracowania samego KomLTR w serii Selected Decisions of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, przykładowo: *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination Selected Decisions of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*, t. 1: *Thirty-sixth to seventy-fifth sessions (August 1988 – August 2011)*, Geneva 2012, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/CERDSelectedDecisionsVolume1.pdf> [dostęp: 10.01.2022].

³ Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07, HUDOC.

⁴ Zob. m.in. Committee on the Elimination of Racial Discrimination 76th session, 15 February – 12 March 2010, Consideration of reports submitted by States parties under article 9 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Slovak Republic, CERD/C/SVK/CO/6-8, 25.03.1010, § 18, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/413/66/PDF/G1041366.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].

⁵ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 22 grudnia 2019 r., *Sejdić i Finci p-ko Bośni i Hercegowinie*, 27996/06, 34836/06, HUDOC.

cyjne przepisy, wskazując na wykluczenie ich z możliwości ubiegania się o takie stanowiska. W wyroku Wielkiej Izby ETPC, zbieżnym z zarzutami skarżących, po raz pierwszy stwierdzono naruszenie art. 14 EKPC w związku z art. 3 Protokołu nr 1 do niej, w odniesieniu do ustaleń Konstytucji Bośni i Hercegowiny oraz naruszenie art. 1 Protokołu nr 12⁶. W tym przypadku orzeczenie ETPC zawierało istotne odwołania do standard uniwersalnego.

Jedno z takich odwołań pojawia się w wyroku w części „właściwe prawo” i ma postać przytoczenia uwag końcowych z 2006 r. sporządzonych wobec sprawozdania okresowego Bośni i Hercegowiny⁷. KomLDR wyraża tam swoje „głębokie zaniepokojenie” dokładnie tymi samymi przepisami konstytucyjnymi, które stanowiły podstawę skargi do ETPC. Drugie odniesienie ma miejsce już w części zawierającej merytoryczne rozważania Trybunału, a więc w zasadniczej części wyroku, i przybiera formę bezpośredniego powołania się na definicję dyskryminacji rasowej przyjętą w KLDLDR, z przełożeniem jej na dyskryminację ze względu na pochodzenie etniczne. ETPC podnosi zatem: „Dyskryminacja ze względu na pochodzenie etniczne jest formą dyskryminacji rasowej”⁸. W ten sposób nastąpiło przeniesienie standardu w zakresie definicji z poziomu uniwersalnego na poziom regionalny – w tym przypadku europejski. Tego ważnego zabiegu ETPC nie powtórzył już jednak w kolejnych badanych przez siebie skargach, których centrum stanowiły te same – uznane za dyskryminacyjne – przepisy konstytucyjne Bośni i Hercegowiny, choć skarżący w nich podnosili kwestie dyskryminacji na tle etnicznym i narodowościowym, a naruszenia ich praw zostały przez ETPC potwierdzone⁹. Być może stało się tak ze względu na inne rozłożenie akcentów w zakresie dyskryminacji etnicznej i narodowościowej w tych kolejnych sprawach, jednak wydaje się, że niemal całkowite pominięcie przy ich badaniu standardu uniwersalnego osłabiło przekaz płynący z wyroku w sprawie *Sejdić i Finci* w odniesieniu do ugruntowania uzasadnienia stosowanej przez Trybunał definicji dyskryminacji opartej na KLDLDR ze względu na pochodzenie etniczne.

⁶ Wyrok w tej sprawie omawiany jest bardzo szeroko w literaturze przedmiotu. Zob. m.in. Z. Begić, D. Pavlović, C. Ribčić (red.), *Bosnia and Herzegovina After Sejdić Finci Case*, Regensburg 2016; M. Milanović, *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina. App. Nos. 27996/06 & 34836/06, European Court of Human Rights (Grand Chamber), December 22, 2009*, „The American Journal of International Law” 2010, t. 104, s. 636–641, <https://doi.org/10.5305/amerjintelaw.104.4.0636>.

⁷ Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 68th session 20 February – 10 March 2006, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 9 of the Convention Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Bosnia And Herzegovina, CERD/C/BIH/CO/6, 11.04.2016, § 11, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 22 grudnia 2019 r., *Sejdić i Finci p-ko Bośni i Hercegowinie*, 27996/06, 34836/06, § 43.

⁹ Wyrok ETPC z 15 lipca 2014 r., *Zornić p-ko Bośni i Hercegowinie*, 3681/06, HUDOC; wyrok ETPC z 9 czerwca 2016 r., *Pilav p-ko Bośni i Hercegowinie*, 41939/07, HUDOC.

2. DYSKRYMINACJA I NIENAWIŚĆ WOBEC ROMÓW

Jednym z najbardziej jaskrawych przykładów dyskryminacji, nienawiści i przemocy na tle rasowym, etnicznym i narodowościowym w Europie pozostaje do dziś sposób traktowania Romów. Problem ten był wielokrotnie przedmiotem analiz i wypowiedzi międzynarodowych organów kontrolnych zarówno uniwersalnego, jak i europejskiego systemu ochrony praw człowieka, w tym ich orzecznictwa. Dostrzega go z pewnością sam ETPC, zauważając, że: „w rezultacie swoich burzliwych losów oraz ciągłego wykorzeniania Romowie stali się specyficzną, poszkodowaną i wrażliwą mniejszością. Dlatego też wymagają szczególnej ochrony”¹⁰. Nie ulega wątpliwości, że Romowie należą do tzw. grup szczególnie wrażliwych (ang. *vulnerable groups*), których ochrona musi zostać wzmocniona m.in. ze względu na wieloaspektową dyskryminację, której są poddawani w sposób systemowy¹¹. Nie można jednocześnie uznać, aby ETPC podjął w swoim dorobku orzeczniczym istotny dialog ze standardem uniwersalnym, starał się go uzupełnić czy choćby próbował go rzetelnie rekonstruować w celu przyznania Romom jak najsilniejszej ochrony, w zamian za to zasadniczo opierał się i czerpał z własnego dorobku w zakresie ochrony praw Romów¹².

Zarówno w ramach system ONZ-owskiego, jak i strasburskiego jednoznacznie wskazać można na najczęściej występujące i najbardziej doniosłe zagadnienia, które stają się także przedmiotem skarg indywidualnych. Proponowana poniżej analiza dotyczy trzech z nich: prawa zrzeszania się i zgromadzeń w kontekście środowisk oraz postaw antyromskich; fizycznej i słownej przemocy motywowanej nienawiścią wobec Romów; oraz segregacji Romów w szkolnictwie¹³.

¹⁰ Wyrok ETPC z 29 stycznia 2013 r., *Horvath i Kiss p-ko Węgrom*, 11146/11, § 102, HUDOC.

¹¹ Na temat koncepcji wrażliwości w prawie praw człowieka (ang. *vulnerability*) zob. m.in. I. Nifosi-Sutton, *The Protection of Vulnerable Groups under International Human Rights Law*, London 2019.

¹² Dorobek KomLDR w tym temacie został opisany m.in. w: A. Gliszczyńska-Grabias, *Stanowisko Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ wobec problemu dyskryminacji Romów*, [w:] A. Śledzińska-Simon, A. Frąckowiak-Adamska (red.), *Zarys sytuacji prawnej i społecznej Romów w Europie*, Wrocław 2011, s. 69–87, <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36817/edition/38626/content> [dostęp: 10.01.2022]. Z kolei dorobek orzeczniczy ETPC zawarto w opracowaniu samego Trybunału: *Roma and Travellers*, Factsheet, https://www.echr.coe.int/documents/fs_roma_eng.pdf [dostęp: 10.01.2022].

¹³ W obszarze zazwyczaj systemowych naruszeń praw Romów w Europie wskazać należy również na inne zagadnienia badane przez ETPC: brutalności policji wobec Romów, przymusowych wysiedleń z ich tradycyjnych domostw, dyskryminacji w dostępie do opieki medycznej, przymusowej sterylizacji Romek. Tematyce tej poświęcono również wiele opracowań, w tym *Human Rights of Roma and Travellers in Europe*, Strasbourg 2012, <https://rm.coe.int/the-human-rights-of-roma-and-travellers-in-europe/168079b434> [dostęp: 10.01.2022].

2.1. PRAWO ZRZESZANIA SIĘ I ZGROMADZEŃ W KONTEKŚCIE ŚRODOWISK ORAZ POSTAW ANTYROMSKICH

Wyrok w sprawie *Vona przeciwko Węgrom* uznawany jest za jeden z najważniejszych *dictum* Trybunału w zakresie granic wolności zrzeszania się i zgromadzeń w przypadku organizacji i ruchów skrajnych¹⁴. Sprawa dotyczyła rozwiązania stowarzyszenia z powodu szerszenia przez ruch i jego bojówki otwartej antyromskiej nienawiści. Stowarzyszenie założyło także Magyar Gárda Mozgalom (Ruch Gwardii Węgierskiej – „Ruch”), którego cel działania został określony jako „obrona Węgiei pozbawionych ochrony fizycznej, duchowej i intelektualnej”. Zadania podejmowane przez Ruch, wymienione w akcie założycielskim, obejmowały szkolenia fizyczne i psychologiczne jego członków, udział w zarządzaniu kryzysowym oraz zapewnienie bezpieczeństwa publicznego, jak również inicjowanie dialogu społecznego dotyczącego tych kwestii poprzez organizację wydarzeń o charakterze publicznym¹⁵. Po wydaniu prawomocnego wyroku nakazującego rozwiązanie stowarzyszenia, rozpatrzeniem skargi indywidualnej zajął się ETPC. Trybunał uznał, że nie doszło do naruszenia art. 11 EKPC, gwarantującego wolność zgromadzeń i zrzeszania się. Trybunał przypomniał w szczególności, że podobnie jak wobec partii politycznych, i w tym przypadku państwo było uprawnione do podjęcia środków zapobiegawczych w celu obrony demokracji przed stowarzyszeniem, jeżeli poprzez bezpośrednie naruszenia praw innych osób podważało ono podstawowe wartości, na których opiera się i funkcjonuje społeczeństwo demokratyczne. W tej sprawie ruch stworzony przez stowarzyszenie m.in. organizował demonstracje, podczas których jawnie i bezpośrednio dochodziło do szerzenia nienawiści na tle rasowym i etnicznym, w sposób nawiązujący do węgierskiego ruchu nazistowskiego (Strzałokrzyżowców) i mający zastraszyć mniejszość romską.

Choć konkluzja osiągnięta przez ETPC jest ze wszelch miar słuszna i zgodna z linią orzecniczą prezentowaną w podobnych sprawach przez ten organ kontrolny od dziesięcioleci, zaskoczeniem (a raczej rozczarowaniem) jest fakt, że Trybunał nie zwrócił się w kierunku uwzględnienia dorobku KomLDR, który – również w wymiarze interpretacji właściwych przepisów KLDLDR – odnosił się wielokrotnie do dokładnie tego właśnie zagadnienia, mającego bardzo istotne znaczenie ze względu na drastyczne ograniczenie wolności, jakim jest rozwiązanie czy delegalizacja jakiegokolwiek organizacji. W wyroku w sprawie *Vona* takie odniesienie można znaleźć jedynie w zgłoszonym stanowisku Europejskiego Centrum Praw Romów, które opierając na odpowiednich postanowieniach KLDLDR, argumentowało, że funkcjonowanie organizacji próbujących usprawiedliwić lub promować nienawiść rasową

¹⁴ Wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., *Vona p-ko Węgrom*, 35943/10, [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/990000000000001_I_ETPC_035943_2010_Wy_2013-07-09_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/990000000000001_I_ETPC_035943_2010_Wy_2013-07-09_001) [dostęp: 10.01.2022].

¹⁵ Tamże.

i dyskryminację w jakiegokolwiek formie nie podlega ochronie przewidzianej w art. 11 Konwencji. Szerzej do tego bardzo istotnego zagadnienia w kontekście standardu uniwersalnego odniósł się w swoim zdaniu odrębnym do wyroku ETPC sędzieja Pinto de Albuquerque, zauważając, iż: „rozpowszechnianie postaw antyromskich i antysemitycznych przez podmioty prawne oraz sposoby reagowania w świetle Konwencji to kluczowe kwestie sprawy *Vona*. Zgadzam się z Izba, lecz jestem przekonany, że sprawa wskazuje na szczególnie istotne kwestie, które wymagają omówienia. W takim celu sporządzone zostało niniejsze zdanie odrębne”¹⁶. Sędzia de Albuquerque zrekonstruował w swoim zdaniu odrębnym wynikające właśnie ze standardu uniwersalnego zobowiązanie do penalizacji szerszenia rasizmu, wywodząc go przede wszystkim z art. 4 KILDR, i słusznie stwierdził – zgodnie z licznymi wypowiedziami KomLDR wyrażonymi w uwagach ogólnych i uwagach końcowych do sprawozdań państw-stron KILDR – że aby zrealizować postanowienia art. 4, nie wystarczą jedynie przepisy „na papierze”, uznające, że akty dyskryminacji rasowej podlegają karze. Przeciwnie, przepisy karne i inne przepisy prawa zakazujące dyskryminacji rasowej muszą być również skutecznie wdrażane przez właściwe sądy krajowe i inne instytucje państwowe. Należy żałować, że uwagi te nie znalazły się w części rozważań całego składu ETPC orzekającego w tej sprawie.

2.2. AKTY FIZYCZNEJ I SŁOWNEJ PRZEMOCY MOTYWOWANE NIENAWIŚCIĄ WOBEC ROMÓW

Innym przykładem, który należy wymienić, jest wyrok ETPC w sprawie *Koky i inni przeciwko Słowacji*¹⁷. Jest to jedyny przypadek spośród wszystkich przeanalizowanych na potrzeby niniejszego opracowania, w którym dwie decyzje KomLDR podjęte w odpowiedzi na skargi indywidualne zostały przywołane przez ETPC w sposób szerszy niż jedynie wzmiankowanie o nich w części wyroku omawiającej właściwą praktykę prawa międzynarodowego¹⁸.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Wyrok ETPC z 12 czerwca 2012 r., *Koky i in. p-ko Słowacji*, 13624/03, HUDOC.

¹⁸ Takie przywołanie, jednak z bardzo krótkim wskazaniem istoty skargi i rozstrzygnięcia KomLDR, nastąpiło również w wyroku ETPC w znanej i ważnej sprawie (wyrok Wielkiej Izby ETPC z 6 lipca 2005 r., *Nachova p-ko Bułgarii*, 43577/98, 43579/98, HUDOC) dotyczącej braku spełnienia przez władze obowiązku zbadania możliwych motywów rasistowskich w czasie śmiertelnego postrzelenia przez policjantów dwóch Romów. W części wyroku ETPC dotyczącej praktyki stosowania prawa międzynarodowego powołano się zatem na decyzję KomLDR z 16 marca 1993 r., *L.K. p-ko Holandii*, 4/1991, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022], dotyczącej rasistowskich gróźb, w której KomLDR podniósł, iż na państwie spoczywa obowiązek zbadania z należytą starannością wszelkich przypadków podlegania do rasistowskiej dyskryminacji i przemocy na tym tle.

Skarżącymi w sprawie było dziesięciu obywateli Słowacji pochodzenia romskiego. W lutym 2002 r. kilku mężczyzn uzbrojonych w kije bejsbolowe i żelazne pręty, wykrzykujących rasistowskie pogroźki, zaatakowało osadę skarżących po incydencie w barze, kiedy nieromska kelnerka odmówiła podania napoju Romowi. Skarżący zostali zaatakowani i pobici. W skardze twierdzili, że słowackie władze nie przeprowadziły szybkiego, bezstronnego i skutecznego dochodzenia w sprawie ataku, i wskazali na możliwe rasistowskie pobudki takich zaniedbań ze strony osób i instytucji państwowych odpowiedzialnych za takie dochodzenie. ETPC podzielił te argumenty i uznał, że śledztwo i całe postępowanie organów władzy w sprawie rasistowskiego ataku nie mogło być uznane za skuteczne, co w konsekwencji doprowadziło do naruszenia art. 3 EKPC (zakaz tortur lub niehumanitarnego albo poniżającego traktowania). Trybunał stwierdził, że władze nie zrobiły wszystkiego, czego należało oczekiwać i do czego były zobowiązane, w celu zbadania zaistniałych zdarzeń, w szczególności biorąc pod uwagę ich podtekst rasowy. Dwie decyzje w sprawach skarg indywidualnych wydane przez KomLDR, które przywołano w wyroku (*Miroslav Lacko przeciwko Słowacji*¹⁹ i *Anna Koptova przeciwko Słowacji*²⁰), dotyczyły spraw dyskryminacyjnego traktowania Romów. Dotyczyły też tego samego państwa, a co najważniejsze, KomLDR doszedł w nich do takich samych wniosków jak ETPC w sprawie *Koký* – czy też raczej to ETPC podążył drogą argumentacji i konkluzji obraną przez KomLDR. Decyzje obu międzynarodowych organów opierają się przy tym na tych samych wnioskach co do dysfunkcji i systemowego problemu całego słowackiego modelu wdrażania regulacji prawnych na rzecz przeciwdziałania dyskryminacji i ochrony Romów, który nie zapewniał realnych gwarancji odpowiednich środków prawnych dla romskich ofiar naruszeń praw człowieka. Tym samym oba systemy dowiodły, że wystąpił problem systemowy w sposobie, w jaki słowacki rząd wypełnia swoje zobowiązania wynikające z międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka²¹. Jest to niezwykle istotne nie tylko ze względu na wzmocnienie zobowiązania do naprawy zaistniałej sytuacji przez rząd Słowacji, lecz również w kontekście komplementarności dorobku dwóch systemów ochrony praw człowieka w obszarze zjawiska dyskryminacji Romów²².

¹⁹ Decyzja KomLDR z 9 sierpnia 2001 r., *Miroslav Lacko p-ko Słowacji*, 11/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

²⁰ Decyzja KomLDR z 8 sierpnia 2000 r., *Anna Koptova p-ko Słowacji*, 13/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

²¹ Na problem ten wskazują również od dawna organizacje pozarządowe. European Roma Rights Centre opublikowało dotychczas kilkaset różnego rodzaju stanowisk i opracowań na temat naruszeń praw Romów, do jakich dochodzi na Słowacji. Są one dostępne na stronie internetowej organizacji: <http://www.errc.org>.

²² Należy jednak zauważyć, że w innych sprawach o podobnym stanie faktycznym nie wystąpiły żadne odniesienia do standardu uniwersalnego. Por. wyrok ETPC z 6 listopada 2018 r., *Burlyba i in. p-ko Ukrainie*, 3289/10, HUDOC; wyrok ETPC z 12 lipca 2005 r., *Moldovan i in. p-ko Rumunii (nr 2)*, 41138/98, 64320/01, HUDOC.

Jednocześnie w wyroku w sprawie *Koky* nie odniesiono się do decyzji KomLDR w sprawie *Dragan Durmic przeciwko Serbii i Czarnogórze*²³, w której przedmiotem oceny był brak właściwej realizacji zobowiązań państwa w zakresie przeprowadzenia odpowiedniego dochodzenia wobec aktu dyskryminacji wobec Romów. Zabrakło w nim również dokonania przez Trybunał odniesień i porównań do decyzji KomLDR w sprawie *The Jewish Community of Oslo i inni przeciwko Norwegii*²⁴. W sprawie tej skarżącymi byli członkowie gmin wyznaniowych żydowskich, którzy na poziomie krajowym nie uzyskali właściwej ochrony przed działalnością neonazistowskiej organizacji Bootboys, która podczas jednego ze swych wieców przemaszerowała przez centrum norweskiej miejscowości Askim w celu uczczenia pamięci Rudolfa Hessa, jednego z głównych zbrodniarzy Trzeciej Rzeszy. Uczestnicy marszu ubrani byli w stroje przypominające mundury wojskowe, wielu miało zasłonięte twarze. W swoim przemówieniu przywódca grupy, Terje Sjølie, stwierdził m.in.: „zebraliśmy się tu, by uczcić naszego wielkiego przywódcę, Rudolfa Hessa, za jego odważną próbę ocalenia Niemiec i Europy przed bolszewikami i żydostwem podczas II wojny światowej. [...] Każdego dnia imigranci rabują, gwałcą i zabijają Norwegów, każdego dnia nasi ludzie i nasz kraj są ograbiani i niszczeni przez Żydów, którzy wysysają z naszego kraju dobrobyt i zastępują go niemoralnymi i antynorweskimi ideami. [...] Nasz drogi *Führer* Adolf Hitler oraz Rudolf Hess byli więzieni za swe przekonania, my zaś nie możemy odrzucić ich zasad i heroicznego wysiłku, wprost przeciwnie, powinniśmy podążać ich śladem i walczyć o to, w co wierzymy, czyli o Norwegię opartą na idei narodowego socjalizmu”²⁵. Podczas marszu wznoszono okrzyki *Sieg Heil!* oraz wykonywano faszystowskie gesty pozdrowienia. Niebawem po marszu w okolicy doszło również do kilku aktów przemocy wobec cudzoziemców, których sprawcami okazali się członkowie tej organizacji. Na gruncie krajowym sprawa trafiła aż do Sądu Najwyższego, który w zaskakującej decyzji uznał, że kryminalizacja pochwały nazizmu wiązałaby się z ogólnym zakazem istnienia organizacji neonazistowskich, to zaś stanowiłoby zbyt dalekosiężną ingerencję w sferę wolności wypowiedzi i wolności zrzeszania się. Tę stanowiska nie podzielił KomLDR i podczas rozpatrywania skargi zajął się m.in. kwestią zakresu zobowiązań wynikających dla państw-stron KLTR w kontekście ograniczania działalności organizacji skrajnych, szerzących idee nienawiści rasowej, narodowościowej i etnicznej. KomLDR po merytorycznym zbadaniu skargi zdecydował, że Norwegia naruszyła art. 4 i 6 KLTR, i podkreślił, że jego zadaniem jest zapewnienie spójnej interpretacji w obrębie art. 4, zgodnie z treścią Uwag Ogólnych

²³ Decyzja KomLDR z 6 marca 2006 r., *Dragan Durmic p-ko Serbii i Czarnogórze*, 29/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

²⁴ Decyzja KomLDR z 15 sierpnia 2005 r., *The Jewish Community of Oslo i in. p-ko Norwegii*, 30/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

²⁵ Tłumaczenie za: A. Gliszczyńska-Grabias, *Przeciwdziałanie antysemityzmowi...*, dz. cyt., s. 99.

nr 15²⁶. W uwagach tych dokonano wykładni art. 4 KILDR, zgodnie z którą przepis ten zobowiązuje państwa-strony do karania czterech kategorii czynów: rozpowszechniania idei opartych na wyższości rasowej lub nienawiści; podżegania do nienawiści rasowej; dokonywania aktów przemocy na tle rasowym lub na tle pochodzenia etnicznego; oraz podżegania do takich czynów. KomILDR podkreślił, że przepisy art. 4 KILDR mają charakter obligatoryjny. Aby wypełnić te zobowiązania, państwa-strony muszą nie tylko uchwalić odpowiednie ustawodawstwo, ale także zapewnić jego skuteczne egzekwowanie. Ponieważ groźby i akty przemocy na tle rasowym prowadzą do wytworzenia się ogólnej atmosfery wrogości rasowej i etnicznej, a przemoc słowna bardzo szybko może przybrać formę przemocy fizycznej, tylko natychmiastowa interwencja państwa w takich przypadkach może być uznana za właściwe zrealizowanie obowiązku skutecznej reakcji.

Kwestia zobowiązań wynikających dla państw w obszarze ochrony przed nienawiścią, w tym słowną, bywa rozważana również w kontekście statusu ofiary naruszenia tych zobowiązań. Sprawa *Budinova i Chaprazov przeciwko Bułgarii*, dotycząca mowy nienawiści wobec Romów, którą ETPC rozstrzygnął w 2021 r., w dużej mierze dotyczy tego właśnie zagadnienia. W skardze zarzucono bowiem, że rasistowski, słowny atak skierowany został na całą grupę, nie zaś na konkretną osobę czy osoby należące do danej grupy, w związku z czym państwo nie zapewniło właściwej ochrony przed rasistowską nienawiścią. A zatem jedno z pytań, które rozstrzygał w tym przypadku ETPC, dotyczyło tego, czy każda osoba romskiego pochodzenia w Bułgarii może czuć się ofiarą antyromskich nienawistnych treści, nawet jeśli nie są skierowane wobec niej osobiście, i na tej podstawie uzyskać właściwą ochronę. Choć ETPC słusznie w wyroku odpowiada na to pytanie w sposób twierdzący, nie odwołuje się – czego należy żałować – do wspomnianej już decyzji KomILDR w sprawie *Jewish Community*, w której ta kwestia również była rozważana. Co więcej, w wyroku odniesienia do szerszego dorobku KomILDR w zakresie adresowania problemu rasistowskiej mowy nienawiści oraz nienawiści wobec Romów nie pojawiają się poza wzmianką poczynioną przez jedną z organizacji pozarządowych, która przystąpiła do sprawy²⁷. Nie odniesiono się również do rozstrzygniętej przez KomILDR sprawy *Zentralrat Deutscher Sinti und Roma przeciwko Niemcom*, w której także badany był zakres zobowiązań państwa w odniesieniu do ochrony przed antyromską mową nienawiści, jednak bez stwierdzenia naruszenia praw skarżących²⁸.

²⁶ CERD 42nd session, General recommendation XV on article 4 of the Convention, 23.03.1993, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7487_E.doc [dostęp: 10.01.2022].

²⁷ Wyrok ETPC z 16 lutego 2021 r., *Budinova i Chaprazov p-ko Bułgarii*, 12567/13, § 48, HUDOC.

²⁸ Decyzja KomILDR z 28 lutego 2008 r., *Zentralrat Deutscher Sinti und Roma p-ko Niemcom*, 38/2006, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

2.3. SEGREGACJA ROMÓW W SZKOLNICTWIE

Kolejną sprawą dotyczącą dyskryminacji Romów o wyróżniającej się doniosłości, która była badana przez ETPC z przywołaniem standardu ONZ-owskiego, jest sprawa *H.D. i inni przeciwko Czechom*. Na szczególną uwagę zasługuje wyrok Wielkiej Izby, jaki w niej zapadł²⁹. Problem, którego dotyczyła ta sprawa, należy do szeroko dyskutowanych w obrębie tematyki dyskryminacji Romów, w szczególności w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, i odnosi się do zjawiska niekiedy masowego umieszczenia dzieci romskich w szkołach specjalnych³⁰. Kluczowym pytaniem, jakim zajmował się w tej sprawie Trybunał, była kwestia ustalenia, czy działania władz czeskich stanowiły dyskryminację na tle rasowym, etnicznym i narodowościowym. Jednoznacznie właściwym krokiem byłoby zatem w takim przypadku sięgnięcie po definicję takiej dyskryminacji stworzoną w ramach KLCDR i następnie orzecznictwa KomLCDR. I rzeczywiście, w wyroku w sprawie *H.D.* standard ONZ-owski zostaje przywołany, nie tylko w kontekście KLCDR, lecz również MPPOiP i KPC oraz KPD i KomPD³¹. W zakresie KomLCDR przywołane zostają Uwagi Ogólne nr 14³², dotyczące definicji dyskryminacji, w których sformułowano wytyczne konieczne dla uznania (lub jego braku) określonych działań za dyskryminacyjne. Wskazano w nich m.in., że czynienie przez władze rozróżnienia, które przez określoną grupę traktowane jest jako dyskryminacja, będzie sprzeczne z KLCDR, jeśli jego cel lub skutek naruszają prawa i wolności członków takiej grupy. Państwa mają obowiązek doprowadzenia do unieważnienia tych przepisów prawa lub praktyki ich stosowania, które powodują tworzenie lub utrwalanie dyskryminacji rasowej. Jednocześnie przy ocenie określonego przepisu, polityki czy działania państwa należy brać pod uwagę, czy ich konsekwencją jest nieuzasadnione odmienne traktowanie danej grupy wyróżniającej się rasą, pochodzeniem narodowościowym lub pochodzeniem etnicznym. Ponadto przywołane zostały uwagi ogólne KomLCDR dotyczące zjawiska segregacji rasowej, w których wskazano, że efekt segregacji może następować nawet bez jednoznacznej i umocowanej w prawie decyzji władz państwowych, co nie zwalnia ich

²⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 listopada 2007 r., *D.H. i in. p-ko Czechom*, 57325/00, HUDOC.

³⁰ Choć tego problemu na pewno nie można uznać za rozwiązany, w kwestii przeciwdziałania takim praktykom dokonał się dostrzegalny postęp. Por. I. Rostas (red.), *Ten Years After: a History of Roma School Desegregation in Central and Eastern Europe*, Viadrina 2012.

³¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 listopada 2007 r., *D.H. i in. p-ko Czechom*, 57325/00, s. 35. Szerokie nawiązania do standardu ONZ, w części wyroku dotyczącej międzynarodowych instrumentów prawnych ochrony przed dyskryminacją oraz ich interpretacji przez organy traktatowe ONZ, występują także w wyroku Wielkiej Izby ETPC z 16 marca 2010 r., *Oršuš p-ko Chorwacji*, 15766/03, 16.03.2010, HUDOC.

³² CERD 42nd session, General recommendation XIV on article 1, paragraph 1, of the Convention, 22.03.1993, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7486_E.doc [dostęp: 10.01.2022].

z obowiązku ukrócenia takich segregacyjnych praktyk³³. Wreszcie w wyroku zawarto odniesienia do Uwag Ogólnych nr 27 dotyczących dyskryminacji Romów, w których podkreślono konieczność podjęcia wszelkich kroków na rzecz włączania jak największej liczby romskich dzieci do systemów edukacji³⁴. Najbardziej znamienne w kontekście przedmiotu skargi było jednak wskazanie na uwagi końcowe KomLDR, sformułowane już w 1998 r. podczas badania sprawozdania okresowego Czech, w których jednoznacznie podniesiono problem umieszczania dzieci romskich w szkołach specjalnych. W uwagach tych KomLDR „z niepokojem odnotowuje marginalizację społeczności romskiej w sferze edukacji. Dowody na to, że nieproporcjonalnie duża liczba dzieci romskich jest umieszczana w szkołach specjalnych, co *de facto* prowadzi do segregacji rasowej, a także znacznie niższego poziomu ich uczestnictwa w szkolnictwie średnim i wyższym, budzą wątpliwości co do tego, czy [artykuły KLTR] są w pełni wdrażane”³⁵.

W uwzględnieniu standardu uniwersalnego zabrakło jednocześnie odniesień do właściwego orzecznictwa KomLDR w zakresie segregacji w kontekście praw Romów, jak choćby do sprawy *Koptova*, dotyczącej dyskryminacji Romów w sferze mieszkalnictwa, czy sprawy *Durmic*, o dyskryminacji Romów w dostępie do usług, co mogłoby wzmacniać tworzony w tym obszarze tematycznym standard. Ponadto w niektórych innych sprawach badanych przez ETPC dotyczących segregacji dzieci romskich w szkołach brakuje wręcz jakichkolwiek odniesień do standardu uniwersalnego w kontekście dyskryminacji rasowej: nie ma ich m.in. w wyrokach w sprawie *Sampanis i inni przeciwko Grecji*³⁶ czy *Horváth i Kiss przeciwko Węgrom*.

3. WNIOSKI

Wnioski, jakie rysują się na tle przytoczonych przykładów, muszą prowadzić do stwierdzenia, że w badanym zakresie ETPC w niewielkim stopniu odnosi się w sposób merytoryczny, analityczny i pogłębiony do dorobku organów ONZ-owskich, w tym przede wszystkim KomLDR. Powody tego stanu rzeczy mogą pokrywać się z generalnymi i charakterystycz-

³³ CERD 47th session, General recommendation XIX on article 3 of the Convention, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7491_E.doc [dostęp: 10.01.2022].

³⁴ CERD 57th session, General recommendation XXVII on discrimination against Roma, 16.08.2000, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7499_E.doc [dostęp: 10.01.2022].

³⁵ Uwagi końcowe KomLDR z 18.03.1998 r. do I i II sprawozdania okresowego Czech: CERD 52nd Session, Summary Record of the 1254th Meeting, Consideration of Reports, Comments and Information Submitted by States Parties under Article 9 of the Convention, CERD/C/SR.1254, 11.03.1998, § 13, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

³⁶ Wyrok ETPC z 5 czerwca 2008 r., *Sampanis i in. p-ko Grecji*, 32526/05, HUDOC.

nymi dla większości analizowanych w niniejszej książce przykładów przyczynami braku korzystania przez Strasburg z dorobku Genewy, jednak wydaje się, że należy również wskazać na dużą zbieżność zakresu ochrony przed dyskryminacją na tle rasowym przyznanego w orzecznictwie, która charakteryzuje obydwie systemy ochrony praw człowieka. Szeroka ochrona przed wszelkimi formami dyskryminacji i nienawiści na tle rasowym, etnicznym i narodowościowym jest już dziś zasadniczo niepodważalnym standardem. Nie oznacza to jednak, że rozstrzygnięcie na rzecz uznania naruszeń praw i wolności Romów nie powinno być oparte na jak najbardziej rozbudowanej argumentacji ukazującej, że inny najważniejszy system ochrony praw człowieka – system uniwersalny – wspiera i potwierdza kierunek obrany przez ETPC w orzeczeniach chroniących prawa Romów. Niewątpliwie przyjęcie przez ETPC w wyroku w sprawie *Sejdić i Finci*, w której również jednym ze skarżących był Rom, definicji KLDR w odniesieniu do dyskryminacji na tle etnicznym jako własnej, było silnym i wyrażonym wprost wskazaniem zbieżności zakresu ochrony obydwu systemów. Przeprowadzona analiza dowodzi jednak, że był to raczej pojedynczy przypadek takiego stanowiska ETPC, co charakteryzuje orzeczenia największej wagi, wydawane zazwyczaj przez Wielką Izbę, co potwierdza choćby przykład wyroku w sprawie *Perinçek*. Z reguły jednak nawet jeśli standard proponowany w orzeczeniu ETPC jest tożsamy z uniwersalnym, w treści wyroku nie odnajdujemy potwierdzających ten fakt uwag ETPC. Jest to niewątpliwie przykład „zmarowanej szansy” na wzmacnianie ochrony praw człowieka, w szczególności w przypadku kwestii budzących spory czy kontrowersje w orzecznictwie krajowym państw członkowskich obydwu systemów – tak jak ma to miejsce np. wobec pytania o status ofiary nienawiści na tle etnicznym i narodowościowym, które rozważane było zarówno przez KomLDR (sprawa *Jewish Community*), jak i, następnie, przez ETPC (sprawa *Budinova i Chaprazov*).

Katarzyna Sękowski-Kozłowska

PRZEMOC DOMOWA I DYSKRYMINACJA ZE WZGLĘDU NA PŁEĆ – *OPUZ PRZECIWKO TURCJI* I INNE

1. UWAGI WSTĘPNE

Obecnie w dorobku strasburskim znajduje się wiele wyroków dotyczących przemocy wobec kobiet, w tym zwłaszcza przemocy domowej¹. Rozstrzygają one o odpowiedzialności państw-stron za niezapewnienie ochrony życia i zdrowia kobiet doświadczających przemocy, a w konsekwencji o naruszeniu zobowiązań wynikających m.in. z art. 2, 3, 6 czy 8 EKPC. Co więcej, począwszy od omówionego poniżej wyroku w sprawie *Opuz przeciwko Turcji*, ETPC postrzega przemoc domową nie tylko jako problem jednostkowy, wynikający z incydentalnych uchybień lub zaniedbań w danej sprawie, ale jako problem systemowy o dyskryminacyjnym charakterze, bo dotyczący przede wszystkim kobiet.

W ukształtowaniu linii orzeczniczej zapoczątkowanej wyrokiem w sprawie *Opuz przeciwko Turcji* decydującą rolę – jak wykazano poniżej – odegrała recepcja standardów wypracowanych dekady wcześniej przez KomLDK. Umożliwiły one ETPC sformułowanie podstawowych założeń wykorzystywanych przy ocenie realizacji przez państwa-strony obowiązków wynikających z EKPC, począwszy od sposobu definiowania przemocy wobec kobiet, przez określenie standardu należytej staranności (ang. *due diligence*) i instrumentów, które powinny być wdrażane przez państwa, po ocenę spraw przez pryzmat zakazu dyskryminacji ze względu na płeć.

Jednocześnie należy zauważyć, że sprawa *Opuz przeciwko Turcji*, jak i późniejsze, dynamicznie rozwijające się orzecznictwo ETPC w tej materii były jednymi z impulsów, które przyczyniły się do nadania przez Radę Europy problemowi przeciwdziałania przemocy

---

¹ Zob. *Domestic violence*, Factsheet, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Domestic_violence_ENG.pdf [dostęp: 9.03.2022].

wobec kobiet rangi traktatowej. W ten sposób ETPC stał się poniekąd jednym z „pasów transmisyjnych”, które zakorzeniły dorobek KomLDK w Europie. Uchwalona w 2011 r. Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej² (tzw. Konwencja stambulska) opiera się w dużej mierze na standardach wypracowanych na gruncie KLDK, a ponadto – co warto podkreślić – w znaczący sposób je rozwija, wyznaczając szczegółowe rozwiązania prawne, które zostały jedynie zarysowane w praktyce KomLDK. Także w przypadku KLDK mamy do czynienia z ewolucją wykładni – uchwalenie Konwencji stambulskiej stało się jednym z bodźców do przedstawienia w 2017 r. przez KomLDK zrewidowanych zaleceń ogólnych w materii przeciwdziałania przemocy wobec kobiet³. Tym samym mamy do czynienia ze świetnym przykładem synergii⁴ i wzajemnego oddziaływania na siebie (ang. *cross-fertilization*) standardu uniwersalnego i europejskiego.

2. PRZEMOC WOBEC KOBIET W DOROBKU KOMITETU DO SPRAW LIKWIDACJI DISKRYMINACJI KOBIET

W KLDK nie znajdziemy bezpośredniego odniesienia do problemu przemocy wobec kobiet, w tym przemocy domowej. W latach 70. ubiegłego wieku, tj. w czasie prac nad KLDK, problem przemocy wobec kobiet nie był jeszcze postrzegany z perspektywy naruszeń praw człowieka, zajmując raczej peryferyjną pozycję na feministycznej i prawnomiędzynarodowej agendzie⁵. Sytuacja zaczęła się zmieniać w latach 80., a KomLDK stał się jednym z prekursorów włączenia przemocy wobec kobiet w dyskurs na temat równości płci i praw człowieka. Pierwsze, lakoniczne zalecenia ogólne w tej sprawie zostały uchwalone przez KomLDK w 1989 r.⁶, natomiast rozbudowana interpretacja zobowiązań państw w tej

---

² Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, Dz.U. 2015, poz. 961.

³ General Recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19, CEDAW/C/GC/35, 14.07.2017, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf [dostęp: 4.01.2022].

⁴ Szerzej: D. Šimonović, *Global and Regional Standards on Violence Against Women: The Evolution and Synergy of the CEDAW and Istanbul Conventions*, „Human Rights Quarterly” 2014, nr 36, s. 590–606.

⁵ A. Edwards, *Violence Against Women under International Human Rights Law*, Cambridge 2011, s. 7–8.

⁶ General Recommendations No. 12 8th Session (1989), [w:] Report of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (8th Session), Official Records: 44th Session, Supplement no. 38 (A/44/38), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N90/036/47/IMG/N9003647.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].

materii została przedstawiona w 1992 r. w Zaleceniach Ogólnych nr 19⁷. Zalecenia te stały się jednym ze sztandarowych osiągnięć KomLDK, wpływając na ukształtowanie standardów o charakterze uniwersalnym i regionalnym, w tym – co zostało przedstawione poniżej – na orzecznictwo ETPC.

Główną osią wykładni przedstawionej przez KomLDK jest fakt, że kobiety na całym świecie w nieproporcjonalnym wobec mężczyzn stopniu są ofiarami przemocy, która dotyka ich ze względu na płeć – jest to przede wszystkim przemoc domowa i przemoc seksualna. Prowadzi ona do naruszenia wielu praw człowieka, jak chociażby prawo do życia, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego czy prawo do ochrony życia prywatnego i rodzinnego. Choć sprawcami tego rodzaju przemocy są przede wszystkim osoby prywatne, w wielu przypadkach odpowiedzialność ciąży po stronie państw, które poprzez zaniechania w jednostkowych sprawach, a także brak odpowiednich rozwiązań prawnych i instytucjonalnych, nie zagwarantowały należytej ochrony ofiarom. Bardzo często naruszenia te mają charakter systemowej dyskryminacji wynikającej z lekceważenia problemów kobiet, a także patriarchalnej kultury opartej na podległości kobiety mężczyźnie.

Wykładnia KomLDK opiera się m.in. na art. 2, 5, 11, 12 i 16 KLDK. KomLDK odwołuje się do ogólnych zobowiązań nałożonych na państwa-strony w celu likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet w postaci różnego rodzaju kroków, w tym ustawodawczych (art. 2), a także modyfikacji kulturowych wzorców opartych na stereotypach i uprzedzeniach wobec kobiet (art. 5). Interpretuje także w tym kontekście szczegółowe obowiązki państw dotyczące m.in. likwidacji dyskryminacji kobiet w dziedzinie zatrudnienia (art. 11), dostępu do opieki zdrowotnej (art. 12) oraz w sferze małżeństwa i relacji rodzinnych (art. 16).

Od wielu dekad KomLDK regularnie monitoruje działania podjęte przez państwa na rzecz przeciwdziałania przemocy wobec kobiet w ramach procesu rozpatrywania okresowych sprawozdań z realizacji KLDK⁸. Ma w swoim dorobku także decyzje w sprawach indywidualnych dotyczących przemocy, zwłaszcza przemocy domowej⁹, oraz postępowania wyjaśniające dotyczące systemowych zaniedbań państw w walce z przemocą wobec

---

⁷ General Recommendations No. 19 adopted by the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women 11th Session (1992): Violence against women, A/47/38, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_3731_E.pdf [dostęp: 1.01.2022].

⁸ Szerzej np. K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet ONZ do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet a problem przemocy wobec kobiet*, „Prawo i Płeć” 2010, wyd. specjalne, s. 57–63.

⁹ Np. decyzja KomLDK z 26 stycznia 2005 r., *A.T. p-ko Węgrom*, 2/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022]; decyzja KomLDK z 6 sierpnia 2007 r., *Goekce p-ko Austrii*, 5/2005, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

kobiet¹⁰. Jak już wspomniano, w 2017 r. KomLDK uchwalił zrewidowaną, rozszerzoną wersję zaleceń ogólnych w tej materii¹¹.

3. SPRAWA *OPUZ PRZECIWKO TURCJI*

Wyrok w sprawie *Opuz przeciwko Turcji*¹² jest powszechnie uważany za kamień milowy w orzecznictwie ETPC¹³. Jego przedmiotem była ocena postępowania władz tureckich wobec skarżącej i jej matki – ofiar długotrwałej przemocy domowej. Okoliczności sprawy wskazują, że na przestrzeni sześciu lat mąż skarżącej wiele razy groził jej i jej matce śmiercią, a także dopuszczał się przemocy fizycznej. Kobiety składały zawiadomienia na policję, po czym na skutek gróźb ze strony sprawcy były zmuszone je wycofywać, co skutkowało umorzeniem spraw. W czasie jednej z napaści sprawca usiłował przejechać teściową samochodem, na skutek czego doznała poważnych obrażeń. Mężczyzna został skazany na karę trzech miesięcy więzienia, która została zamieniona na grzywnę. W trakcie innego incydentu ugodził kilkakrotnie nożem skarżącą, w rezultacie czego został ukarany grzywną w wysokości niecałych 400 euro. Obie kobiety składały liczne skargi z prośbą o udzielenie natychmiastowej ochrony, jednak bez reakcji ze strony władz, które po przesłuchaniu zwalniały mężczyznę. Gdy kobiety podjęły decyzję o wyprowadzce, mąż skarżącej zastrzelił jej matkę, twierdząc, że zrobił to w obronie swojego honoru. Sprawca został skazany za zabójstwo na karę dożywotniego pozbawienia wolności, jednak zwolniono go z aresztu na czas trwania postępowania odwoławczego. W tym czasie groził skarżącej, której dopiero po licznych próbach udało się skłonić władze do zastosowania środków ochronnych.

W postępowaniu przed ETPC skarżąca zarzuciła naruszenie art. 2 EKPC, ponieważ władze nie zapewniły jej matce ochrony prawa do życia, oraz naruszenie art. 3 EKPC, gdyż brak reakcji władz na groźby i przemoc spowodował, że ona i matka żyły w strachu

¹⁰ Przykładowo w 2003 r. KomLDK przeprowadził postępowanie wyjaśniające w sprawie masowych porwań, gwałtów i zabójstw kobiet w regionie Ciudad Juárez w Meksyku: Committee on the Elimination of Discrimination against Women 32nd session 10–28 January 2005, Report on Mexico produced by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women under article 8 of the Optional Protocol to the Convention, and reply from the Government of Mexico, CEDAW/2005/C/OP.8/MEXICO, 27.01.2005, <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw32/CEDAW-C-2005-OP.8-MEXICO-E.pdf> [dostęp: 10.01.2022].

¹¹ General Recommendation No. 35, CEDAW/C/GC/35.

¹² Wyrok ETPC z 9 czerwca 2009 r., *Opuz p-ko Turcji*, 33401/02, HUDOC.

¹³ Zob. np. T. Abdel-Monem, *Opuz v. Turkey: Europe's Landmark Judgment on Violence against Women*, „Human Rights in Brief” 2009, nr 1, s. 29–33; S. Murphy, *Domestic Violence as Sex Discrimination: Ten Years Since The Seminal European Court of Human Rights Decision in Opuz v. Turkey*, „New York University Journal of International Law and Politics” 2019, nr 4, s. 1347–1358, <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2019/09/NYI409.pdf> [dostęp: 10.01.2022].

i cierpieniu. Skarżąca wniosła także zarzut naruszenia obu tych artykułów w powiązaniu z art. 14 EKPC, argumentując, że postawa władz wynikała z tego, że były kobietami, a tym samym stanowiła naruszenie zakazu dyskryminacji ze względu na płeć¹⁴. Ostatni z zarzutów i jego pozytywne rozpatrzenie przez ETPC stanowiły *novum* w orzecznictwie tego organu, trwale wyznaczając aktualną linię interpretacyjną. Dla jej ukształtowania wiodące znaczenie miała wykładnia wytyczona przez KomLDK.

W części wyroku prezentującej właściwe przepisy prawa międzynarodowego znajdziemy obszerną rekonstrukcję standardów KLDK w omawianej materii¹⁵. Jako punkt wyjścia została przytoczona definicja dyskryminacji kobiet zawarta w art. 1 KLDK, wskazane zostały także wybrane obowiązki państw-stron określone w art. 2 KLDK, tj. obowiązek podejmowania wszelkich stosownych kroków w celu likwidacji dyskryminacji kobiet przez jakiegokolwiek osoby, organizacje i przedsiębiorstwa (art. 2 lit. e KLDK) oraz w celu zmiany prawa, regulacji, zwyczajów lub praktyk, które stanowią dyskryminację kobiet (art. 2 lit. f KLDK). Następnie została zreferowana wykładnia zobowiązań państw związanych z przeciwdziałaniem przemocy wobec kobiet dokonana przez KomLDK w Zaleceniach Ogólnych nr 19 oraz decyzje KomLDK w dwóch skargach indywidualnych dotyczących przemocy domowej, tj. *A.T. przeciwko Węgrom*¹⁶ oraz *Fatma Yildirim przeciwko Austrii*¹⁷.

ETPC odwołał się do wskazanych standardów w kilku punktach wyroku. W pierwszej kolejności należy zaznaczyć, że ETPC zastosował wypracowaną w swoim orzecznictwie formułę, iż dokonując wykładni EKPC i zobowiązań nałożonych na państwa, ETPC poszukuje konsensusu i wspólnych wartości wynikających z praktyk państw europejskich oraz wyspecjalizowanych instrumentów prawa międzynarodowego, takich jak KLDK. ETPC stwierdził także, że musi mieć na względzie ewolucję zasad i norm prawa międzynarodowego znajdującą odbicie w instrumentach takich jak Konwencja z Belém do Pará¹⁸, które szczegółowo określają obowiązki państw dotyczące wykorzenienia przemocy ze względu na płeć¹⁹.

---

¹⁴ Dla porządku należy dodać, że skarżąca wniosła także zarzut naruszenia art. 6 i 13 EKPC, jednak wobec stwierdzenia naruszenia pozostałych artykułów EKPC Trybunał uznał, że nie jest konieczne ich rozpatrzenie.

¹⁵ Wyrok ETPC z 9 czerwca 2009 r., *Opuz p-ko Turcji*, 33401/02, § 72–77.

¹⁶ Decyzja KomLDK z 26 stycznia 2005 r., *A.T. p-ko Węgrom*, 2/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

¹⁷ Decyzja KomLDK z 6 sierpnia 2007 r., *Fatma Yildirim p-ko Austrii*, 6/2005, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

¹⁸ Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence against Women (“Convention of Belém do Pará”), 9.06.1994, <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38b1c.html> [dostęp: 10.05.2020].

¹⁹ Wyrok ETPC z 9 czerwca 2009 r., *Opuz p-ko Turcji*, 33401/02, § 164.

Oceniając, czy doszło do naruszenia prawa do życia (art. 2 EKPC) w stosunku do matki skarżącej, ETPC odwołał się do wskazanych wyżej decyzji KomLDK w sprawach indywidualnych. Przedmiotem rozważań było ustalenie, czy państwo-strona dochowało należytej staranności w celu zapewnienia ochrony prawa do życia, ponieważ pomimo przedłożenia policji i prokuraturze licznych informacji o groźbach i przemocy stosowanej przez sprawcę, cały czas przebywał on na wolności i nie zastosowano odpowiednich środków na rzecz ochrony ofiary. Odpowiadając na argument państwa-strony, że nie istniały mocne dowody wskazujące, że kobieta znajduje się w bezpośrednim niebezpieczeństwie, a co za tym idzie – zatrzymanie mężczyzny byłoby nieproporcjonalnym środkiem, ETPC w ślad za orzecznictwem KomLDK wskazał, że w sprawach dotyczących przemocy domowej ochrona praw sprawców nie może przeważać nad ochroną praw człowieka w przypadku ofiar, tj. prawa do życia oraz prawa do integralności fizycznej i psychicznej²⁰.

Dorobek KomLDK odegrał wiodącą rolę w uznaniu po raz pierwszy w historii przez ETPC, że brak zapewnienia przez państwo skutecznej ochrony przed przemocą domową stanowi dyskryminację ze względu na płeć. Badając zarzut naruszenia art. 14 EKPC, Trybunał zauważył, że odnosząc się do przemocy wobec kobiet, musi sięgnąć poza ogólne rozumienie dyskryminacji ustalone w swoim orzecznictwie. Odwołał się tym samym do definicji dyskryminacji kobiet zawartej w art. 1 KLDK, rozumianej jako „wszelkie różnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na płeć, które powoduje lub ma na celu uszczuplenie albo uniemożliwienie kobietom, niezależnie od ich stanu cywilnego, przyznania, realizacji bądź korzystania na równi z mężczyznami z praw człowieka oraz podstawowych wolności w dziedzinach życia politycznego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego, obywatelskiego i innych”. Definicja ta wprowadza dużo szerszą perspektywę niż formalne podejście do kwestii równości płci oparte na identyfikacji różnego traktowania. W tym przypadku chodzi nie tyle o ustalenie, czy w danej sytuacji mężczyzna zostałby potraktowany lepiej niż kobieta, ile o zidentyfikowanie praktyk i ograniczeń, które choć niekiedy z pozoru neutralne, w praktyce sprawiają, że kobiety nie korzystają w równym stopniu z praw człowieka co mężczyźni. Jak wspomniano wcześniej, w przypadku przemocy wobec kobiet chodzi zaś o poszanowanie tak elementarnych praw jak prawo do życia, bezpieczeństwa osobistego czy wolność od okrutnego i poniżającego traktowania. Opierając się na wskazanej definicji i dokonanej na jej podstawie wykładni zobowiązań państw, ETPC przyznał w ślad za KomLDK i innymi organami międzynarodowymi, że brak należytej ochrony kobiet ze strony państwa przed przemocą powodowaną płcią, w tym przemocą domową, może stanowić formę naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć²¹.

²⁰ Tamże, § 147.

²¹ Tamże, § 187–191.

ETPC sięgnął ponadto po dorobek KomLDK, dokonując oceny, czy Turcja odpowiada w badanej sprawie za naruszenie art. 14 EKPC. Ustalenia dokonane przez KomLDK w procesie badania sprawozdania okresowego Turcji zostały wskazane przez ETPC jako dowód na istnienie w Turcji systemowego problemu dyskryminacji kobiet poprzez lekceważenie kwestii przeciwdziałania przemocy domowej i zaniechania w tej sferze. KomLDK stwierdził m.in., że w Turcji obowiązywało prawo przewidujące szczególne środki służące ochronie ofiar przemocy domowej, a dyskryminacja nie wynikała z norm prawnych, ale ogólnej postawy lokalnych władz wobec przemocy domowej, w tym sposobu, w jaki kobiety zgłaszające przemoc były traktowane na posterunkach policji, oraz pasywności sądów w zapewnieniu ofiarom skutecznej ochrony²². Stwierdzając, że w Turcji panuje „uporczywa przemoc wobec kobiet, w tym przemoc domowa”, KomLDK wydał szereg zaleceń adresowanych do Turcji²³. Ustalenia te, wraz z raportami organizacji pozarządowych wskazującymi na liczne problemy systemowe, przywiodły ETPC do konkluzji, że skarżąca wykazała, posiłkując się niezakwestionowanymi danymi statystycznymi, że w Turcji przemoc domowa dotyka głównie kobiety i że panująca ogólnie pasywność sądów w tej kwestii miała charakter dyskryminacyjny i stwarzała klimat sprzyjający przemocy domowej²⁴.

Konkludując, ETPC uznał, że zważywszy na powyższe ustalenia, przemoc której doznały skarżąca i jej matka, może być uznana za przemoc ze względu na płeć, która jest formą dyskryminacji kobiet. Odwołując się do Zaleceń Ogólnych nr 19 KomLDK, Trybunał stwierdził, że pomimo reform przeprowadzonych przez rząd w ostatnich latach ogólny brak reakcji systemu sądownictwa i bezkarność sprawców wskazywały na to, że zaangażowanie państwa w podjęcie odpowiednich działań w celu przeciwdziałania przemocy domowej było niewystarczające²⁵.

4. PÓŹNIEJSZE ORZECZNICTWO ETPC

Wyrok w sprawie *Opuz przeciwko Turcji* trwale ukształtował późniejsze orzecznictwo ETPC dotyczącym przemocy domowej²⁶. W dużej części tych spraw znajdziemy odwołania do KLDK i praktyki KomLDK. Na podstawie zarówno sprawy *Opuz przeciwko Turcji*, jak i kolejnych orzeczeń można wskazać na dwojaką rolę, którą odgrywają wspomniane standardy. Po pierwsze, KLDK i jej wykładnia ukształtowana przez KomLDK (w szczególności

²² Tamże, § 192.

²³ Tamże, § 197.

²⁴ Tamże, § 198.

²⁵ Tamże, § 200.

²⁶ Szerzej m.in. S. Murphy, *Domestic Violence...*, dz. cyt., s. 1347–1358; R.J.A. McQuigg, *Domestic Violence as a Human Rights Issue: Rumor v. Italy*, „European Journal of International Law” 2015, nr 4, s. 1009–1025, <https://www.doi.org/10.1093/ejil/chv057>.

w zaleceniach ogólnych, a niekiedy także decyzjach w sprawach indywidualnych) prezentowana jest jako właściwy, wyspecjalizowany instrument międzynarodowy, który służy ETPC doprecyzowaniu zobowiązań ciążących na państwach-stronach EKPC w odniesieniu do przeciwdziałania przemocy domowej. Po drugie, ustalenia KLD zawarte w uwagach końcowych służą ustaleniu przez ETPC, czy w danym państwie występuje systemowy problem przemocy wobec kobiet noszący znamiona dyskryminacji ze względu na płeć.

W przypadku pierwszego wariantu, tzn. wykorzystania KLDK jako narzędzia interpretacji EKPC, mamy do czynienia zazwyczaj z przypomnieniem przez ETPC wykładni przedstawionej w sprawie *Opuz przeciwko Turcji*²⁷. Warto zauważyć, że poszczególne wyroki aktualizowane są o nowe elementy dorobku KomLDK w omawianej materii. Przykładowo w sprawach *Eremia przeciwko Mołdawii*²⁸ i *Mudric przeciwko Mołdawii*²⁹ ETPC uwzględnił uchwalone w 2010 r. przez KomLDK Zalecenia Ogólne nr 28 dotyczące podstawowych obowiązków państw-stron w świetle art. 2 KLDK³⁰, zgodnie z którymi na państwach ciąży obowiązek dochowania należytej staranności w zapobieganiu aktom przemocy powodowanej płcią, a także ich wykrywaniu, ściganiu i karaniu. Najpełniej bieżący dorobek KomLDK dotyczący przemocy wobec kobiet został zrekapitulowany w wyroku *Volodina przeciwko Rosji*³¹. Oprócz wskazanych wcześniej elementów uwzględniono w nim także m.in. Zalecenia Ogólne nr 33 z 2015 r. dotyczące dostępu kobiet do wymiaru sprawiedliwości³², w których KomLDK wezwał państwa-strony do zapewnienia, by kobiety wnoszące o zastosowanie nakazów ochronnych nie spotykały się z nieuzasadnioną zwłoką i by wszystkie sprawy karne dotyczące dyskryminacji ze względu na płeć, w tym przemocy, były prowadzone w sposób terminowy i bezstronny. ETPC przytoczył ponadto obszernie fragmenty Zaleceń Ogólnych nr 35 z 2017 r., które zaktualizowały Zalecenia Ogólne nr 19 dotyczące przemocy wobec kobiet. Wskazane przykłady potwierdzają, że KomLDK jest dla ETPC niezmiennie od ponad dekady jednym z najważniejszych organów międzynarodowych kształtujących standardy w materii przeciwdziałania przemocy wobec kobiet jako formie naruszeń praw człowieka.

²⁷ Zob. np. wyrok ETPC z 2 marca 2017 r., *Talpis p-ko Włochom*, 41237/14, § 56–57, HUDOC; wyrok ETPC z 23 maja 2017 r., *Bălșan p-ko Rumunii*, 49645/09, § 39–41, HUDOC.

²⁸ Wyrok ETPC z 28 maja 2013 r., *Eremia p-ko Mołdawii*, 3564/11, § 36, HUDOC.

²⁹ Wyrok ETPC z 16 lipca 2013 r., *Mudric p-ko Mołdawii*, 74839/10, § 29, HUDOC.

³⁰ General Recommendation No. 28 on the core obligations of States parties under article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, CEDAW/C/GC/28, 16.12.2010, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/472/60/PDF/G1047260.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].

³¹ Wyrok ETPC z 9 lipca 2019 r., *Volodina p-ko Rosji*, 41261/17, HUDOC.

³² General Recommendation No. 33 on women's access to justice, CEDAW/C/GC/23, 3.08.2015, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

Dorobek KomLDK odgrywa ponadto istotną rolę w procesie badania przez ETPC, czy doszło do naruszenia art. 14 EKPC, a zatem czy w danym państwie występuje systemowy problem przemocy wobec kobiet noszący znamiona dyskryminacji ze względu na płeć. Jak już wspomniano, zabieg taki po raz pierwszy zastosowano w sprawie *Opuz przeciwko Turcji*, gdzie ETPC m.in. na podstawie uwag końcowych KomLDK stwierdził, że ogólna pasywność organów państwa stwarza klimat sprzyjający przemocy domowej. Przykładowo w sprawie *Talpis przeciwko Włochom* ETPC stwierdził m.in. na podstawie ustaleń KomLDK, że skarżąca przedstawiła dowód *prima facie* poparty niepodważalnymi danymi statystycznymi, iż przemoc domowa dotyka przede wszystkim kobiety i pomimo podjętych reform wiele kobiet zostało zamordowanych przez swoich partnerów lub byłych partnerów, a także że w społeczeństwie i kulturze utrzymują się postawy przyzwolenia na przemoc domową³³. Do podobnych konkluzji ETPC doszedł w sprawie *Bălșan przeciwko Rumunii*, podnosząc w wyroku, że są one zbieżne z wcześniejszymi ustaleniami KomLDK, który zwrócił uwagę na problem niskiego poziomu świadomości społecznej na temat prawa i polityki przeciwdziałania przemocy wobec kobiet, jak i na słabą znajomość swoich praw wśród samych kobiet. ETPC odnotował także krytyczną ocenę KomLDK dotyczącą ograniczonej dostępności ochrony i wsparcia dla ofiar przemocy, zwłaszcza na terenach wiejskich, słabej implementacji podjętych środków, a także niesatysfakcjonujących odpowiedzi udzielonych przez rząd rumuński KomLDK³⁴. Niezmiernie szerokie odwołania do praktyki KomLDK zostały zawarte także we wspomnianej wyżej sprawie *Volodina przeciwko Rosji*, w której ETPC dokonał szczegółowej analizy zjawiska przemocy domowej w Rosji, a także prawa i praktyki organów krajowych, w dużej mierze opierając się na ustaleniach dokonanych przez KomLDK³⁵.

5. WNIOSKI

Począwszy od sprawy *Opuz przeciwko Turcji* możemy obserwować trwałą recepcję przez ETPC standardów dotyczących przemocy domowej ukształtowanych przez KomLDK. Dokonując interpretacji zobowiązań ciążących na państwach-stronach, zwłaszcza w odniesieniu do art. 2, 3 i 8 EKPC, Trybunał szczegółowo odwołuje się do KLDK i dorobku KomLDK jako wyspecjalizowanego instrumentu międzynarodowego w tej materii. Szczególne znaczenie mają tutaj Zalecenia Ogólne nr 19 KomLDK, które stanowią jeden z pierwszych i najważniejszych dokumentów międzynarodowych określających standardy dotyczące przeciwdziałania przemocy wobec kobiet jako formie dyskryminacji ze wzglę-

³³ Wyrok ETPC z 2 marca 2017 r., *Talpis p-ko Włochom*, 41237/14, § 145.

³⁴ Wyrok ETPC z 23 maja 2017 r., *Bălșan p-ko Rumunii*, 49645/09, § 83.

³⁵ Wyrok ETPC z 9 lipca 2019 r., *Volodina p-ko Rosji*, 41261/17, § 80, 84, 113, 117, 126, 127, 131.

du na płeć i przyczynie naruszeń praw człowieka. Trybunał uwzględnia także decyzje KomLDK w sprawach indywidualnych oraz na bieżąco inkorporuje jego najnowszy dorobek (m.in. Zalecenia Ogólne nr 35) prezentujący rozszerzoną i zrewidowaną wykładnię omawianej problematyki.

Ustalenia KomLDK są także wykorzystywane przez ETPC w procesie dokonywania oceny, czy naruszenia zarzucane danemu państwu noszą znamiona systemowej dyskryminacji ze względu na płeć. ETPC odwołuje się do ustaleń zawartych w uwagach końcowych, które są efektem finalnym procesu badania przez KomLDK sprawozdań okresowych państw. Tym samym dorobek KomLDK spełnia dwojaką funkcję w orzecznictwie ETPC. Po pierwsze, posłużył jako inspiracja dla nowej linii orzeczniczej zapoczątkowanej wyrokiem w sprawie *Opuz przeciwko Turcji*, a nowe elementy wykładni KLDK są na bieżąco inkorporowane w orzecznictwie ETPC. Po drugie, może służyć jako wartościowe źródło informacji w procesie diagnozowania problemu przemocy wobec kobiet w danym państwie, w szczególności przez pryzmat systemowej dyskryminacji ze względu na płeć.

Anna Hernandez-Pończyńska

DOBRO DZIECKA A POZBAWIENIE WŁADZY RODZICIELSKIEJ – STRAND LOBBEN I INNI PRZECIWKO NORWEGII

1. UWAGI WSTĘPNE

Sprawa *Strand Lobben i inni przeciwko Norwegii*¹ dotyczy głośnego w ostatnich latach i wzbudzającego liczne kontrowersje działania norweskiego systemu ochrony dzieci oraz praktyki rozdzielania dzieci z rodziną biologiczną i umieszczania ich w rodzinie zastępczej. Zrozumiałe jest, że rodzice, którym dziecko zostało odebrane na mocy krajowych przepisów prawnych, szukają ochrony swoich praw na szczeblu ponadnarodowym, m.in. poprzez złożenie skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. ETPC rozstrzyga wówczas, czy Norwegia naruszyła art. 8 EKPC². Rząd norweski uzasadnia decyzje krajowe, powołując się na zasadę dobra dziecka oraz okazjonalnie na inne przepisy Konwencji o prawach dziecka³. Podstawowe kwestie, które musi rozważyć ETPC, dotyczą marginesu oceny, jaki przysługuje państwu w takich sprawach, oraz tego, czy dokonywane ingerencje w prawa rodziców są konieczne w demokratycznym społeczeństwie.

Jeden z głównych wniosków płynących z analizy wpływu uniwersalnego standardu ochrony praw dziecka na orzecznictwo ETPC dotyczył recypowania przez Trybunał

---

¹ Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, <https://trybunal.gov.pl/> [dostęp: 24.01.2022].

² Zob. m.in. wyrok ETPC z 7 września 2017 r., *M.L. p-ko Norwegii*, 43701/14, HUDOC; wyrok ETPC z 26 kwietnia 2018 r., *Mohamed Hasan p-ko Norwegii*, 27496/15, HUDOC; wyrok ETPC z 17 grudnia 2019 r., *A.S. p-ko Norwegii*, 60371/15, HUDOC; wyrok ETPC z 10 marca 2020 r., *Pedersen i in. p-ko Norwegii*, 39710/15, HUDOC.

³ Zob. m.in. wyrok ETPC z 6 września 2018 r., *Jansen p-ko Norwegii*, 2822/16, § 84, HUDOC.

zasady dobra dziecka ujętej w Konwencji o prawach dziecka⁴. W wielu sprawach sposób stosowania tej zasady nie budzi wątpliwości – Trybunał przyjmuje, że „we wszystkich działaniach dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze, sprawą nadrzędną będzie najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka” (art. 3 ust 1 KPD). Wyrok Wielkiej Izby w sprawie *Strand Lobben i inni przeciwko Norwegii* ukazuje problemy interpretacyjne związane z korzystaniem z zasady dobra dziecka w przypadku pozbawienia władzy rodzicielskiej i zgody na adopcję dziecka. W wyroku oraz zdaniach rozbieżnych znalazły się także inne odniesienia do Konwencji o prawach dziecka oraz dorobku Komitetu Praw Dziecka.

2. WYROKI ETPC W SPRAWIE *STRAND LOBBEN I INNI PRZECIWKO NORWEGII*

2.1. STAN FAKTYCZNY

Sprawa *Strand Lobben i inni przeciwko Norwegii* dotyczyła pozbawienia władzy rodzicielskiej i wyrażenia zgody na przysposobienie dziecka. Skarżąca, jeszcze będąc w ciąży, wyraziła życzenie zamieszkania w ośrodku dla rodziców z dziećmi. Miejsce w ośrodku zostało jej przyznane, a głównym celem pobytu miało być wyposażenie jej w wystarczające umiejętności w zakresie opieki nad dziećmi. Już w pierwszym miesiącu po urodzeniu dziecka pracownicy ośrodka skontaktowali się ze służbami opieki społecznej nad dziećmi, wyrażając swoje zaniepokojenie stanem chłopca (głównie ze względu na niski przyrost wagi) oraz brakiem umiejętności opiekuńczych matki. Gdy niemowlę miało trzy tygodnie, skarżąca wyraziła zamiar wyprowadzenia się z placówki, co zostało uznane za stanowiące zagrożenie dla dziecka. Powiatowa Rada Opieki Społecznej wydała wówczas decyzję o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej w trybie pilnym. Odwołania od tej decyzji nie przyniosły spodziewanego przez skarżącą rezultatu.

W postępowaniach powoływane były m.in. wyniki testu na inteligencję matki, w których uzyskała ona bardzo niskie wyniki w zakresie rozumienia języka oraz zdolności do uwzględniania i przetwarzania złożonych informacji. Przyczyną jej ograniczonych możliwości poznawczych była poważna padaczka, na którą kobieta cierpiała od wczesnego dzieciństwa. Istotna była także opinia pracowniczki Urzędu ds. Dzieci, Młodzieży i Rodziny, według której dziecko trafiło do rodziny zastępczej w bardzo złym stanie, który

---

⁴ Zob. ppkt 3.1 i 3.8 w rozdziale A. Hernandez-Polczyńskiej, *Konwencja o prawach dziecka* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309808).

znacząco się poprawił już po kilku tygodniach. Matka została uznana za niezdolną do sprawowania opieki nad dzieckiem. Rada nie zgodziła się także, aby opiekę tę przejęli jej rodzice.

Rada, na wniosek gminy, wydała następnie decyzję o objęciu dziecka opieką władz lokalnych. Kontakty skarżącej z dzieckiem miały zostać znacznie ograniczone. Sąd Rejonowy, rozpatrując odwołanie od tej decyzji, stwierdził, że brak zdolności skarżącej do sprawowania opieki nie został dostatecznie uprawdopodobniony. Decyzja Rady została uchylona, a dziecko miało zostać zwrócone skarżącej w sposób zapobiegający jego dalszej traumie. Żądanie matki natychmiastowego powrotu dziecka nie zostało spełnione. Gmina natomiast zwróciła się z wnioskiem o zawieszenie wykonania wyroku i odwołała się do Sądu Apelacyjnego. Ponownie kluczową kwestią dla oceny kompetencji opiekuńczych skarżącej były jej zaburzenia poznawcze, a także brak umiejętności społecznych i problemy z regulacją emocji. Sąd Apelacyjny utrzymał w mocy decyzję Rady o objęciu dziecka opieką publiczną, a prawo skarżącej do kontaktów z synem zostało ograniczone do czterech dwugodzinnych wizyt rocznie.

Kolejne postępowanie w sprawie rozpoczęło się od wniosku skarżącej o uchylenie nakazu opieki lub rozszerzenie jej prawa do kontaktów z dzieckiem. Wskazywała ona, że jej sytuacja znacząco się zmieniła, założyła rodzinę i urodziła drugie dziecko. Gmina wniosła o odrzucenie wniosku matki, pozbawienie jej władzy rodzicielskiej nad pierwszym dzieckiem oraz wydanie zgody na przysposobienie go przez rodziców zastępczych. Sąd Rejonowy przychylił się do wniosku gminy, oceniając, że w najlepszym interesie dziecka leżało pozostanie w rodzinie zastępczej, w której przebywał wówczas od ponad trzech lat, i przysposobienie go przez rodziców zastępczych oraz odebranie władzy rodzicielskiej matce. Ograniczenia matki jako osoby sprawującej opiekę zostały uznane za niemożliwe do złagodzenia, kluczowe jednak było przywiązanie dziecka do jego rodziny zastępczej. Nieistotny dla sądu był fakt, że sposób pełnienia opieki nad drugim dzieckiem nie budził zastrzeżeń, ponieważ pierwsze dziecko uznano za szczególnie wrażliwe (ang. *vulnerable*) i wymagające ponadprzeciętnej opieki. Odwołania skarżącej do Sądu Apelacyjnego oraz Sądu Najwyższego zostały oddalone.

2.2. WYROK IZBY

Skargę na naruszenie art. 8 EKPC złożyła matka, której odebrano dziecko, jej dwójka dzieci oraz rodzice⁵. W skardze podnieśli oni, że odebranie władzy rodzicielskiej oraz zgoda na adopcję pierwszego dziecka stanowiła pogwałcenie ich prawa do życia rodzinnego. Rząd norweski sprzeciwił się złożeniu skargi przez matkę w imieniu jej dziecka, do którego nie przysługiwały jej prawa rodzicielskie. Trybunał dopuścił skargę, powołując się na orzeczenie

⁵ Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13.

w innej sprawie, w którym uznał, że matka biologiczna, pomimo braku praw rodzicielskich, może złożyć skargę w imieniu dziecka, jeżeli wymaga tego ochrona ich interesów⁶. Skargi drugiego dziecka oraz rodziców skarżącej zostały uznane za niedopuszczalne z powodu niewyczerpania krajowych środków odwoławczych.

Obie strony postępowania powołały się na zasadę dobra dziecka. Zdaniem skarżących w interesie dziecka leżało utrzymanie więzi z rodziną, o ile nie wystąpiły wyjątkowe okoliczności, które nie zaszły w ich przypadku⁷. Rząd argumentował, że przedsięwzięte środki były uzasadnione ze względu na nadrzędną zasadę dobra dziecka, które przeważało nad interesami biologicznej matki⁸.

Trybunał, powołując się na wcześniejsze orzecznictwo⁹, przypomniał, że tak daleko idące środki, jak pozbawienie władzy rodzicielskiej i zgoda na przysposobienie, powinny być stosowane tylko w wyjątkowych okolicznościach i jeżeli motywowane są nadrzędną zasadą dobra dziecka. Zdaniem Trybunału w interesie dziecka jest utrzymanie więzi z rodziną, z wyjątkiem przypadków, w których rodzina okazała się szczególnie nieodpowiednia (ang. *particularly unfit*)¹⁰. Z drugiej strony dobro dziecka wymaga, aby rozwijało się ono w zdrowym środowisku¹¹. Trybunał powtórzył wyrażony w innym wyroku¹² wniosek, że istnieje szeroki konsensus, także w prawie międzynarodowym, co do nadrzędności najlepszego interesu dziecka we wszystkich dotyczących go decyzjach¹³. Pomimo obszernego odwołania do zasady dobra dziecka Trybunał nie wskazał na art. 3 KPD, który jest źródłem tej zasady w prawie międzynarodowym. Potwierdza to, że Trybunał recypował tę zasadę do swojego orzecznictwa i uważa ją za element standardu EKPC¹⁴.

Trybunał nie dopatrył się uchybień w postępowaniach krajowych, uznając je za sprawiedliwe i odpowiednio zabezpieczające interesy skarżących¹⁵. Zdaniem ETPC sądy krajowe kierowały się dobrem dziecka skarżającej, które ze względu na swoją wrażliwość psychiczną szczególnie potrzebowało bezpiecznego środowiska zapewnianego przez rodzinę

⁶ Wyrok Wielkiej Izby z 13 lipca 2000 r., *Scozzari i Giunta p-ko Włochom*, 39221/98, 41963/98, § 138, HUDOC.

⁷ Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, § 97.

⁸ Tamże, § 98 i 100.

⁹ Zob. m.in. wyrok ETPC z 27 czerwca 1997 r., *Johansen p-ko Norwegii*, 17383/90, § 78, HUDOC; wyrok ETPC z 28 października 2010 r., *Aune p-ko Norwegii*, 52502/07, § 66, HUDOC.

¹⁰ Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i inni p-ko Norwegii*, 37283/13, § 106. Zob. także wyrok ETPC z 19 września 2000 r., *Gnahoré p-ko Francji*, 40031/98, § 59, HUDOC; wyrok ETPC z 26 lutego 2004 r., *Görgülü p-ko Niemcom*, 74969/01, § 48, HUDOC.

¹¹ Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i inni p-ko Norwegii*, 37283/13, § 109.

¹² Wyrok ETPC z 8 stycznia 2009 r., *Neulinger i Shuruk p-ko Szwajcarii*, 41615/07, § 135.

¹³ Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i inni p-ko Norwegii*, 37283/13, § 108.

¹⁴ Zob. ppkt 3.1 w rozdziale A. Hernandez-Polczyńskiej, *Konwencja o prawach...* dz.cyt.

¹⁵ Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i inni p-ko Norwegii*, 37283/13, § 112.

zastępczą. Trybunał uznał, że władze nie przekroczyły marginesu oceny, a w sprawie zaszyły wyjątkowe okoliczności uzasadniające podjęte środki, których celem było zabezpieczenie dobra dziecka¹⁶. Czterema głosami do trzech ETPC stwierdził brak naruszenia art. 8 EKPC.

Trzech sędziów, którzy nie zgodzili się z większością, w zdaniu rozbieżnym zwróciło uwagę, że matka nie ponosiła wyłącznej odpowiedzialności za rozpad więzi z dzieckiem, ponieważ przyznano jej bardzo ograniczone prawo do kontaktów z nim. Niezrozumiałe dla sędziów było to, dlaczego domniemane, fundamentalne problemy skarżącej z opieką nad dzieckiem nie ujawniły się w przypadku drugiego dziecka. Rozróżnienie sytuacji rodzeństwa zostało oparte na wrażliwości pierwszego dziecka, nie wyjaśniono jednak, na czym polegały jego szczególne potrzeby. Ponadto ograniczenie kontaktów z rodziną jest dopuszczalne wówczas, gdy zostanie udowodnione, że rodzina jest szczególnie nieodpowiednia. Zmiany, które zaszyły w sytuacji skarżącej, nie pozwalały na stwierdzenie słuszności takiej oceny w jej przypadku. Zdaniem sędziów wyjątkowe okoliczności, które uzasadniałyby decyzję o pozbawieniu skarżącej władzy rodzicielskiej nie zostały w sprawie wykazane, a jedynie domniemane przez sąd krajowy¹⁷.

2.3. WYROK WIELKIEJ IZBY

W wyroku Wielkiej Izby, w części dotyczącej relewantnego prawa międzynarodowego, zacytowano pięć artykułów Konwencji o prawach dziecka. Pierwszym z nich był kluczowy dla sprawy art. 3 ust. 1 KPD wyrażający zasadę dobra dziecka. Za istotny ETPC uznał też art. 9 KPD nakładający na państwa obowiązek zapewnienia, „aby dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli, z wyłączeniem przypadków, gdy kompetentne władze, podlegające nadzorowi sądowemu, zdecydują zgodnie z obowiązującym prawem oraz stosowanym postępowaniem, że takie oddzielenie jest konieczne ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka” (ust. 1). Artykuł ten gwarantuje także prawo dziecka odseparowanego od rodziców do utrzymywania z nimi kontaktów, o ile nie jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka (ust. 3). Zgodnie z art. 18 KPD to rodzice dziecka ponoszą główną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka, a państwo powinno pomagać im w wykonywaniu obowiązków związanych z wychowywaniem dzieci. Art. 20 KPD dotyczy dziecka pozbawionego środowiska rodzinnego, które ma prawo do ochrony i pomocy ze strony państwa (ust. 1) oraz opieki zastępczej (ust. 2). Ostatni z zacytowanych przepisów to art. 21 ust. 1 KPD gwarantujący, że adopcja odbywać się będzie tylko z upoważnienia kompetentnych władz, a dobro dziecka będzie jej celem najwyższym.

¹⁶ Tamże, § 117 i 129.

¹⁷ Tamże – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Grozeva, O’Leary i Hüseynova, § 24.

W odniesieniach do uniwersalnego standardu ochrony praw dziecka Trybunał uwzględnił także komentarze ogólne Komitetu Praw Dziecka: Komentarz Ogólny nr 7 w sprawie realizacji praw dziecka w okresie wczesnego dzieciństwa oraz Komentarz Ogólny nr 14 dotyczący art. 3 ust. 1 KPD¹⁸. Zacytowane fragmenty dotyczyły zasady dobra dziecka¹⁹. Warto przytoczyć w szczególności fragment Komentarza Ogólnego nr 14, zgodnie z którym „w ocenie najlepiej pojętego interesu dziecka należy wziąć pod uwagę to, że zdolności dziecka będą ewoluować. Osoby podejmujące odnośne decyzje powinny w związku z tym rozważać środki, które mogą być weryfikowane i odpowiednio dopasowywane, zamiast wdrażać decyzje ostateczne i nieodwracalne” (ust. 84). W tym samym Komentarzu Ogólnym KomPD wskazał elementy oceny najlepiej pojętego interesu dziecka, do których należy m.in. zachowanie środowiska rodzinnego.

Rząd norweski ponownie wyraził sprzeciw kwestionujący zdolność pierwszej skarżącej do wniesienia skargi w imieniu drugiego skarżącego ze względu na konflikt interesów. Trybunał oddalił ten sprzeciw, uznając, że problem ewentualnego konfliktu interesów pomiędzy skarżącymi jest ściśle związany z kwestiami, które powinien zbadać, rozpoznając ich skargi²⁰.

Rząd norweski, podobnie jak przed Izbą, argumentował, że w postępowaniu krajowym dobro dziecka uznawano za nadrzędne. Zdaniem rządu sprawa dotyczyła nie tyle życia rodzinnego matki, ile potwierdzenia jej prawa biologicznego w okolicznościach, gdy jej przywiązanie do dziecka było niewielkie. W przypadku dziecka za „życie rodzinne” rząd uznał jego życie w rodzinie zastępczej, a nie biologiczne więzi z matką. Rząd argumentował także, że w sprawie przysługuje mu szerszy margines oceny z powodu braku konsensusu co do zakresu ingerencji władz w życie rodzinne w interesie dobra dziecka²¹.

Skarżący zwrócili uwagę na szczególny kontekst sprawy, którego nie wzięła pod uwagę Izba, związany z powszechną krytyką norweskiego systemu opieki nad dziećmi w kraju i na arenie międzynarodowej, wskazującą na poważny problem systemowy w tym państwie²².

---

¹⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, § 135–136.

¹⁹ Committee on the Rights of the Child, 40th Session, Geneva, 12–30 September 2005, General Comment No. 7 (2005), Implementing child rights in early childhood, CRC/C/GC/7/Rev.1, 20.09.2006, § 13, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022]; General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), CRC/C/GC/14, 29.05.2013, § 84–85 i 87, https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf [dostęp: 10.01.2022].

²⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, § 159.

²¹ Tamże, § 171–172.

²² Tamże, § 161.

O kontrowersji, jakie wzbudziła rozpatrywana sprawa, świadczy fakt, że siedem państw zdecydowało się przedłożyć oświadczenia jako strony trzeciej w postępowaniu przed Wielką Izbą. Interesujące stanowisko przedstawił rząd czeski, który stwierdził, że zasady dobra dziecka nie należy traktować jako swoistej „karty atutowej”, a art. 8 EKPC obejmuje zarówno najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka, jak i prawo rodziców do pomocy ze strony państwa w utrzymaniu relacji z dziećmi lub połączeniu z nimi. Zdaniem rządu czeskiego „systemy opieki społecznej nad dziećmi nie powinny lekceważyć istnienia praw rodziców biologicznych, które powinny być należycie uwzględnione i wyważone w stosunku do najlepiej pojętego interesu dziecka, a nie minimalizowane do tego stopnia, że się je ignoruje”²³. Rząd brytyjski natomiast oświadczył, że jedynie władze krajowe mogły określić, na czym polegał najlepiej pojęty interes dziecka, a Trybunał ma obowiązek rozważyć, czy władze krajowe przedstawiły odpowiednie i wystarczające powody swoich decyzji²⁴.

Organizacja The AIRE Centre, która także wystąpiła jako strona trzecia w postępowaniu, kilkakrotnie odniosła się do standardu Konwencji o prawach dziecka. Po pierwsze, zwróciła się do Trybunału, by przypomnieć, że Konwencja jest „żywym instrumentem” i że należy brać pod uwagę ewoluujący charakter praw dziecka wynikających z Konwencji o prawach dziecka. Po drugie, podkreśliła znaczenie prawa dziecka do wypowiedzania się, chronionego przez art. 12 KPD. Po trzecie, The AIRE Centre zwróciła uwagę na powszechny problem odbierania dzieci rodzicom z niepełnosprawnością intelektualną i odwołała się do Komentarza Ogólnego nr 14 KomPD, w którym podkreślono pozytywny obowiązek wspierania takich rodziców²⁵.

Wielka Izba wskazała na szeroki konsensus, w tym w prawie międzynarodowym, co do nadrzędnego znaczenia dobra dziecka we wszystkich decyzjach dotyczących dzieci, także w sprawach dotyczących opieki nad dziećmi i ograniczenia kontaktów²⁶. Jednocześnie, Trybunał orzekł, że zgodnie z art. 8 EKPC w procesie ważenia konkurujących interesów szczególne znaczenie (ang. *particular importance*) powinno zostać nadane interesom dziecka, które, w zależności od ich natury i powagi, mogą przeważać nad interesami rodziców²⁷. Trudno określić więc, jaki standard przyjmuje ETPC i jak sytuuje dobro dziecka w hierarchii dóbr. Niejasne jest, czy dla Trybunału dobro dziecka jest wartością nadrzędną czy tylko szczególnie ważną i czy w konflikcie z interesami rodziców musi czy może mieć przeważające znaczenie.

Nie budzi wątpliwości natomiast fragment wyroku, w którym ETPC dostrzegł, że dobro dziecka wymaga z jednej strony utrzymania więzi dziecka z rodziną, a z drugiej

²³ Tamże, § 179.

²⁴ Tamże, § 191.

²⁵ Tamże, § 196 i 198.

²⁶ Tamże, § 204.

²⁷ Tamże, § 206.

zapewnienia mu rozwoju w zdrowym środowisku. ETPC powołał się na art. 9 ust. 1 KPD, stwierdzając, iż istnieje międzynarodowy konsensus co do zasady, że dziecko nie powinno zostać oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli, z wyjątkiem sytuacji, w której kompetentne władze, podlegające nadzorowi sądowemu, na mocy wydanej zgodnie z prawem i podlegającej zaskarżeniu decyzji postanowią, iż jest to konieczne ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka. Trybunał zaznaczył także, że na państwach spoczywa obowiązek, o którym mowa w Komentarzu Ogólnym nr 14 KomPD, wprowadzenia i zapewnienia realizacji praktycznych i skutecznych zabezpieczeń proceduralnych w celu ochrony dobra dziecka²⁸.

Trybunał wskazał, że państwo nie może w uzasadnieniu decyzji o zezwoleniu na przysposobienie powoływać się na brak więzi między rodzicem a dzieckiem, jeżeli nie wywiązało się z obowiązku ułatwienia jak najszybszego połączenia rodziny. Jeżeli jednak od objęcia dziecka opieką publiczną upłynął znaczny okres, interes dziecka, aby jego faktyczna sytuacja nie uległa ponownej zmianie, może przeważać nad interesem rodziców²⁹. W tym kontekście słuszne jest spostrzeżenie, że za rażącą porażką Trybunału należy uznać, że skarga w omawianej sprawie oczekiwała na rozpatrzenie ponad sześć lat³⁰.

Odnosząc ogólne rozważania do rozpatrywanego stanu faktycznego, Trybunał stwierdził, że „proces prowadzący do pozbawienia władzy rodzicielskiej i wyrażenia zgody na adopcję wskazuje, że władze krajowe nie próbowały dokonać rzeczywistego wyważenia interesów dziecka i jego rodziny biologicznej, lecz skupiły się na interesach dziecka, zamiast próbować połączyć obie grupy interesów, a nadto nie rozważyły poważnie jakiegokolwiek możliwości ponownego połączenia dziecka z jego rodziną biologiczną”³¹. Sąd krajowy nie wziął pod uwagę m.in. znaczących zmian, przez które przechodziła skarżąca w czasie ubiegania się o zniesienie nakazu opieki. Ponadto podstawą oceny kompetencji opiekuńczych matki oraz relacji z pierwszym dzieckiem były ich bardzo ograniczone kontakty. Trybunał za istotne uznał też to, że w postępowaniu, w którym pozbawiono skarżącą władzy rodzicielskiej, nie przedstawiono zaktualizowanych opinii biegłych, ale oparto się na sprawozdaniach sprzed dwóch lat. Sąd norweski nie dokonał również szczegółowej oceny „wrażliwości” dziecka, choć stanowiła ono ważną przesłankę podjętej decyzji³². Trybunał

²⁸ Tamże, § 207.

²⁹ Tamże, § 208. Zob. także wyrok ETPC z 12 lipca 2001 r., *K. i T. p-ko Finlandii*, 25702/94, § 155, HUDOC.

³⁰ L. Lavrysen, *Strand Lobben and Others v. Norway: from Age of Subsidiarity to Age of Redundancy?*, <https://strasbourgobservers.com/2019/10/23/strand-lobben-and-others-v-norway-from-age-of-subsidiarity-to-age-of-redundancy/> [dostęp: 24.01.2022].

³¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, § 220.

³² Tamże, § 220–222 i 224.

orzekł, że postępowanie krajowe nie zostało przeprowadzone w sposób zapewniający należyte uwzględnienie wszystkich opinii i interesów skarżących. Stosunkiem trzynastu głosów do czterech Wielka Izba uznała, że doszło do naruszenia art. 8 Konwencji w stosunku do obu skarżących.

Sędziowie przeciwni stwierdzeniu naruszenia Konwencji w zdaniu odrębnym zwrócili uwagę na niezaprzeczalne sprzeczności w orzecznictwie Trybunału odnoszące się m.in. do Konwencji o prawach dziecka³³. Z jednej strony ETPC wielokrotnie odwołuje się do zasady dobra dziecka, z drugiej użyte w wyroku sformułowania sugerują, że za nadrzędną nad dobrem dziecka wartość uznał Trybunał połączenie dziecka i biologicznych rodziców. Sędziowie wskazali na różnicę w podejściu EKPC oraz Konwencji o prawach dziecka do kwestii pozbawienia rodziców opieki nad dzieckiem. Ich zdaniem EKPC chroni i równoważy prawa wszystkich podmiotów znajdujących się pod jurysdykcją państwa-strony, a więc także wszystkich członków rodziny, natomiast KPD koncentruje się na ochronie dzieci jako podmiotów praw³⁴. Zastępując ocenę dokonaną przez władze krajowe własnymi preferencjami co do sposobu ważenia konkurujących interesów, Trybunał ograniczył margines oceny³⁵. Tę argumentację wykorzystał rząd norweski w sprawie *M.L. przeciwko Norwegii*, stwierdzając, że Wielka Izba w wyroku w sprawie *Strand Lobben i inni* przyjęła podejście równoważące skonfliktowane interesy dziecka i rodziców, które nie uwzględnia prymatu dobra dziecka. Takiego podejścia nie można uzgodnić z obowiązkami państwa wynikającymi z Konwencji o prawach dziecka³⁶.

Dwóch sędziów zakwestionowało ponadto prawo skarżącej matki do reprezentowania przed ETPC także jej dziecka. W argumentacji sędziowie odwołali się do Konwencji o prawach dziecka, która traktuje dziecko jako podmiot odrębnych praw jednostki, a preambuła, cytując Deklarację Praw Dziecka z 1959 r., wskazuje, iż „dziecko, z uwagi na swoją niedojrzałość fizyczną oraz umysłową, wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej ochrony prawnej”³⁷. Sędziowie przywołali również następujący fragment Komentarza Ogólnego nr 14 KomPD: „Dziecko będzie potrzebować odpowiedniej reprezentacji prawnej, jeżeli jego najlepiej pojęty interes ma być oceniony i ustalony przez sądy i podmioty równoważne. W szczególności, jeżeli przypadek danego dziecka został skierowany do postępowania administracyjnego lub sądowego, w ramach którego ustalony zostanie najlepiej pojęty interes dziecka, dziecko powinno otrzymać przedstawiciela prawnego, obok opiekuna lub

³³ Tamże – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Kjøllbro, Poláčkovej, Koskelo i Nordéna w odniesieniu do meritum sprawy, § 5

³⁴ Tamże, § 8–9.

³⁵ Tamże, § 15.

³⁶ Wyrok ETPC z 7 września 2017 r., *M.L. p-ko Norwegii*, 43701/14, § 65.

³⁷ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13 – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Koskelo i Nordéna, § 8.

przedstawiciela reprezentującego poglądy dziecka, jeżeli zachodzi możliwość ewentualnego konfliktu między stronami uczestniczącymi w decyzji³⁸. Reprezentowanie dziecka przez matkę sędziowie uznali za niedopuszczalne w związku z istniejącym konfliktem interesów w przedmiotowej sprawie. Ich zdaniem zmiana w podejściu do tej kwestii proceduralnej jest konieczna, o ile ETPC chce zgodnie z Konwencją o prawach dziecka traktować dziecko jako podmiot odrębnych praw i kierować się jego najlepszym interesem³⁹.

3. WNIOSKI

W wyroku Izby w omówionej sprawie nie znalazły się odwołania do Konwencji o prawach dziecka, mimo że dobro dziecka było w centrum rozważań Trybunału. O stwierdzeniu braku naruszenia EKPC przesądziło przekonanie Trybunału o uzasadnionym zastosowaniu środków, których celem było zabezpieczenie dobra dziecka. Wielka Izba podjęła przeciwne rozstrzygnięcie i być może dla wzmocnienia uzasadnienia w drugim wyroku znalazły się obszerne odniesienia do KPD oraz dorobku Komitetu Praw Dziecka.

Wielka Izba również nadała duże znaczenie dobru dziecka, jednak odnosiła się do niego w sposób niejasny i niepozwalający wywnioskować, w jaki sposób sytuuje je w hierarchii dóbr. Z jednej strony kilkakrotnie przypominała o nadrzędnym znaczeniu dobra dziecka, z drugiej wyraźnie stwierdziła, że dobro dziecka może mieć przewagę nad interesami rodziców, a władze krajowe „skupiły się na interesach dziecka, zamiast próbować połączyć obie grupy interesów”⁴⁰. Lektura zdania rozbieżnego z wyrokiem co do meritum sprawy wzmacnia wrażenie, że ETPC odszedł od standardu przyznawania pierwszeństwa interesom dziecka.

Brak jedności w obu wyrokach oraz szczegółowe zdania odrębne świadczą o trudnościach z oceną, czy w sprawie skarżących doszło do naruszenia art. 8 EKPC. Odmiennie stanowiska wynikają m.in. z różnic w pojmowaniu roli państwa jako podmiotu gwarantującego ochronę praw dzieci, a także roli samego Trybunału i granic jego kontroli. Z perspektywy zgodności standardów ochrony praw człowieka niekorzystne jest jednak,

³⁸ Tamże; zob. też General Comment No. 14 (2013), CRC/C/GC/14, § 96.

³⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13 – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Koskela i Nordéna, § 16 i 17. Na temat braku niezależnej reprezentacji dziecka w postępowaniu zob. także M. Skivenes, *Child Protection and Child-Centrism – the Grand Chamber Case of Strand Lobben and Others v. Norway 2019*, <https://strasbourgobservers.com/2019/10/10/child-protection-and-child-centrism-the-grand-chamber-case-of-strand-lobben-and-others-v-norway-2019/> [dostęp: 24.01.2022].

⁴⁰ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, § 220.

aby podjęte rozstrzygnięcia odbierane były jako respektujące zasadę dobra dziecka (wyrok Izby), a następnie odrzucające prymat tej zasady (wyrok Wielkiej Izby).

Uważna lektura wyroku Wielkiej Izby pozwala zauważyć, że stwierdzenie naruszenia art. 8 EKPC nie musiało wcale oznaczać osłabienia zasady dobra dziecka. Fragment, w którym Trybunał dostrzegł, iż dobro dziecka wymaga zarówno utrzymania więzi dziecka z rodziną, jak i zapewnienia mu rozwoju w zdrowym środowisku, sugerował, że ETPC będzie zmierzał w kierunku wykazania, że ingerencja w prawa skarżących nie była zgodna z dobrem dziecka. Trybunał mógł dojść do konkluzji, że odebranie dziecka, gdy miało zaledwie trzy tygodnie, i niepodjęcie prób zorganizowania jego powrotu do matki, także gdy taką decyzję wydał sąd krajowy, nie leżało w interesie dziecka. Nie musiałyby wówczas relatywizować zasady dobra dziecka. Wymagałoby to jednak oceny całości postępowania krajowego, a nie tylko ostatniej decyzji dotyczącej pozbawienia władzy rodzicielskiej i zgody na przysposobienie dziecka. Zdaniem sędziów, którzy złożyli zdanie zbieżne, Trybunał powinien był dokonać właśnie takiej szerszej oceny stanu faktycznego⁴¹.

Co więcej, uzasadnienie oceny niezgodności postępowania krajowego z zasadą dobra dziecka Trybunał mógł oprzeć na standardzie KPD, który został zacytowany w wyroku. W części dotyczącej relewantnego prawa międzynarodowego Trybunał zamieścił fragment Komentarza Ogólnego nr 14 KomPD, zgodnie z którym środki podejmowane dla ochrony dobra dziecka powinny być weryfikowane i odpowiednio dopasowywane, a nie ostateczne i nieodwracalne. W tym samym Komentarzu Ogólnym zachowanie środowiska rodzinnego zostało wymienione jako jedno z kryteriów oceny najlepiej pojętego interesu dziecka. Odpowiednie skorzystanie z dorobku Komitetu Praw Dziecka pozwoliłoby więc Trybunałowi na stwierdzenie naruszenia EKPC przy jednoczesnym utrwaleniu zasady dobra dziecka jako wartości nadrzędnej.

Wątkiem zupełnie pominiętym w rozważaniach Trybunału, który został podniesiony jedynie przez organizację The Aire Centre interweniującą jako strona trzecia, był stan zdrowia matki. Pominięcie to wynikało być może ze związania zakresem skargi – skarżąca prawdopodobnie nie podniosła tej kwestii, ponieważ z informacji z postępowań krajowych wynikało, że nie akceptowała swoich ograniczeń i uznawała się za osobę w pełni sprawną. Materiały z tych postępowań nie pozostawiały jednak wątpliwości, że przyczyną stwierdzenia braku kompetencji opiekuńczych skarżącej była jej choroba. Warto więc ocenić ingerencję w prawa skarżącej także z perspektywy standardu Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, ratyfikowanej przez Norwegię. Zgodnie z art. 1 KPON do osób niepełnosprawnych zalicza się osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność umysłową i intelektualną, co może utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym. Za

⁴¹ Tamże – zob. zdanie zbieżne sędziego Ranzoniego, do którego przyłączyli się sędziowie: Judkiwska, Kūris, Harutyunyan, Paczolay i Chanturia.

taką osobę należałoby więc uznać skarżącą. W art. 23 ust. 4 KPON powtórzono za KPD, że dziecko „nie będzie odłączane od rodziców bez ich zgody, z wyjątkiem sytuacji, kiedy właściwe władze, podlegające kontroli sądowej, postanowią, zgodnie z obowiązującym prawem i procedurami, że takie odłączenie jest konieczne ze względu na najlepszy interes dziecka”. Przepis ten następnie stwierdza jednak wyraźnie, że „w żadnym przypadku nie można odłączać dziecka od rodziców z powodu [...] niepełnosprawności jednego lub obojga rodziców”. Ten sam artykuł zobowiązuje państwa-strony do podjęcia środków w celu likwidacji dyskryminacji osób niepełnosprawnych w sprawach dotyczących rodziny i rodzicielstwa, uznania prawa osób niepełnosprawnych do podejmowania swobodnych i odpowiedzialnych decyzji o liczbie i czasie urodzenia dzieci (ust. 1) oraz zapewnienia osobom niepełnosprawnym odpowiedniej pomocy w wykonywaniu obowiązków związanych z wychowywaniem dzieci (ust. 2).

Anna Hernandez-Pończyńska

DETENCJA DZIECI W OŚRODKACH DLA CUDZOZIEMCÓW – MUBILANZILA MAYEKA I KANIKI MITUNGA PRZECIWKO BELGII, POPOV PRZECIWKO FRANCJI, ABDULLAHI ELM I AWEYS ABUBAKAR PRZECIWKO MALCIE

1. UWAGI WSTĘPNE

Dziecko – jak stwierdza Deklaracja Praw Dziecka¹ i przypomina Konwencja o prawach dziecka z 1989 r.² – „z uwagi na swoją niedojrzałość fizyczną oraz umysłową, wymaga szczególnej opieki i troski”. Wrażliwość rozumiana jako podatność dziecka na naruszenia praw człowieka (ang. *vulnerability*) pogłębia się w sytuacji, gdy nie przebywa ono w kraju, którego jest obywatelem, i musi uzyskać ochronę innego państwa. W jeszcze trudniejszym położeniu znajduje się niepełnoletni migrant, któremu nie towarzyszą rodzice lub opiekunowie prawni (ang. *unaccompanied minors*). Kolejnym stopniem na skali zagrożenia potencjalnymi naruszeniami jest pozbawienie dziecka wolności w związku z jego nieuregulowanym statusem. Przebywanie w ośrodku dla cudzoziemców nie sprzyja „pełnemu i harmonijnemu rozwojowi osobowości”³ dziecka, a korzystanie z praw dziecka jest wówczas szczególnie utrudnione.

ETPC wielokrotnie rozpatrywał skargi dotyczące dzieci przebywających w ośrodkach dla cudzoziemców, choć w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka brak szczegółowej

---

¹ Declaration of The Rights of The Child adopted by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 10 December 1959, <https://web.archive.org/web/20130926070812/http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/child.asp> [dostęp: 4.01.2022].

² Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526.

³ Preambuła KPD.

regulacji odnoszącej się do takich przypadków. Warto zwrócić uwagę, że wśród wyjątków od zakazu pozbawienia wolności wymieniono zgodne z prawem zatrzymanie lub aresztowanie osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję (art. 5 ust. 1 lit. f). Najczęściej skarżonymi przepisami EKPC w sprawach detencji dzieci cudzoziemskich są art. 3 (zakaz tortur i okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania), art. 5 (prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego) oraz art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego). Trybunał interpretuje te przepisy, odnosząc je do dziecka jako szczególnego podmiotu prawa. W tym procesie pomocne mogą być inne dokumenty prawa międzynarodowego bezpośrednio odnoszące się do praw dziecka, przede wszystkim ONZ-owska Konwencja o prawach dziecka z 1989 r. Wskazówek dostarczać może także dorobek Komitetu Praw Dziecka, który poprzez wydawanie komentarzy ogólnych oraz uwag końcowych do sprawozdań państw rozwija treść Konwencji.

W tekście omówione zostały w porządku chronologicznym trzy wyroki ETPC – dwa z nich dotyczą dzieci pozbawionych wolności, którym nie towarzyszyli rodzice, a jeden detencji rodziców z dwójką dzieci. Przedmiotem analizy są odwołania Trybunału do Konwencji o prawach dziecka oraz dorobku Komitetu Praw Dziecka. Pozwala to odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób Trybunał skorzystał w omawianych sprawach z uniwersalnego standardu ochrony praw dziecka.

2. WYROK ETPC W SPRAWIE *MUBILANZILA MAYEKA* *I KANIKI MITUNGA PRZECIWKO BELGII*

Skarżącymi w sprawie *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii* były matka i córka pochodzące z Demokratycznej Republiki Konga, które chciały zamieszkać razem w Kanadzie, gdzie matka przebywała legalnie, uzyskawszy status uchodźcy⁴. Młodsza skarżąca przyleciała wraz z bratem matki (obywatelem Holandii) do Belgii, skąd miała udać się do Kanady. Dziewczynka została jednak umieszczona w ośrodku dla cudzoziemców, a po dwóch miesiącach deportowana do Demokratycznej Republiki Konga, gdzie nikt nie czekał na nią na lotnisku. Po kilku dniach, w wyniku interwencji premierów Kanady i Belgii, dziecko trafiło do Kanady. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, iż Belgia naruszyła art. 3 i 8 EKPC w stosunku do obu skarżących oraz art. 5 ust. 1 i 4 EKPC w stosunku do córki. Rozważając sytuację niepełnoletniej skarżącej, Trybunał kilkakrotnie odniósł się do Konwencji o prawach dziecka.

---

⁴ Wyrok ETPC z 12 października 2006 r., *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga p-ko Belgii*, 13178/03, HUDOC.

Skarżące przywołały Konwencję o prawach dziecka w argumentacji na rzecz stwierdzenia naruszenia art. 8 oraz art. 5 ust. 1 EKPC. W odniesieniu do pierwszego z przepisów uznały one, iż zatrzymanie w ośrodku dla cudzoziemców stanowiło nieproporcjonalną ingerencję w prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Władze belgijskie podjęły decyzję o pozbawieniu wolności dziecka pomimo tego, że matce mającej status uchodźcy w Kanadzie przysługiwało prawo do połączenia z rodziną. Nie uwzględniły też wniosku prawnika dziewczynki o umieszczenie jej w rodzinie zastępczej. Zdaniem skarżących obowiązki przyjęte przez państwo jako stroną Konwencji o prawach dziecka mogą stanowić kryterium oceny, czy ingerencja w rodzinne życie dziecka była konieczna. W szczególności wskazany został art. 3 KPD wyrażający zasadę dobra dziecka⁵. Matka dziewczynki przyznała, iż błędem było poproszenie brata o sprowadzenie córki do Europy, czyniąc to, kierowała się jednak jej najlepszym interesem. W argumentacji skarżących przywołany został także art. 10 KPD stanowiący, iż wnioski składane przez dziecko lub przez jego rodziców odnośnie do wjazdu lub opuszczenia państwa-strony w celu łączenia rodziny będą rozpatrywane przez państwa-strony w sposób przychylny, humanitarny i w szybkim trybie⁶. Argumentując na rzecz stwierdzenia naruszenia art. 5 ust. 1 EKPC i odnosząc się do Konwencji o prawach dziecka, skarżące zwróciły uwagę, iż zgodność z prawem zatrzymania osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa (art. 5 ust. 1 lit. f EKPC) powinna być surowiej oceniana w przypadku osób niepełnoletnich. Rząd powinien wówczas udowodnić, że pozbawienie wolności służyło interesowi dziecka⁷.

W części wyroku zawierającej przepisy prawa międzynarodowego mające zastosowanie w sprawie Trybunał zacytował cztery artykuły Konwencji o prawach dziecka, wskazując także datę ratyfikacji traktatu przez Belgię⁸. Znalazły się wśród nich art. 3 oraz art. 10 ust. 1 KPD, do których odniosły się skarżące. Kolejne dwa przepisy są przykładem tego, jak szczegółowym dokumentem w porównaniu z Europejską Konwencją Praw Człowieka jest Konwencja o prawach dziecka. Art. 22 KPD reguluje sytuację dziecka ubiegającego się o status uchodźcy, stanowiąc m.in. o obowiązku państwa zapewnienia odpowiedniej ochrony i pomocy humanitarnej oraz współdziałania z organizacjami międzyrządowymi oraz pozarządowymi dla odnalezienia rodziców lub innych członków rodziny dziecka uchodźcy w celu uzyskania informacji niezbędnych do ponownego połączenia go z rodziną. Zgodnie z art. 37 lit. b KPD zatrzymanie dziecka powinno być zgodne z prawem i może być zastosowane jedynie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas, a każde dziecko pozbawione wolności winno być traktowane humanitarnie i z posza-

⁵ Tamże, § 42.

⁶ Tamże, § 73.

⁷ Tamże, § 93.

⁸ Tamże, § 39.

nowaniem godności, w sposób uwzględniający potrzeby osoby w danym wieku. Przepis ten wyraźnie stanowi, że „w szczególności każde dziecko pozbawione wolności zostanie odseparowane od osób dorosłych, jeśli tylko rozwiązanie odwrotne nie będzie uznane za zgodne z najwyższym dobrem dziecka, oraz będzie miało prawo utrzymywać kontakty ze swoją rodziną poprzez korespondencję i wizyty, z wyłączeniem sytuacji wyjątkowych”. Choć Trybunał nie odwołał się do tych dwóch przepisów w dalszej części wyroku, ocena stanu faktycznego pozwala stwierdzić, że Belgia, odsyłając skarżącą do Demokratycznej Republiki Konga, nie wywiązała się z obowiązków, o których mowa w art. 22 KPD. Natomiast umieszczenie niepełnoletniej skarżącej w ośrodku dla dorosłych cudzoziemców w sytuacji, gdy dziewczynka mogła trafić do rodziny zastępczej i znani byli też jej krewni, niewątpliwie stanowiło naruszenie art. 37 lit. b KPD.

Europejski Trybunał Praw Człowieka przywołał także dorobek Komitetu Praw Dziecka, zamieszczając w wyroku cytaty z uwag końcowych do sprawozdania Belgii z 2002 r., w których Komitet zalecał m.in. utworzenie specjalnych ośrodków dla małoletnich pozostających bez rodziców lub opiekunów oraz zapewnienie, że pobyt w takich ośrodkach będzie możliwie najkrótszy, a łączenie rodzin przeprowadzane w poszanowaniu dobra dziecka⁹.

W części wyroku zawierającej ocenę Trybunału zauważył on, że EKPC nie gwarantuje cudzoziemcom prawa do wjazdu lub pobytu na terytorium państwa, którego nie są obywatelami, a państwa mają obowiązek utrzymywania porządku publicznego, także poprzez kontrolę spraw pobytowych cudzoziemców. W ocenie Trybunału zatrzymanie w ośrodku przeznaczonym dla cudzoziemców jest dopuszczalne tylko wówczas, gdy jego celem jest zwalczanie nielegalnej imigracji oraz gdy jest zgodne ze zobowiązaniami międzynarodowymi, w tym wynikającymi z EKPC i KPD¹⁰. ETPC zaznaczył, że „interes państwa w udaremnianiu prób obejścia przepisów migracyjnych nie może pozbawiać cudzoziemców ochrony przyznanej przez te konwencje”¹¹.

Oceniając naruszenie art. 8 EKPC, Trybunał uznał, iż umieszczenie skarżącej w ośrodku dla cudzoziemców, stanowiące niewątpliwą ingerencję w jej prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, nie było konieczne, ponieważ nie istniało ryzyko, że będzie ona starała się uniknąć nadzoru władz belgijskich. ETPC stwierdził, że zastosowane mogły zostać inne środki, bardziej sprzyjające najlepszemu zabezpieczeniu interesów dziecka

---

⁹ Tamże, § 40. Zob. Committee on the Rights of the Child 30th Session, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Belgium, CRC/C/15/add.178, 13.06.2002, § 28, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.02.2022].

¹⁰ Wyrok ETPC z 12 października 2006 r., *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga p-ko Belgii*, 13178/03, § 81.

¹¹ Tamże. Tłumaczenie własne autorki.

gwarantowanemu przez art. 3 Konwencji o prawach dziecka¹². Trybunał wskazał tu możliwość umieszczenia dziecka w specjalnym ośrodku lub w rodzinie zastępczej. Bezpośrednie odwołanie się do art. 3 KPD jako kryterium oceny działań podjętych przez skarżone państwo świadczy o recepcji uniwersalnego standardu ochrony praw dziecka przez ETPC.

3. WYROK ETPC W SPRAWIE *POPOV PRZECIWKO FRANCJI*

Sprawa *Popov przeciwko Francji*¹³ dotyczyła zatrzymania rodziców i dwójki dzieci, pięcioletniego i dwuletniego, na dwa tygodnie, w czasie których oczekiwali oni na deportację do Kazachstanu, po tym, jak ich wniosek o udzielenie azylu lub pobytu tymczasowego został odrzucony¹⁴. Ośrodek, w którym przebywali skarżący, nie był przystosowany do przyjęcia rodziny. Dzieci nie miały miejsca do zabawy, a łóżka oraz drzwi stanowiły dla nich niebezpieczeństwo. Opinie na temat francuskich ośrodków wydali Komisarz Praw Człowieka Rady Europy oraz Komitet Europejski do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu, uznając że brak prywatności, stres, niepewność i wrogie środowisko w tych ośrodkach miały szkodliwy wpływ na dzieci i były sprzeczne z międzynarodowymi standardami ochrony dzieci¹⁵. Niepełnoletni nie mieli też możliwości odwołania się do sądu, ponieważ w wyniku luki prawnej w stosunku do nich nie wydano nakazu wydalenia ani nakazu zatrzymania, które mogłyby zostać zaskarżone przed sądem. Z tych względów Trybunał stwierdził, iż Francja naruszyła art. 8 EKPC w odniesieniu do całej rodziny oraz art. 3 i art. 5 ust. 1 i 4 EKPC w stosunku do dzieci.

Skarżący podnieśli, iż niepełnoletnim cudzoziemcom powinna zostać przyznana szczególna ochrona na mocy dokumentów odnoszących się do ich sytuacji, zwłaszcza Konwencji o prawach dziecka¹⁶. Czas trwania detencji uznali za całkowicie niezgodny z najlepszym interesem dzieci, wskazując, że dla starszej córki pobyt w ośrodku był szczególnie traumatyczny¹⁷.

Trybunał na gruncie Konwencji o prawach dziecka zróznicował sytuację dorosłych i dzieci, decydując o naruszeniu art. 3. EKPC zakazującego okrutnego, niehumanitarnego i po-

¹² Tamże, § 83.

¹³ Wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, HUDOC.

¹⁴ Ostatecznie skarżący nie zostali deportowani, ponieważ ponowny wniosek o nadanie statusu uchodźcy został w długotrwałej procedurze odwoławczej rozpatrzony pozytywnie.

¹⁵ Wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, § 96. Komisarz Praw Człowieka Rady Europy zwrócił uwagę, że detencja dzieci jest niezgodna z Konwencją o prawach dziecka (tamże, § 56). Zob. Report by Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on the Effective Respect for Human Rights in France Following his Visit from 5 to 21 September 2005, CommDH(2006)2, 15.02.2006, § 255, <https://www.refworld.org/docid/4402c3e94.html> [dostęp: 10.01.2022].

¹⁶ Wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, § 76.

¹⁷ Tamże, § 81.

nizającego traktowania. W wyroku ETPC stwierdził: „Nadzwyczajna wrażliwość dziecka jest czynnikiem decydującym i ma pierwszeństwo przed aspektami wiążącymi się ze statusem nielegalnego imigranta [...]. Dzieci mają specyficzne potrzeby związane bezpośrednio z ich wiekiem i brakiem samodzielności, jak również z ich statusem osób ubiegających się o azyl. Trybunał zauważa ponadto, że Konwencja o prawach dziecka zachęca państwa do podjęcia odpowiednich kroków w celu zagwarantowania dziecku ubiegającemu się o nadanie statusu uchodźcy ochrony i pomocy humanitarnej bez względu na to, czy dziecko jest samo, czy towarzyszą mu jego rodzice”¹⁸. ETPC uznał, że obecność rodziców nie zmniejsza dolegliwości złych warunków panujących w miejscu zatrzymania, i stwierdził naruszenie art. 3 EKPC w odniesieniu do dzieci. Jednocześnie fakt przebywania z dziećmi uznał za okoliczność łagodzącą poczucie bezradności, cierpienia i frustracji rodziców, wobec których nie stwierdzono naruszenia art. 3 EKPC¹⁹.

W wyroku przywołany został także art. 37 KPD gwarantujący dzieciom pozbawionym wolności, że będą traktowane humanitarnie i z poszanowaniem godności. ETPC zwrócił uwagę, że warunki w miejscu, w którym przebywa dziecko, mogą być tak złe, że dla stwierdzenia poniżającego traktowania nie ma znaczenia, ile czasu spędziło tam dziecko²⁰. Stanowisko to Trybunał potwierdził w wyroku w sprawie *S.F. i inni przeciwko Bułgarii*, uznając, iż pozbawienie wolności na około 40 godzin dzieci w wieku lat szesnastu, jedenastu i półtora roku ze względu na bardzo trudne warunki panujące w ośrodku stanowiło naruszenie art. 3 EKPC²¹.

Oceniając naruszenie art. 8 EKPC, Trybunał również odwołał się do Konwencji o prawach dziecka. Zdaniem Trybunału w procesie ważenia sprzecznych interesów jednostki i społeczeństwa państwo powinno brać pod uwagę traktaty międzynarodowe, w szczególności Konwencję o prawach dziecka. Konieczne jest bowiem pogodzenie ochrony praw podstawowych i ograniczeń wynikających z polityki imigracyjnej państwa²². ETPC stwierdził, że w sprawach dotyczących rodzin władze, dokonując oceny proporcjonalności, muszą uwzględniać dobro dziecka²³. Trybunał przypominał, że zgodnie z art. 3 KPD najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka jest sprawą nadrzędną we wszystkich działaniach doty-

¹⁸ Tamże, § 91. Tłumaczenie za: *Zestawienie – Detencja nieletnich cudzoziemców pod opieką*, <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/opracowania-i-analizy-standardy-w-zakresie-ochrony-praw-czlowieka/wybrane-zestawienia-tematyczne-orzecznictwa-etpc/> [dostęp: 12.01.2022].

¹⁹ Wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, § 105. Z taką konkluzją nie zgodziła się sędzia Power-Forde, zdaniem której ETPC powinien także w przypadku rodziców stwierdzić naruszenie art. 3 EKPC. Zob. tamże, zdanie częściowo rozbieżne sędzi Power-Forde.

²⁰ Tamże, § 90–91.

²¹ Wyrok ETPC z 7 grudnia 2017 r., *S.F. i in. p-ko Bułgarii*, 8138/16, § 84–93, HUDOC.

²² Wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, § 139.

²³ Tamże, § 140.

czących dzieci. Ochrona dobra dziecka wymaga zarówno nierozdzielania, o ile to możliwe, członków rodziny, jak i rozważenia alternatywnych do pozbawienia wolności środków, tak aby zatrzymanie w ośrodku było w przypadku niepełnoletnich stosowane w ostateczności²⁴. Argumentację tę powtórzył Trybunał m.in. w wyroku w sprawie *Bistieva i inni przeciwko Polsce*, stwierdzając naruszenie art. 8 EKPC w sprawie administracyjnego zatrzymania na ponad pięć miesięcy matki z trojgiem dzieci w oczekiwaniu na wydalenie do Rosji²⁵.

Korzystanie ze standardu Konwencji o prawach dziecka pozwoliło więc Trybunałowi zwrócić uwagę na dwie potrzeby szczególnie istotne dla dziecka o nieuregulowanym statusie: nierozdzielania z rodziną oraz pozostawania na wolności. Konsekwencją uwzględnienia tych potrzeb jest rozszerzenie obowiązku poszukiwania alternatywnych do pozbawienia wolności środków także w stosunku do dorosłych członków rodziny. Jeszcze wyraźniej to stanowisko zostało przedstawione w sprawie *G.B. i inni przeciwko Turcji*, także dotyczącej złych warunków w ośrodku dla cudzoziemców. Trybunał wskazał na szeroki konsensus w prawie międzynarodowym uznający pozbawienie wolności dzieci jako środek kontroli migracji za niezgodne z zasadą dobra dziecka²⁶. ETPC zwrócił także uwagę na kierunek rozwoju prawa międzynarodowego, zgodnie z którym odnoszący się do dzieci obowiązek korzystania z alternatywnych do detencji środków należy rozciągnąć także na ich rodziców. Trybunał przywołał w wyroku Wspólny Komentarz Ogólny Komitetu Praw Dziecka oraz Komitetu ds. Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin, w którym stwierdzono, iż w przypadku gdy dobro dziecka wymaga nierozdzielania członków rodziny, władze powinny wybrać rozwiązania inne niż pozbawienie wolności²⁷. Władze powinny więc podjąć wszelkie konieczne środki, aby maksymalnie ograniczyć detencję rodzin z dziećmi.

4. WYROK ETPC W SPRAWIE ABDULLAHI ELM I AWEYS ABUBAKAR PRZECIWKO MALCIE

Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar pochodzący z Somalii przyплыли na Maltę na łodzi i otrzymali decyzje o wydaleniu, a ich wnioski o możliwość dobrowolnego wyjazdu z kraju zostały oddalone. Do czasu deportacji zostali oni umieszczeni w ośrodku dla cudzoziemców. Jednocześnie została wobec nich wszczęta procedura ustalenia wieku, ponieważ potwierdzenie deklarowanego wieku (16 i 17 lat) spowodowałoby objęcie ich regulacją dotyczącą pozbawionych opieki niepełnoletnich. Po uzyskaniu ustnej informacji, że ich wiek został potwierdzony i zostaną wkrótce zwolnieni, migranci nadal przebywali w ośrodku. W skar-

²⁴ Tamże, § 141.

²⁵ Wyrok ETPC z 10 kwietnia 2018 r., *Bistieva i in. p-ko Polsce*, 75157/14, § 78, HUDOC.

²⁶ Wyrok ETPC z 17 października 2019 r., *G.B. i in. p-ko Turcji*, 4633/15, § 167, HUDOC.

²⁷ Tamże, § 168.

dze do ETPC podnieśli, że poprzez arbitralne, bezprawne zatrzymanie, brak możliwości zakwestionowania bezprawności na drodze sądowej oraz niezapewnienie odpowiednich warunków w ośrodku, w którym przebywali, Malta naruszyła art. 3 oraz art. 5 ust. 1 i 4 EKPC²⁸. Trybunał uznał naruszenie wszystkich tych artykułów.

W części wyroku prezentującej przepisy prawa międzynarodowego odnoszące się do sprawy znalazły się cztery artykuły Konwencji o prawach dziecka²⁹. Art. 1 definiujący dziecko jako osobę poniżej 18. roku życia był istotny, ponieważ do skarżących nie zastosowano przepisów regulujących sytuację niepełnoletnich, mimo iż nie ukończyli oni 18 lat³⁰. Trybunał zacytował także art. 2 zobowiązujący państwa do respektowania i gwarantowania praw zawartych w Konwencji wobec każdego dziecka, bez jakiegokolwiek dyskryminacji, oraz art. 3 dotyczący zasady dobra dziecka. Oba artykuły mają charakter ogólny, zwłaszcza art. 3 jest często przywoływany przez ETPC w sprawach dotyczących dzieci. Z przepisów szczegółowych Trybunał odwołał się do art. 37 KPD regulującego kwestię pozbawienia wolności dziecka. Artykuł ten dotyczy wszystkich elementów, które stanowiły podstawę skargi, a mianowicie bezprawności i arbitralności pozbawienia wolności (ust. 2), warunków pozbawienia wolności (ust. 3) oraz dostępu do pomocy prawnej i prawa do kwestionowania legalności pozbawienia wolności (ust. 4). Art. 37 ust. 1 KPD przewiduje, podobnie jak zaskarżony w niniejszej sprawie art. 3 EKPC, zakaz tortur bądź okrutnego, nieludzkiego czy poniżającego traktowania lub karania. Do treści art. 37 KPD odnieśli się także skarżący. Wskazali oni ponadto na przepis prawa krajowego, zgodnie z którym w implementacji przepisów dotyczących przyjmowania niepełnoletnich migrantów najistotniejsze będzie dobro dziecka³¹.

Za relewantny Trybunał uznał także Komentarz Ogólny nr 6 KomPD dotyczący traktowania dzieci pozostawionych bez opieki i odseparowanych, przebywających poza krajem pochodzenia³². W wyroku zacytowane zostały dwa paragrafy komentarza, w których Komitet omówił warunki, jakie powinno spełniać – stosowane w ostateczności – pozbawienie wolności dziecka o nieuregulowanym statusie. Detencja dziecka nie może być uzasadniona wyłącznie tym, że dziecko jest pozbawione opieki lub odseparowane od rodziny, lub na podstawie jego statusu imigranta lub rezydenta bądź braku takiego statusu³³. Jeżeli jednak

²⁸ Wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13, HUDOC.

²⁹ Tamże, § 41.

³⁰ Zob. uwagi dotyczące definicji dziecka w orzecznictwie ETPC w rozdziale A. Hernandez-Połączyńskiej, *Konwencja o prawach dziecka* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.7309808).

³¹ Wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13, § 75.

³² Tamże, § 56.

³³ Komentarz Ogólny nr 6 (2005). Traktowanie dzieci pozostawionych bez opieki i odseparowanych, przebywających poza krajem pochodzenia, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015, s. 475, § 61.

dochodzi do pozbawienia wolności, jego warunki powinny być zgodne z zasadą dobra dziecka, art. 37 lit. a i c KPD oraz innymi zobowiązaniami międzynarodowymi. Miejsce przebywania dziecka musi być dostosowane do jego potrzeb. Nie powinno ono znajdować się na izolowanych obszarach, w których niedostępna jest pomoc prawna. Dziecko, o ile jego interes nie wymaga inaczej, powinno być oddzielone od osób dorosłych, a jednocześnie mieć możliwość utrzymywania regularnych kontaktów z krewnymi, przyjaciółmi oraz osobami zapewniającymi wsparcie religijne, społeczne i prawne. Oprócz zaspokojenia podstawowych potrzeb dziecka należy zagwarantować opiekę medyczną i psychologiczną oraz dostęp do bezpłatnej i niezwłocznej pomocy prawnej, w tym ustanowienie pełnomocnika prawnego. Komitet przypomniał również o prawie do nauki, które powinno być realizowane także w czasie detencji, najlepiej w szkole znajdującej się poza miejscem pozbawienia wolności. Dzieci mają ponadto prawo do uczestniczenia w zabawach i zajęciach rekreacyjnych³⁴.

Warunki, w jakich przebywali skarżący, nie spełniały przedstawionych wyżej wymogów wynikających z Konwencji o prawach dziecka. Świadczy o tym m.in. umieszczenie ich w jednym pomieszczeniu z dorosłymi mężczyznami, bardzo skromne warunki, ograniczenie zajęć rekreacyjnych i całkowity brak zajęć edukacyjnych, przeludnienie ośrodka, brak ochrony przed nadużyciami ze strony innych zatrzymanych, niezapewnienie odpowiedniej pomocy medycznej oraz ograniczenie możliwości kontaktu z rodziną³⁵.

Trybunał, opierając się na wyrokach w sprawach *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii* oraz *Popov przeciwko Francji*, potwierdził stanowisko, zgodnie z którym decydującym czynnikiem w ocenie sytuacji dzieci jest ich skrajna wrażliwość (ang. *child's extreme vulnerability*), która ma przewagę nad względami związanymi z ich nieuregulowanym statusem³⁶. ETPC odniósł się także do standardu Konwencji o prawach dziecka, zgodnie z którym państwa obowiązane są do zapewnienia odpowiedniej ochrony i pomocy humanitarnej dziecku ubiegającemu się o status uchodźcy, niezależnie od tego, czy towarzyszą mu rodzice czy też jest pozbawione ich opieki³⁷. Sędzia Sajó w zdaniu zbieżnym krytycznie odniósł się do stosowania takiego samego standardu wobec małych dzieci i nastolatków. Podkreślając wiek skarżących („około siedemnastu lat”), za niezasadne uznał cytowanie wyroku w sprawie *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko*

³⁴ Tamże, § 63.

³⁵ Wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13, § 107, 110–111.

³⁶ ETPC posłużył się sformulowaniem „status nielegalnego migranta” (ang. *status of illegal migrant*). Wiele organizacji zwraca uwagę, że jest to określenie naruszające godność migrantów i zastępuje je terminami „nieuregulowani” (ang. *irregular*) lub „nieudokumentowani” (ang. *undocumented*). Zob. *Glossary on Migration*, Geneva 2019, s. 102.

³⁷ Wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13, § 103; zob. także wyrok ETPC z 7 grudnia 2017 r., *S.F. i in. p-ko Bułgarii*, 8138/16, § 79.

Belgii, który dotyczył pięciolatki. Zdaniem sędziego szczególna wrażliwość skarżących nie została szczegółowo uzasadniona, a oparcie jej wyłącznie na ich wieku nie było właściwe³⁸. Podejście Trybunału jest jednak zrozumiałe, zważywszy, iż opiera się on na Konwencji o prawach dziecka, a ta wyraźnie przewiduje, że wszystkie jej postanowienia powinny być stosowane w odniesieniu do osób poniżej 18. roku życia.

5. WNIOSKI

Przedstawione wyżej wyroki świadczą o tym, że Europejski Trybunał Praw Człowieka korzystał ze standardu Konwencji o prawach dziecka w sprawach dotyczących detencji dzieci w ośrodkach dla cudzoziemców. Rozpatrując te sprawy, Trybunał oceniał, czy doszło do naruszenia art. 3, 5 lub 8 EKPC. Przepisy te zawierają jednak ogólne unormowania, nie dostarczając rozwiązań uwzględniających szczególne potrzeby i wrażliwość dziecka jako podmiotu gwarantowanych w nich praw. Taką regulację zawiera natomiast Konwencja o prawach dziecka, która wprost odnosi się do praw dzieci pozbawionych wolności (art. 37 KPD) czy ubiegających się o status uchodźcy (art. 22 KPD).

Orzecznictwo w sprawach pozbawienia wolności dzieci o nieuregulowanym statusie potwierdza recepcję zasady dobra dziecka z art. 3 KPD przez Trybunał. Władze powinny kierować się tą zasadą przy wyborze środków stosowanych wobec dzieci, a więc wybierać te z nich, które najlepiej zabezpieczają interesy dziecka. Konieczność i proporcjonalność przyjętych przez państwo środków oceniana jest przez Trybunał także z uwagi na kryterium poszanowania dobra dziecka.

Trybunał wyraźnie wskazuje, że zatrzymanie dzieci w ośrodku dla cudzoziemców jest dopuszczalne tylko wówczas, gdy nie narusza przepisów Konwencji o prawach dziecka. Oznacza to, że musi być ono stosowane w ostateczności, z poszanowaniem wrodzonej godności dziecka i praw gwarantowanych w KPD. Trybunał, opierając się na dorobku Komitetu Praw Dziecka, rozszerza obowiązek poszukiwania alternatywnych wobec detencji rozwiązań także na rodziców dzieci.

Odwołanie się do uniwersalnego standardu ochrony praw dziecka pozwoliło Europejskiemu Trybunałowi Praw Człowieka dostrzec szczególną wrażliwość dziecka, którą pogłębia status cudzoziemca, pozbawienie wolności, a często także brak opieki rodziców. Przepisy KPD oraz dorobek Komitetu Praw Dziecka zostały wykorzystane do oceny działań państwa, które we wszystkich omówionych sprawach naruszyły Europejską Konwencję Praw Człowieka.

---

³⁸ Wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13 – zob. zdanie zbieżne sędziego Sajó.

Grażyna Baranowska

OBOWIĄZEK PRZEPROWADZENIA SKUTECZNEGO ŚLEDZTWA I NARUSZENIA CIĄGŁE – JANOWIEC I INNI PRZECIWKO ROSJI

1. UWAGI WSTĘPNE

Zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego odpowiedzialność państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka jest ograniczona do takich naruszeń, które miały miejsce po wejściu w życie EKPC wobec danego państwa lub przed przyjęciem przez nie procedury skargi indywidualnej¹. Tymczasem ETPC zostały złożone liczne skargi dotyczące naruszeń, do których doszło przed przystąpieniem danego kraju do EKPC, np. naruszeń z okresu hiszpańskiej wojny domowej (1936–1939)², tureckiej inwazji na Cypr (1974)³ czy wojen po rozpadzie Jugosławii (1991–1995)⁴.

W wypadku tych skarg ETPC każdorazowo musiał decydować o ich dopuszczalności, biorąc pod uwagę datę wejścia w życie EKPC wobec danego państwa. W swoim orzecznictwie ETPC wprowadził dwa wyjątki od zasady, iż o zaistnieniu naruszenia decyduje moment, w którym zostało dokonane. Po pierwsze, naruszeniem może być działanie władz w związku z poważnymi naruszeniami art. 2 i art. 3 EKPC (tzw. naruszenia proceduralne)

---

¹ Zob. więcej na temat zakresu temporalnego EKPC w komentarzu do art. 1: L. Garlicki [w:] L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 1. *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010, s. 44–48.

² Decyzja ETPC z 27 marca 2012 r., *Antonio Gutierrez Dorado i Carmen Dorado Ortiz p-ko Hiszpanii*, 30141/09, HUDOC.

³ Turcja zaakceptowała procedurę skargi indywidualnej w 1987 r. Zob. wyrok ETPC z 10 maja 2001 r., *Cypr p-ko Turcji*, 25781/94, HUDOC; wyrok ETPC z 18 września 2009 r., *Varnava i in. p-ko Turcji*, 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, HUDOC.

⁴ Wszystkie zaangażowane państwa przystąpiły do EKPC po zakończeniu wojen. Zob. np. wyrok ETPC z 20 stycznia 2011 r., *Skendzić i Krznarić p-ko Chorwacji*, 16212/08; wyrok ETPC z 6 lipca 2017 r., *Trivkanović p-ko Chorwacji*, 12986/13, HUDOC.

zaistniałymi przed wejściem w życie EKPC wobec danego państwa. Po drugie, naruszenie może wystąpić w wypadku kategorii sytuacji ciągłych, kiedy kluczowa jest data ustania czy zakończenia określonej sytuacji.

Dla polskiego czytelnika szczególnie interesująca jest sprawa *Janowiec i inni przeciwko Rosji*, złożona przez rodziny katyńskie w 2007 r. i 2009 r. Wyroki Izby ETPC (2012) i Wielkiej Izby ETPC (2013) w tej sprawie miały istotne znaczenie dla orzecznictwa ETPC dotyczącego naruszeń ciągłych. Skarżący podnosili, że w okresie po przystąpieniu przez Rosję do EKPC (tj. od 1998 r.) władze nie wywiązały się z obowiązku proceduralnego przeprowadzenia skutecznego śledztwa w sprawie śmierci ich krewnych. Ponadto argumentowali oni, że sposób traktowania rodzin katyńskich przez władze rosyjskie w tym okresie, m.in. lekceważące podejście i podawanie sprzecznych informacji, stanowiły nieludzkie i poniżające traktowanie sprzeczne z art. 3 EKPC. W niniejszym rozdziale najpierw pokrótce przedstawiono wyroki w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*, a następnie analizie poddano wpływ systemu ONZ i organów traktatowych na te wyroki. Ostatnia część rozdziału dotyczy wpływu wyroku w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* na orzecznictwo KPC.

2. WYROKI ETPC W SPRAWIE JANOWIEC I INNI PRZECIWKO ROSJI

Rodziny katyńskie wniosły do ETPC (w 2007 i 2009 r.) dwie skargi, które zostały rozpatrzone łącznie. Skargi te zostały złożone po tym, gdy władze rosyjskie umorzyły w 2004 r. rozpoczęte w 1990 r. śledztwo w sprawie zbrodni katyńskiej. Skarżący nie podnosili, iż samo rozstrzelanie polskich więźniów wojennych w 1940 r. było naruszeniem EKPC, lecz sposób działania władz rosyjskich po związaniu się Rosji EKPC w 1998 r. W 2012 r. Izba stwierdziła naruszenie art. 3 EKPC wobec części skarżących i uznała, że nie jest w stanie zbadać meritum sprawy na podstawie art. 2 EKPC. Orzekła także, że Rosja nie wywiązała się z obowiązków wynikających z art. 38 EKPC w związku z nieuzasadnioną, zdaniem ETPC, odmową władz rosyjskich przedłożenia kopii postanowienia, na podstawie którego śledztwo w sprawie katyńskiej zostało umorzone. Skarżący złożyli następnie wniosek o przekazanie sprawy do Wielkiej Izby, która podtrzymała decyzję w zakresie art. 2 EKPC i nie uznała naruszenia art. 3 EKPC. Powtórzyła jednocześnie ustalenia Izby w zakresie art. 38 EKPC.

2.1. NARUSZENIE PROCEDURALNYCH OBOWIĄZKÓW WYNIKAJĄCYCH Z ART. 2 EKPC

Zarówno Izba, jak i Wielka Izba podtrzymały sprzeciw rządu rosyjskiego w zakresie właściwości *ratione temporis* i stwierdziły, że ETPC nie ma kompetencji do rozpatrzenia skargi

na podstawie art. 2 EKPC⁵. Trybunał w obu wyrokach oparł rozumowanie na kryteriach ustanowionych w 2009 r. w skardze złożonej przeciwko Słowenii przez rodziców młodego mężczyzny, który zmarł w szpitalu rok przed ratyfikacją EKPC przez to państwo. Zdaniem rodziców winę za śmierć mężczyzny ponosił lekarz, a władze nie przeprowadziły w tej sprawie skutecznego śledztwa⁶. Rozstrzygając właściwość temporalną w kwestii przestrzegania obowiązku proceduralnego wynikającego z art. 2 EKPC w przypadkach śmierci, do których doszło przed wejściem w życie EKPC wobec danego państwa, Trybunał powołał się m.in. na decyzje⁷ KPC⁸. W celu określenia granic swojej jurysdykcji temporalnej Trybunał przyjął dwa kryteria. Po pierwsze, obejmuje ona jedynie te działania, do których doszło po wejściu w życie EKPC wobec danego państwa. Po drugie, znaczna część działań proceduralnych została bądź powinna zostać wykonana po tym terminie (zasada „rzeczywistego związku”). W wypadku drugiego kryterium związek może być słabszy, jeśli dotyczy gwarancji i wartości leżących u podstaw EKPC („klauzula humanitarna”)⁹.

W obu wyrokach w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* ETPC rozwinął te kryteria. W wyroku Izby ETPC stwierdził, że dla istnienia „rzeczywistego związku” konieczne jest wystąpienie „nowego materiału” w okresie po ratyfikacji EKPC. Zdaniem ETPC w wypadku skarg katyńskich ta przesłanka nie została spełniona¹⁰. Następnie w wyroku Wielkiej Izby ETPC uznał upływ czasu za pierwszy i najważniejszy wskaźnik „rzeczywistego” charakteru związku między śmiercią a wejściem w życie EKPC, stwierdzając, że bezwzględny koniec trwania okresu między zaginięciem a wniesieniem skargi nie powinien przekraczać

⁵ Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 142, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 161, HUDOC. Zob. więcej na temat problematyki temporalnej w wyroku w sprawie *Janowiec i in. p-ko Rosji*: G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i egzekwowania odpowiedzialności państw*, Warszawa 2017, s. 86–91; C. Heri, *Enforced Disappearances and the European Court of Human Rights' ratione temporis Jurisdiction: A discussion of Temporal Elements in Janowiec and Others v Russia*, „Journal of International Criminal Justice” 2014, nr 12 (4), s. 751–768; zob. również M. Balcerzak, *Glosa do wyroku Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 października 2013 r. w sprawie Janowiec i inni przeciwko Rosji*, „Przegląd Sejmowy” 2014, nr 2(121), s. 152–160.

⁶ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 9 kwietnia 2009 r., *Šilih p-ko Słowenii*, 71463/01, § 159, HUDOC.

⁷ Zgodnie z przyjętym w książce nazewnictwem organów traktatowych. Zob. *Wprowadzenie*.

⁸ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 9 kwietnia 2009 r., *Šilih p-ko Słowenii*, 71463/01, § 111–113, 160.

⁹ Tamże, § 162–163.

¹⁰ Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 140. Zob. argumentacja różnych podmiotów w postępowaniu przed ETPC, podnoszących, że element „nowego materiału” został spełniony: skarżących (§ 118); rządu polskiego (§ 121) oraz części sędziów w zdaniach odrębnych (zdanie odrębne sędziów Spielmanna, Villigera i Nussberger, § 10; zdanie częściowo odrębne sędziów Ziemele, De Gaetana, Laffranque i Keller, § 19).

10 lat¹¹. Drugi nowy element dotyczył „klauzuli humanitarnej”. Wielka Izba stwierdziła, że wyjątek ten „nie może mieć zastosowania do wydarzeń, które miały miejsce przed przyjęciem EKPC w dniu 4 listopada 1950 r., dopiero bowiem od tego momentu rozpoczęła ona swój byt jako międzynarodowy traktat praw człowieka”¹². Trybunał ograniczył zatem obowiązki proceduralne państw do takich naruszeń ciągłych, które wynikały z wydarzeń, do których doszło po przyjęciu EKPC.

2.2. NARUSZENIE ART. 3 EKPC WOBEC KREWNYCH OFIAR KATYŃSKICH

Roszczenia dotyczące naruszenia art. 3 EKPC wobec skarżących opierały się na braku informacji dotyczących losu ich bliskich i na lekceważącym podejściu władz rosyjskich do ich pytań o informacje oraz na decyzji sądu rosyjskiego, zgodnie z którą nie jest pewne, co się stało z polskimi jeńcami¹³. Skarżący powoływali się na ustaloną linię orzecznictwa ETPC, zgodnie z którą sposób traktowania rodzin osób zaginionych może stanowić nie-ludzkie i poniżające traktowanie¹⁴. Traktowanie ofiar katyńskich jako osób zaginionych może budzić pewne zdziwienie, ponieważ obecnie wiemy, że osoby te zostały zastrzelone w 1940 r. Niemniej takie podejście wpisuje się w orzecznictwo ETPC i innych organów ochrony praw człowieka, które uznają za osoby zaginione również takie osoby, których śmierć jest pewna, dopóki w pełni nie został ustalony ich los¹⁵. Przykładowo w skardze złożonej przeciwko Turcji dotyczącej zaginięć, do których doszło na Cyprze w 1974 r.,

¹¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 146.

¹² Tamże, § 151. Wszystkie tłumaczenia są tłumaczeniami własnymi autorki.

¹³ Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 143, 146–148; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 174.

¹⁴ Wyrok ETPC z 18 września 2009 r., *Várnava i in. p-ko Turcji*, 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, § 200; zob. również L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 1..., dz. cyt., s. 120–137.

¹⁵ Powołanie się na orzecznictwo ETPC dotyczące wymuszonych zaginięć przez skarżących było spowodowane zmianą podejścia władz rosyjskich, które podniosły w decyzji z 2004 r., że los ofiar katyńskich jest nieznany. Zob. I.C. Kamiński, *Właściwość czasowa (ratione temporis) Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w sprawach dotyczących prawa do życia – uwagi na kanwie „skarg katyńskich”*, [w:] M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelańska-Pręgowska (red.), *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza*, Toruń 2011, s. 342–345. Zob. również I.C. Kamiński, *Comments on Janowiec and others v Russia. The Katyn massacre before the European Court of Human Rights: a personal account*, „Polish Yearbook of International Law” 2013, t. 33, s. 205–226, <https://doi.org/10.7420/pyil2013h>.

Trybunał uznał za ofiary nieludzkiego i poniżającego traktowania krewnych mężczyzny, którego szczątki zostały odnalezione, ale nie wyjaśniono okoliczności zaginięcia i śmierci¹⁶.

Izba w swoim wyroku wykluczyła roszczenia skarżących, którzy nigdy nie mieli osobistego kontaktu z zamordowanymi, ponieważ urodzili się po wzięciu ich bliskich do niewoli sowieckiej¹⁷. Podjęła taką decyzję, powołując się na przyjętą przez EPTC zasadę, zgodnie z którą dzieci urodzone po zaginięciu nie są uznawane za ofiary nieludzkiego i poniżającego traktowania. Co istotne, zasada ta została wypracowana w związku z zaginięciami, do których doszło kilka lat przed złożeniem skargi do ETPC, a zatem dotyczyła kilkuletnich dzieci. Kiedy Trybunał uzasadniał to podejście, przywoływał brak zaangażowania dzieci w poszukiwania¹⁸. Skarga *Janowiec i inni przeciwko Rosji* odnosiła się jedynie do działań, do których doszło po 1998 r., a zatem nie ma żadnych wątpliwości co do możliwości zaangażowania się w postępowanie wszystkich skarżących. Wydaje się, iż w tej konkretnej sprawie Trybunał nie powinien w ogóle brać pod uwagę kwestii urodzenia po zaginięciu.

Skarżący w skardze do Wielkiej Izby podkreślili, że nie zgadzają się z podzieleniem ich na dwie grupy osób, w zależności od tego, czy mieli możliwość poznania ofiar zbrodni katyńskiej¹⁹. Wielka Izba jednak nie poddała tej kwestii ponownej analizie, a zamiast tego skupiła się na innym aspekcie: uznała, że po 1998 r. skarżący nie byli w stanie niepewności co do losu swoich bliskich, a zatem sprawę należy uznać za „potwierdzoną śmierć”. Tym samym ETPC nie uznał naruszenia art. 3 EKPC wobec żadnego ze skarżących²⁰. Uznanie, że wiedza na temat śmierci osoby zaginionej kończy zaginięcie, stoi w sprzeczności z dotychczasowym orzecznictwem ETPC²¹. Taką zmianę w kategoryzacji danego wydarzenia – z zaginięcia do „potwierdzonej śmierci” – ETPC dokonał, poza sprawą katyńską, jedynie w jednej sprawie, która jednak różniła się znacząco od sprawy *Janowiec i inni przeciwko Rosji*²².

¹⁶ Wyrok ETPC z 18 września 2009 r., *Varnava i in. p-ko Turcji*, 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, § 145, 190.

¹⁷ Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 150–154.

¹⁸ Wyrok ETPC z 16 grudnia 2010 r., *Taymuskhanovy p-ko Rosji*, 11528/07, § 122, HUDOC. Zaangażowanie w poszukiwania jest jednym z kryteriów uznania bliskich osób zaginionych za ofiary nieludzkiego i poniżającego traktowania. Zob. wyrok ETPC z 8 lipca 1999 r., *Çakıcı p-ko Turcji*, 23657/94, § 98, HUDOC.

¹⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 173.

²⁰ Tamże, § 185–189.

²¹ Por. wyrok ETPC z 18 września 2009 r., *Varnava i in. p-ko Turcji*, 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, § 145, 190.

²² Dotyczącej zaginięcia, do którego doszło w listopadzie 1991 r. Ciało zostało odnalezione w lutym 1992 r., a EKPC weszła w życie wobec Chorwacji w 1997 r. Zob. wyrok ETPC z 12 czerwca 2014 r., *Jelić p-ko Chorwacji*, 57856/11, § 112–114, HUDOC.

3. WPŁYW SYSTEMU ONZ-OWSKIEGO I ORGANÓW TRAKTATOWYCH NA WYROKI ETPC W SPRAWIE JANOWIEC I INNI PRZECIWKO ROSJI

W wyrokach zarówno Izby, jak i Wielkiej Izby w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* ETPC szczegółowo przywoływał standardy międzynarodowe, w tym system ONZ i dorobek organów traktatowych. Trybunał powołał się na Komentarz Ogólny Komitetu Praw Człowieka²³ oraz decyzje KPC²⁴ w obu wyrokach. W wyroku Izby szczególne znaczenie miało powołanie się na Komentarz Ogólny KPC, zgodnie z którym władza wykonawcza nie może zasłaniać się tym, że naruszenia umowy międzynarodowej zostały dokonane przez inny organ władzy. Próbę takiej argumentacji podjęła Rosja, co jednak zostało odrzucone przez ETPC²⁵. Podobne stanowisko przyjęła następnie Wielka Izba.

Fragmenty zacytowanych decyzji KPC wskazują na inne podejście KPC w odniesieniu do naruszenia zakazu stosowania tortur od podejścia przyjętego przez ETPC. Podzielenie skarżących na dwie grupy, co uczyniła Izba ETPC, nie znajduje odzwierciedlenia w decyzjach KPC, który nie brał pod uwagę daty urodzenia dzieci przy uznawaniu ich za ofiary niehumanitarnego traktowania. Komitet Praw Człowieka, co widoczne w przytoczonych przez ETPC decyzjach, nie warunkował również uznania krewnych za ofiary niehumanitarnego traktowania od braku wiedzy o śmierci osoby zaginionej. Jedną z tych decyzji dotyczyła kary śmierci wykonanej na Białorusi. Matka nie została poinformowana o miejscu i czasie egzekucji syna, a następnie odmówiono jej przekazania ciała i nie podano jej informacji na temat miejsca pochówku. Mimo że w tej sytuacji z całą pewnością nie było wątpliwości co do śmierci mężczyzny, KPC uznał, że sposób traktowania matki był niehumanitarny i poniżający i naruszono jej prawa zagwarantowane w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich (Osobistych)²⁶ i Politycznych²⁷. Z kolei Wielka Izba ETPC nie uznała krewnych ofiar

²³ General Comment No. 31 [80], The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26.05.2004, <https://www.refworld.org/docid/478b26ae2.html> [dostęp: 10.01.2022]; wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 78; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 81.

²⁴ Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 80–81, 152, 163; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 82–83. Również skarżący powołali się na decyzje KPC – zob. tamże, § 172, 196.

²⁵ Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 106.

²⁶ Zgodnie z przyjętym w książce nazewnictwem organów traktatowych. Zob. *Wprowadzenie*.

²⁷ Decyzja KPC z 3 kwietnia 2003 r., *Schedko i Bondarenko p-ko Białorusi*, 886/1999, § 10.3, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022]; wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 80.

katyńskich za ofiary nieludzkiego i poniżającego traktowania, ponieważ sprawa dotyczyła „potwierdzonej śmierci”. Oczywiście obie sprawy istotnie się różniły, niemniej w przywołanej decyzji KPC i wyroku ETPC w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* występowała zasadnicza różnica w podejściu do związku między śmiercią danej osoby a cierpieniem jej rodziny. Również w drugiej przywołanej decyzji KPC uznał krewnych za ofiary nieludzkiego i poniżającego traktowania, mimo iż nie było wątpliwości co do śmierci krewnego skarżących. Stwierdził jednoznacznie, iż jego rodzina ma prawo do wiedzy na temat okoliczności śmierci i miejsca pochówku²⁸. Co ważne w kontekście wyroku w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*, rodzinom katyńskim te informacje nie zostały przekazane.

Jak wskazano powyżej, istotny wpływ na wyrok w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* miały przyjęte kryteria dotyczące obowiązków proceduralnych wynikających z art. 2 EKPC w przypadkach śmierci, do których doszło przed ratyfikacją EKPC. Decydując się na to rozwiązanie, ETPC przywołał podobne podejście przyjęte wcześniej przez KPC, który uznał za dopuszczalne w pewnych okolicznościach skargi złożone w związku zaginięciami, do których doszło przed wejściem w życie MPPOiP w przypadku danego państwa²⁹. Nie ma zatem wątpliwości, że w tej materii decyzje KPC miały istotne znaczenie dla orzecznictwa ETPC.

Jednocześnie jednak w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* Trybunał nie odwołał się do koncepcji „prawa do prawdy”, która jest znacznie bardziej rozwinięta w systemie ONZ-owskim. W szczególności zgodnie z Konwencją o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem każda osoba, która ucierpiała bezpośrednio w wyniku wymuszonego zaginięcia, „ma prawo znać prawdę o okolicznościach wymuszonego zaginięcia, o postępie i wynikach dochodzenia oraz o losie osoby zaginionej” (art. 24 ust 3). Również KPC, rozstrzygając skargi, wielokrotnie odwoływał się do prawa do prawdy krewnych ofiar poważnych naruszeń praw człowieka³⁰. W sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* na prawo do prawdy powołała się Open Society Justice Initiative, jedna z organizacji pozarządowych, która złożyła *amicus curiae*³¹.

²⁸ Decyzja KPC z 28 marca 2006 r., *Sankara p-ko Burkina-Faso*, 1159/2003, § 12.2, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022]. Sprawa ta dotyczyła śmierci, do której doszło przed związaniem się państwa MPPOiP. Por. wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 81. Zob. również przywołanie argumentacji Izby w części wyroku Wielkiej Izby: wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 166.

²⁹ Wyrok Wielkiej Izby z 9 kwietnia 2009 r., *Šilih p-ko Słowenii*, 71463/01, § 111–113, 160. ETPC przywołał w tym wyroku (podobnie jak w wyroku w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*) decyzję KPC z 28 marca 2006 r., *Sankara p-ko Burkina-Faso*, 1159/2003, § 6.2 i 6.3.

³⁰ Decyzja KPC z 3 kwietnia 2003 r., *Schedko i Bondarenko p-ko Białorusi*, 886/1999; decyzja KPC z 28 marca 2006 r., *Sankara p-ko Burkina-Faso*, 1159/2003.

³¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, § 124.

Nieskorzystanie z bogatego dorobku ONZ w tej dziedzinie zostało skrytykowane przez sędziów w zdaniu odrębnym do sprawy Janowiec i inni przeciwko Rosji³². Odwołanie się do prawa do prawdy wymagałoby od ETPC analizy, czy władze Rosji podjęły wystarczające środki, aby zapewnić rodzinom dostęp do informacji na temat losu i miejsca pochówku ich krewnych. Wzmocniłoby to roszczenia rodzin i mogłoby doprowadzić do stwierdzenia naruszenia EKPC.

4. WPŁYW WYROKU ETPC W SPRAWIE JANOWIEC I INNI PRZECIWKO ROSJI NA DECYZJE KPC

W 2016 r. rodziny katyńskie (przy czym osobami skarżącymi były inne osoby niż w sprawie do ETPC) złożyły do KPC skargę na Rosję – *K.K. i inni przeciwko Rosji*. Podnosiły one w niej te same naruszenia, co w skardze do ETPC, tj. naruszenia proceduralne dotyczące śledztwa oraz nieludzkie i poniżające traktowanie krewnych³³. Skarga została uznana za niedopuszczalną przez KPC w listopadzie 2019 r. Komitet stwierdził, że w 1992 r. – od kiedy Protokół Fakultatywny do MPPOiP ustanawiający procedurę skargi indywidualnej obowiązywał wobec Rosji – władze nie były zobowiązane do przeprowadzenia dochodzenia w sprawie egzekucji z 1940 r. W odniesieniu do naruszenia praw krewnych ofiar katyńskich KPC podkreślił, że w związku z tym, iż nie było wątpliwości co do śmierci ofiar katyńskich, nie można ich uznać za „zaginionych”. W związku z brakiem niepewności co do ich śmierci oraz wobec niemożliwości stwierdzenia przez KPC, że sposób traktowania skarżących był „ewidentnie lekceważący lub poniżający” (ang. *manifestly disrespectful or degrading*), KPC uznał roszczenia w tym zakresie za nieuzasadnione i niedopuszczalne³⁴. Z decyzji tej wynika zatem, że aby uznać, iż krewni ofiar katyńskich byli ofiarami nieludzkiego albo poniżającego traktowania, musiałyby zostać spełnione dwa warunki: po pierwsze, musiałyby istnieć niepewność co do śmierci ofiar, a po drugie, ich krewni musieliby zostać potraktowani w sposób „ewidentnie lekceważący lub poniżający”. Jak wynika z powyższych decyzji KPC przytoczonych w wyroku

³² Tamże – zob. zdanie częściowo odrębne sędziów Ziemele, De Gaetana, Laffranque i Keller, § 9. Sędziowie w zdaniu odrębnym podnieśli również, że sam ETPC uznał prawo do prawdy w swoim orzecznictwie, przy czym dotyczyło to zaledwie kilku wyroków.

³³ Decyzja KPC z 5 listopada 2019 r., *K.K. i in. p-ko Rosji*, 2912/2016, § 3, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022]. Oprócz naruszenia art. 2 w związku art. 6 MPPOiP oraz art. 7 MPPOiP, skarżący podnieśli naruszenie art. 14, 17 i 19 MPPOiP, przy czym KPC uznał roszczenia dotyczące art. 17 i 19 za niedopuszczalne, ponieważ nie zostały one podniesione w postępowaniu krajowym, i uznał, że prawa zagwarantowane w art. 14 MPPOiP były w pełni respektowane (ust. 6.8). Poza tymi stwierdzeniami KPC nie zajmował się szerzej naruszeniami tych artykułów MPPOiP, skupiając analizę na naruszeniach proceduralnych prawa do życia oraz traktowaniu krewnych.

³⁴ Decyzja KPC z 5 listopada 2019 r., *K.K. i in. p-ko Rosji*, 2912/2016, § 6.5–6.7.

w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*, jest to odejście od przyjętego orzecznictwa KPC, w którym wielokrotnie uznawano krewnych za ofiary nieludzkiego i poniżającego traktowania, mimo iż nie było wątpliwości co do śmierci osób zaginionych³⁵. Zostało to również podniesione w zdaniu częściowo odrębnym części członków KPC³⁶. Uzasadnienie zmiany kategoryzacji osób – z „zaginionych” na „zmarłych” – jest jednocześnie powtórzeniem argumentacji z wyroku ETPC w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*. A zatem decyzja w sprawie *K.K. i inni przeciwko Rosji* to jedyna decyzja, w której KPC uznał, iż osoby, które były uznane za zaginione, należy uznać za zmarłe.

Wpływ wyroku ETPC w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* na decyzję KPC w sprawie *K.K. i inni przeciwko Rosji* jest widoczny również w innych elementach tej sprawy. Na przykład wśród skarżących nie było żadnej osoby urodzonej po 1940 r., tj. tych osób, które zostały wykluczone przez Izbę ETPC z grupy ofiar naruszenia art. 3 EKPC. Co więcej, władze rosyjskie w swojej argumentacji przed KPC przytoczyły stanowisko ETPC oraz argumentowały, że „pięciu skarżących zostało urodzonych po zaginięciu”, więc nie powinno zostać uznanych za ofiary nieludzkiego traktowania – co nie dotyczyło postępowania przed KPC, w którym wszyscy skarżący zostali urodzeni po 1940 r.³⁷ Wydaje się zatem, że strona rosyjska skopiowała w postępowaniu przed KPC argumentację przed ETPC.

Rok po decyzji w sprawie *K.K. i inni przeciwko Rosji* KPC wydał decyzję w sprawie dotyczącej wymuszonego zaginięcia pary w Hiszpanii w 1936 r.³⁸. Sprawa przedmiotowo była bardzo podobna do skargi katyńskiej: złożyli ją krewni osób, które zginęły przed wejściem w życie MPPOiP, władze nie przeprowadziły skutecznego śledztwa w sprawie zaginięć, a bliscy nie mieli informacji na temat ich losu, w tym nie odnaleziono ich szczątków. Podobnie jak w wypadku skargi rodzin katyńskich, skarżący podnosili naruszenia proceduralne dotyczące śledztwa oraz nieludzkie i poniżające traktowanie ich samych. Mimo iż decyzja w sprawie *F.A.J. i B.M.R.A. przeciwko Hiszpanii* została wydana krótko po decyzji w sprawie *K.K. i inni przeciwko Rosji*, KPC nie odwołał się do dwóch warunków, które w niej wymienił, tj. niepewności co do śmierci i traktowania krewnych w sposób „ewidentnie lekceważący lub poniżający”. Zamiast tego uznał skargę za niedopuszczalną z trzech powodów. Dwa dotyczyły przesłanki *ratione temporis* i opierały się na rozumowaniu w sprawie *K.K. i inni przeciwko Rosji*. Po pierwsze, KPC stwierdził, że sprawa jest niedopuszczalna ze względu na długi upływ czasu od zaginięcia oraz na fakt, że wymuszone zaginięcia miały miejsce „jeszcze przed utrwaleniem współczesnego międzynarodowego prawa praw człowieka” (hiszp. *incluso antes de la consolidación del*

³⁵ Decyzja KPC z 28 marca 2006 r., *Sankara p-ko Burkina-Faso*, 1159/2003.

³⁶ Decyzja KPC z 5 listopada 2019 r., *K.K. i in. p-ko Rosji*, 2912/2016 – zob. zdanie częściowe odrębne członków KPC Brands, Kehris i Bulkana.

³⁷ Tamże, § 4.10.

³⁸ Decyzja KPC z 28 października 2020 r., *F.A.J. i B.M.R.A. p-ko Hiszpanii*, 3599/2019, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

*moderno derecho internacional de los derechos humanos*³⁹). Po drugie, KPC uznał, że skarżący niewystarczająco wytłumaczyli opóźnienie w złożeniu skargi. Została ona złożona w 2019 r., podczas gdy Protokół Dodatkowy wszedł w życie wobec Hiszpanii w 1985 r., a w 2010 r. została odrzucona apelacja skarżących do Trybunału Konstytucyjnego. Jest to analogiczne rozumowanie do rozumowania zawartego w decyzji ETPC w podobnej sprawie⁴⁰.

W świetle wyroku ETPC w sprawie Janowiec i inni przeciwko Rosji szczególnie interesujący jest powód odrzucenia roszczeń, tj. fakt, że do zaginięcia doszło „przed utrwaleniem współczesnego międzynarodowego prawa praw człowieka”. Jest to rozumowanie bazujące na tym przyjętym przez ETPC, który uznał, że tzw. klauzula humanitarna może mieć zastosowanie tylko do wydarzeń, które miały miejsce po przyjęciu EKPC. KPC nie powołuje się bezpośrednio na żadną datę (np. przyjęcie MPPOiP), nie jest zatem jasne, kiedy według KPC nastąpiło to utrwalenie. Jest to jedyna sprawa, w której jak dotychczas KPC zastosował tę konstrukcję.

5. WNIOSKI

Analiza wpływu organów traktatowych na wyrok w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* oraz tego wyroku na decyzje KPC ukazuje, iż rozstrzygając naruszenia ciągle dotyczące zaginięć, ETPC i KPC pozostały w dialogu. Ciekawym aspektem jest przywołanie przez ETPC linii orzeczniczej KPC, łącznie ze szczegółowym cytowaniem jego decyzji, a następnie zastosowanie w tym samym wyroku innego rozwiązania wobec krewnych osób zaginionych. Trybunał nie jest zobowiązany do stosowania przytoczonych rozwiązań innych organów międzynarodowych. Niemniej w sytuacji ich przywołania wartościowe byłoby wyjaśnienie, dlaczego przyjął inną perspektywę niż KPC, co spowodowało nieuznanie roszczeń skarżących. Następnie KPC, rozstrzygając skargę rodzin katyńskich, odszedł od swojej linii orzeczniczej i w tej sprawie przyjął perspektywę zaproponowaną przez ETPC w wyroku w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*.

Nie jest częstą sytuacją to, że skargi odnoszące się do tej samej sytuacji faktycznej są rozstrzygane przez różne organy międzynarodowe. Skargi katyńskie są jej przykładem⁴¹. Taka sytuacja powoduje, że skarżący, państwo, przeciwko któremu została złożona skarga, oraz sam organ międzynarodowy odwołują się do i czerpią z pierwszej decyzji – co jest widoczne w decyzji KPC w sprawie *K.K. i inni przeciwko Rosji*. Jednocześnie taki stan faktyczny pozwala na dokładne porównanie podejścia KPC i ETPC do analizowanego zjawiska.

³⁹ Tamże, § 7.6.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 27 marca 2012 r., *Antonio Gutierrez Dorado i Carmen Dorado Ortiz p-ko Hiszpanii*, 30141/09, § 39.

⁴¹ Jak również przytoczone powyżej skargi dotyczące wymuszonego zaginięcia z czasów wojny domowej (1936–1939) w Hiszpanii, uznane przez KPC i ETPC za niedopuszczalne. Zob. tamże; decyzja KPC z 28 października 2020 r., *F.A.J. i B.M.R.A. p-ko Hiszpanii*, 3599/2019.

Grażyna Baranowska

DOPUSZCZALNOŚĆ DOWODÓW W POSTĘPOWANIU KARNYM – *ĆWIK PRZECIWKO POLSCE*

1. UWAGI WSTĘPNE

Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności zawiera zakaz tortur (art. 3) oraz prawo do rzetelnego procesu (art. 6). Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie wypracował zakaz dopuszczania dowodów uzyskanych w wyniku tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania¹. W tym kontekście Trybunał powoływał się na Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, która to *explicite* zawiera zakaz wykorzystywania oświadczeń złożonych w wyniku tortur (art. 15). Co istotne, ETPC objął zakazem dopuszczalności dowodów również te uzyskane w wyniku niehumanitarnego lub poniżającego traktowania².

W 2020 r. w precedensowej sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* ETPC poszerzył ten zakaz również o dowody uzyskane w wyniku stosowania przemocy przez osoby niezwiązane z państwem. Niniejszy rozdział rozpoczyna się od przedstawienia wyroku w sprawie *Ćwik przeciwko Polsce*. Następnie analizie zostaje poddany wpływ systemu ONZ i organów traktatowych na ten wyrok. ETPC powołał się na dwa organy traktatowe, tj. Komitet Praw Człowieka i Komitet Przeciwko Torturom, ale odwołania nie zajęły centralnego miejsca w jego rozumowaniu. Ostatnia część rozdziału zawiera wnioski.

---

¹ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 11 lipca 2006 r., *Jalloh p-ko Niemcom*, 54810/00, HUDOC; zob. również w niniejszej monografii rozdział G. Baranowskiej, *Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania* (DOI: 10.5281/zenodo.7309832).

² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 1 czerwca 2010 r., *Gäfgen p-ko Niemcom*, 22978/05, § 108, HUDOC.

2. WYROK ETPC W SPRAWIE *ĆWIK PRZECIWKO POLSCE*

Sprawa do ETPC została wniesiona przez Grzegorza Ćwika, który w 2008 r. został skazany na łączną karę 11 lat pozbawienia wolności i karę grzywny za przemyt kilkudziesięciu kilogramów kokainy³. Jednym z głównych dowodów⁴ w jego sprawie była kasetka z nagraniem obciążających go oświadczeń K.G., który został uprowadzony przez gang i poddany torturom⁵. Celem tortur było zmuszenie K.G. do ujawnienia lokalizacji miejsc, w których ukryto kokainę i pieniądze⁶. W postępowaniu krajowym Grzegorz Ćwik argumentował, że oświadczenia K.G. nie mogły mieć waloru dowodowego, ponieważ uzyskano je w drodze przymusu. Sąd apelacyjny uznał jednak, że dowody uzyskano zgodnie z prawem, stwierdzając, że „wypowiedzi uzyskane w wyniku przymusu, nagrane na kasecie audio, [i] uzyskane przez osobę prywatną poza postępowaniem, a nie dla celów postępowania, mogą stanowić dowód i podlegać ocenie jak inne dowody uzyskane w sprawie”⁷.

Skarżący podnosił naruszenie art. 6 ust. 1 EKPC⁸. Odpowiadając na zarzuty skarżącego, rząd polski podkreślił, że kwestie dopuszczalności i oceny dowodów leżą w wyłącznej kompetencji sądów krajowych, a proces spełniał wszystkie przesłanki rzetelności⁹. Podkreślił również, że sprawa znacznie różni się od sprawy *Gäffen przeciwko Niemcom*, w której to sprawie oświadczenie uzyskano w wyniku traktowania sprzecznego z art. 3 EKPC przez funkcjonariuszy publicznych. W sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* przemoc była stosowana, po pierwsze, przez osoby prywatne, a po drugie, nie wobec skarżącego, a osoby trzeciej¹⁰.

Rozstrzygając skargę, ETPC powołał się na swoje orzecznictwo, według którego zakaz złego traktowania zawarty w art. 3 EKPC chroni każdą osobę, niezależnie od tego, czy złego traktowania dopuścił się funkcjonariusz publiczny czy osoba prywatna¹¹. Swoje rozważania

³ Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 29, <https://isiap.eu/etpcz/cwik-v-polska/> [dostęp: 10.01.2022].

⁴ Ponadto obciążały go zeznania dwóch członków gangu oraz inne dowody, włączając w to akta spraw honduraskich organów sądowych. Tamże, § 55.

⁵ Dla niniejszego tekstu nie ma to kluczowego znaczenia, ale warto wskazać, iż K.G. jest szwagrem oskarżonego, a zatem w wypadku wezwania przed sąd mógłby się powoływać na prawo do odmowy składania zeznań w sprawie ze względu na łączące go z Grzegorzem Ćwikiem więzi rodzinne. Tamże, § 48.

⁶ Tamże, § 17–18.

⁷ Tamże, § 32. Grzegorz Ćwik następnie wniósł kasację do Sądu Najwyższego, która to kasacja została oddalona, ponieważ została uznana za oczywiście bezzasadną (tamże, § 34–36).

⁸ Tamże, § 43.

⁹ Tamże, § 51–55.

¹⁰ Tamże, § 57.

¹¹ Tamże, § 66. ETPC w szczególności przywołał: wyrok ETPC z 23 września 1998 r., *A. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 100/1997/884/1096, HUDOC; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 28 stycznia 2014 r., *O’Keeffe p-ko Irlandii*, 35810/09, HUDOC; wyrok ETPC z 25 lipca 2009 r., *Beganović p-ko Chorwacji*, 46423/06, HUDOC.

dotyczące zasad ogólnych odnoszących się do art. 3 EKPC Trybunał zakończył odwołaniem do Komentarza Ogólnego KPC, zgodnie z którym obowiązkiem państw-stron jest zapewnienie wszelkiej ochrony przed torturami lub okrutnym, nieludzkim albo poniżającym traktowaniem lub karaniem, w tym przez osoby działające w charakterze prywatnym (zob. bardziej szczegółowo w kolejnej części rozdziału)¹². Następnie ETPC przypomniał, że istnieją różne powody niedopuszczania dowodów uzyskanych w wyniku stosowania tortur. Oprócz stanowczego sprzeciwu wobec stosowania tortur znaczenie ma również to, że dowody uzyskane wskutek tortur są z natury rzeczy niewiarygodne¹³. Dopuszczenie oświadczeń uzyskanych wskutek naruszenia art. 3 EKPC (a zatem zarówno w wyniku tortur, jak i nieludzkiego lub poniżającego traktowania) w celu ustalenia istotnych faktów w postępowaniu karnym skutkuje nierzetelnością całego postępowania. Z kolei w odniesieniu do dowodów rzeczowych uzyskanych bezpośrednio w wyniku tortur występuje różnica w konsekwencjach w zależności od tego, czy dany akt zostanie zakwalifikowany jako tortury. Jeśli dane naruszenie art. 3 EKPC nie jest torturą, to skutkuje naruszeniem art. 6 EKPC tylko wtedy, gdy naruszenie art. 3 EKPC miało wpływ na uznanie winy oskarżonego lub na wymiar kary. Zasady te mają zastosowanie również w przypadku, gdy ofiarą traktowania niezgodnego z art. 3 EKPC były osoby trzecie¹⁴.

Analizując skargę *Ćwik przeciwko Polsce*, Trybunał stwierdził, że nowe pytanie, jakie pojawiło się przed ETPC, dotyczy ustalenia, czy zasady te mogą mieć zastosowanie, gdy informacje zostały uzyskane w wyniku działań osób prywatnych. Trybunał stwierdził, że traktowanie, któremu poddano K.G., osiągnęło niezbędny poziom dotkliwości, aby objąć je zakresem stosowania art. 3 EKPC. Argumentował, że polskie sądy krajowe wielokrotnie mówiły o „torturach”, odnosząc się do traktowania K.G. Trybunał nie uznał jednak za konieczne ustalenie, czy traktowanie K.G. można uznać za tortury w rozumieniu art. 3 EKPC¹⁵. W sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* Trybunał po raz pierwszy uznał, iż zasada, zgodnie z którą wykorzystanie w postępowaniu karnym dowodów uzyskanych w wyniku traktowania danej osoby z naruszeniem art. 3 EKPC sprawia, że całe postępowanie staje się nierzetelne, z naruszeniem art. 6 EKPC, ma zastosowanie również, jeśli niewłaściwego traktowania dopuściły się osoby prywatne¹⁶. Tym samym Trybunał stwierdził, iż w sprawie doszło do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC.

Do wyroku zostało dołączone jedno wspólne rozbieżne zdanie odrębne sędziów Wojtyczka i Pejchala, którzy sprzeciwiali się uznaniu, iż doszło do naruszenia EKPC. Choć

¹² Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 69.

¹³ Tamże, § 74, powołując się na wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Othman (Abu Qatada) p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 8139/09, § 264, HUDOC.

¹⁴ Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 75–77.

¹⁵ Tamże, § 82–84.

¹⁶ Tamże, § 88–89.

zgadzali się z większością składu orzekającego co do tego, że K.G. został potraktowany z naruszeniem art. 3 EKPC¹⁷, nie zgadzali się z poszerzeniem zasady niedopuszczalności dowodów uzyskanych z naruszeniem art. 3 EKPC również na traktowanie przez osoby prywatne¹⁸. Argumentowali, że zasada wyłączająca dowody uzyskane w wyniku złego traktowania przez organy publiczne opiera się na niebezpieczeństwie nadużycia władzy publicznej przez organy państwowe, natomiast podmioty prywatne nie są w stanie nadużyć władzy publicznej, a ich naruszenia prawa nie mają takiej samej siły destrukcyjnej względem rządów prawa¹⁹.

Ciekawy aspekt ich zdania odrębnego odnosił się do faktu, że do traktowania naruszającego art. 3 EKPC doszło w ramach zorganizowanej grupy przestępczej, a w ramach takich grup, zdaniem sędziów, podział na ofiary i sprawców szybko się zaciera, gdyż większość członków grupy uczestniczy w złym traktowaniu zadawanym innym członkom grupy. Dlatego też, jak podnosili sędziowie, jedyną metodą ochrony osób zaangażowanych w takie grupy przed złym traktowaniem są skuteczne środki mające na celu pełną likwidację takich grup²⁰.

3. WPŁYW ORGANÓW TRAKTATOWYCH ONZ NA WYROK ETPC W SPRAWIE *ĆWIK PRZECIWKO POLSCE*

Przywołując prawo i praktykę międzynarodową, ETPC powołał się na Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych)²¹ i Politycznych i jego interpretacje przez Komitet Praw Człowieka, oraz Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Rozpoczął od wymienienia zawartego w MPPOiP zakazu tortur lub okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania (art. 7) oraz zasady równości przed sądem (art. 14)²². Następnie Trybunał przywołał Komentarz Ogólny Komitetu Praw Człowieka z 1992 r. dotyczący art. 7 MPPOiP²³, zgodnie z którym obowiązkiem państwa jest zapewnienie każdemu – poprzez środki legislacyjne i inne – ochrony przed czynami zabronionymi przez art. 7,

¹⁷ Tamże – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Wojtyczka i Pejchala, § 8.

¹⁸ Tamże, § 11.

¹⁹ Tamże, § 12.

²⁰ Tamże, § 8.

²¹ Zgodnie z przyjętym w książce nazewnictwem organów traktatowych. Zob. *Wprowadzenie*.

²² Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 40.

²³ General Comment 22 Article 18 (48h session 1993), [w:] *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies Note By The Secretariat*, HRI/GEN/1/Rev.1, 29.07.1994, s. 35–38, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/189/63/PDF/G9418963.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].

również jeśli zostały popełnione w charakterze prywatnym. Drugi element Komentarza Ogólnego przywołany przez ETPC dotyczy konieczności zakazu wykorzystania w postępowaniu sądowym oświadczeń lub zeznań uzyskanych w wyniku stosowania tortur lub innego zabronionego traktowania²⁴. Zgodnie z Komentarzem Ogólnym KPC na państwach-stronach MPPOiP ciąży obowiązek ochrony wszystkich osób przed torturami i nieludzkim lub poniżającym traktowaniem zadany przez osoby prywatne. Jednocześnie zabronione jest wykorzystywanie w postępowaniu sądowym tylko takich oświadczeń lub zeznań uzyskanych w wyniku stosowania tortur lub innego zabronionego traktowania, za które odpowiedzialność ponoszą funkcjonariusze publiczni.

Interpretacja KPC dotycząca dopuszczalności dowodów idzie nieco dalej niż przepisy KPT wymienione od razu po niej w wyroku w sprawie *Ćwik przeciwko Polsce*. Trybunał przytacza definicję tortur (art. 1 KPT) i wskazuje na niedopuszczalność wykorzystania jako dowodów w postępowaniu oświadczeń złożonych w wyniku stosowania tortur (art. 15 KPT) oraz obowiązek zapobiegania aktom okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania dokonywanym przez funkcjonariuszy państwowych lub za ich milczącą zgodą (art. 16 KPT)²⁵.

Występują zatem dwie różnice między wymienionym wcześniej przez ETPC Komentarzem Ogólnym KPC a KPT. Po pierwsze, KPT wyraźnie uznaje za niedopuszczalne jedynie takie dowody, które zostały uzyskane przy co najmniej milczącej zgodzie funkcjonariuszy państwowych. Nie obejmuje ona zatem ani tortur, ani żadnych form nieludzkiego lub poniżającego traktowania dokonanych przez osoby prywatne. Po drugie, KPT uznaje za niedopuszczalne jedynie oświadczenia złożone w wyniku zastosowania tortur, a nie nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Trybunał przytoczył zarówno Komentarz Ogólny KPC, jak i KPT, ale nie odniósł się do różnic między nimi. Jednoczesne powołanie się przez Trybunał na wymienione dwa fragmenty Komentarza Ogólnego KPC może wskazywać na kierunek, w którym ETPC zamierzał rozstrzygnąć sprawę.

W wyroku Trybunał nie odwołał się szeroko do standardów ONZ i dorobku organów traktatowych. Istotniejsze miejsce zajęły one w zdaniu odrębnym dołączonym do wyroku. Sędziowie zwrócili uwagę, że definicja tortur w KPT obejmuje jedynie działania podejmowane przez funkcjonariuszy publicznych albo za ich zgodą (art. 1 KPT), a także że zakaz wykorzystywania jako dowodów oświadczeń złożonych w wyniku tortur w KPT dotyczy tylko oświadczeń złożonych w wyniku tortur zadanych przez funkcjonariuszy publicznych albo za ich zgodą (art. 15 KPT). Podkreślili oni, że wykluczenie z tych przepisów działań podejmowanych przez osoby prywatne było celowe, gdyż różnią się one zasadniczo od tortur dokonanych przez funkcjonariuszy publicznych albo za ich zgodą. Zdaniem autorów

²⁴ Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Ćwik p-ko Polsce*, 31454/10, § 41.

²⁵ Tamże, § 42.

zdania odrębnego zakaz stosowania tortur jako zasada zwyczajowa prawa międzynarodowego nie wykracza poza zakres zakazu ustanowionego w KPT²⁶.

Następnie – argumentując, że zasada wyłączająca dowody uzyskane w wyniku złego traktowania nie powinna obejmować dowodów uzyskanych w taki sposób przez osoby prywatne – sędziowie w zdaniu odrębnym przywołali dwa komentarze ogólne Komitetu Praw Człowieka. Po pierwsze, odnieśli się do ust. 12 Komentarza Ogólnego dotyczącego art. 7 MPPOiP, który został zacytowany również przez ETPC w części dotyczącej prawa i praktyki międzynarodowej: „Dla zniechęcenia do naruszeń na mocy art. 7 ważne jest, aby prawo zabraniało wykorzystywania w postępowaniu sądowym oświadczeń lub zeznań uzyskanych w wyniku stosowania tortur lub innego zabronionego traktowania”²⁷. Podczas gdy większość sędziów Trybunału nie odniosła się szerzej do tego zdania, sędziowie w zdaniu odrębnym argumentowali, iż zasada wyłączenia służy zniechęceniu funkcjonariuszy państwowych do stosowania tortur i niehumanitarnego traktowania. Kiedy odnosi się do traktowania stosowanego przez funkcjonariuszy, wzmacnia ona ochronę przed złym traktowaniem – co nie ma miejsca w wypadku traktowania przez osoby prywatne. Rzeczywiście przytoczony (przez Trybunał i w zdaniu odrębnym) fragment Komentarza Ogólnego KPC w zakresie dopuszczalności dowodów nie dotyczy działań dokonanych przez osoby prywatne, jednocześnie ich też nie wykluczając.

Po drugie, sędziowie ci przywołali Komentarz Ogólny nr 32 Komitetu Praw Człowieka dotyczący art. 14 MPPOiP (prawo do równego traktowania przed sądem i prawo do rzetelnego procesu), dotyczący dyskwalifikacji dowodów uzyskanych w wyniku złego traktowania przez organy publiczne w związku z ochroną przed samooskarżeniem. Jest to jeden z argumentów przywoływanych w celu uzasadnienia zasady wyłączenia. W sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* oświadczenia uzyskane w wyniku traktowania niezgodnego z art. 3 EKPC nie były wykorzystywane przeciwko osobie, która je składała. Zdaniem sędziów składających zdanie odrębne, gdyby oświadczenie uzyskane w wyniku stosowania przemocy przez osoby trzecie było wykorzystane przeciwko osobie, która je składała, przeważałyby powody do wyłączenia przedmiotowych wypowiedzi²⁸.

4. WNIOSKI

W wyroku w sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* Trybunał uznał za niedopuszczalne dowody uzyskane w wyniku tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania przez osoby niezwiązane z państwem. Poszerzył tym samym stosowaną dotychczas interpretację dotyczącą

²⁶ Tamże – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Wojtyczka i Pejchala, § 4.

²⁷ Tamże, § 40.

²⁸ Tamże – zob. wspólne zdanie rozbieżne sędziów Wojtyczka i Pejchala, § 12.

niedopuszczalności dowodów. W kontekście wpływu standardów organów traktatowych ONZ na ETPC jest to o tyle istotne, że znaczący wpływ na wypracowanie zakazu dopuszczalności dowodów w wyniku stosowania tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania przez ETPC miała KPT, która nie zawiera takiego zakazu. Zgodnie z KPT niedopuszczalne jest jedynie wykorzystanie jako dowodów w postępowaniu oświadczeń złożonych w wyniku stosowania tortur przez funkcjonariuszy publicznych (art. 15). W swoim orzecznictwie ETPC przyjął podejście szersze niż KPT, obejmując zakazem dopuszczalności dowodów również oświadczenia uzyskane w wyniku niehumanitarnego lub poniżającego traktowania.

Kluczowe w sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* jest podejście do tortur i niehumanitarnego traktowania, którego dopuściły się osoby niezwiązane z państwem. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania odnosi się tylko do takich czynności, które zostały dokonane przez organy państwowe. Trybunał, powołując się w wyroku w sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* na standardy ONZ, przywołał oprócz KPT także Komentarz Ogólny KPC, zgodnie z którym obowiązkiem państwa jest zapewnienie każdemu ochrony przed torturami lub okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem lub karaniem, również jeśli zostały popełnione w charakterze prywatnym. Uzasadnienie rozumowania ETPC mogłoby zostać wzmocnione przez odniesienie się bezpośrednio w wyroku do rozwoju standardów ONZ w kontekście tortur dokonanych przez osoby prywatne.

W tym kontekście szczególnie wartościowe byłoby powołanie się przez Trybunał na jeden z komentarzy ogólnych Komitetu Przeciwko Torturom. W Komentarzu Ogólnym nr 2 z 2002 r. Komitet poddał analizie m.in. zobowiązania państw w związku z przypadkami tortur i niehumanitarnego traktowania dokonanego przez osoby niezwiązane z państwem. Zgodnie z komentarzem obojętność lub bezczynność państwa wobec takich aktów jest formą zachęty i/lub *de facto* pozwoleniem na stosowanie tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania²⁹. W sytuacji faktycznej w sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* państwo dopuściło w postępowaniu karnym oświadczenia, które zostały uzyskane w wyniku stosowania tortur przez osoby prywatne, co ETPC uznał za naruszenie EKPC. Komentarz Ogólny KomPT mógłby być zatem wykorzystany do poparcia interpretacji przyjętej przez ETPC. Trybunał jednak nigdy nie powołał się na Komentarz Ogólny nr 2 KomPT, prezentując stanowisko w sprawie tortur i niehumanitarnego traktowania stosowanych przez osoby niezwiązane z państwem³⁰.

²⁹ Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment General Comment No. 2 Implementation of article 2 by States parties, CAT/C/G/2, 24.01.2008, § 18, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/402/62/PDF/G0840262.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].

³⁰ W czterech cytowaniach ETPC powoływał się na inne elementy Komentarza Ogólnego nr 2. Zob. wyrok ETPC z 27 listopada 2008 r., *Salduz p-ko Turcji*, 36391/02, HUDOC; wyrok ETPC z 20 października

W kontekście orzecznictwa ETPC nie ma to znaczenia, dla polskiego czytelnika warto jednak wskazać, że wyrok krajowy w sprawie Grzegorza Ćwika został wydany w 2008 r., a od tego czasu Kodeks postępowania karnego został kilkakrotnie zmieniony. W 2013 r. do treści ustawy karnoprosesowej wprowadzono ogólny zakaz korzystania z dowodów uzyskanych za pomocą czynu zabronionego. Jednak w 2016 r. zmieniono sens wprowadzonego zakazu i dopuszczono jako legalne niemal wszystkie dowody, także te uzyskane z naruszeniem przepisów procesowych oraz za pomocą czynu zabronionego³¹. Wykonanie wyroku w sprawie *Ćwik przeciwko Polsce* przez Polskę jest jeszcze przedmiotem analizy komitetu ministrów. W sierpniu 2021 r. władze przekazały ETPC plan wykonania wyroku, wskazując m.in. na to, że skarżącemu wypłacono odszkodowanie i został on zwolniony z więzienia w maju 2014 r., a także na to, iż wyrok został przetłumaczony i przekazany sędziom w Polsce³².

2015 r., *Dvorski p-ko Chorwacji*, 25703/11, HUDOC; wyrok ETPC z 3 listopada 2015 r., *Myumyun p-ko Bułgarii*, 67258/13, HUDOC; wyrok ETPC z 9 lipca 2019 r., *Volodina p-ko Rosji*, 41261/17, HUDOC.

³¹ Por. brzmienie art. 168a k.p.k. na podstawie ustawy z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2016, poz. 437, oraz ustawy z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013, poz. 1247. Szerzej o zmianie treści zakazu dowodowego w ostatnich latach oraz interpretacji przepisu w aktualnym brzmieniu – M. Kurowski [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego*, t. I: *Komentarz aktualizowany*, LEX.

³² Action Report. Information on measures aiming at execution of the judgment in the case of Ćwik against Poland, DH/DD(2021)830.

Katarzyna Sękowska-Kozłowska

REALIZACJA PRAWA DO NAUKI PRZEZ OSOBY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI – *ÇAM PRZECIWKO TURCJI, ENVER ŞAHİN PRZECIWKO TURCJI I INNE*

1. UWAGI WSTĘPNE

W świetle art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC „nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki”. Jest to uregulowanie specyficzne dla katalogu praw zawartych w EKPC, bo jako jedyne wkracza wprost w sferę praw socjalno-kulturalnych, zaś sposób jego ujęcia był przedmiotem ostrych sporów w trakcie prac nad tekstem EKPC¹. W konsekwencji zamiast zastosowania, jak w przypadku pozostałych praw zawartych w EKPC, „pozytywnej” konstrukcji „prawa do” przepis ten został sformułowany w sposób negatywny. Lakoniczną formułę prawa do nauki wypełniło orzecznictwo ETPC, które wskazało na pozytywne obowiązki państw wynikające z tej gwarancji², w tym w powiązaniu z zakazem dyskryminacji zawartym w art. 14 EKPC.

Do rozwoju standardu w tym zakresie przyczyniły się w szczególności sprawy dotyczące dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne, takie jak *D.H. i inni przeciwko Czechom*³ czy *Oršuš i inni przeciwko Chorwacji*⁴. Dotyczyły one dyskryminacji dzieci pochodzenia romskiego, które ze względu na niższe kompetencje językowe lub społeczne były umieszczane w szkołach lub klasach specjalnych. W sprawach tych ETPC stwierdził, że ze względu na przynależność skarżących do tzw. grupy wrażliwej (ang. *vulnerable gro-*

---

¹ L. Garlicki [w:] L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 2. *Komentarz do artykułów 19–59 oraz protokołów dodatkowych*, Warszawa 2011, s. 547.

² S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Prawo do nauki i jego gwarancje*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014, s. 635, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/53068/edition/53681/content> [dostęp: 10.01.2022].

³ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 listopada 2007 r., *D.H. i in. p-ko Czechom*, 57325/00, HUDOC.

⁴ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 marca 2010 r., *Oršuš i in. p-ko Chorwacji*, 15766/03, HUDOC.

up), na państwach ciążył szczególny obowiązek podjęcia pozytywnych kroków na rzecz zagwarantowania prawa do nauki na zasadzie równości. Tym samym ETPC uznał, że w niektórych sytuacjach, zwłaszcza dyskryminacji systemowej, art. 14 EKPC wymaga od państw nie tylko biernego powstrzymywania się od dyskryminowania, ale także wdrożenia środków adresowanych do osób dyskryminowanych w celu zapewnienia skutecznej i realnej realizacji ich praw. Przyznanie, że państwa są zobowiązane do aktywnych działań na rzecz polepszenia sytuacji grupy dyskryminowanej, stanowi ważny krok w rozwoju orzecznictwa ETPC w stronę wspierania równości materialnej⁵.

Orzecznictwo dotyczące realizacji przez osoby z niepełnosprawnościami prawa do nauki, w szczególności poprzez zastosowanie racjonalnych uprawnień, wpisuje się w ten trend, poszerzając instrumentarium antydyskryminacyjne wytyczone przez praktykę ETPC o kolejne narzędzia. W ostatnich latach – co zostało pokazane w poniższym rozdziale – możemy zaobserwować intensywny rozwój orzecznictwa ETPC w tym zakresie, które coraz wyraźniej, choć nie bez potknięć, pogłębia poziom ochrony przed dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność w obszarze edukacji. Rozwój ten nie byłby możliwy gdyby nie standardy wytyczone przez KPON, które zostały *explicite* inkorporowane przez ETPC.

2. EDUKACJA WŁĄCZAJĄCA, RACJONALNE USPRAWNIENIA ORAZ DOSTĘPNOŚĆ W ŚWIETLE KONWENCJI O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Przed przejściem do analizy orzecznictwa ETPC niezbędne jest objaśnienie kluczowych pojęć i regulacji zawartych w KPON. Do zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami prawa do nauki odnosi się art. 24 KPON, który ustanawia paradygmat tzw. edukacji włączającej (ang. *inclusive education*). Zakłada on, że w celu realizacji tego prawa bez dyskryminacji i na zasadach równych szans państwo-strona ma obowiązek zapewnić włączający system kształcenia umożliwiający integrację na wszystkich poziomach edukacji i w kształceniu ustawicznym (art. 24 ust. 1 KPON). Edukacja włączająca stanowi alternatywę wobec dwóch dominujących modeli edukacji osób z niepełnosprawnościami, tj. modelu segregacyjnego oraz modelu integracyjnego⁶. Model segregacyjny opiera się

⁵ Zob. np. C. Nikolaidis, *The Right to Equality in European Human Rights Law. The Quest for Substance in the Jurisprudence of the European Courts*, London 2015, s. 76 i n.

⁶ I. Białek, D. Nowak-Adamczyk, *Edukacja włączająca – budowla o mocnych fundamentach*, [w:] A. Błaszczak, B. Imińczuk (red.), *Równe szanse w dostępie do edukacji osób z niepełnosprawnościami. Analiza i zalecenia*, Warszawa 2012, s. 14.

na kształceniu w placówkach (np. szkołach specjalnych) przeznaczonych wyłącznie dla osób z niepełnosprawnościami, powodując ich izolację i wyłączenie ze społeczeństwa. Model integracyjny, choć oparty na słusznej idei przystosowania głównego nurtu edukacji do potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami, także jest obciążony licznymi wadami, zamieniając się często w praktyce w kształcenie segregacyjne⁷. Remedium na deficyty występujące w nauczaniu opartym na segregacji lub integracji ma stanowić nauczanie włączające oparte na społecznym modelu niepełnosprawności⁸, który nie koncentruje się na dysfunkcjach danej jednostki, ale stawianych przez otoczenie zewnętrznych barierach, które uniemożliwiają lub utrudniają jej korzystanie z praw. Model włączający zakłada zatem pełne przygotowanie szkolnictwa otwartego na przyjęcie dzieci, uczniów czy studentów z niepełnosprawnościami, które nie będzie reformą edukacji specjalnej, tylko restrukturyzującą głównego nurtu kształcenia⁹. KPON zakłada tym samym, że sfera edukacji, podobnie jak inne dziedziny życia, powinna być powszechnie i w pełni dostępna dla osób z niepełnosprawnościami.

Art. 24 KPON nie tylko formułuje obowiązek zapewnienia edukacji włączającej, ale także szczegółowo określa kroki, jakie powinny zostać podjęte przez państwa-strony w celu m.in. zapewnienia odpowiedniego wsparcia i komunikacji osobom z niepełnosprawnościami. Jednym z najważniejszych narzędzi służących zapewnieniu korzystania z prawa do nauki na zasadach określonych w KPON są racjonalne usprawnienia, do których stosowania obliguje art. 24 ust. 2 lit. c oraz art. 24 ust. 5 KPON. Zgodnie z definicją zawartą w art. 2 KPON racjonalne usprawnienie (ang. *reasonable accommodation*) oznacza „konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nienakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami”. Racjonalne usprawnienia mają zatem charakter indywidualnych przystosowań, których celem jest umożliwienie osobom z niepełnosprawnościami realizacji ich praw. W przypadku edukacji racjonalne usprawnienie może polegać przykładowo na dostosowaniu planu lekcji czy sposobu egzaminowania do potrzeb danego ucznia, a także na zapewnieniu wsparcia asystenta lub dostępu do specjalistycznych pomocy naukowych.

Od obowiązku zapewnienia racjonalnych usprawnień należy odróżnić obowiązek zapewnienia dostępności sformułowany w art. 9 KPON. Zobowiązuje on państwa-strony do wdrożenia środków mających na celu zapewnienie osobom z niepełnosprawnościami

⁷ Tamże, s. 11–14.

⁸ Zob. rozdział K. Sękowskiej-Kozłowskiej, *Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych w niniejszej publikacji* (DOI: 10.5281/zenodo.7309841).

⁹ I. Białek, D. Nowak-Adamczyk, *Edukacja włączająca...*, dz. cyt., s. 15.

na zasadzie równości „dostępu do środowiska fizycznego, środków transportu, informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, a także do innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich”. KomPON wskazał na kluczowe różnice pomiędzy realizacją obowiązku zapewnienia dostępności oraz wdrożenia racjonalnych usprawnień¹⁰. Obowiązek zapewnienia dostępności ma charakter generalny i powstaje *ex ante*, co oznacza, że państwo jest zobowiązane zapewnić powszechną dostępność (np. pomieszczeń uczelni), niezależnie od tego, czy zostanie przedstawione jakiegokolwiek roszczenie ze strony osoby z niepełnosprawnością. Chodzi tutaj o zapewnienie standardowej, zgodnej z przyjętymi powszechnie normami (np. wypracowanymi przez osoby z niepełnosprawnościami) dostępności dla ogółu, niezależnie od stopnia sprawności (np. instalacja wind, podjazdów, oznaczeń w języku Braille’a). Obowiązek zapewnienia racjonalnego usprawnienia ma natomiast charakter indywidualny i aktualizuje się w konkretnej sytuacji. Racjonalne usprawnienia (np. w miejscu pracy czy nauki) powinny znaleźć zastosowanie w przypadku, gdy zapewnienie dostępności nie jest wystarczające, by danej osobie ze względu na specyfikę jej schorzenia zapewnić realizację jej praw. Kolejna istotna różnica polega na tym, że obowiązek zapewnienia dostępności ma charakter bezwarunkowy, tzn. nie można uchylić się od jego wykonania z powodów finansowych, natomiast zastosowanie racjonalnego usprawnienia jest uzależnione od tego, czy nie rodzi ono po stronie zobowiązanej nadmiernego lub nieproporcjonalnego obciążenia¹¹. Rozróżnienie pomiędzy dostępnością a racjonalnym usprawnieniem ma istotne znaczenie także dla praktyki strasburskiej, o czym świadczy omówione w dalszej części rozdziału zdanie odrębne sędziego Paula Lemmensa do wyroku w sprawie *Enver Şahin przeciwko Turcji*¹².

3. ORZECZNICTWO ETPC

3.1. ÇAM PRZECIWKO TURCJI (2016)

Dla omawianego tematu przełomowe znaczenie miała sprawa *Çam przeciwko Turcji*, w której ETPC po raz pierwszy inkorporował standard wytyczony przez KPN w odniesieniu do zapewnienia prawa do edukacji oraz racjonalnych usprawnień. Skarga została wniesiona przez niewidomą kobietę, której odmówiono przyjęcia do Akademii Muzycznej, mimo że zdała pozytywnie wymagane egzaminy. Jednym z argumentów wskazanych

¹⁰ CRPD 11th session 31 March – 11 April 2014, General Comment No. 2 (2014) Article 9: Accessibility, CRPD/C/GC/2, 22.05.2014, § 25–26, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].

¹¹ Tamże.

¹² Zob. ppkt 3.2 w niniejszym rozdziale.

przez uczelnię był brak odpowiedniej infrastruktury umożliwiającej studiowanie osobom niewidomym, mimo że skarżąca zamierzała studiować przedmioty, które nie wymagały używania wzroku.

ETPC, badając sprawę, wskazał na konieczność uwzględnienia przy dokonywaniu wykładni EKPC innych przepisów prawa międzynarodowego mających zastosowanie między stronami, w tym przepisów KPON¹³. Przypomniął, że celem EKPC jest gwarantowanie praw, które są praktyczne i skuteczne, a nie teoretyczne czy iluzoryczne, wskazując w związku z tym na potrzebę uwzględnienia zmian zachodzących w prawie międzynarodowym i europejskim oraz wyłaniającego się konsensusu co do standardów, które należy osiągnąć¹⁴. ETPC zwrócił uwagę na to, że wiele międzynarodowych dokumentów podkreśla znaczenie fundamentalnych zasad powszechności i niedyskryminacji dla korzystania z prawa do nauki i uznaje edukację włączającą za najwłaściwszy środek do zagwarantowania tych zasad¹⁵. Następnie zauważył, że interpretując art. 14 EKPC, należy uwzględnić wymogi dotyczące stosowania racjonalnych usprawnień sformułowane przez art. 2 KPON, które to usprawnienia pomagają skorygować rzeczywiste nierówności prowadzące do dyskryminacji¹⁶, i jednoznacznie stwierdził w ślad za KPON, że odmowa zastosowania racjonalnych usprawnień stanowi formę dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność¹⁷. Jednocześnie ETPC zaznaczył, że racjonalne usprawnienia mogą przybrać różną formę (np. zapewnienia dostępności budynków szkolnych, wsparcia odpowiednio przeszkolonego nauczyciela czy dostosowania programu nauczania) i że nie jego rolą, lecz władz krajowych jest ocena potrzeb danej osoby z niepełnosprawnością i wybór działań, które byłyby w danym przypadku najbardziej odpowiednie¹⁸. Podkreślił ponadto, że sytuacja, w której znajdują się dzieci z niepełnosprawnościami jako osoby wrażliwe (ang. *vulnerable*), obliuguje państwa-strony do szczególnej staranności przy podejmowaniu decyzji w tej kwestii¹⁹.

Odnosząc się do okoliczności badanej sprawy, ETPC stwierdził, że przedstawione przez państwo dowody nie wskazywały, by w procesie rekrutacji na uczelnię w jakikolwiek sposób dokonano ewaluacji potrzeb skarżącej jako osoby niewidomej w celu stwierdzenia, w jakim zakresie jej niepełnosprawność może ograniczać możliwość pobierania edukacji muzycznej, ani nie rozważano zastosowania jakichkolwiek racjonalnych usprawnień²⁰. W konsekwencji ETPC stwierdził naruszenie art. 14 w powiązaniu z art. 2 Protokołu nr 1 EKPC.

¹³ Wyrok ETPC z 23 lutego 2016 r., *Çam p-ko Turcji*, 51500/08, § 53, HUDOC.

¹⁴ Tamże, § 64.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, § 65.

¹⁷ Tamże, § 67.

¹⁸ Tamże, § 66.

¹⁹ Tamże, § 67.

²⁰ Tamże, § 68–69.

Sprawa *Çam przeciwko Turcji* spotkała się z aprobatą doktryny i przedstawiana jest często jako przykład konstruktywnego wpływu KPON na wykładnię EKPC²¹. Szczególne znaczenie, wykraczające poza sferę edukacji, ma tutaj uznanie przez ETPC w ślad za KPON, że art. 14 EKPC nakłada na państwa nie tylko obowiązek powstrzymywania się od dyskryminowania osób z niepełnosprawnościami, ale i podjęcia aktywnych działań, w tym zapewnienia racjonalnych usprawnień. Jest to niewątpliwie przekaz opierający się na paradygmacie KPON zakładającej, że państwa mają obowiązek podjęcia stosowanych kroków, w tym – jak w przypadku racjonalnych usprawnień o charakterze indywidualnym i adresowanych do konkretnych jednostek – w celu zapewnienia inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnościami. Co interesujące, w sprawie tej skarżąca nie zgłosiła przed władzami krajowymi roszczenia o zastosowanie racjonalnych usprawnień, ubiegając się jedynie o możliwość studiowania na uczelni w zastanych już warunkach. Przyczyną naruszenia EKPC była zatem nie tyle *sensu stricto* „odmowa” zastosowania racjonalnych usprawnień, ile brak podjęcia tego typu działań przez państwo²². Prowadzi to do wniosku, że to na państwie spoczywa ciężar rozpoznania potrzeb danej osoby i podjęcia odpowiednich działań na rzecz zapewnienia dostępności, w przypadku zaś skargi na naruszenie jej praw – ciężar dowodu, że działania takie zostały podjęte lub przynajmniej wzięte pod uwagę²³.

3.2. ENVER ŞAHİN PRZECIWKO TURCJI (2018)

Interpretacja przedstawiona w sprawie *Çam przeciwko Turcji* została pogłębiona w roku dotyczącym kolejnej tureckiej sprawy, tj. *Enver Şahin przeciwko Turcji*²⁴. Dotyczyła ona studenta uczelni technicznej, który w trakcie pierwszego roku studiów doznał na skutek wypadku paraliżu nóg. Po przerwie związanej z rekonwalescencją, zwrócił się do władz uczelni o architektoniczne przystosowanie przestrzeni wielopiętrowego budynku w celu umożliwienia mu wznowienia studiów. W odpowiedzi wskazano na brak możliwości dokonania tego typu przystosowań w najbliższej przyszłości w związku z brakiem odpowiednich środków finansowych. W zamian uczelnia zaoferowała wsparcie osoby, która mogłaby pomagać skarżącemu. Uznając zaproponowane rozwiązanie za niewystar-

²¹ Zob. np. J. Damamme, *Disability Discrimination Because of Denial of “Reasonable Accommodations”: a Very Positive Connection Between the ECHR and the UNCRPD in Çam v. Turkey*, <https://strasbourgeoiservers.com/2016/04/01/disability-discrimination-because-of-denial-of-reasonable-accommodations-a-very-positive-connection-between-the-echr-and-the-uncrpd-in-cam-v-turkey/> [dostęp: 2.02.2012]; A. Broderick, D. Ferri, *International and European Disability Law and Policy*, Cambridge 2019, s. 442–443.

²² J. Damamme, *Disability Discrimination...*, dz. cyt.

²³ Tamże.

²⁴ Wyrok ETPC z 30 stycznia 2018 r., *Enver Şahin p-ko Turcji*, 23065/12, HUDOC.

czające, skarżący zaskarżył decyzję do sądu administracyjnego i przegrał we wszystkich instancjach.

Dokonując oceny, ETPC odwołał się do wykładni dotyczącej obowiązku zastosowania racjonalnych usprawnień przedstawionej w sprawie *Çam przeciwko Turcji* i zauważył, że w odróżnieniu od tego przypadku nie mamy do czynienia z bezpośrednim odrzuceniem prośby skarżącego, uczelnia zadeklarowała bowiem chęć wsparcia. ETPC uznał jednakże, że podjęte działania miały jedynie charakter „abstrakcyjnych obietnic”, bez zaoferowania praktycznych rozwiązań problemów dotyczących chociażby poruszania się między piętrami, których obecność asystenta prawdopodobnie nie byłaby w stanie rozwiązać²⁵.

ETPC odniósł się ponadto do argumentu skarżącego, że postawa uczelni naruszała jego prawo do osobistej autonomii oraz samorealizacji (ang. *self-fulfillment*) stanowiących aspekt życia prywatnego²⁶. W tym kontekście odwołał się szczegółowo do przepisów KPON, wskazując, że możliwość prowadzenia przez osoby z niepełnosprawnościami niezależnego życia w pełnym poczuciu godności i szacunku do samego siebie ma zasadnicze znaczenie i leży u podstaw zarówno KPON, jak i rekomendacji przyjętych przez Radę Europy²⁷. Wskazane przez ETPC przepisy odnoszą się do zasady poszanowania przyrodzonej godności, autonomii osoby, w tym swobody dokonywania wyborów, a także poszanowania niezależności osoby (art. 3 lit. a KPON), obowiązku zapewnienia dostępności infrastruktury (art. 9 ust. 1 KPON), zapewnienia mobilności osobistej (art. 20 KPON) oraz zapewnienia włączającego systemu kształcenia przy poszanowaniu pełnego rozwoju potencjału i poczucia godności oraz własnej wartości osób z niepełnosprawnościami (art. 24 ust. 1 lit. a KPON).

ETPC powołał się następnie na art. 9 ust. 2 lit. e oraz ust. 20 lit. b KPON, zauważając, że w świetle tych przepisów pomoc drugiej osoby może stanowić jeden ze środków służących zapewnieniu osobom z niepełnosprawnościami osobistej mobilności oraz ułatwieniu dostępu do budynków²⁸. Regulacje te zostały wykorzystane przez ETPC jako wzorzec normatywny służący ocenie realizacji zobowiązań wynikających z EKPC. Trybunał stwierdził, że rozwiązanie zaoferowane przez państwo-stronę nie wypełniało standardów ustanowionych przez KPON, ponieważ dowody przedstawione w sprawie nie wskazywały, by zaproponowane rozwiązanie było poprzedzone rzetelną oceną potrzeb skarżącego i starannym oszacowaniem potencjalnych konsekwencji dla jego poczucia bezpieczeństwa, godności i autonomii²⁹. Warto jednocześnie zauważyć, że ETPC przyznał, iż dla rozstrzygnięcia sprawy nie ma znaczenia to, że skarżący ostatecznie nie poniósł takich

---

²⁵ Tamże, § 62.

²⁶ Tamże, § 29.

²⁷ Tamże, § 63.

²⁸ Tamże, § 64.

²⁹ Tamże.

konsekwencji³⁰. W opinii ETPC doszło do naruszenia art. 14 EKPC w powiązaniu z art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC, ponieważ środek zaproponowany przez uczelnię (czyli wsparcie asystenta) nie został oparty na jakiegokolwiek zindywidualizowanej ocenie rzeczywistej sytuacji, w której znajdował się skarżący. Tym samym środek ten nie mógł zostać uznany za racjonalny w świetle art. 8 EKPC, pomijał bowiem potrzebę skarżącego, by wieść życie w sposób tak dalece niezależny i autonomiczny, jak to możliwe³¹. Konkludując, ETPC orzekł, że rząd nie wykazał, by władze krajowe działały z należytą starannością w celu zapewnienia skarżącemu możliwości korzystania z prawa do edukacji na równi z innymi studentami, a w konsekwencji – by została zachowana sprawiedliwa równowaga pomiędzy konkurującymi interesami³². W świetle powyższych ustaleń ETPC nie uznał za konieczne zbadania oddzielnie zarzutów naruszenia art. 2 Protokołu nr 1 oraz art. 8 w powiązaniu z art. 14 EKPC.

Ciekawych spostrzeżeń dotyczących KPON jako narzędzia interpretacji EKPC dostarcza zdanie odrębne do wyroku przedstawione przez sędziego Paula Lemmensa. Wskazał on, że jego zdaniem większość Izby położyła niesłusznie nacisk na problem dyskryminacji skarżącego poprzez niezastosowanie racjonalnych usprawnień, zamiast skupić się na zbadaniu, czy państwo zapewniło skarżącemu dostęp do edukacji. Zdaniem sędziego Lemmensa ETPC błędnie oparł swoją ocenę na koncepcji racjonalnych uprawnień zawartej w art. 2 KPON, zamiast oprzeć się na art. 9 ust. 1 oraz art. 24 ust. 5 KPON, które odnoszą się do zapewnienia dostępności infrastruktury oraz dostępu do edukacji³³. Przytaczając szerokie fragmenty komentarzy ogólnych KomPON, sędzia Lemmens wskazał na zasadnicze różnice pomiędzy koncepcjami racjonalnych usprawnień oraz dostępności³⁴. Jednocześnie zaznaczył: „całkiem możliwe, że nie każde stanowisko Komitetu do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych dotyczące KPON znajduje zastosowanie do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Na przykład nie uważam, by EKPC mogła być interpretowana jako nakładająca „bezwarunkowy” obowiązek zapewnienia dostępności bez uwzględnienia sprawiedliwej równowagi pomiędzy prawami jednostki a interesem ogółu, co charakteryzuje całą EKPC. W tym aspekcie KPON rozszerza obowiązki, które zostały zaakceptowane przez państwa, które przystąpiły do EKPC”³⁵.

Niezależnie od wskazanej różnicy, sędzia Lemmens uznał, że w przedmiotowej sprawie za adekwatny wzorzec oceny należy uznać właśnie przepisy KPON dotyczące dostępności z uwagi na kluczowy aspekt tej zasady, czyli to, iż służy ona interesowi wszystkich osób

³⁰ Tamże, § 65.

³¹ Tamże.

³² Tamże, § 68.

³³ Tamże – zob. zdanie odrębne, § 4.

³⁴ Zob. pkt 2 niniejszego rozdziału.

³⁵ Wyrok ETPC z 30 stycznia 2018 r., *Enver Şahin p-ko Turcji*, 23065/12, § 4.

z niepełnosprawnościami i w pierwszej kolejności państwo powinno zadośćuczynić właśnie temu obowiązkowi, następnie zaś – jeśli nie wystarczyły przystosowania wprowadzone na rzecz zapewnienia dostępności, wdrożyć w indywidualnym przypadku racjonalne usprawnienia³⁶. Powołał się na twierdzenie skarżącego, że postulowane przystosowania architektoniczne miały służyć nie tylko jemu, ale w przyszłości także innym studentom z niepełnosprawnościami³⁷. W konsekwencji, zdaniem sędziego Lemmensa, w pierwszej kolejności należało zbadać, czy państwo naruszyło prawo do nauki określone w art. 2 Protokołu nr 1 (poprzez niezapewnienie dostępności uczelni), a potem ewentualnie ustalić, czy doszło do naruszenia art. 14 EKPC (poprzez odmowę zastosowania racjonalnych usprawnień w indywidualnym przypadku skarżącego)³⁸.

W dalszej części zdania odrębnego przedstawiona została analiza prawa do nauki gwarantowanego przez EKPC. Także tutaj przytoczona została wykładnia dokonana przez KomPON w Komentarzu Ogólnym nr 2³⁹. Ma ona istotne znaczenie dla wyводу przedstawionego przez sędziego Lemmensa, jak bowiem wskazuje KomPON, obowiązek zapewnienia dostępności (np. budynków, infrastruktury, usług) ma inny charakter w przypadku obiektów czy rozwiązań już istniejących, a inny w przypadku nowo powstających. Wdrażając nowe rozwiązania, państwa mają obowiązek tak je ukształtować, by od samego początku spełniały kryterium dostępności dla osób z niepełnosprawnościami poprzez zastosowanie zasad uniwersalnego projektowania⁴⁰. W przypadku już istniejącej infrastruktury państwa mają natomiast obowiązek podjęcia działań na rzecz zapewnienia jej dostępności, przy czym obowiązek ten może być realizowany stopniowo, zgodnie z odpowiednim harmonogramem i zaplanowaniem stosownych środków⁴¹. W opinii sędziego Lemmensa władze państwa przedstawiły przekonujące argumenty wskazujące na plan dostosowania budynku uczelni do potrzeb osób z niepełnosprawnościami w dłuższej perspektywie czasowej⁴². W konsekwencji jego zdaniem nie doszło do naruszenia art. 2 Protokołu nr 1. W jego opinii nie doszło również do naruszenia art. 14 EKPC, czyli dyskryminacji skar-

³⁶ Tamże, § 5.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ General Comment No. 2 (2014), CRPD/C/GC/2, § 24.

⁴⁰ Zgodnie z art. 2 KPCON „uniwersalne projektowanie” oznacza „projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania. Uniwersalne projektowanie nie wyklucza pomocy technicznych dla szczególnych grup osób niepełnosprawnych, jeżeli jest to potrzebne”. Zob. szerzej np. K. Kowalski, *Planowanie dostępności – polskie uwarunkowania prawne i praktyka*, „Niepełnosprawność” 2013, nr 1, s. 71–99, <https://kn.pfron.org.pl/download/5/314/04KamilKowalski.pdf> [dostęp: 10.01.2022].

⁴¹ General Comment No. 2 (2014), CRPD/C/GC/2, § 24.

⁴² Wyrok ETPC z 30 stycznia 2018 r., *Enver Şahin p-ko Turcji*, 23065/12 – zob. zdanie odrębne, § 9–11.

żącego poprzez odmowę zastosowania racjonalnych usprawnień, ponieważ pomimo braku możliwości szybkiego dokonania zmian architektonicznych uczelnia była zdeterminowana, by umożliwić skarżącemu dalsze studiowanie. Brak dokonania należytej oceny jego potrzeb i dostosowania proponowanego rozwiązania wynikał natomiast z postawy skarżącego, który zerwał zapoczątkowany dialog i skierował sprawę do sądu⁴³.

Niezależnie od tego, czy uznamy za adekwatną interpretację przedstawioną w wyroku czy też w zdaniu odrębnym, sprawa *Enver Şahin przeciwko Turcji* w podręcznikowy niemal sposób pokazuje, że KPON stanowi ważne – jeśli nie nieodzowne – narzędzie interpretacji przy badaniu realizacji prawa do nauki osób z niepełnosprawnościami. Ponadto, jak wynika ze zdania odrębnego sędziego Lemmensa, nie wystarczy jedynie przytoczenie litery KPON, gdyż obowiązki sformułowane w tym traktacie mają charakter bardzo zniuansowany. Dopiero oparcie się na szczegółowej wykładni dokonanej przez KomPON pozwoliło na zobaczenie sprawy pod różnym kątem i z uwzględnieniem aspektów, które mogły mieć decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia o odpowiedzialności państwa-strony za naruszenie EKPC.

3.3. STOIAN PRZECIWKO RUMUNII (2019)

Sprawa *Stoian przeciwko Rumunii*⁴⁴ dotyczyła realizacji prawa do nauki przez chłopca dotkniętego spastycznym porażeniem czterokończynowym, który był w pełni sprawny intelektualnie, natomiast miał trudności w poruszaniu się i korzystał m.in. z wózka elektrycznego. W skardze wniesionej przez skarżącego i jego matkę przedstawiono historię jego edukacji na przestrzeni kilkunastu lat w rozmaitych placówkach państwowych. Przedstawione zarzuty dotyczyły nieprzystosowania architektonicznego budynków, w których skarżący pobierał naukę do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, skutkujące m.in. tym, że w czasie pobytu w szkole musiał korzystać z pomocy matki, a także nie mógł brać udziału w części zajęć. Nie dokonano również potrzebnych dostosowań do potrzeb skarżącego w zakresie planu lekcji, metod nauczania czy egzaminowania. Skarżący byli ponadto namawiani na edukację domową lub zmianę szkoły na specjalną.

W odpowiedzi rząd przedstawił opis podjętych działań przez odpowiednie instytucje, włączając w to zapewnienie osobistego asystenta, różnego rodzaju terapii dla skarżącego czy instalację podnośnika na schodach. Z opisu sprawy wynika, że matka skarżącego i kolejne szkoły pozostawały w konflikcie związanym z dostosowaniem warunków do potrzeb dziecka, włączając w to postępowania sądowe oraz interwencję policji w szkole na skutek awantury mającej miejsce między matką a nauczycielem. W opinii skarżących przedsta-

⁴³ Tamże, § 11–13.

⁴⁴ Wyrok ETPC z 15 czerwca 2019 r., *Stoian p-ko Rumunii*, 289/14, HUDOC.

wione okoliczności wskazywały na naruszenie art. 3, 8, 13 i 14 EKPC oraz art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC oraz art. 1 Protokołu nr 12 do EKPC. ETPC postanowił rozpoznać co do meritum zarzuty naruszenia art. 8 EKPC oraz art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC zarówno samodzielnie, jak i w powiązaniu z zarzutem naruszenia art. 14 EKPC.

W rozstrzygnięciu ETPC nie odwołał się bezpośrednio do KPON, natomiast przywołał swoje orzecznictwo, w tym omówione wcześniej sprawy *Çam przeciwko Turcji* oraz *Enver Şahin przeciwko Turcji*, wskazując na obowiązek zapewnienia dostępności placówek edukacyjnych dla osób z niepełnosprawnościami, zastosowania racjonalnych usprawnień, a także prowadzenia edukacji włączającej jako zalecanej formy kształcenia dzieci z niepełnosprawnościami⁴⁵. Dowodzi to, że w orzecznictwie ETPC doszło do utrwalonej recepcji wskazanych pojęć i związanych z nimi obowiązków wynikających z KPON. Jednocześnie wyrok ten, w którym ETPC uznał, że nie doszło do naruszenia EKPC, gdyż pozwane państwo dołożyło należytej staranności w celu zapewnienia skarżącemu dostępu do edukacji, spotkał się z krytyką ze strony doktryny i organizacji reprezentujących osoby z niepełnosprawnościami⁴⁶ jako nierespektujący standardów wynikających z KPON. Orzeczenie zostało ocenione jako wyłom w progresywnej dotychczas wykładni ETPC i „krok wstecz do czasów sprzed uchwalenia KPON”⁴⁷. Wśród jego deficytów wskazano m.in. brak odwołania przez ETPC do obowiązków nałożonych na Rumunię przez KPON, a także niezrozumienie różnicy pomiędzy zapewnieniem dostępności a racjonalnych usprawnień⁴⁸. Podobnie jak zrobił to wcześniej sędzia Lemmens w zdaniu odrębnym w sprawie *Enver Şahin przeciwko Turcji*, podniesiono, że dostosowania architektoniczne do potrzeb osób z niepełnosprawnościami należało uznać za obowiązek wynikający z zasady dostępności, nie zaś racjonalnych usprawnień⁴⁹. Z krytyką spotkała się także ta część rozstrzygnięcia, w której ETPC uznał, że część niedogodności ponoszonych przez skarżącego wynikała z postawy jego matki, która kontestowała proponowane rozwiązania⁵⁰.

⁴⁵ Tamże, § 98–101.

⁴⁶ Warto dodać, że sprawa ta już wcześniej była przedmiotem uwagi wielu NGO, które złożyły interwencje jako strona trzecia w postępowaniu przed ETPC. Swoje stanowiska przedstawili także Komisarz Praw Człowieka Rady Europy oraz Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. Praw Osób z Niepełnosprawnościami. Wszystkie te opinie wspierały twierdzenia skarżącego, powołując się w dużej mierze na standard wynikający z KPON. Tamże, § 89.

⁴⁷ C. Cojocariu, *Stoian v. Romania: the Court's Drift on Disability Rights Intensifies*, <https://strasbourgobservers.com/2019/09/05/stoian-v-romania-the-courts-drift-on-disability-rights-intensifies/> [dostęp: 2.02.2022].

⁴⁸ Zob. np. A. Hild, *European Court of Human Rights fails students with disabilities*, <http://www.inclusion-europe.eu/european-court-of-human-rights-fails-students-with-disabilities/> [dostęp: 2.02.2022].

⁴⁹ Wyrok ETPC z 15 czerwca 2019 r., *Stoian p-ko Rumunii*, 289/14.

⁵⁰ Tamże.

3.4. G.L. PRZECIWKO WŁOCHOM (2020)

Wyrok w sprawie *G.L. przeciwko Włochom*⁵¹ jest komentowany jako powrót na progresywną ścieżkę zapoczątkowaną sprawami *Çam przeciwko Turcji* i *Enver Şahin przeciwko Turcji*⁵². Skarga dotyczyła zagwarantowania prawa do nauki niemówiącej dziewczynce z autyzmem. Skarżąca uczęszczała do publicznego przedszkola, gdzie z mocy prawa korzystała ze wsparcia wykwalifikowanego asystenta w wymiarze 24 godzin tygodniowo. Prawo do tego typu pomocy przestało jej przysługiwać, gdy zaczęła uczęszczać do szkoły podstawowej. Pod koniec pierwszej klasy jej rodzice złożyli na mocy obowiązującego prawa wniosek do władz lokalnych o przydzielenie dziewczynce wyspecjalizowanego asystenta. Po dziewięciu miesiącach otrzymali odpowiedź, że udzielenie tego typu wsparcia nie będzie w najbliższym czasie możliwe. Rodzice byli zmuszeni zatrudnić asystenta prywatnie. Szkoła zaproponowała natomiast rozwiązanie w postaci odpłatnej pomocy świadczonej przez osoby z personelu, które nie posiadały specjalistycznych kwalifikacji. W konsekwencji rodzice skarżącej zainicjowali postępowanie sądowe w celu wyegzekwowania od władz lokalnych odpowiedniego wsparcia dla córki oraz zwrotu dotychczas poniesionych kosztów. Oddalając powództwo, sądy krajowe przychyliły się do argumentu gminy, że odmowa wnioskowanego świadczenia była podyktowana redukcją budżetu i brakiem odpowiednich środków finansowych.

W skardze do ETPC zarzucono, że choć w świetle prawa krajowego skarżąca była uprawniona do korzystania z racjonalnych usprawnień w postaci wsparcia wykwalifikowanej osoby, w praktyce z powodu zaniechań władz lokalnych przez dwa lata była pozbawiona takiej możliwości. ETPC przychylił się do przedstawionej argumentacji, stwierdzając naruszenie art. 2 Protokołu nr 1 w powiązaniu z art. 14 EKPC. Podobnie jak we wcześniej omawianych sprawach, przypomniał, że przy dokonywaniu wykładni należy uwzględnić odpowiednie regulacje prawa międzynarodowego, w tym KPON⁵³. Następnie powołał się na ustalenia dokonane w sprawach *Çam przeciwko Turcji* i *Enver Şahin przeciwko Turcji*, w świetle których na państwach-stronach EKPC ciąży obowiązek zapewnienia edukacji włączającej⁵⁴. Podobnie zatem jak w sprawie *Stoian przeciwko Rumunii*, ETPC potraktował standard ustanowiony przez KPON jako obowiązek wynikający z ugruntowanej wykładni EKPC. Ponadto w wyroku zawarto odwołanie do art. 7 ust. 2 KPON, zgodnie

⁵¹ Wyrok ETPC z 10 września 2020 r., *G.L. p-ko Włochom*, 59751/15, HUDOC.

⁵² M. Vrancken, *Substantive Equality as the Driving Force Behind Reasonable Accommodations for Pupils with Disabilities: the Case of G.L. v. Italy*, <https://strasbourgobservers.com/2020/10/01/substantive-equality-as-the-driving-force-behind-reasonable-accommodations-for-pupils-with-disabilities-the-case-of-g-l-v-italy/> [dostęp: 2.02.2022].

⁵³ Wyrok ETPC z 10 września 2020 r., *G.L. p-ko Włochom*, 59751/15, § 51.

⁵⁴ Tamże, § 53.

z którym we wszystkich działaniach dotyczących dzieci niepełnosprawnych należy przede wszystkim kierować się najlepszym interesem dziecka⁵⁵, do definicji „racjonalnych usprawnień” sformułowanej w KPON⁵⁶, a także do szczegółowych postanowień art. 24 KPON dotyczącego edukacji włączającej⁵⁷.

5. WNIOSKI

Niewątpliwie orzecznictwo ETPC odnoszące się do realizacji prawa do nauki osób z niepełnosprawnościami stanowi pozytywny przykład recepcji standardów sformułowanych w ramach uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka. Począwszy od sprawy *Çam przeciwko Turcji* ETPC konsekwentnie wskazuje przepisy KPON jako punkt odniesienia przy dokonywaniu oceny realizacji przez państwa-strony obowiązków wynikających z EKPC. Zarówno wyrok ten, jak i późniejsze, w tym w szczególności w sprawie *Enver Şahin przeciwko Turcji*, pokazują, jak szczegółowe rozwiązania zaproponowane w KPON przenikają do praktyki strasburskiej. W szczególności należy wskazać na przyjęcie przez ETPC sformułowanego w KPON pojęcia racjonalnych usprawnień oraz uznania, w ślad za KPON, odmowy zapewnienia racjonalnego usprawnienia za formę dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność. Jest to istotny krok na rzecz wzmocnienia pozytywnych obowiązków państw wynikających z art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC oraz art. 14 EKPC, a tym samym dążenia do zapewnienia materialnej równości dla osób z niepełnosprawnościami w korzystaniu z prawa do nauki.

W świetle KPON obowiązek stosowania racjonalnych usprawnień oraz zapewnienia dostępności odnosi się do wszelkich sfer funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami, takich jak chociażby zatrudnienie czy prawo do udziału w wyborach. Choć w przypadku orzecznictwa strasburskiego szczególnie bogaty jest wybór spraw dotyczących stosowania racjonalnych usprawnień w dziedzinie edukacji, należy podkreślić, że koncepcja ta ma duży potencjał dla rozwoju standardu EKPC w odniesieniu do korzystania przez osoby z niepełnosprawnościami także z innych praw⁵⁸. Przykładowo można wskazać na sprawę *Z.H. przeciwko Węgrom*⁵⁹ dotyczącą zapewnienia osobie głuchoniemej skutecznego do-

⁵⁵ Tamże, § 54.

⁵⁶ Tamże, § 62.

⁵⁷ Tamże, § 69.

⁵⁸ Szerzej m.in. J. Kapelańska-Pręgowska, *Prawo osób niepełnosprawnych do racjonalnych usprawnień oraz obowiązek zapewniania dostępności w przestrzeni publicznej*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 2015, t. 6, s. 91–112; D. Ferri, *Reasonable Accommodation as a Gateway to the Equal Enjoyment of Human Rights: From New York to Strasbourg*, „Social Inclusion” 2018, t. 6, nr 1, s. 40–50, <https://doi.org/10.17645/si.v6i1.1204>.

⁵⁹ Wyrok ETPC z 8 listopada 2012 r., *Z.H. p-ko Węgrom*, 28973/11, HUDOC.

stępu do wymiaru sprawiedliwości, w której ETPC powołał się na art. 2, 13 i 14 KPON. Jednocześnie podnosi się w doktrynie, że ETPC wciąż w sposób niesatysfakcjonujący inkorporuje standard wytyczony przez KPON w odniesieniu do dostępności i stosowania racjonalnych usprawnień⁶⁰. Badając wpływ systemu traktatowego ONZ na proces interpretacji EKPC, niewątpliwie można uznać recepcję wskazanych standardów KPON za błyskawiczną (jak na realia prawnomiędzynarodowe) „historię sukcesu”. Jednocześnie, jak wskazuje dotychczasowe orzecznictwo, przed ETPC wciąż stoi wiele wyzwań dotyczących omawianej materii, związanych chociażby z potrzebą rozróżnienia obowiązków zapewnienia dostępności i racjonalnych usprawnień czy uwzględnienia znaczenia zasady autonomii dla poszanowania praw osób z niepełnosprawnościami. Zważywszy na dużą aktywność litygacyjną osób z niepełnosprawnościami i reprezentujących je organizacji i to, jak dynamicznie problematyka dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność przenika do orzecznictwa strasburskiego, można oczekiwać, że przed ETPC pojawi się w niedalekiej przyszłości wiele szans na pogłębienie dotychczasowej wykładni w kierunku wytyczonym przez KPON.

---

⁶⁰ Zob. np. M. Ventura, *Glaisen v. Switzerland: the Court Still Gives up on Reasonable Accommodation*, <https://strasbourgothers.com/2019/08/15/glaisen-v-switzerland-the-court-still-gives-up-on-reasonable-accommodation/> [dostęp: 2.02.2022].

Grażyna Baranowska, Aleksandra Gliszczyńska-Grabias,
Anna Hernandez-Pończyńska, Katarzyna Sękowska-Kozłowska,
Roman Wieruszewski

WNIOSKI

Badania, których efektem jest niniejsza praca, miały odpowiedzieć na pytanie, czy i w jakim zakresie Europejski Trybunał Praw Człowieka korzysta ze standardów wypracowanych w ramach ONZ-owskich traktatowych mechanizmów ochrony praw człowieka. Odpowiedź, jak wynika z zaprezentowanych analiz, nie jest jednoznaczna.

ETPC już od z góry 20 lat, często w powołaniu na art. 31 ust. 3 lit. c Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r., wyznaje zasadę, że EKPC winno się w miarę możliwości interpretować w zgodzie z innymi przepisami prawa międzynarodowego, którego to prawa stanowi ona część¹. Z tego powodu ETPC w wielu sprawach, rekonstruując standard międzynarodowy, powołuje się m.in. na standard z ONZ-owskich konwencji, cytując decyzje poszczególnych komitetów, ogłoszone przez nie komentarze ogólne itp. Trzeba zarazem zwrócić uwagę na fakt, że często przywołanie treści danego traktatu i dorobku stosownego komitetu w części prezentującej prawo międzynarodowe nie przekłada się na odniesienie do standardu ONZ w uzasadnieniach. W większości zidentyfikowanych przez nas spraw normy konwencyjne oraz dorobek organów traktatowych ONZ zostały jedynie wymienione we wstępnej części wyroku, prezentującej właściwe standardy prawne (ang. *relevant law*), bez jakiegokolwiek komentarza ze strony ETPC. Niekiedy powoływali się na nie uczestnicy postępowania (skarżący, rząd, strona trzecia). W sytuacji, gdy ETPC nie odniósł się do wskazanych standardów w części zawierającej swoją ocenę, trudno uznać, by miały one znaczący wpływ na treść rozstrzygnięcia. Stosunkowo częste odwołania do traktatowego standardu ONZ znalazły się w zdaniach odrębnych do wyroków ETPC. W tym kontekście warto wspomnieć o portugalskim sędzi Paulo Pinto de Albuquerque, który w licznych zdaniach odrębnych promował osadzenie wyroków ETPC w szerszym kontekście międzynarodowym.

---

¹ Zob. np. wyrok ETPC z 21 listopada 2001 r., *Al-Adsani p-ko Wielkiej Brytanii*, 35763/97, § 55, HUODC.

Przedmiotem pogłębionych analiz zaprezentowanych w książce były te wyroki, w których ETPC odniósł się bezpośrednio do traktatów i/lub praktyki organów traktatowych ONZ w części zawierającej jego ocenę (ang. *court's assessment*). Na podstawie przeprowadzonych badań możemy wyróżnić trzy główne sposoby wykorzystania dorobku ONZ w procesie wykładni EKPC:

- w celu wsparcia wykładni dokonywanej przez ETPC. Standardy ONZ zostają wykorzystane w takim przypadku pomocniczo, głównie w celu pokazania tła prawnomiędzynarodowego dla analizowanej sprawy. Można przyjąć, że nie wpływają one bezpośrednio na treść rozstrzygnięcia ETPC, jednak Trybunał uznaje je za na tyle istotne dla wzmocnienia swojej analizy, że odwołuje się do nich w procesie badania skargi²;
- w celu ustalenia treści normatywnej praw zawartych w EKPC i odpowiadających im obowiązków państw-stron. W tym przypadku ETPC dokonuje pogłębionej analizy standardów ONZ, wykorzystując je w procesie wykładni norm zawartych w EKPC. Zazwyczaj wykładnia taka ma charakter dynamiczny i celowościowy – służy zapewnieniu, że gwarancje zawarte w EKPC mają charakter praktyczny i skuteczny³. W tym ujęciu standardy ONZ mogą stanowić ważne narzędzie wykładni EKPC jako „żywego instrumentu”, umożliwiając doprecyzowanie jej norm dzięki szczegółowym przepisom „wyspecjalizowanych” traktatów ONZ (np. w materii tortur lub praw dziecka) i ich kompleksowej (zwłaszcza w postaci komentarzy/zaleceń ogólnych), nieustannie aktualizowanej interpretacji dokonywanej przez organy traktatowe. Sięgnięcie po dorobek ONZ pozwala także na inkorporowanie nowych „trendów” w ochronie praw człowieka, czego bardzo dobrym przykładem jest recepcja przez ETPC niektórych standardów KPON. Niewątpliwie w takiej postaci dorobek ONZ ma najmocniejszy i najtrwalszy wpływ na wykładnię ETPC. W książce staraliśmy się wskazać przykłady ilustrujące ten wpływ, a część z nich została szerzej omówiona w studiach wybranych przypadków;
- w celu dokonania ustaleń faktycznych w sprawie rozpatrywanej przez ETPC. Ten rodzaj recepcji standardu ONZ związany jest z podstawową funkcją organów traktatowych ONZ, tj. regularnego monitorowania stanu przestrzegania praw zawartych w traktatach poprzez cykliczne rozpatrywanie sprawozdań przedłożonych przez państwa-strony. Jest to złożony proces, w którym istotną rolę odgrywają m.in. informacje dostarczane przez organizacje pozarządowe, a jego efektem

² Np. wyrok ETPC z 3 października 2014 r., *Alexandru Enache p-ko Rumunii*, 43494/09, § 77, HUDOC.

³ Np. wyrok ETPC z 23 lutego 2016 r., *Çam p-ko Turcji*, 51500/08, § 53, HUDOC.

są uchwalane przez komitety uwagi końcowe (ang. *concluding observations*), zawierające syntetyczną ocenę realizacji poszczególnych praw, analizę głównych problemów i przeszkód, a także rekomendacje pod adresem państwa⁴. Organy traktatowe, w przeciwieństwie do ETPC, mają zatem możliwość dokonania ewaluacji niejako „z lotu ptaka” – o bardziej ogólnym charakterze niż rozstrzygnięcia *ad casum* w sprawach indywidualnych. Ustalenia te są wykorzystywane przez ETPC w procesie badania, czy w danym państwie występują naruszenia o charakterze systemowym, które mogły mieć wpływ na sytuację skarżącego (np. zaniedbania w przeciwdziałaniu przemocy domowej⁵) lub będą miały dla niego/niej konsekwencje w przyszłości (np. zagrożenie torturami w przypadku wydalenia z pozwanego przed ETPC państwa⁶).

Podsumowując badania dotyczące wpływu poszczególnych traktatów i monitorujących je organów na praktykę ETPC, można zauważyć, że najczęściej przywoływany jest standard Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych i Konwencji o prawach dziecka, co wynika z pokrywających się zakresów tematycznych tych traktatów i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Ważną rolę odegrał dorobek Komitetu Praw Człowieka w sprawie stosowania przez ETPC środków tymczasowych (ang. *interim measures*). Trybunał, uzasadniając zastosowanie takich środków, powołał się obszernie na orzecznictwo KPC i stwierdził, że ochrona dochodzenia prawa stron w obliczu ryzyka nieodwracalnej szkody stanowi zasadniczy cel środków tymczasowych w prawie międzynarodowym.

W ramach tej kategorii praw – politycznych i osobistych – doszło też w kilku przypadkach do rozbieżnych decyzji ETPC i KPC w odniesieniu do identycznych spraw. Powodem jest stosowanie przez Trybunał w procesie wykładni doktryny marginesu oceny. Tej zasady KPC nie stosuje, co jest zrozumiałe z uwagi na uniwersalny zasięg Paktu.

W zakresie standardów ochrony praw dziecka ETPC recypował zasadę dobra dziecka, której źródłem jest art. 3 KPD, a którą uznać należy za element standardu EKPC. Trybunał odwoływał się także m.in. do prawa dziecka do bycia wysłuchanym w dotyczącym go postępowaniu przewidzianym w art. 12 KPD, stwierdzając, że standard art. 12 KPD znajduje zastosowanie *mutatis mutandis* w każdym postępowaniu sądowym lub administracyjnym dotyczącym praw dzieci gwarantowanych przez art. 8 EKPC.

W przypadku innych konwencji ONZ-owskich również można znaleźć przykłady powoływania się na wypracowane w ich ramach standardy dla przyjętej przez ETPC wykładni

⁴ Szerzej: R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017.

⁵ Np. wyrok ETPC z 9 czerwca 2009 r., *Opuz p-ko Turcji*, 33401/02, HUDOC.

⁶ Np. wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Othman (Abu Qatada) p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 8139/09, HUDOC.

Konwencji. Postanowienia KPT miały kluczowe znaczenie dla uznania przez ETPC zakazu ekstradycji do krajów, w których dochodzi do stosowania tortur. ETPC przyjął definicję tortur z art. 1 KPT i włączył ją do swojego orzecznictwa. O ile KPT odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu się standardów ETPC, o tyle w kilku dziedzinach Trybunał wyraźnie ustalił szerszą ochronę niż ochrona zagwarantowana w KPT. Dotyczy to np. zakazu wydalania do krajów, w których występuje zagrożenie traktowaniem naruszającym art. 3 EKPC, przy czym ETPC obejmuje także takie traktowanie przez osoby albo grupy osób niezwiązane z państwem. Państwo ma również obowiązek podjęcia środków mających na celu zapewnienie ochrony przed torturami oraz niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem przez osoby prywatne.

Ustalając, że w postępowaniach karnych niedopuszczalne są dowody uzyskane w drodze przemocy stosowanej przez osoby trzecie, ETPC wykroczył poza to, co gwarantuje KPT, ale nie odniósł się do różnicy w podejściu wynikającym z KPT. Choć nie jest to konieczne, w świetle znaczenia, jakie KPT miało dla ukształtowania się standardów ETPC w badanej dziedzinie, wartościowe byłoby skomentowanie, dlaczego Trybunał przyjął inne podejście. Skutkiem tego jest – jak się wydaje – też to, że w sprawach dotyczących stosowania tortur przez osoby prywatne KPT jest głównie przywoływana w zdaniach odrębnych przez sędziów, którzy nie zgadzają się ze stanowiskiem ETPC. Gdyby Trybunał pokazał w wyroku, jak zmieniła się interpretacja KPT przez KomPT, wzmocniłoby to uzasadnienie zmian w orzecznictwie ETPC.

EKPC niewątpliwie znajduje szerokie zastosowanie dla ochrony praw i wolności osób z niepełnosprawnościami, co potwierdza dotychczasowe orzecznictwo ETPC. Z kolei KPN, do której przystąpiło większość państw członkowskich Rady Europy, w szczególowy sposób określa obowiązki państw związane z zapewnieniem osobom z niepełnosprawnościami równego korzystania z całego katalogu praw człowieka, w tym także praw, do których odnosi się EKPC. Opierając się na zasadach autonomii, dostępności i pełnego włączenia w życie społeczne, KPN redefiniuje paradygmat postrzegania niepełnosprawności i podejścia do ochrony praw osób z niepełnosprawnościami. Traktat ten ma tym samym ogromny potencjał jako narzędzie interpretacji przepisów EKPC, tym bardziej że możemy w ostatniej dekadzie obserwować znaczny przyrost orzecznictwa ETPC dotyczącego różnych aspektów praw osób z niepełnosprawnościami. Standard strasburski ma zatem szansę ewoluować równoległe z praktyką stosowania KPN, która rozwija się dynamicznie m.in. dzięki działalności interpretacyjnej KomPN.

Porównując skalę recepcji KPN w orzecznictwie ETPC do recepcji innych traktatów antydyskryminacyjnych, tj. Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej i Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, można natomiast zauważyć, że KPN jest silniej obecna w dorobku strasburskim. Należy przy tym uwzględnić fakt, że o ile dwa wskazane traktaty obowiązują od kilku-

dziesięciu lat, o tyle KPON jest dużo młodszą konwencją. Fakt ten może przemawiać za jej większą „popularnością” – KPON została uchwalona w epoce globalnego przepływu informacji, a jej przyjęcie odbiło się dużym echem na całym świecie. Ponadto wiodący udział w jej ukształtowaniu miały organizacje społeczne reprezentujące osoby z niepełnosprawnościami, a więc bezpośrednich beneficjentów KPON. Znajduje to odzwierciedlenie także w relatywnie dużej – na tle KLDK i KomLDK – liczbie spraw, w których KPON została przywołana w stanowiskach stron trzecich postępowania, którymi są często organizacje pozarządowe.

Stosunkowo mało znaczące, zarówno pod względem merytorycznym jak i ilościowym, są odniesienia do dorobku ONZ-owskiego Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej i Komitetu do spraw Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków ich Rodzin oraz treści wspomnianej wyżej KLDK i KPMR. O ile w tym drugim przypadku sprawa jest zrozumiała, gdyż tylko niewiele państw-stron EKPC ten traktat ratyfikowało, o tyle w przypadku KLDK sytuacja ta jest zaskakująca, gdyż Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej jest jednym z najstarszych i najszerzej ratyfikowanych instrumentów systemu traktatowego, który dodatkowo dotyczy jednego z najbardziej powszechnych problemów w obszarze ochrony praw człowieka.

ETPC bardzo rzadko sięga także do Konwencji o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem i nie korzysta z zawartych w niej definicji, pomimo że w jego dorobku orzecznictwym znajduje się bardzo dużo wyroków dotyczących wymuszonych zaginięć.

Nieliczne odwołania do standardu Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych wynikają z rozbieżnego zakresu przedmiotowego Paktu i EKPC, choć ETPC nie był skłonny korzystać ze standardu ONZ także w sprawach dotyczących prawa do nauki i prawa do tworzenia związków zawodowych.

Choć praktyka ETPC odnosi się do wielu problemów powiązanych – bezpośrednio lub pośrednio – z dyskryminacją kobiet, takich jak ochrona zdrowia reprodukcyjnego czy ochrona przed przemocą ze względu na płeć, z analizy orzecznictwa ETPC wynika, że poza istotnymi wyjątkami, KLDK jest rzadko stosowana jako narzędzie interpretacji EKPC.

Sztandarowym przykładem wpływu KLDK i dorobku KomLDK na standard strasburski są niewątpliwie sprawy dotyczące przemocy domowej. Recepcja przez ETPC wykładni ukształtowanej przez KomLDK sprawiła, że począwszy od sprawy *Opuz przeciwko Turcji* sprawy dotyczące przemocy domowej są rozpatrywane w kontekście naruszenia przez państwa-strony zobowiązań wynikających z art. 14 EKPC, a sama przemoc domowa jest postrzegana jako problem systemowej dyskryminacji kobiet. ETPC w szerokim zakresie korzysta ze standardów ukształtowanych przez KomLDK, dokonując oceny, czy władze państwa dołożyły należytej staranności w celu zapobieżenia w danym przypadku aktom

przemocy. Uwagi końcowe w sprawie danego państwa stanowią także dla ETPC istotne źródło informacji w procesie ustalania, czy w danym państwie przemoc domowa ma charakter systemowy.

Przeprowadzone badania wykazały, że wpływ ONZ-owskich standardów na orzecznictwo ETPC jest zróżnicowany i w znacznym stopniu zależy od typu spraw. Wzajemne korzystanie z dorobku wzmacnia rangę i oddziaływanie obu systemów. Zarazem jednak potencjał w tym obszarze jest większy. W pracy zwracaliśmy uwagę na szereg dalszych możliwości wykorzystania dorobku organów traktatowych ONZ w orzecznictwie ETPC.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Abdel-Monem T., *Opuz v. Turkey: Europe's Landmark Judgment on Violence against Women*, „Human Rights in Brief” 2009, nr 1, s. 29–33.
- Alebeek van R., Nollkaemper A., *The Legal Status of Decisions by Human Rights Treaty Bodies in National Law*, [w:] H. Keller, G. Ulfstein (red.), *UN Human Rights Treaty Bodies. Law and Legitimacy*, Cambridge 2012, s. 356–413, <https://www.doi.org/10.1017/CBO9781139047593.009>.
- Alvarez Molinero N., *The International Convention on Elimination of All Forms of Racial Discrimination and the Evolution of the Concept of Racial Discrimination*, [w:] F.G. Isa, K. de Feyter (red.), *UN International Human Rights Law in Global Context*, Bilbao 2009, s. 354–356.
- Balcerzak M., *Glosa do wyroku Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 października 2013 r., w sprawie Janowiec i inni przeciwko Rosji*, „Przegląd Sejmowy” 2014, nr 2(121), s. 152–160.
- Balcerzak M., *Zagadnienie precedensu w prawie międzynarodowym praw człowieka*, Toruń 2008.
- Banton M., *International Action Against Racial Discrimination*, Oxford, 1996, <https://www.doi.org/10.1093/0198280610.001.0001>.
- Baranowska G., *Wymuszone zaginięcia w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i egzekwowania odpowiedzialności państw*, Warszawa 2017.
- Barendt E., *Freedom of Speech*, Oxford 2007.
- Baumgärtel M., *Facing the Challenge of Migratory Vulnerability in the European Court of Human Rights*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2020, t. 38(1), s. 12–29.
- Beco de G., *The Indivisibility of Human Rights in Light of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „International and Comparative Law Quarterly” 2018, nr 1, s. 141–160, <https://doi.org/10.1017/S0020589318000386>.
- Begic Z., Pavlovic D., Ribicic C. (red.), *Bosnia and Herzegovina After Sejdic Finci Case*, Regensburg 2016.
- Belavusau U., *Introductory Note to Perinçek versus Switzerland (European Court of Human Rights)*, „International Legal Materials” 2016, nr 55, 2016, s. 627–629.
- Belavusau U., Gliszczyńska-Grabias A. (red.), *Law and Memory. Toward Legal Governance of History*, Cambridge 2017.

- Bernhardt R., *Evolutionary Treaty Interpretation, Especially of the European Convention on Human Rights*, „German Yearbook of International Law” 1999, t. 42.
- Berry S.E., *A ‘Good Faith’ Interpretation of the Right to Manifest Religion: The Diverging Approaches of the European Court of Human Rights and the UN Human Rights Committee*, „Legal Studies” 2017, t. 37, nr 4, s. 672–694, <https://www.doi.org/10.1111/lest.12168>.
- Białek I., Nowak-Adamczyk D., *Edukacja włączająca – budowa o mocnych fundamentach*, [w:] A. Błaszczak, B. Imiołczyk (red.), *Równe szanse w dostępie do edukacji osób z niepełnosprawnościami. Analiza i zalecenia*, Warszawa 2012.
- Bilali R., *Understanding and Counteracting Genocide Denial*, [w:] L.S. Newman (red.), *Confronting Humanity at its Worst. Social Psychological Perspectives on Genocide*, Oxford 2019, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190685942.001.0001>.
- Blaker Strand V., *Interpreting the ECHR in Its Normative Environment: Interaction Between the ECHR, the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women and the UN Convention on the Rights of the Child*, „The International Journal of Human Rights” 2020, nr 24, s. 979–992.
- Boven van T., *Combating Racial Discrimination in the World and in Europe*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 1993, t. 11, nr 2, s. 163–172, <https://doi.org/10.1177/016934419301100203>.
- Broderick A., *Of Rights and Obligations: the Birth of Accessibility*, „The International Journal of Human Rights” 2020, nr 4, s. 393–413, <https://doi.org/10.1080/13642987.2019.1634556>.
- Broderick A., *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the European Convention on Human Rights: a Tale of Two Halves or a Potentially Unified Vision of Human Rights?*, „Cambridge International Law Journal” 2018, nr 2, s. 199–224, <https://doi.org/10.4337/cilj.2018.02.02>.
- Broderick A., Ferri D., *International and European Disability Law and Policy*, Cambridge 2019, s. 442–443.
- Brown R., Lord J., *The Role of Reasonable Accommodation in Securing Substantive Equality for Persons with Disabilities: The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, [w:] M.H. Rioux, L.A. Bassier, M. Jones (red.), *Critical Perspectives on Human Rights and Disability Law*, New York 2011, s. 273–307, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004189508.i-552.76>.
- Carrillo Salcedo J.A., *The European Convention of Human Rights*, [w:] F.G. Isa, K. de Feyter (red.), *International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges*, Bilbao 2006.
- Celik E., *The Role of CRPD in Rethinking the Subject of Human Rights*, „The International Journal of Human Rights” 2017, nr 7, s. 933–955, <https://doi.org/10.1080/13642987.2017.1313236>.
- Chetail V., *The Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*, [w:] P. Alston, F. Megret (red.), *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Oxford 2020.
- Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1999.
- Czepek J., *Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Olsztyn 2014.
- Damamne J., *Disability Discrimination Because of Denial of “Reasonable Accommodations”: a Very Positive Connection Between the ECHR and the UNCRPD in Çam v. Turkey*,

- <https://strasbourgoobservers.com/2016/04/01/disability-discrimination-because-of-denial-of-reasonable-accommodations-a-very-positive-connection-between-the-echr-and-the-uncrpd-in-cam-v-turkey/> [dostęp: 2.02.2012].
- Degener T., *Disability in a Human Rights Context*, „Laws” 2016, nr 5(3), s. 35–59, <https://doi.org/10.3390/laws5030035>.
- Domagała P., *Międzynarodowa Konwencja ONZ w sprawie ochrony wszelkich osób przed wymuszonym zaginięciem. Perspektywa polska*, Warszawa 2017.
- Domański M., *Ubezważnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 17, s. 7–48.
- Edwards A., *Violence Against Women under International Human Rights Law*, Cambridge 2011, s. 7–8.
- Fenton-Glynn C., *Children and the European Court of Human Rights*, Oxford 2021.
- Ferri D., *Reasonable Accommodation as a Gateway to the Equal Enjoyment of Human Rights: From New York to Strasbourg*, „Social Inclusion” 2018, t. 6, nr 1, s. 40–50, <https://doi.org/10.17645/si.v6i1.1204>.
- Florczak-Wątor M., Kowalski M., *70 lat Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, Kraków 2019.
- Flynn E., *Disability, Deprivation of Liberty and Human Rights Norms: Reconciling European and International Approaches*, „International Journal of Mental Health and Capacity Law” 2016, nr 22, s. 71–143, <https://doi.org/10.19164/ijmhcl.v22i2.503>.
- Forowicz M., *The Reception of International Law in the European Court of Human Rights*, Oxford 2010.
- Fredman S., *Discrimination and Human Rights: The Case of Racism*, Oxford 2001.
- Galiński D., *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością?*, „Niepełnosprawność” 2013, nr 4, s. 3–6.
- Garibian S., *On the Breaking of Consensus: the Perinçek Case, the Armenian Genocide and International Criminal Law*, [w:] J. Willems, H. Nelen, R. Moerland (red.), *Denialism and Human Rights*. Cambridge 2016, s. 235–250.
- Garlicki L. (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 1. *Komentarz do artykułów 1–18*, Warszawa 2010.
- Garlicki L. (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, T. 2. *Komentarz do artykułów 19–59 oraz protokołów dodatkowych*, Warszawa 2011.
- Gerards J., *Inadmissibility Decisions of the European Court of Human Rights: A Critique of the Lack of Reasoning*, „Human Rights Law Review” 2014, t. 14, nr 1, s. 148–158, <https://www.doi.org/10.1093/hrlr/ngr044>.
- Gliszczynska-Grabias A., *Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka oraz Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ dotyczące granic swobody wypowiedzi w odniesieniu do mowy nienawiści*, [w:] R. Wieruszewski i in. (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 131–149.
- Gliszczynska-Grabias A., *Penalizing Holocaust Denial – a View from Europe*, [w:] C.A. Small (red.), *Global Antisemitism – A Crisis of Modernity*, New York 2013, s. 237–256, https://doi.org/10.1163/9789004265561_023.

- Gliszczyńska-Grabias A., *Przeciwdziałanie antysemityzmowi. Instrumenty prawa międzynarodowego*, Warszawa 2014.
- Gliszczyńska-Grabias A., *Stanowisko Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ wobec problemu dyskryminacji Romów*, [w:] A. Śledzińska-Simon, A. Frąckowiak-Adamska (red.), *Zarys sytuacji prawnej i społecznej Romów w Europie*, Wrocław 2011, s. 69–87, <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36817/edition/38626/content> [dostęp: 10.01.2022].
- Glossary on Migration*, Geneva 2019.
- Gronowska B., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. W poszukiwaniu efektywnej ochrony praw jednostki*, Toruń 2011.
- Grygiel J., *Gwarancje niezależności krajowych mechanizmów prewencji powołanych na podstawie OPCAT*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2021, nr 19, s. 95–119, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/269186> [dostęp: 9.01.2022].
- Grygiel J., Sękowska-Kozłowska K., *O karze dożywotniego pozbawienia wolności, dyskryminacji ze względu na płeć i wyborze „mniejszego zła”. Refleksje na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Khamtokhu i Aksenchik przeciwko Rosji*, [w:] A. Bodnar, A. Płoszka (red.), *Wokół kryzysu praworządności, demokracji i praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Wyrzykowskiego*, Warszawa 2020, s. 508–531.
- Harpur P., *Embracing the New Disability Rights Paradigm: the Importance of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „Disability & Society” 2012, nr 1, s. 1–14, <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.631794>.
- Harris D., O’Boyle M. i in., *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford 2009, s. 437–438.
- Helfer L.R., Voeten E., *Walking Back Human Rights in Europe*, „The European Journal of International Law” 2020, t. 31, nr 3, s. 797–827, <https://doi.org/10.1093/ejil/chaa071>.
- Heri C., *Enforced Disappearances and the European Court of Human Rights’ ratione temporis Jurisdiction: A discussion of Temporal Elements in Janowiec and Others v Russia*, „Journal of International Criminal Justice” 2014, nr 12 (4), s. 751–768.
- Hodgkin R., Newell P. (red.), *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*, Geneva 1998.
- Human Rights of Roma and Travellers in Europe*, Strasbourg 2012, <https://rm.coe.int/the-human-rights-of-roma-and-travellers-in-europe/168079b434> [dostęp: 10.01.2022].
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination Selected Decisions of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*, T. 1. *Thirty-sixth to seventy-fifth sessions (August 1988 – August 2011)*, Geneva 2012, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/CERDSelectedDecisionsVolume1.pdf> [dostęp: 10.01.2022].
- Jain D., *Women, Development and the UN. A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, Indiana 2005.
- Jarosz-Żukowska S., Żukowski Ł., *Prawo do nauki i jego gwarancje*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław

- 2014, s. 631–658, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/53068/edition/53681/content> [dostęp: 10.01.2022].
- Jöttens S., *Enforced disappearances und EMRK*, Berlin 2012.
- Kamiński I.C., *Comments on Janowiec and others v Russia. The Katyn massacre before the European Court of Human Rights: a personal account*, „Polish Yearbook of International Law” 2013, t. 33, s. 205–226, <https://doi.org/10.7420/pyil2013h>.
- Kamiński I.C., *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.
- Kamiński I.C., *Właściwość czasowa (ratione temporis) Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w sprawach dotyczących prawa do życia – uwagi na kanwie „skarg katyńskich”*, [w:] M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelańska-Pregowska (red.), *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny – perspektywa systemowa i orzecznicza*, Toruń 2011, s. 333–357.
- Kapelańska-Pregowska J., *Prawo osób niepełnosprawnych do racjonalnych usprawnień oraz obowiązków zapewniania dostępności w przestrzeni publicznej*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2015, t. 6, s. 91–112.
- Kayess R., French P., *Out of Darkness Into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „Human Rights Law Review” 2008, nr 1, s. 1–34, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngm044>.
- Keane D., Waughray A. (red.), *Fifty Years of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A living instrument*, Manchester 2017.
- Kędzia Z., Hernandez-Pończyńska A. (red.), *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Kowalski K., *Planowanie dostępności – polskie uwarunkowania prawne i praktyka*, „Niepełnosprawność” 2013, nr 1, s. 71–99, <https://kn.pfron.org.pl/download/5/314/04KamilKowalski.pdf> [dostęp: 10.01.2022].
- Kubicki P., *Bariery w edukacji włączającej*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, s. 63–77.
- Kulińska-Kępa Z., *Prawa obywatelskie i polityczne a prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne. Porównanie systemów ochrony*, Warszawa 2017.
- Kurowski K., *Niepełnosprawność i osoba niepełnosprawna – od medycznego do społecznego modelu niepełnosprawności*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2012, nr 10, s. 8–15, <https://bip.brpo.gov.pl/> [dostęp: 10.02.2022].
- Lerner N., *Freedom of Expression and Advocacy of Group Hatred Incitement to Hate Crimes and Religious Hatred*, „Religion and Human Rights” 2010, t. 5, nr 2–3, s. 137–145.
- Lewis O., *Stanev v. Bulgaria: On the Pathway to Freedom*, „Human Rights Brief” 2012, nr 2, s. 2–7.
- Limanowska B., *Prawa kobiet prawami człowieka*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 2, s. 159–173, <https://doi.org/10.37232/sp.2014.2.6>.
- Łasak K., *Prawa społeczne w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2013.
- MacDonald E., Cholewinski R., *The Migrant Workers Convention in Europe. Obstacles to the Ratification of the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant*

- Workers and Members of their Families: EU/EEA Perspectives*, „UNESCO Migration Studies” 2007, nr 1, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000152537> [dostęp: 9.01.2022].
- McCallum R., *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Some Reflections*, „Sydney Law School Legal Studies Research Paper” 2010, nr 10/30, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1563883# [dostęp: 9.01.2022].
- McClynn C., *Rape, Torture and European Convention on Human Rights*, „International and Comparative Law Quarterly” 2009, nr 58, s. 565–595.
- McQuigg R.J.A., *Domestic Violence as a Human Rights Issue: Rumor v. Italy*, „European Journal of International Law” 2015, nr 4, s. 1009–1025, <https://www.doi.org/10.1093/ejil/chv057>.
- Meron T., *The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, „The American Journal of International Law” 1985, t. 79, nr 2, s. 283–318, <https://doi.org/10.2307/2201704>.
- Michalska A., *Komitet Praw Człowieka. Kompetencje, funkcjonowanie, orzecznictwo*, Warszawa 1994.
- Mik C., *Koncepcja normatywna europejskiego prawa praw człowieka*, Toruń 1994.
- Milanovic M., *Sejdić and Finci v. Bosnia and Hercegovina. App. Nos. 27996/06 & 34836/06, European Court of Human Rights (Grand Chamber), December 22, 2009*, „The American Journal of International Law” 2010, t. 104, s. 636–641, <https://doi.org/10.5305/amerjintelaw.104.4.0636>.
- Murphy S., *Domestic Violence as Sex Discrimination: Ten Years Since The Seminal European Court of Human Rights Decision in Opuz v. Turkey*, „New York University Journal of International Law and Politics” 2019, nr 4, s. 1347–1358, <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2019/09/NYI409.pdf> [dostęp: 10.01.2022].
- Nelson L., *Stanev v. Bulgaria: The Grand Chamber’s Cautionary Approach to Expanding Protection of the Rights of Persons with Psycho-social Disabilities*, <https://strasbourgobservers.com/2012/02/29/stanev-v-bulgaria-the-grand-chambers-cautionary-approach-to-expanding-protection-of-the-rights-of-persons-with-psycho-social-disabilities/> [dostęp: 5.02.2022].
- Nifosi-Sutton I., *The Protection of Vulnerable Groups under International Human Rights Law*, London 2019.
- Nikolaidis C., *The Right to Equality in European Human Rights Law. The Quest for Substance in the Jurisprudence of the European Courts*, London 2015.
- Nowak M., *The International Covenant on Civil and Political Rights*, [w:] F.G. Isa, K. de Feyter (red.), *International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges*, Bilbao 2006.
- Nowak M., *UN Covenant on Civil and Political Rights – CCPR Commentary*, Kehl–Arlington 2005.
- Nowak M., McArthur E. (red.), *The United Nations Conventions Against Torture: A Commentary*, Oxford 2019.
- Nowicki M.A., *Wokół konwencji europejskiej. Komentarz do europejskiej Konwencji praw człowieka*, Warszawa 2009.
- Otto D., *International Human Rights Law: Towards Rethinking Sex/Gender Dualism and Asymmetry*, „Melbourne Legal Studies Research Paper” 2012, nr 620.

- Partsch K.J., *Racial Speech and Human Rights. Article 4 of the Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination*, [w:] S. Coliver i in. (red.), *Striking a Balance. Hate Speech, Freedom of Expression and Non-Discrimination*, London 1992.
- Peroni L., *Jeunesse v. the Netherlands: Quiet Shifts in Migration and Family Life Jurisprudence?*, <https://strasbourgobservers.com/2014/10/30/jeunesse-v-the-netherlands-quiet-shifts-in-migration-and-family-life-jurisprudence/> [dostęp: 10.01.2021].
- Pokar F., *Legal Value of the Human Rights Committee's Views*, „Canadian Human Rights Yearbook” 1992.
- Protecting Migrants in an Irregular Situation from Labour Exploitation – Role of The Employers Sanctions Directive*, Vienna 2021, <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/employers-sanctions-against-exploitation> [dostęp: 9.01.2022].
- Radwański Z., *Dobro dziecka*, [w:] A. Łopatka (red.), *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, Warszawa 1991, s. 50–65.
- Rostas I. (red.), *Ten Years After: a History of Roma School Desegregation in Central and Eastern Europe*, Viadrina 2012.
- Schabas W., *Do the „Underlying Values” of the European Convention on Human Rights begin in 1950?*, „Polish Yearbook of International Law” 2013, nr 33, s. 247–258.
- Schlütter B., *Aspects of Human Rights Interpretation by the UN Treaty Bodies*, [w:] H. Keller, G. Ulfstein (red.), *UN Human Rights Treaty Bodies. Law and Legitimacy*, Cambridge 2012, s. 261–319, <https://www.doi.org/10.1017/CBO9781139047593.007>.
- Schulz A.N., *Komitet Praw Dziecka*, [w:] R. Wieruszewski (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017.
- Schulz A.N., *Pojęcie międzynarodowego standardu prawnego – refleksje na tle międzynarodowego prawa dotyczącego rodziny*, „Studia Prawnicze” 2012, nr 2(191), s. 25–46, <https://doi.org/10.37232/sp.2012.3.2>.
- Series L., *The Development of Disability Rights under International Law: from Charity to Human Rights*, „Disability & Society” 2015, nr 10, s. 1590–1593, <https://www.doi.org/10.1080/09687599.2015.1066975>.
- Sękowska-Kozłowska K., *Komitet ONZ do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet a problem przemocy wobec kobiet*, „Prawo i Płeć” 2010, wyd. specjalne, s. 57–63.
- Sękowska-Kozłowska K., *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet – ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011.
- Sękowska-Kozłowska K., *Przymusowa sterylizacja kobiety romskiego pochodzenia – glosa do wyroku ETPC z 8.11.2011 r. w sprawie V.C. v. Słowacja (skarga nr 18968/07)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2012, nr 6, s. 46–49.
- Sękowska-Kozłowska K., *Stereotypy dotyczące seksualności i społecznej roli kobiet jako przyczyna naruszenia zakazu dyskryminacji ze względu na płeć – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25.07.2017 r., 17484/15, Carvalho Pinto de Sousa Morais przeciwko Portugalii*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2018, nr 2, s. 33–37.

- Šimonović D., *Global and Regional Standards on Violence Against Women: The Evolution and Synergy of the CEDAW and Istanbul Conventions*, „Human Rights Quarterly” 2014, nr 36, s. 590–606.
- Skivenes M., *Child Protection and Child-Centrism – the Grand Chamber Case of Strand Lobben and Others v. Norway 2019*, <https://strasbourgobservers.com/2019/10/10/child-protection-and-child-centrism-the-grand-chamber-case-of-strand-lobben-and-others-v-norway-2019/> [dostęp: 24.01.2022].
- Slingenberg L., *The Right Not to be Dominated: The Case Law of the European Court of Human Rights on Migrants’ Destitution*, „Human Rights Law Review” 2019, t. 19, nr 2, s. 291–314.
- Stein M.A., Lord J.E., *Future Prospects for the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, „William & Mary Law School Legal Studies Research Paper Series” 2010, nr 1, s. 17–40, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004169715.i-320.14>.
- Sukyna S., *Tortury w XXI wieku*, Gdańsk 2013.
- Szpak A., *Amerykańska praktyka „renditions” jako współczesny przykład wymuszonych zaginięć*, „Studia Prawnicze” 2009, nr 1–2, s. 177–201. <https://doi.org/10.37232/sp.2009.1-2.7>.
- Szwed M., *The Notion of ‘a Person of Unsound Mind’ Under Article 5 § 1(e) of the European Convention on Human Rights*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2020, t. 38, nr 4, 283–301, <https://www.doi.org/10.1177/0924051920968480>.
- Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego*, t. I: *Komentarz aktualizowany*, LEX.
- Thornberry P., *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A Commentary*, Oxford Commentaries on International Law, Oxford 2016.
- UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*, Geneva 2008.
- Venzke I., *Authoritative Interpretation*, „Amsterdam Law School Research Paper” 2018, nr 28.
- Wieruszewski R. i in. (red.), *Komitet praw człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2009.
- Wieruszewski R. (red.), *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*. Warszawa 2017.
- Wieruszewski R. (red.), *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Wiśniewski A., *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Gdańsk 2008.
- Wysocki M., *Projektowanie uniwersalne – równość praw poprzez dostępność*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2012, nr 10, s. 26–33.
- Zima-Parjaszewska M., *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, s. 79–101.

NETOGRAFIA

- Belavusau U., *Perinçek v. Switzerland: Between Freedom of Speech and Collective Dignity*, <https://verfassungsblog.de/perincek-v-switzerland-between-freedom-of-speech-and-collective-dignity/> [dostęp: 5.01.2022].

- Cojocariu C., *Stoian v. Romania: the Court's Drift on Disability Rights Intensifies*, <https://strasbourgobservers.com/2019/09/05/stoian-v-romania-the-courts-drift-on-disability-rights-intensifies/> [dostęp: 2.02.2022].
- Day of General Discussion on the Role of Migration Statistics for Treaty Reporting and Migration Policies*, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CMW/Pages/DGD2013.aspx> [dostęp: 9.01.2022].
- Domestic violence*, Factsheet, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Domestic_violence_ENG.pdf [dostęp: 9.03.2022].
- Hild A., *European Court of Human Rights fails students with disabilities*, <http://www.inclusion-europe.eu/european-court-of-human-rights-fails-students-with-disabilities/> [dostęp: 2.02.2022].
- Lavrysen L., *Strand Lobben and Others v. Norway: from Age of Subsidiarity to Age of Redundancy?*, <https://strasbourgobservers.com/2019/10/23/strand-lobben-and-others-v-norway-from-age-of-subsidiarity-to-age-of-redundancy/> [dostęp: 24.01.2022].
- Persons with disabilities and the European Convention on Human Rights*, Factsheet, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Disabled_eng.pdf [dostęp: 5.02.2022].
- [Polska], <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2021/?x=0.2598&cy=1.0217&level=1> [dostęp: 9.01.2022].
- Ratification of 18 International Human Rights Treaties*, <https://indicators.ohchr.org> [dostęp: 3.01.2022].
- Roma and Travellers*, Factsheet, https://www.echr.coe.int/documents/fs_roma_eng.pdf [dostęp: 10.01.2022].
- Statistics: Violation by Article and by State*, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2020_ENG.pdf [dostęp: 7.09.2021].
- Thematic Discussion on Racial Discrimination in Today's World: Racial Profiling, Ethnic Cleansing and Current Global Issues and Challenges*, <https://www.ohchr.org/en/events/days-general-discussion-dgd/2017/thematic-discussion-racial-profiling-ethnic-cleansing-and> [dostęp: 3.01.2022].
- Tyrer A., *Glor v Switzerland*, <https://www.stammeringlaw.org.uk/glor-v-switzerland/> [dostęp: 5.02.2022].
- UN Treaty Body Database*, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11 [dostęp: 27.08.2021]; https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=6&DocTypeID=11 [dostęp: 9.09.2021]; https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11 [dostęp: 7.01.2021].
- Ventura M., *Glaisen v. Switzerland: the Court Still Gives up on Reasonable Accommodation*, <https://strasbourgobservers.com/2019/08/15/glaisen-v-switzerland-the-court-still-gives-up-on-reasonable-accommodation/> [dostęp: 2.02.2022].

- Vorhoof D., *Criminal conviction for Denying the Armenian Genocide in Breach with Freedom of Expression, Grand Chamber Confirms*, <https://strasbourgobservers.com/category/cases/perincek-v-switzerland/> [dostęp: 5.01.2022].
- Vrancken M., *Substantive Equality as the Driving Force Behind Reasonable Accommodations for Pupils with Disabilities: the Case of G.L. v. Italy*, <https://strasbourgobservers.com/2020/10/01/substantive-equality-as-the-driving-force-behind-reasonable-accommodations-for-pupils-with-disabilities-the-case-of-g-l-v-italy/> [dostęp: 2.02.2022].
- Yayla A.S., *The Strange Case of Perincek, Erdogan and the Russia Triangle*, <https://www.genocidestudies.org/post/2015/01/23/the-human-rights-association-and-the-centre-for-truth-justice-memory-to-become-intervenin> [dostęp: 10.01.2022].
- Zestawienie – *Detencja nieletnich cudzoziemców pod opieką*, <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/opracowania-i-analazy-standardy-w-zakresie-ochrony-praw-czlowieka/wybrane-zestawienia-tematyczne-orzecznictwa-etpcz/> [dostęp: 12.01.2022].

AKTY PRAWNE

- Karta Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1947 Nr 23, poz. 90.
- Konwencja o prawach politycznych kobiet, Dz.U. 1955 Nr 16, poz. 86.
- Konwencja o obywatelstwie kobiet zamężnych, Dz.U. 1959 Nr 56, poz. 334.
- Declaration of The Rights of The Child adopted by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 10 December 1959, <https://web.archive.org/web/20130926070812/http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/child.asp> [dostęp: 4.01.2022].
- Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, Dz.U. 1965 Nr 9, poz. 53.
- Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Dz.U. 1969, Nr 25, poz. 187.
- Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, 7.11.1967, A/RES/2263(XXII), <https://www.refworld.org/docid/3b00f05938.html> [dostęp: 3.01.2022].
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych, Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 169.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych, Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167.
- Konwencja wiedeńska o prawie traktatów, Dz.U. 1990 Nr 74, poz. 439.
- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Dz.U. 1982, Nr 10, poz. 71.
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378.
- Konwencja o prawach dziecka, Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526.
- International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families, New York, 18 December 1990, A/RES/45/158, https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_45_158-E.pdf [dostęp: 04.11.2022].

- Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence against Women (“Convention of Belem do Para”), 9.06.1994, <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38b1c.html> [dostęp: 10.05.2020].
- Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, ETS 1999, nr 164.
- A Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, New York, 13.12.2006, <https://treaties.un.org/> [dostęp: 29.12.2021].
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, Dz.U. 2012, poz. 1169.
- The International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance, Resolution 1868 (2012) Final, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=18076&lang=en> [dostęp: 9.01.2022].
- Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS 2000, nr 177.
- Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 91, poz. 608.
- Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 76, poz. 494.
- Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Dz.U. 2004 Nr 248, poz. 2484.
- Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 2002 r., Dz.U. 2007 Nr 30, poz. 192.
- Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. 1995 Nr 36, poz. 175.
- Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013, poz. 1247.
- Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, Dz.U. 2015, poz. 961.
- Ustawa z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2016, poz. 437.

ORZECZNICTWO

EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

Wyrok ETPC z 9 marca 1977 r., *Airey p-ko Irlandii*, 6289/73, HUDOC.

Wyrok ETPC z 18 stycznia 1978 r., *Irlandia p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 5310/71, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 25 kwietnia 1978 r., *Tyrer p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 5856/72, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 grudnia 1983 r., *Axon p-ko Niemcom*, 8273/78, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 lutego 1984 r., *Sutter p-ko Szwajcarii*, 8209/78, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 grudnia 1984 r., *Pretto i in. p-ko Włochom*, 7984/77, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 maja 1985 r., *Abdulaziz, Cabales i Balkandali p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 9214/80, 9473/81, 9474/81, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 maja 1986 r., *Feldbrugge p-ko Holandii*, 8562/79, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 24 marca 1988 r., *Olsson p-ko Szwecji (nr 1)*, 10465/83, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 lipca 1989 r., *Soering p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 14038/88, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 listopada 1992 r., *Olsson p-ko Szwecji (nr 2)*, 13441/87, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 lutego 1993 r., *Salesi p-ko Włochom*, 13023/87, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 marca 1993 r., *Costello-Roberts p-ko Wielkiej Brytanii*, 13134/87, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 24 czerwca 1993 r., *Schuler-Zgraggen p-ko Szwajcarii*, 14518/89, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 lutego 1994 r., *Burghartz p-ko Szwajcarii*, 16213/90, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 maja 1994 r., *Keegan p-ko Irlandii*, 16969/90, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 września 1994 r., *Jersild p-ko Danii*, 15890/89, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 grudnia 1994 r., *Lopez Ostra p-ko Hiszpanii*, 16798/90, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 13 lipca 1995 r., *Nasri p-ko Francji*, 19465/92, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 kwietnia 1996 r., *Gustafsson p-ko Szwecji*, 15573/89, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 września 1996 r., *Gaygusuz p-ko Austrii*, 17371/90, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 grudnia 1996 r., *Aksoy p-ko Turcji*, 21987/93, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 29 kwietnia 1997 r., *H.L.R. p-ko Francji*, 24573/94, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 2 maja 1997 r., *D. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 30240/96, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 czerwca 1997 r., *Johansen p-ko Norwegii*, 17383/90, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 25 września 1997 r., *Aydin p-ko Turcji*, 57/1996/676/866, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 października 1997 r., *Paez p-ko Szwecji*, 18/1997/802/1005, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 24 lutego 1998 r., *Botta p-ko Włochom*, 21439/93, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 września 1998 r., *A. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 100/1997/884/1096, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 4 maja 1999 r., *Marzari p-ko Włochom*, 36448/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 lipca 1999 r., *Çakıcı p-ko Turcji*, 23657/94, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 lipca 1999 r., *Selmouni p-ko Francji*, 25803/94, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 28 października 1999 r., *Pańczenko p-ko Łotwie*, 40772/98, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *T. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24724/94, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 grudnia 1999 r., *V. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 24888/94, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 stycznia 2000 r., *Ignaccolo-Zenide p-ko Rumunii*, 31679/96, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 15 lutego 2000 r., *S.C.C. p-ko Szwecji*, 46553/99, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 lipca 2000 r., *Scozzari i Giunta p-ko Włochom*, 39221/98, 41963/98, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 19 września 2000 r., *Gnaboré p-ko Francji*, 40031/98, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 października 2000 r., *Kudła p-ko Polsce*, 30210/96, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 stycznia 2001 r., *Chapman p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 27238/95, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 stycznia 2001 r., *Dulaş p-ko Turcji*, 25801/94, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 lutego 2001 r., *Bensaid p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 44599/98, HUDOC.
- Postanowienie ETPC z 15 lutego 2001 r., *Dahlab p-ko Szwajcarii*, 42393/98, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 marca 2001 r., *Dougoz p-ko Grecji*, 40907/98, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 marca 2001 r., *K. i H. p-ko Niemcom*, 37201/97, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 22 marca 2001 r., *Streletz, Kessler i Krenz p-ko Niemcom*, 34044/96, 35532/97, 44801/98, [w:] M.A. Nowicki (opr.), *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005.
- Wyrok ETPC z 3 kwietnia 2001 r., *Keenan p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 27229/95, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 24 kwietnia 2001 r., *B. i P. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 36337/97, 35947/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 maja 2001 r., *Cypr p-ko Turcji*, 25781/94, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 26 czerwca 2001 r., *O'Rourke p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 39022/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 lipca 2001 r., *Price p-ko Wielkiej Brytanii*, 33394/96, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 lipca 2001 r., *K. i T. p-ko Finlandii*, 25702/94, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 listopada 2001 r., *Al-Adsani p-ko Wielkiej Brytanii*, 35763/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 lutego 2002 r., *Kutzner p-ko Niemcom*, 46544/99, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 21 marca 2002 r., *Nitecki p-ko Polsce*, 65653/01, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 23 kwietnia 2002 r., *Larioshina p-ko Rosji*, 56869/00, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 kwietnia 2002 r., *Pretty p-ko Wielkiej Brytanii*, 2346/02, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 14 maja 2002 r., *Zehnalová i Zehnal p-ko Czechom*, 38621/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 czerwca 2002 r., *Orhan p-ko Turcji*, 25656/94, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 lutego 2003 r., *Mamatkulov i Abdurasulovic p-ko Turcji*, 46827/99, 46951/99, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 kwietnia 2003 r., *Mocie p-ko Francji*, 46096/99, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 kwietnia 2003 r., *McGlinchey i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 50390/99, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 kwietnia 2003 r., *Poltoratskiy p-ko Ukrainie*, 38812/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 czerwca 2003 r., *Van Kuck p-ko Niemcom*, 35968/97, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 24 czerwca 2003 r., *Garaudy p-ko Francji*, 65831/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 czerwca 2003 r., *Maire p-ko Portugalii*, 48206/99, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 lipca 2003 r., *Garaudy p-ko Francji*, 65831/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 września 2003 r., *Koua Poirrez p-ko Francji*, 40892/98, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 lutego 2004 r., *Görgülü p-ko Niemcom*, 74969/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 lutego 2004 r., *Nachova i in. p-ko Bułgarii*, 43577/98, 43579/98, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 marca 2004 r., *Glass p-ko Wielkiej Brytanii*, 61827/00, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 maja 2004 r., *Connors p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 66746/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 czerwca 2004 r., *Tamminen p-ko Finlandii*, 40847/98, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 22 czerwca 2004 r., *Aziz p-ko Cyprówi*, 69949/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 czerwca 2004 r., *Pini i in. p-ko Rumunii*, 78028/01, 78030/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 października 2004 r., *Kjartan Ásmundsson p-ko Islandii*, 60669/00, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 3 listopada 2004 r., *U. i B. Leirvag i in. p-ko Norwegii*, 1155/2003, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 16 listopada 2004 r., *Ünal Tekeli p-ko Turcji*, 29865/96, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 1 stycznia 2005 r., *Py p-ko Francji*, 66289/01, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 4 stycznia 2005 r., *Valentina Pentiacova i in. p-ko Mołdawii*, 14462/03, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 6 lipca 2005 r., *Nachova i in. p-ko Bułgarii*, 43577/98, 3579/98, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 8 lipca 2005 r., *Sentges p-ko Holandii*, 27677/02, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 lipca 2005 r., *Moldovan i in. p-ko Rumunii (nr 2)*, 41138/98, 64320/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 lipca 2005 r., *Siliadin p-ko Francji*, 73316/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 lipca 2005 r., *N. p-ko Finlandii*, 38885/02, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 27 września 2005 r., *Hukić p-ko Szwecji*, 17416/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 października 2005 r., *Draon p-ko Francji*, 1513/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 listopada 2005 r., *Leyla Şahin p-ko Turcji*, 44774/98, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 13 grudnia 2005 r., *Timishev p-ko Rosji*, 55762/00, 55974/00, HUDOC.
- Postanowienie ETPC z 24 stycznia 2006 r., *Kurtulmuş p-ko Turcji*, 65500/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 kwietnia 2006 r., *Stec i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 65731/01, 65900/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 4 maja 2006 r., *Ergin p-ko Turcji*, 47533/99, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 maja 2006 r., *Riener p-ko Bułgarii*, 46343/99, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 czerwca 2006 r., *Maurice p-ko Francji*, 11810/03, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 11 lipca 2006 r., *Jalloh p-ko Niemcom*, 54810/00, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 lipca 2006 r., *Jurisić i Collegium Mehretau p-ko Austrii*, 62539/00, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 października 2006 r., *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga p-ko Belgii*, 13178/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 października 2006 r., *Üner p-ko Holandii*, 46410/99, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 24 października 2006 r., *Vincent p-ko Francji*, 6253/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 października 2006 r., *Wallová i Walla p-ko Czechom*, 23848/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 14 listopada 2006 r., *Tfsayo p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 60860/00, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 listopada 2006 r., *Demir i Baykara p-ko Turcji*, 34503/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 grudnia 2006 r., *Lakota p-ko Słowenii*, 33488/02, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 20 lutego 2007 r., *Ivanov p-ko Rosji*, 35222/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 marca 2007 r., *Tysiąg p-ko Polsce*, 5410/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 czerwca 2007 r., *Folgerø i in. p-ko Norwegii*, 15472/02, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 lipca 2007 r., *Moldovan i in. p-ko Rumunii (2)*, 41138/98, 64320/01, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 listopada 2007 r., *D.H. i in. p-ko Czechom*, 57325/00, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 listopada 2007 r., *Łuczak p-ko Polsce*, 77782/01, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 13 grudnia 2007 r., *Emonet i in. p-ko Szwajcarii*, 39051/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 stycznia 2008 r., *Saadi p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 13229/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 lutego 2008 r., *Saadi p-ko Włochom*, 37201/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 marca 2008 r., *Shtukaturov p-ko Rosji*, 44009/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 maja 2008 r., *Nart p-ko Turcji*, 20817/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 13 maja 2008 r., *McCann p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 19009/04, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 27 maja 2008 r., *N. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 26565/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 5 czerwca 2008 r., *Sampanis i in. p-ko Grecji*, 32526/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 czerwca 2008 r., *Bevacqua i S. p-ko Bułgarii*, 71127/01, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 czerwca 2008 r., *Maslov p-ko Austrii*, 1638/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 lipca 2008 r., *NA p-ko Wielkiej Brytanii*, 25904/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 24 lipca 2008 r., *Vladimir Romanov p-ko Rosji*, 41461/02, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 września 2008 r., *K.T. p-ko Norwegii*, 26664/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 listopada 2008 r., *Demir i Baykara p-ko Turcji*, 34503/97, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 13 listopada 2008 r., *Mann Singh p-ko Francji*, 24479/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 listopada 2008 r., *Salduz p-ko Turcji*, 36391/02, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 4 grudnia 2008 r., *Dogru p-ko Francji*, 27058/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 4 grudnia 2008 r., *Kervanci p-ko Francji*, 321645/04, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 4 grudnia 2008 r., *S. i Marper p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 30562/04, 30566/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 11 grudnia 2008 r., *Muminov p-ko Rosji*, 42502/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 grudnia 2008 r., *Saviny p-ko Ukrainie*, 39948/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 stycznia 2009 r., *Neulinger i Shuruk p-ko Szwajcarii*, 41615/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 stycznia 2009 r., *F.H. p-ko Szwecji*, 32621/06, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 18 lutego 2009 r., *Andrejeva p-ko Łotwie*, 55707/00, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 lutego 2009 r., *A. i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 3544/05, <https://www.refworld.org/pdfid/499d4a1b2.pdf> [dostęp: 3.01.2022].
- Wyrok ETPC z 20 lutego 2009 r., *Güveç p-ko Turcji*, 70337/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 marca 2009 r., *Bykov p-ko Rosji*, 4378/02, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 marca 2009 r., *Turan Çakir p-ko Belgii*, 44256/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2009 r., *Šilih p-ko Słowenii*, 71463/01, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 kwietnia 2009 r., *Glor p-ko Szwajcarii*, 13444/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 czerwca 2009 r., *Opuz p-ko Turcji*, 33401/02, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 16 lipca 2009 r., *Féret p-ko Belgii*, 15615/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 lipca 2009 r., *Beganović p-ko Chorwacji*, 46423/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 września 2009 r., *Varnava i in. p-ko Turcji*, 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 listopada 2009 r., *Kaboulov p-ko Ukrainie*, 41015/04, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 1 grudnia 2009 r., *Karefyllides i in. p-ko Turcji*, 45503/99, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 2 grudnia 2009 r., *Sejdic i Finci p-ko Bośni i Hercegowinie*, 27996/06, 34836/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 grudnia 2009 r., *Muñoz Diaz p-ko Hiszpanii*, 49151/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 grudnia 2009 r., *Denis Vasilyev p-ko Rosji*, 32704/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 lutego 2010 r., *Baysakov i in. p-ko Ukrainie*, 54131/08, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 16 marca 2010 r., *Oršuš i in. p-ko Chorwacji*, 15766/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 1 kwietnia 2010 r., *Klein p-ko Rosji*, 24268/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 maja 2010 r., *Alajos Kiss p-ko Węgrom*, 38832/06, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 1 czerwca 2010 r., *Gäfgen p-ko Niemcom*, 22978/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 czerwca 2010 r., *Kolesnik p-ko Rosji*, 26876/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 1 lipca 2010 r., *Nikoforov p-ko Rosji*, 42837/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 13 lipca 2010 r., *Kurić i in. p-ko Słowenii*, 26828/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 lipca 2010 r., *A. p-ko Holandii*, 4900/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 14 października 2010 r., *A. p-ko Chorwacji*, 55164/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 października 2010 r., *Alekseyev p-ko Rosji*, 916/07, 25924/08, 14599/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 października 2010 r., *Erden p-ko Turcji*, 1520/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 października 2010 r., *Aune p-ko Norwegii*, 52502/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 16 grudnia 2010 r., *Taymuskhanov p-ko Rosji*, 11528/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 grudnia 2010 r., *Jasinskis p-ko Łotwie*, 45744/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 stycznia 2011 r., *Skendzić i Krznančić p-ko Chorwacji*, 16212/08.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 stycznia 2011 r., *M.S.S. p-ko Belgii i Grecji*, 30696/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 stycznia 2011 r., *Plaza p-ko Polsce*, 18830/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 lutego 2011 r., *Lalmahomed p-ko Holandii*, 26036/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 lutego 2011 r., *Palić p-ko Bośni i Hercegowinie*, 4704/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 marca 2011 r., *Kiyutin p-ko Rosji*, 2700/10, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 marca 2011 r., *Giuliani i Gaggio p-ko Włochom*, 23458/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 maja 2011 r., *R.R. p-ko Polsce*, 27617/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 czerwca 2011 r., *Ponomaryov p-ko Bułgarii*, 5335/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 czerwca 2011 r., *Subicka p-ko Polsce*, 15792/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 czerwca 2011 r., *Nunez p-ko Norwegii*, 55597/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 czerwca 2011 r., *Stefan Angelescu i in. p-ko Rumunii*, 30198/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 lipca 2011 r., *Bayatyan p-ko Armenii*, 23459/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 lipca 2011 r., *Korobov p-ko Ukrainie*, 39598/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 października 2011 r., *Mandić i Jović p-ko Słowenii*, 5774/10, 5985/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 października 2011 r., *Štrucl i in. p-ko Słowenii*, 5903/10, 6003/10 i 6544/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 3 listopada 2011 r., *S.H. i in. p-ko Austrii*, 57813/00, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *V.C. p-ko Słowacji*, 18968/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., *Yakubov p-ko Rosji*, 7265/10, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 15 listopada 2011 r., *Al Hanchi p-ko Bośni i Hercegowinie*, 48205/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 stycznia 2012 r., *Arutyunyan p-ko Rosji*, 48977/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Harkins i Edwards p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 9146/07, 32650/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Othman (Abu Qatada) p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 8139/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 stycznia 2012 r., *Stanev p-o Bułgarii*, 36760/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 stycznia 2012 r., *Popov p-ko Francji*, 39472/07, 39474/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 stycznia 2012 r., *Sykoru p-ko Republice Czeskiej*, 23419/07, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 lutego 2012 r., *Hirsi Jamaa i in. p-ko Włochom*, 27765/09,
- Wyrok ETPC z 22 marca 2012 r., *Konstantin Markin p-ko Rosji*, 30078/06, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 27 marca 2012 r., *Antonio Gutierrez Dorado i Carmen Dorado Ortiz p-ko Hiszpanii*, 30141/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2012 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 29520/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 maja 2012 r., *Labsi p-ko Słowacji*, 33809/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 5 czerwca 2012 r., *Shakurov p-ko Rosji*, 55822/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 czerwca 2012 r., *Koky i in. p-ko Słowacji*, 13624/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 lipca 2012 r., *K.M.C. p-ko Węgrom*, 19554/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 24 lipca 2012 r., *Dorđević p-ko Chorwacji*, 41526/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 września 2012 r., *Nada p-ko Szwajcarii*, 10593/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 października 2012 r., *Çoşelav p-ko Turcji*, 1413/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 października 2012 r., *Catan i in. p-ko Mołdawii i Rosji*, 43370/04, 18454/06, 8252/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 października 2012 r., *P. i S. p-ko Polsce*, 57375/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 listopada 2012 r., *Z.H. p-ko Węgrom*, 28973/11, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 grudnia 2012 r., *El-Masri p-ko byłej jugosłowiańskiej Republice Macedonii*, 39630/09, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 grudnia 2012 r., *Souza Ribeiro p-ko Francji*, 22689/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 grudnia 2012 r., *Aslakhanova i in. p-ko Rosji*, 2944/06, 8300/07, 50184/07, 332/08, 42509/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 stycznia 2013 r., *Efe p-ko Austrii*, 9134/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 stycznia 2013 r., *Chabrowski p-ko Ukrainie*, 61680/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 stycznia 2013 r., *Lashin p-ko Rosji*, 33117/02, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 stycznia 2013 r., *Mihailovs p-ko Łotwie*, 35939/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 stycznia 2013 r., *Horvath i Kiss p-ko Węgrom*, 11146/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 stycznia 2013 r., *S.H.H p-ko Wielkiej Brytanii*, 60367/10, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 19 lutego 2013 r., *X i in. p-ko Austrii*, 19010/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 marca 2013 r., *C.A.S. i C.S. p-ko Rumunii*, 26692/05, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 marca 2013 r., *Valiulienė p-ko Litwie*, 33234/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 2 kwietnia 2013 r., *Tarantino i in. p-ko Włochom*, 25851/09, 29284/09, 64090/09, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 16 kwietnia 2013 r., *Aswat p-ko Wielkiej Brytanii*, 17299/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 kwietnia 2013 r., *Azimov p-ko Rosji*, 67474/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 kwietnia 2013 r., *Saviriddin Dburayev p-ko Rosji*, 71386/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 czerwca 2013 r., *Nencheva i in. p-ko Bułgarii*, 48609/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., *Vona p-ko Węgrom*, 35943/10, [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/990000000000001_I_ETPC_035943_2010_Wy_2013-07-09_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/990000000000001_I_ETPC_035943_2010_Wy_2013-07-09_001) [dostęp: 10.01.2022].
- Wyrok ETPC z 16 lipca 2013 r., *Mudric p-ko Mołdawii*, 74839/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 września 2013 r., *Grimailovs p-ko Łotwie*, 6087/03, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 3 października 2013 r., *I.B. p-ko Grecji*, 552/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 października 2013 r., *Winterstein i in. p-ko Francji*, 27013/07, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 21 października 2013 r., *Janowiec i in. p-ko Rosji*, 55508/07, 2952/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 listopada 2013 r., *Belousov p-ko Ukrainie*, 4494/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 14 listopada 2013 r., *Blokhin p-ko Rosji*, 47152/06, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 26 listopada 2013 r., *X p-ko Łotwie*, 27853/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 5 grudnia 2013 r., *Kutepov p-ko Rosji*, 13182/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 13 grudnia 2013 r., *Perin çek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 stycznia 2014 r., *Cusan i Fazzo p-ko Włochom*, 77/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 14 stycznia 2014 r., *Jones i in. p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 34356/06, 40528/06, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 28 stycznia 2014 r., *O'Keefe p-ko Irlandii*, 35810/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 lutego 2014 r., *Koroviny p-ko Rosji*, 31974/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 11 marca 2014 r., *Abdu p-ko Bułgarii*, 26827/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 kwietnia 2014 r., *National Union of Rail, Maritime and Transport Workers p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 31045/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 maja 2014 r., *Nizamov i in. p-ko Rosji*, 22636/13, 24034/13, 24334/13, 24528/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 maja 2014 r., *McDonald p-ko Zjednoczonemu Królestwu*, 4241/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 maja 2013 r., *Eremia p-ko Mołdawii*, 3564/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 12 czerwca 2014 r., *Jelić p-ko Chorwacji*, 57856/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 czerwca 2014 r., *S.A.S. p-ko Francji*, 43835/11, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 3 lipca 2014 r., *Gruzja p-ko Rosji*, 13255/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 lipca 2014 r., *Zornić p-ko Bośni i Hercegowinie*, 3681/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 lipca 2014 r., *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu p-ko Rumunii*, 47848/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 września 2014 r., *Ivinović p-ko Chorwacji*, 13006/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 3 października 2014 r., *Alexandru Enache p-ko Rumunii*, 43494/09, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 3 października 2014 r., *Jeunesse p-ko Holandii*, 12738/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 października 2014 r., *Konovalova p-ko Rosji*, 37873/04, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 października 2014 r., *V.P. p-ko Rosji*, 61362/12, HUDOC.

- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 4 listopada 2014 r., *Tarakhel p-ko Szwajcarii*, 29217/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 stycznia 2015 r., *Neshkov i in. p-ko Bułgarii*, 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12, 9717/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 lutego 2015 r., *M.S. p-ko Chorwacji* (nr 2), 75450/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 2 marca 2015 r., *Emel Boyraz p-ko Turcji*, 61960/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 2 kwietnia 2015 r., *Sarközi i Mahrain p-ko Austrii*, 27945/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 lipca 2015 r., *G.S. p-ko Gruzji*, 2361/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 lipca 2015 r., *Bataliny p-ko Rosji*, 10060/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 sierpnia 2015 r., *Parrillo p-ko Włochom*, 46470/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 3 września 2015 r., *M. i M. p-ko Chorwacji*, 10161/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 października 2015 r., *N.P. p-ko Mołdawii*, 58455/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 października 2015 r., *Vujica p-ko Chorwacji*, 56163/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 października 2015 r., *Nabid Abdullayev p-ko Rosji*, 8474/14, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC 15 października 2015 r., *Perinçek p-ko Szwajcarii*, 27510/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 października 2015 r., *Dvorski p-ko Chorwacji*, 25703/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 października 2015 r., *Khalikova p-ko Azerbejdżanowi*, 42883/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 października 2015 r., *R.S. p-ko Polsce*, 63777/09, [https://etpcz.ms.gov.pl/detailsetpc/\\$N/990000000000001_I_ETPC_063777_2009_Wy_2015-10-23_001](https://etpcz.ms.gov.pl/detailsetpc/$N/990000000000001_I_ETPC_063777_2009_Wy_2015-10-23_001) [dostęp: 9.01.2022].
- Wyrok ETPC z 3 listopada 2015 r., *Myumyun p-ko Bułgarii*, 67258/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 1 grudnia 2015 r., *Tadzhibayev p-ko Rosji*, 17724/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 grudnia 2015 r., *Lopes de Sousa Fernandes p-ko Portugalii*, 56080/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 2 lutego 2016 r., *N.T.S. i in. p-ko Gruzji*, 71776/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 lutego 2016 r., *Çam p-ko Turcji*, 51500/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 marca 2016 r., *Guberina p-ko Chorwacji*, 23682/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 marca 2016 r., *Blokhin p-ko Rosji*, 47152/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 marca 2016 r., *Kocherov i Sergejeva p-ko Rosji*, 16899/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 31 marca 2016 r., *A, B i C p-ko Łotwie*, 30808/11, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 maja 2016 r., *Biao p-ko Danii*, 38590/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 31 maja 2016 r., *A.N. p-ko Litwie*, 17280/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 czerwca 2016 r., *R.B.A.B. i in. p-ko Holandii*, 7211/06, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 czerwca 2016 r., *Pilav p-ko Bośni i Hercegowinie*, 41939/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 16 czerwca 2016 r., *R.D. p-o Francji*, 34648/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 21 czerwca 2016 r., *Ramadan p-ko Malcie*, 76136/12, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 23 sierpnia 2016 r., *J.K. i in. p-ko Szwecji*, 59166/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r., *Baka p-ko Węgrom*, 20261/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 listopada 2016 r., *Magyar Helsinki Bizottság p-ko Węgrom*, 18030/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 listopada 2016 r., *Dubská i Krejzová p-ko Czechom*, 28859/11, 28473/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar p-ko Malcie*, 25794/13, 28151/13, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r., *Hiller p-ko Austrii*, 1967/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 13 grudnia 2016 r., *Bélané Nagy p-ko Węgrom*, 53080/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 stycznia 2017 r., *Kacper Nowakowski p-ko Polsce*, 32407/1, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 stycznia 2017 r., *J. i in. p-ko Austrii*, 58216/12, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Khamtokhu i Aksenchik p-ko Rosji*, 60367/08, 961/11, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Paradiso i Campanelli p-ko Włochom*, 25358/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 2 marca 2017 r., *Talpis p-ko Włochom*, 41237/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 marca 2017 r., *A.-M.V p-ko Finlandii*, 53251/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 marca 2017 r., *Chowdury i in. p-ko Grecji*, 21884/15, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 maja 2017 r., *Bălaşan p-ko Rumunii*, 49645/09, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 20 czerwca 2017 r., *Bayev i in. p-ko Rosji*, 67667/09, 44092/12, 56717/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 lipca 2017 r., *Trivkanović p-ko Chorwacji*, 12986/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 lipca 2017 r., *Carvalho Pinto de Sousa Morais p-ko Portugalii*, 17484/15, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 września 2017 r., *M.L. p-ko Norwegii*, 43701/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 3 października 2017 r., *D.M.D. p-ko Rumunii*, 23022/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 listopada 2017 r., *N. p-ko Rumunii*, 59152/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 listopada 2017 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 grudnia 2017 r., *S.F. i in. p-ko Bułgarii*, 8138/16, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 19 grudnia 2017 r., *Lopes de Sousa Fernandes p-ko Portugalii*, 56080/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 stycznia 2018 r., *GRA Stiftung gegen Rassismus und Antisemitismus p-ko Szwajcarii*, 18597/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 stycznia 2018 r., *Oller Kamińska p-ko Polsce*, 28481/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 stycznia 2018 r., *Enver Şahin p-ko Turcji*, 23065/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 27 lutego 2018 r., *Mockute p-ko Litwie*, 66490/09, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 15 marca 2018 r., *Naït-Liman p-ko Szwajcarii*, 51357/07, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 22 marca 2018 r., *Wetjen i in. p-ko Niemcom*, 68125/14, 72204/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 4 kwietnia 2018 r., *Correia de Matos p-ko Portugalii*, 56402/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 kwietnia 2018 r., *Bistieva i in. p-ko Polsce*, 75157/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 kwietnia 2018 r., *Mohamed Hasan p-ko Norwegii*, 27496/15, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 czerwca 2018 r., *Hülya Ebru Demirel p-ko Turcji*, 30733/08, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 19 lipca 2018 r., *S.M. p-ko Chorwacji*, 60561/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 września 2018 r., *Jansen p-ko Norwegii*, 2822/16, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 października 2018 r., *S.S. p-ko Słowenii*, 40938/16, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 6 listopada 2018 r., *Burlyta i in. p-ko Ukrainie*, 3289/10, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 11 grudnia 2018 r., *Belli i Arquier-Martinez p-ko Szwajcarii*, 65550/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 11 grudnia 2018 r., *M.A. i in. p-ko Litwie*, 59793/17, HUDOC.

- Decyzja ETPC z 8 stycznia 2019 r., *Williamson p-ko Niemcom*, 64496/17, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Fernandes de Oliveira p-ko Portugalii*, 78103/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 31 stycznia 2019 r., *Rooman p-ko Belgii*, 18052/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 28 lutego 2019 r., *Khan p-ko Francji*, 12267/16, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 4 kwietnia 2019 r., *G.S. p-ko Bułgarii*, 4633/15, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2019 r., *A.V. p-ko Słowenii*, 878/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 4 czerwca 2019 r., *Kosaitė-Čyprienė i in. p-ko Litwie*, 69489/12, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 czerwca 2019 r., *Stoian p-ko Rumunii*, 289/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 czerwca 2019 r., *Vladimir Ushakov p-ko Rosji*, 15122/17, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 9 lipca 2019 r., *Volodina p-ko Rosji*, 41261/17, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 10 września 2019 r., *Strand Lobben i in. p-ko Norwegii*, 37283/13, <https://trybunal.gov.pl/> [dostęp: 24.01.2022].
- Decyzja ETPC z 3 października 2019 r., *Pastörs p-ko Niemcom*, 55225/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 3 października 2019 r., *Nikolyan p-ko Armenii*, 74438/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 października 2019 r., *G.B. i in. p-ko Turcji*, 4633/15, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 października 2019 r., *Pisică p-ko Mołdawii*, 23641/17, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 29 października 2019 r., *Stankūnaitė p-ko Litwie*, 67068/11, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 31 października 2019 r., *Ulemek p-ko Chorwacji*, 21613/16, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 grudnia 2019 r., *Abdi Ibrahim p-ko Norwegii*, 15379/16, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 17 grudnia 2019 r., *A.S. p-ko Norwegii*, 60371/15, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 22 grudnia 2019 r., *Sejdić i Finci p-ko Bośni i Hercegowinie*, 27996/06, 34836/06, HUDOC.
- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 13 lutego 2020 r., *N.D. i N.T. p-ko Hiszpanii*, 8675/15, 8697/15, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 18 lutego 2020 r., *Cința p-ko Rumunii*, 3891/19, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 25 lutego 2020 r., *A.S.N. i in. p-ko Holandii*, 68377/17, 530/18, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 marca 2020 r., *Hudorovič p-ko Słowenii*, 24816/14, 25140/14, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 marca 2020 r., *Pedersen i in. p-ko Norwegii*, 39710/15, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 30 czerwca 2020 r., *Popovic i in. p-ko Serbii*, 14616/16, 14619/16, 22233/16, 26944/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 7 lipca 2020 r., *Voica p-ko Rumunii*, 9256/19, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 23 lipca 2020 r., *M.K. i in. p-ko Polsce*, 40503/17, 42902/17, 43643/17, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 września 2020 r., *G.L. p-ko Włochom*, 59751/15, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 10 września 2020 r., *N.Š. p-ko Chorwacji*, 36908/13, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 15 września 2020 r., *Aggerholm p-ko Danii*, 45439/18, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 5 listopada 2020 r., *Cwik p-ko Polsce*, 31454/10, <https://isiap.eu/etpcz/cwik-v-polska/> [dostęp: 10.01.2022].
- Wyrok ETPC z 1 grudnia 2020 r., *Guðmundur Andri Ástráðsson p-ko Islandii*, 263741/18, HUDOC.
- Decyzja ETPC z 16 grudnia 2020 r., *Ukraina p-ko Rosji*, 20958/14, 38334/18, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 16 lutego 2021 r., *Budinova i Chaprazov p-ko Bułgarii*, 12567/13, HUDOC.

- Wyrok ETPC z 11 maja 2021 r., *Yocheva i Ganeva p-ko Bułgarii*, 18592/15, 43863/15, HUDOC.
Wyrok ETPC z 29 czerwca 2021 r., *Broda i Bojara p-ko Polsce*, 26691/18, 27367/18, HUDOC.
Wyrok ETPC z 8 lipca 2021 r., *Shahzad p-ko Węgrom*, 12625/17, HUDOC.
Wyrok ETPC z 22 lipca 2021 r., *Reczkowicz p-ko Polsce*, 43447/19, HUDOC.
Wyrok ETPC z 3 lutego 2022 r., *Advance Pharma p-ko Polsce*, 1469/20, HUDOC.

KOMITET DO SPRAW LIKWIDACJI DYSKRYMINACJI KOBIET

- Decyzja KomLDK z 26 stycznia 2005 r., *A.T. p-ko Węgrom*, 2/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
Decyzja KomLDK z 6 sierpnia 2007 r., *Fatma Yildirim p-ko Austrii*, 6/2005, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
Decyzja KomLDK z 6 sierpnia 2007 r., *Goekce p-ko Austrii*, 5/2005, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

KOMITET DO SPRAW LIKWIDACJI DYSKRYMINACJI RASOWEJ

- Decyzja KomLDR z 16 marca 1993 r., *L.K. p-ko Holandii*, 4/1991, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
Decyzja KomLDR z 8 sierpnia 2000 r., *Anna Koptova p-ko Słowacji*, 13/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
Decyzja KomLDR z 9 sierpnia 2001 r., *Miroslav Lacko p-ko Słowacji*, 11/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
Decyzja KomLDR z 15 sierpnia 2005 r., *The Jewish Community of Oslo i in. p-ko Norwegii*, 30/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
Decyzja KomLDR z 6 marca 2006 r., *Dragan Durmic p-ko Serbii i Czarnogórze*, 29/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
Decyzja KomLDR z 28 lutego 2008 r., *Zentralrat Deutscher Sinti und Roma p-ko Niemcom*, 38/2006, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

KOMITET DO SPRAW WYMUSZONYCH ZAGINIĘĆ

- Decyzja KomWZ z 11 marca 2016 r., *Yrusta p-ko Argentynie*, 1/2013, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 9.01.2022].

KOMITET PRAW CZŁOWIEKA

- Decyzja KPC z 11 października 1979 r., *Glimmerveen i Hagenbeek p-ko Holandii*, 8348/78, 8406/78, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
Decyzja KPC z 7 kwietnia 1982 r., *Gordon C. Van Duzen p-ko Kanadzie*, 50/1979, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

- Decyzja KPC z 8 listopada 1996 r., *Faurisson p-ko Francji*, 550/1993, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- Decyzja KPC z 3 kwietnia 2003 r., *Schedko i Bondarenko p-ko Białorusi*, 886/1999, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- Decyzja KPC z 5 sierpnia 2003 r., *Mikhail Ivanovich Pastukhov p-ko Białorusi*, 814/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Decyzja KPC z 13 sierpnia 2003 r., *Roger Judge p-ko Kanadzie*, 829/1998, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Decyzja KPC z 5 listopada 2004 r., *Hudoyberganova p-ko Uzbekistanowi*, 931/2000, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Decyzja KPC z 28 marca 2006 r., *Sankara p-ko Burkina-Faso*, 1159/2003, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- Decyzja KPC z 22 października 2008 r., *Nabil Sayadi i Patricia Vinck p-ko Belgii*, 1472/2006, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Decyzja KPC z 30 października 2008 r., *Shergill i inni p-ko Kanadzie*, 1506/2006, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- Decyzja KPC z 27 lipca 2010 r., *Thomas Wilhelmus Henricus Mennen p-ko Holandii*, 1797/2008, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.12.2022].
- Decyzja KPC z 22 czerwca 2011 r., *Ranjit Singh p-ko Francji*, 1876/2009, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Decyzja KPC z 19 lipca 2013 r., *Mann Singh p-ko Francji*, 1928/2010, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Decyzja KPC z 5 listopada 2019 r., *K.K. i in. p-ko Rosji*, 2912/2016, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- Decyzja KPC z 28 października 2020 r., *F.A.J. i B.M.R.A. p-ko Hiszpanii*, 3599/2019, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

KOMITET PRZECIWKO TORTUROM

- Decyzja KomPT z 28 kwietnia 1997 r., *Gorki Ernesto Tapia Paez p-ko Szwecji*, 39/1996, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 9.01.2022].
- Decyzja KomPT z 2 września 2000 r., *V.X.N. i H.N. p-ko Szwecji*, 130/1999, 131/1999, <https://juris.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].

MIĘDZYAMERYKAŃSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

Wyrok Międzamyerykańskiego Trybunału Praw Człowieka z 29 lipca 1988 r., *Velásquez Rodríguez p-ko Hondurasowi*, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf [dostęp: 9.01.2022].

MIĘDZYNARODOWY TRYBUNAŁ SPRAWIEDLIWOŚCI

Wyrok MTS z 30 listopada 2010 r., *Ahmadou Sadio Diallo (Gwinea p-ko Kongo)*, „ICJ Reports” 2010.

POZOSTAŁE DOKUMENTY

Action Report. Information on measures aiming at execution of the judgment in the case of *Ćwik* against Poland, DH/DD(2021)830.

CCPR General Comment No. 17: Article 24 (Rights of the Child), 7.04.1989, <https://www.refworld.org/docid/45139b464.html> [dostęp: 4.01.2022].

CCPR General Comment No. 19: Article 23 (The Family) Protection of the Family, the Right to Marriage and Equality of the Spouses, 27.07.1990, <https://www.refworld.org/docid/45139bd74.html> [dostęp: 4.01.2022].

CED Guidance for the submission of an individual communication or complaint to the Committee, CED/C/5, 29.04.2014. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/428/44/PDF/G1442844.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].

CED statement on enforced disappearance and military jurisdiction, 02.2015, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CED/Shared%20Documents/1_Global/INT_CED_SUS_7639_E.pdf [dostęp: 9.01.2022].

CEDAW General Recommendation No. 24: Article 12 of the Convention (Women and Health), 1999, A/54/38/Rev.1, chap. I, <https://www.refworld.org/docid/453882a73.html> [dostęp: 3.01.2022].

CERD 42nd session, General Recommendation XIV on article 1, paragraph 1, of the Convention, 22.03.1993, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7486_E.doc [dostęp: 10.01.2022].

CERD 42nd session, General Recommendation XV on article 4 of the Convention, 23.03.1993, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7487_E.doc [dostęp: 10.01.2022].

CERD 47th session, General Recommendation XIX on article 3 of the Convention, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7491_E.doc [dostęp: 10.01.2022].

CERD 52nd Session, Summary Record of the 1254th Meeting, Consideration of Reports, Comments and Information Submitted by States Parties under Article 9 of the Convention, CERD/C/SR.1254, 11.03.1998, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].

- CERD 57th session, General Recommendation XXVII on discrimination against Roma, 16.08.2000, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/INT_CERD_GEC_7499_E.doc [dostęp: 10.01.2022].
- CERD 77th Session 2–27 August 2010, Prevention of racial discrimination, including early warning and urgent action procedures, decision 1 (77), Situation in Kyrgyzstan, CERD/C/KGZ/DEC/1, 27.08.2020, https://digitallibrary.un.org/record/560502/files/CERD_C_DEC_SUR_4-EN.pdf?version=1 [dostęp: 3.01.2022].
- CERD General Recommendation VII Relating to the Implementation of Article 4 Legislation to Eradicate Racial Discrimination, 23.08.1985, A/40/18, <https://www.refworld.org/docid/453882fe22.html> [dostęp: 3.01.2022].
- CMW 32nd session 6–16 April 2021, Item 8 of the provisional agenda, Methods of work of the Committee General Comment No. 5 on migrants' rights to liberty, freedom from arbitrary detention and their connection with other human rights, CMW/C/GC/5, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CMW/CFI-GC5-2020/CMW_C_32_R2_EN.docx [dostęp: 9.04.2022].
- CMW General Comment No. 2 on the rights of migrant workers in an irregular situation and members of their families, CMW/C/GC/2, 28.08.2013, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/464/60/PDF/G1346460.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- CMW, Joint general comment No. 3 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, and No. 22 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on the general principles regarding the human rights of children in the context of international migration, CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22, 16.11.2017, <https://www.refworld.org/docid/5a1293a24.html> [dostęp: 9.01.2022].
- Commission on Human Rights 59th session, item 11 (b) of the provisional agenda, Civil and Political Rights, Including the Question of Enforced or Involuntary Disappearances Report of the intersessional open-ended working group to elaborate a draft legally binding normative instrument for the protection of all persons from enforced disappearance, Chairperson-Rapporteur: Mr. Bernard Kessedjian (France), E/CN.4/2003/71, 12.02.2003, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/109/43/PDF/G0310943.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- Commission on Human Rights, 62nd session Item 11 (e) of the provisional agenda, Civil and Political Rights, including the Question of Religious Intolerance, Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir, E/CN.4/2006/5, 9.01.2006, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/101/40/PDF/G0610140.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- Commission on Human Rights, 62nd session, item 11 (b) of the provisional agenda, Civil and Political Rights, Including the Question of Enforced or Involuntary Disappearances, Report of the Intersessional Open-ended Working Group to elaborate a draft legally binding normative instrument for the protection of all persons from enforced disappearance Chairperson-Rapporteur: Mr. Bernard Kessedjian (France), E/CN.4/2006/57, 2.02.2006,

- <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/105/61/PDF/G0610561.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- Committee on Enforced Disappearances' Rules of procedure, CED/C/1, 22.06.2012, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G12/435/63/PDF/G1243563.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women 32nd session 10–28 January 2005, Report on Mexico produced by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women under article 8 of the Optional Protocol to the Convention, and reply from the Government of Mexico, CEDAW/2005/C/OP.8/MEXICO, 27.01.2005, <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw32/CEDAW-C-2005-OP.8-MEXICO-E.pdf> [dostęp: 10.01.2022].
- Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 62nd session 3–21.03.2003, *Hagan v. Australia* Opinion, CERD/C/62/D/26/2002, Communication No. 26/2002, § 7.3, http://www.worldcourts.com/cerd/eng/decisions/2003.03.20_Hagan_v_Australia.htm [dostęp: 3.02.2022].
- Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 68th session 20 February – 10 March 2006, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 9 of the Convention Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Bosnia And Herzegovina, CERD/C/BIH/CO/6, 11.04.2016, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 76th session 15 February – 12 March 2010, Consideration of reports submitted by States parties under article 9 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Slovak Republic, CERD/C/SVK/CO/6-8, 25.03.2010, § 18, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/413/66/PDF/G1041366.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].
- Committee on the Protection of the Rights of all Migrant Workers and Members of Their Families General Comment No. 1 on migrant domestic workers, CMW/C/GC/1, 22.02.2011, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/411/82/PDF/G1141182.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.04.2022].
- Committee on the Rights of the Child 27th Session Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child Turkey, CRC/C/15/Add.152, 9.07.2001, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 4.01.2022].
- Committee on the Rights of the Child 30th Session, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Belgium, CRC/C/15/add.178, 13.06.2002, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.02.2022].
- Committee on the Rights of the Child 31st Session, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of The Convention Concluding observations: United Kingdom

- of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/15/add.188, 9.10.2002, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 4.01.2021].
- Committee on the Rights of the Child 32nd Session, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Art. 44 of the Convention, Concluding Observations: Czech Republic, CRC/C/15/Add.201, 18.03.2003, [https://www.refworld.org/publisher,CRC,CONCOBSERVATIONS,CZE,3f25962b4,0.html](https://www.refworld.org/publisher/CRC/CONCOBSERVATIONS,CZE,3f25962b4,0.html) [dostęp: 3.01.2022].
- Committee on the Rights of the Child 38th Session Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of The Convention, Concluding observations: Austria, CRC/C/15/Add.251, 31.03.2005, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 2.01.2022].
- Committee on the Rights of the Child, 40th Session, Geneva, 12–30 September 2005, General Comment No. 7 (2005), Implementing child rights in early childhood, CRC/C/GC/7/Rev.1, 20.09.2006, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- Concluding observations on the combined eighth and ninth periodic reports of Portugal, CEDAW/C/PRT/CO/8-9, 24.11.2015, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/387/92/PDF/N1538792.pdf?OpenElement> [dostęp: 4.01.2022].
- Concluding observations on the combined fourth and fifth periodic reports of the Russian Federation, CRC/C/RUS/CO/4-5, 25.02.2014, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/411/49/PDF/G1441149.pdf?OpenElement> [dostęp: 4.01.2022].
- Conference of the States Parties Report of the Conference of the States Parties to the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance on its first session, held on 19 December 2016, CED/CSP/2016/4, 19.12.2016, <https://daccess-ods.un.org/tmp/978811.532258987.html> [dostęp: 9.01.2022].
- Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined second, third and fourth periodic reports of States parties Slovakia, CEDAW/C/SVK/CO/4, 11.05.2007, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/353/71/PDF/N0735371.pdf?OpenElement> [dostęp: 3.01.2022].
- Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women Czech Republic, CEDAW/C/CZE/CO/5, 10.11.2010, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/465/46/PDF/G1046546.pdf?OpenElement> [dostęp: 3.01.2022].
- CRPD 11th session 31 March – 11 April 2014, General Comment No. 2 (2014) Article 9: Accessibility, CRPD/C/GC/2, 22.05.2014, § 25–26, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].
- Decision of the Committee on Enforced Disappearances on the Guidelines on the independence and impartiality of members of the human rights treaty bodies (Addis Ababa guidelines), 11.11.2012, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CED/Shared%20Documents/1_Global/INT_CED_SUS_7123_E.docx [dostęp: 9.01.2022].
- General Comment 22 Article 18 (48th session 1993), [w:] *Compilation of General Comments and General Recommendation s Adopted by Human Rights Treaty Bodies* Note By

- The Secretariat, HRI/GEN/1/Rev.1, 29.07.1994, s. 35–38, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/189/63/PDF/G9418963.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].
- General Comment No. 1: Implementation of Article 3 of the Convention in the Context of Article 22 (Refoulement and Communications), 21 November 1997, A/53/44, 16.09.1998, annex IX, <https://www.refworld.org/docid/453882365.html> A/53/44 [dostęp: 9.01.2022].
- General Comment No. 31 [80], The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26.05.2004, <https://www.refworld.org/docid/478b26ae2.html> [dostęp: 10.01.2022].
- General Comment No. 8 (2006): The Right of the Child to Protection from Corporal Punishment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment (Arts. 19; 28, Para. 2; and 37, inter alia), CRC/C/GC/8, 2.03.2007, <https://www.refworld.org/docid/460bc7772.html> [dostęp: 18.01.2022].
- General Comment No. 2: Implementation of Article 2 by States Parties, 24 January 2008, CAT/C/GC/2, <https://www.refworld.org/docid/47ac78ce2.htm> [dostęp: 9.04.2022].
- General Comment No. 13 (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence, CRC/C/GC/13, 18.04.2011, <https://www.refworld.org/docid/4e6da4922.html> [dostęp: 18.01.2022].
- General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), CRC/C/GC/14, 29.05.2013, https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf [dostęp: 10.01.2022].
- General Comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22, CAT/C/GC/4, 4.09.2018, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/268/21/PDF/G1826821.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- General Comment No. 24 (2017) on State Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Business Activities, E/C.12/GC/24, 10.08.2017, <https://www.refworld.org/docid/5beacba4.html> [dostęp: 3.01.2022].
- General Comment No. 25 (2020) on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/GC/25, 6.03.2020, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- General Comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment, CRC/C/GC/25, 2.03.2021, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/053/43/PDF/G2105343.pdf?OpenElement> [dostęp: 1.01.2021].
- General Recommendation No. 15 on Article 4 of the Convention, UN Doc. A/48/18, ch. VIII, 17.03.1993, [w:] *Interpretation and Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (The State of Qatar v. The United Arab Emirates) Memorial of The State of Qatar, Annexes 102–123*, t. 4, The Hague 2019, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/172/172-20190425-WRI-01-03-EN.pdf> [dostęp: 3.01.2022].
- General Recommendation No. 25, on article 4, paragraph 1, of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, on temporary special measures, Report of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women 30th session (12–30

- January 2004), 31st Session (6–23 July 2004), General Assembly Official Records 59th Session, Supplement No. 38 (A/59/38), Annex, s. 82, pkt 24, <https://www.refworld.org/pdfid/417672b14.pdf> [dostęp: 3.01.2022].
- General Recommendation No. 28 on the core obligations of States parties under article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, CEDAW/C/GC/28, 16.12.2010, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/472/60/PDF/G1047260.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].
- General Recommendation No. 33 on women's access to justice, CEDAW/C/GC/23, 3.08.2015, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 10.01.2022].
- General Recommendation No. 34 – Racial discrimination against people of African descent, LDR/C/GC/34, 03.10.2011, <https://www.refworld.org/docid/4ef19d592.html> [dostęp: 3.01.2022].
- General Recommendation No. 35 – Combatting racist hate speech, LDR/C/GC/35, 26.09.2013, <https://www.refworld.org/docid/53f457db4.html> [dostęp: 3.01.2022].
- General Recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19, CEDAW/C/GC/35, 14.07.2017, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf [dostęp: 4.01.2022].
- General Recommendation No. 36 – Preventing and Combating Racial Profiling by Law Enforcement Officials, LDR/C/GC/36, 24.11.2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3897913> [dostęp: 3.01.2022].
- General Recommendation XIII on the training of law enforcement officials in the protection of human rights (1993), adopted by the CERD at the 42nd Session, A/48/18, 16.03.1993, <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/b-general-recommendation-xiii-training-law-enforcement-officials-protection-human-rights-1993> [dostęp: 3.01.2022].
- General recommendations Committee on the Elimination of Discrimination against Women, <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/recommendations.aspx> [dostęp: 9.02.2022].
- General Recommendations No 12 8th Session (1989), [w:] Report of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (8th Session), Official Records: 44th Session, Supplement No. 38 (A/44/38), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N90/036/47/IMG/N9003647.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- General Recommendations No 19 adopted by the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women 11th Session (1992): Violence against women, A/47/38, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_3731_E.pdf [dostęp: 1.01.2022].
- Guidelines for the early warning and urgent action procedures, Annual report A/62/18, Annexes, Chapter III, https://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/Revised_Guidelines_2007_en.doc [dostęp: 3.01.2022].
- Human Rights Committee, 93rd session, Geneva, 7-25 July 2008, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 40 of the Covenant, Concluding Observations

- of the Human Rights Committee, France, CCPR/C/FRA/CO/4, 31.07.2008, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/433/56/PDF/G0843356.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- Human Rights Committee, Session 101st, 30.03.2011, <https://www.justiceinitiative.org/uploads/f5685f46-86d3-4da3-97aa-0d42c8413fdd/case-digests-hrc101-120912.pdf> [dostęp: 3.01.2022].
- Human Rights Committee, 102nd session, Geneva, 11–29 July 2011, General Comment No. 34, Article 19: Freedoms of opinion and expression, General remarks, CCPR/C/GC/34, 12.09.2011, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/453/32/PDF/G1145332.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].
- Human Rights Council, 24th session Agenda item 3, Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development, Report of the Independent Expert on the promotion of a democratic and equitable international order, Alfred-Maurice de Zayas, A/HRC/24/38, 1.07.2013, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/153/65/PDF/G1315365.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].
- Human Rights Council, 30th session Agenda item 3, Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development Joint Study on Global Practices in Relation to Secret Detention in the Context of Countering Terrorism of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms While Countering Terrorism, Martin Scheinin; The Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Manfred Nowak; The Working Group On Arbitrary Detention Represented By Its Vice-Chair, Shaheen Sardar Ali; and The Working Group On Enforced Or Involuntary Disappearances Represented by Its Chair, Jeremy Sarkin, A/HRC/13/42, 19.02.2010, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/134/99/PDF/G1013499.pdf?OpenElement> [dostęp: 9.01.2022].
- Investigación relacionada con Chile en virtud del artículo 13 del Protocolo Facultativo de la Convención sobre los Derechos del Niño relativo a un procedimiento de comunicaciones, CRC/C/CHL/IR/1, 6.05.2018, <https://www.defensorianinez.cl/biblioteca/investigacion-relacionada-con-chile-en-virtud-del-articulo-13-del-protocolo-facultativo-de-la-convencion-sobre-los-derechos-del-nino-relativo-a-un-procedimiento-de-comunicaciones/> [dostęp: 4.01.2022].
- Joint general comment No. 4 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 23 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on State obligations regarding the human rights of children in the context of international migration in countries of origin, transit, destination and return, CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23, 16.11.2017, <https://www.refworld.org/docid/5a12942a2b.html> [dostęp: 9.04.2022].
- Joint general recommendation No. 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women/General Comment No. 18 of the Committee on the Rights of the Child

- on harmful practices, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, 14.11.2014, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Komentarz Ogólny nr 6 (2005). Traktowanie dzieci pozostawionych bez opieki i odseparowanych, przebywających poza krajem pochodzenia, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015.
- Komentarz Ogólny nr 8 (2006). Prawo dziecka do ochrony przed karami cielesnymi i innymi okrutnymi lub poniżającymi formami karaniami, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015, s. 512–527.
- Komentarz Ogólny nr 10 (2007). Prawa dzieci w systemie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015.
- Komentarz Ogólny nr 12 (2009). Prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015, s. 607–638.
- Komentarz Ogólny nr 13 (2011). Prawo dziecka do wolności od wszelkich form przemocy, [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015.
- Komentarz Ogólny nr 14 (2009). Prawo dziecka do zabezpieczenia jego najlepiej pojętego interesu jako sprawy nadrzędnej (artykuł 3, ust. 1), [w:] P. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa Dziecka. Dokumenty ONZ*, Warszawa 2015, s. 607–638.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 12 września 2006 r. w sprawie mocy obowiązującej Protokołu Fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne, przyjętego w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 91, poz. 609.
- Oświadczenie Rządowe z dnia 30 listopada 2006 r. w sprawie mocy obowiązującej Protokołu Fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjętego w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007 Nr 76, poz. 495.
- Preventing harm to refugees and migrants in extradition and expulsion cases: Rule 39 indications by the European Court of Human Rights, Parliamentary Assembly Recommendation 1956(2011), 17.11.2011, REC 1956(2011), CM/AS(2011)Rec1956-prov, [https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=REC_1956\(2011\)](https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=REC_1956(2011)) [dostęp: 3.01.2022].
- Provisional rules of procedure adopted by the Committee at its third sessions (1989), E/C.12/1990/4/Rev.1, 1.09.1993, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 3.01.2022].
- Realizacja przez Polskę zobowiązań wynikających z Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Synteza sprawozdania Rzecznika Praw Obywatelskich 2012–2014, <https://www.rpo.gov.pl/> [dostęp: 29.12.2021].
- Report by Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on the Effective Respect for Human Rights in France Following his Visit from 5 to 21 September 2005, CommDH(2006)2, 15.02.2006, <https://www.refworld.org/docid/4402c3c94.html> [dostęp: 10.01.2022].
- Resolution adopted 21 June 1946 (document E/90 and document E/84, para. 6), Commission on the Status of Women, „Journal of Economic and Social Council” 1946, nr 29, https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/pdf/CSW_founding_resolution_1946.pdf [dostęp: 3.01.2022].

- Rezolucja RGS nr 1985/17 z 28 maja 1985 r., <https://digitallibrary.un.org/record/100079> [dostęp: 20.05.2022].
- Rezolucja RGS nr 1988 (LX) z 11 maja 1976 r., <https://digitallibrary.un.org/record/215356> [dostęp: 20.05.2022].
- Statement by the Committee on the Enforced Disappearances on the Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on Strengthening the United Nations human rights treaty body system (June 2012), <https://www.ohchr.org/en/statements/2012/11/statement-committee-enforced-disappearances-report-united-nations-high> [dostęp: 9.01.2022].
- Statement on the coronavirus disease (COVID-19) pandemic and economic, social and cultural rights, E/C.12/2020/1, 17.04.2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3856957> [dostęp: 3.01.2022].
- Statement on the *ratione temporis* element in the review of reports submitted by states parties under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, 11.12.2013, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CED/Shared%20Documents/1_Global/INT_CED_SUS_7250_E.pdf [dostęp: 9.01.2022].
- Statement on universal and equitable access to vaccines for the coronavirus disease (COVID-19), E/C.12/2020/2, 15.12.2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3897801> [dostęp: 3.01.2022].
- UN General Assembly, 61st session, Agenda item 67 (b) 06-50079, Resolution adopted by the General Assembly on 13 December 2006 [without reference to a Main Committee (A/61/611)], 61/106. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_61_106.pdf [dostęp: 9.01.2022].
- UN General Assembly, 67th session Item 70 (b) of the provisional agenda, Promotion and protection of human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms. Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. Note by the Secretary-General, A/67/357, 7.09.2012, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/501/25/PDF/N1250125.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.01.2022].
- UN Security Council Resolution 1636 (2005) adopted by the Security Council at its 5297th meeting, on 31.10.2005, S/RES/1636 (2005), <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1636> [dostęp: 3.01.2022].
- Vienna Declaration and Programme of Action, 25 czerwca 1993 r., cz. I, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action> [dostęp: 3.01.2022].
- Views adopted by the Committee under article 31 of the Convention, concerning communication No. 3/2019, CED/C/19/D/3/2019, 12.11.2019, <https://docstore.ohchr.org/> [dostęp: 9.04.2022].

Recenzowaną pracę zbiorową należy uznać za dzieło podejmujące problem o dużej doniosłości naukowej i aktualności w prawie międzynarodowym praw człowieka. Kwestia wpływu uniwersalnego systemu praw człowieka na systemy regionalne zyskuje na atrakcyjności badawczej z uwagi na szeroko promowany postulat „dialogu” międzysystemowego i współpracy organów sądowych i quasi-sądowych w tej dziedzinie. (...) W sposób naukowy – ale jednocześnie przystępny – analizuje wpływ ONZ-owskiego systemu ochrony praw człowieka na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Czytelnik zyskuje nie tylko możliwość uzyskania aktualnej wiedzy o dziewięciu najważniejszych traktatach z dziedziny ochrony praw człowieka ONZ i systemie komitetów traktatowych powołanych do kontroli przestrzegania zobowiązań, ale także oddziaływaniu dorobku ONZ-owskiego na system strasburski. (...) Poza wskazanymi już walorami recenzowanego opracowania, warto także podkreślić, że uzupełnia ono wciąż istniejący w polskiej literaturze prawniczej niedostatek badań i publikacji dotyczących systemu ochrony praw człowieka ONZ.

Z recenzji dr hab. Michała Balcerzaka, prof. UMK

W wielu krajach w Europie, w tym zwłaszcza w Polsce, rośnie znaczenie i rola międzynarodowych mechanizmów ochrony praw człowieka. W pewnych sytuacjach mechanizmy te są jedynym skutecznym środkiem, jakie mają do dyspozycji ofiary naruszeń praw człowieka. Analiza ich wzajemnych relacji i stosowanych metod wykładni powinna być pomocna w poszukiwaniu właściwej międzynarodowej drogi dochodzenia swoich praw. Ten cel przyświecał gronu autorskiemu niniejszej pracy.

Ze Wstępu

**INP
PAN**

WYDAWNICTWO INP PAN

ISBN 978-83-66300-58-3

9 788366 300583